

ΔΙΕΘΝΕΣ

ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ

ΔΙΕΘΝΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ
ΤΗΣ GATT
ΓΥΡΟΣ ΤΗΣ
ΟΥΡΟΥΓΟΥΑΝΣ

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ
ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ-
ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ:
ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑ
ΗΓΕΣΙΑΣ

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ
ΤΩΝ ΧΗΜΙΚΩΝ
ΟΠΛΩΝ

ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ

16

Γράφουν οι: Μ. Βονδικάκη-Τελαλιάν
Φ. Δασκαλοπούλου-Λιβαδά
Β. Θεοδωρόπουλος
Κρ. Ιωάννου
Β. Καρακωστανόγλου
Α. Κατράνης
Θ. Κουλουμπής
Κ. Οικονομίδης
Α. Τούντα-Φεργάδη
Γ. Τσάλτας
Κ. Χατζηκωνσταντίνου
Θ. Χίου-Μανιατοπούλου

παρατηρητής

Το «Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική» με το παρόν τρίτο τεύχος του (προηγήθηκαν τα τεύχη 9 και 12) είναι η καλύτερη απόδειξη της ιδιαίτερα γόνιμης συνεργασίας ανάμεσα στο «Δίκαιο και Πολιτική» και την Ελληνική Εταιρία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων.

Συνεργασία που άρχισε πριν 4 χρόνια με την αποφασιστική συμβολή του Δημήτρη Ευρυγένη και συνεχίστηκε αδιάκοπη μέχρι σήμερα.

Το παρόν τεύχος περιέχει σειρά μελετών σε ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων διεθνούς δικαίου και διεθνών σχέσεων όπως: Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, η άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Τουρκία, η ελληνοαιγυπτιακή σύμβαση μεταφοράς καταδίκων, το Αιγαίο ως Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη, ο νέος Γύρος Πολυμερών Εμπορικών Διαπραγματεύσεων της GATT, οι προοπτικές για μια σύμβαση απαγόρευσης των χημικών όπλων, και το καθεστώς των περικόλειστων και αρχιπελαγικών κρατών.

Θα ήταν παράλειψη τέλος αν δεν επισημαίναμε ιδιαίτερα το άρθρο του καθηγητή Θεόδωρου Κουλουμπή για τον τύπο και την ουσία της ηγεσίας, καθώς και το κείμενο του καθηγητή Κρατερού Ιωάννου για τη δραστηριότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης το 1987 και το 1988.

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

**ΚΑΘΕ ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΗ 1 ΤΟ ΜΕΣΗΜΕΡΙ
Η ΕΚΠΟΜΠΗ «ΤΟ ΦΛΕΓΟΝ ΘΕΜΑ» ΜΕ ΤΟΥΣ
Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ ΚΑΙ Κ. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ»**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 5 *Θεόδωρος Κουλουμπής*: Καραμανλής και Παπανδρέου. Τύπος και ουσία ηγεσίας.
- 37 *Β. Θεοδωρόπουλος*: Μερικές σκέψεις για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.
- 49 *Κωνσταντίνος Π. Οικονομίδης*: Η άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία.
- 61 *Μαρία Βονδικάκη-Τελαλιάν*: Μερικά ζητήματα σχετικά με την προαιρετική δήλωση του άρθρου 25 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων από την Τουρκία.
- 79 *Φανή Δασκαλοπούλου-Λιβαδά*: Ελληνοαιγυπτιακή σύμβαση μεταφοράς καταδίκων. Πρώτη επαφή της διμερούς συμβατικής πρακτικής της Ελλάδας με το θέμα.
- 99 *Γρηγόρης Τσάλτας / Θεοδώρα Χίου-Μανιατοπούλου*: Το καθεστώς των περικόλειστων και αρχιπελαγικών κρατών σύμφωνα με τη Νέα Σύμβαση του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας.
- 121 *Βενιαμίν Καρακωστανόγλου*: Αιγαίο και Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη.
- 155 *Αλέξανδρος Κ. Κατράνης*: Η αναθεώρηση του διεθνούς εμπορικού συστήματος και ο νέος Γύρος Πολυμερών Εμπορικών Διαπραγματεύσεων της GATT (Γύρος της Ουρουγουάης).

- 207 *Αρετή Τούντα*: Συμβολή στη μελέτη των ελληνοσερβικών σχέσεων της περιόδου 1923-1929.
- 243 *Κώστας Χατζηκωνσταντίνου*: Προβλήματα και προοπτικές για μια σύμβαση απαγόρευσης των χημικών όπλων.
- 265 *Κρατερός Ιωάννου*: Νομολογία Διεθνών Δικαστηρίων. (Η δραστηριότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης από το Δεκέμβριο 1986 μέχρι τον Ιούνιο 1988).
- 275 Βιβλιοπαρουσίαση, Βιβλιοκρισία.

*Καραμανλής και Παπανδρέου Τύπος και ουσία ηγεσίας**

I

Σ' ένα συνέδριο με θέμα «Ανακαινιστική ηγεσία και διεθνής πολιτική», και γνωρίζοντας την επιλογή ηγετικών προσωπικοτήτων που αποτελούν το αντικείμενο του συνεδρίου, υπάρχει μια σιωπηρή θετική προκατάληψη υπέρ του όρου «ανακαινιστής». Επειδή γνωρίζουμε ότι οι καινούργιες μέθοδοι πραγματοποίησης των βασικών πολιτικών λειτουργιών (παραγωγή, ερμηνεία και εφαρμογή νόμων) δεν είναι πάντα εξ ορισμού καλύτερες, γι' αυτό δεν θα ασχοληθούμε σ' αυτή τη μελέτη με τις μεθοδολογικές εκφάνσεις της ταξινόμησης ηγετών, της αξιολόγησης και της κατάταξής τους. Οι παρακάτω παρατηρήσεις λοιπόν παρουσιάζονται με σκοπό να προκαλέσουν κάποιες ερωτήσεις και να προτείνουν κάποιους ορισμούς εργασίας για τις ανάγκες αυτής της μελέτης.

---

* Το άρθρο ανακοινώθηκε στα αγγλικά, στο ετήσιο διεθνές συνέδριο του Leonard Davis Institute for International Relations στο Hebrew University of Jerusalem, στις 8-10 Ιουνίου 1987. Το θέμα του συνεδρίου ήταν «Ανακαινιστική ηγεσία και διεθνής πολιτική». Η μετάφραση έγινε από το Μάνο Ρουκουνάκη, του μεταπτυχιακού τμήματος της Νομικής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

σουν κάποιες ερωτήσεις και να προτείνουν κάποιους ορισμούς εργασίας για τις ανάγκες αυτής της μελέτης.

Η ταξινόμηση, αξιολόγηση και κατάταξη των ηγετών είναι σίγουρα μια πολύ δύσκολη και ιδιαίτερα υποκειμενική εργασία¹. Θα μπορούσε κάποιος να χρησιμοποιήσει ένα μεγάλο αριθμό ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων για να εκτιμήσει την απόδοση των ηγετών. Ο κατάλογος των ποσοτικών κριτηρίων είναι ιδιαίτερα μακροσκελής και θα μπορούσε να περιλαμβάνει μεταβλητές, όπως μεγάλη χρονικά παραμονή στο αξίωμα (δυσκολότερο για εκλεγμένους ηγέτες παρά για δικτάτορες): δημοτικότητα (υπολογίζεται στα δημοκρατικά κράτη με εκτιμήσεις και δημοσκοπήσεις): δείκτες δραστηριότητας του κράτους για τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εκφάνσεις του, όπως ΑΕΠ και ΑΕΠ κατά κεφαλή: αριθμός (αν υπάρχουν καθόλου) πολιτικών κρατουμένων: δομή κατανομής του εισοδήματος: ποιότητα ζωής κ.λπ. Δεν χρειάζεται να πούμε ότι όλες οι παραπάνω εκφάνσεις υπόκεινται σε συγκριτικές αξιολογήσεις, όπως η αφετηρία και ικανότητες της απόδοσης κάθε συγκεκριμένου κράτους. Μεταξύ των ποιοτικών κριτηρίων (ποσοτικοποιούνται πιο έμμεσα) θα μπορούσαν να συγκαταλεχθούν ατομικού επιπέδου μεταβλητές, όπως εξυπνάδα, γοητεία, νομιμοφροσύνη, εκπαίδευση: χαρισματικότητα (η οποία είναι δύσκολο να ορισθεί, «αλλά την καταλαβαίνεις όταν τη δεις», όπως την όρισε ο δικαστής του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ Byron White): προσωπικές ιδιότητες, όπως το να είναι «γεράκι» ή «περιστερά» και οι οποίες εξαρτώνται βέβαια από τις υπάρχουσες προκλήσεις: το είδος των αντιπάλων: τις συγκεκριμένες συνθήκες: την ικανότητα επιλογής συνεργατών και βοηθών: την ικανότητα εκτίμησης των κρατικών δυνατοτήτων, αλλά και την προσαρμογή σ' αυτές των αντικειμενικών του σκοπών: και άλλες συγγενείς μεταβλητές.

Πιθανόν ο καλύτερος τρόπος για να χρησιμοποιήσουμε κάποιους ευαπόδεικτους υπολογισμούς, με τους οποίους να συγκρίνουμε, να εκτιμήσουμε και να βαθμολογήσουμε τους ηγέτες, είναι διά μέσου της σύνθεσης και της ποσοτικοποίησης των απόψεων και εκτιμήσεων των ειδημόνων. Έτσι, θα

---

1. Η αφιερωμένη σε θέματα ηγεσίας βιβλιογραφία είναι πλούσια και διεπιστημονική. Για χρήσιμες και γενικές θεωρήσεις δείτε τα βιβλία της Barbara Kellerman, επιμ., *Leadership: Multidisciplinary Perspectives*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1984. Carl F. Graumann και Serge Moscovici, επιμ., *Changing Conceptions of Leadership*, New York: Springer, 1986.

μπορούσε κάποιος να συγκεντρώσει γνώμες εξειδικευμένων ιστορικών από διαφορετικές σχολές σκέψης όσον αφορά τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των ηγετών που συγκρίνονται και αξιολογούνται. Επίσης, κατάλογοι «εκτιμητών» θα μπορούσαν να συνταχθούν με συλλογή απόψεων ομολόγων (άλλων ηγετών), δημοσιογράφων και γενικότερα επιτροπών κρίσης.

Υπάρχουν, όμως, επιπρόσθετα διλήμματα για όσους ασχολούνται με την αξιολόγηση ηγετών. Για παράδειγμα, ο «βαθμός» που παίρνει κάποιος ηγέτης παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις ανάλογα με τα κριτήρια που χρησιμοποιούμε. Τα κριτήρια είναι συχνά *αμοιβαία αποκλειστικά* ή εντελώς ασύμβατα. Ένας ηγέτης θα έπαιρνε μεγάλους βαθμούς σε ένα θέμα (π.χ. υψηλοί ρυθμοί βιομηχανοποίησης) και μικρούς σε ένα άλλο (ευαισθησία για την προστασία του περιβάλλοντος). Εκείνος ή εκείνη θα μπορούσε να πάρει «10» με βάση το κριτήριο της μεγιστοποίησης των εθνικών συμφερόντων και «0» με βάση την προαγωγή του παγκόσμιου συμφέροντος, εάν στην περίπτωση αυτή το εθνικό συμφέρον προάγεται σε βάρος (και άδικα) των γειτονικών και των πιο απομακρυσμένων κρατών. Παραπέρα, πώς αντιδρά ο εκτιμητής όταν έχει να κάνει με έναν ηγέτη που εμφανίζει αρνητικές ιδιότητες (είναι μέθυσος, ακόλαστος, ψεύτης κ.λπ.), αλλά όμως επιτυγχάνει αξιόλογα αποτελέσματα όσον αφορά την εξυπηρέτηση της χώρας του; Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε για αρκετό χρόνο αναφέροντας διλήμματα, επιφυλάξεις, παράδοξα και αντιφάσεις.

Θα κλείσουμε αυτό το τμήμα της μελέτης παρουσιάζοντας ένα ακόμα δύσκολο δίλημμα για τον αξιολογητή. Μήπως θα έπρεπε οι ηγέτες να κρίνονται σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής τους, τη μερική πληροφόρηση που διατίθεται γι' αυτούς και την αβεβαιότητα του μέλλοντος; Ή θα πρέπει να κρίνονται αφού τα γεγονότα ολοκληρώθηκαν, αφού όλο το αρχαιακό υλικό είναι διαθέσιμο και αφού οι κριτές γνωρίσουν την τελευταία πράξη της τραγωδίας/κωμωδίας που κρίνουν; Η ιδανική απάντηση, πιθανόν, είναι ότι οι ηγέτες θα έπρεπε να κρίνονται με βάση τις συνθήκες των καιρών τους, αλλά η πραγματικότητα είναι ότι κρίνονται κυρίως από ιστορικούς και μετά τα γεγονότα και τον θάνατό τους. Ο πρόεδρος Abraham Lincoln διατύπωσε το παραπάνω πρόβλημα ως εξής: «Κάνω, είτε, το καλύτερο που ξέρω, το καλύτερο που μπορώ, και εννοώ να εξακολουθήσω να το κάνω μέχρι το τέλος. Αν η κατάληξη με δικαιώσει, τότε ο,τι κι αν λεχθεί εναντίον μου, δεν θα μετρήσει καθόλου. Αν πάλι

αποδειχθώ ότι έσφαλα, ούτε δέκα άγγελοι να ορκίζονται ότι ήμουν σωστός, θα έφερναν κάποιο αποτέλεσμα»².

II

Σ' αυτή τη μελέτη θα προσπαθήσουμε να συγκρίνουμε και να αντιπαραθέσουμε την ουσία (πράξεις) και τον τύπο (ρητορική = πολιτικός λόγος, πολιτικές διακηρύξεις) δύο ανδρών που έβαλαν μια αρκετά ανακαινιστική σφραγίδα στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα της ελληνικής ιστορίας, του Κωνσταντίνου Καραμανλή (80 ετών) και του Ανδρέα Παπανδρέου (68 ετών). Κατ' αρχήν θα έπρεπε να προειδοποιήσουμε: Η σύγκριση δεν μπορεί να είναι οριστική, εφόσον ο κύκλος ηγεσίας και του Α. Παπανδρέου δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί³.

Θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ανακαίνιση» με την έννοια που έδωσε ο Schlomo Avineri σ' αυτό το συνέδριο, ως «... την ικανότητα του πολιτικού ηγέτη να ανταποκρίνεται στη νέα, μεταβαλλόμενη και περίπλοκη πραγματικότητα». Μ' άλλα λόγια, ένας ανακαινιστής ηγέτης είναι ένα πρόσωπο που διαθέτει την επιδεξιότητα να ισορροπεί τους στόχους της πολιτικής του/της απέναντι σε περιοδικά μεταβαλλόμενες, σε σχέση με εξωτερικές και εσωτερικές συνθήκες, καταστάσεις· κάποιος που συστηματικά συντηρεί την ισορροπία ανάμεσα στο σκοπό και το μέσον, στο επιθυμητό και το εφικτό⁴.

Κάνουμε ακόμα μια υπόθεση εδώ, ότι ηγέτες από μικρά και μεσαία κράτη δεν διαθέτουν αναγκαία τις κρατικές δυνατότητες που θα επέτρεπαν σημαντική επίδραση στη δομή και στις λειτουργίες του διεθνούς συστήματος. Η επίδρασή τους εκδηλώνεται κυρίως στην εσωτερική πολιτική, όπως σ' εκείνη

---

2. Παρατίθεται από τον Hans Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5η Έκδ., New York: Knopf, 1973, σ. 11.

3. Έμμεσα, εδώ, υιοθετήσαμε μια προσέγγιση στην εκτίμηση της ηγεσίας, που ταξινομεί τους ηγέτες με βάση τα αποτελέσματα και αφού ολοκληρωθεί ο κύκλος της πορείας τους. Επίσης, πρέπει να επισημανθεί ότι από συγκεκριμένες πολιτικές προσωπικότητες (π.χ. Γεώργιος Ράλλης) και από τον τύπο έγιναν προσκλήσεις προς τον Καραμανλή να επιστρέψει στην ενεργό πολιτική για να βοηθήσει τη Νέα Δημοκρατία να λύσει αυτό που θεωρείται «κρίση ηγεσίας».

4. Ο Χένρυ Κίσινγκερ, για παράδειγμα, λέγεται ότι είχε εκφραστεί για τον Πρόεδρο της Κύπρου, Αρχιεπίσκοπο Μακάριο με τον ακόλουθο τρόπο: «Πολύ μεγάλος άνδρας για μια τόσο μικρή χώρα» (συνέντευξη με τον πρέσβη της Κύπρου στις ΗΠΑ, Νίκο Δημητρίου, που υπηρέτησε στην Ουάσινγκτον κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70. Λάρνακα, Κύπρος, 29 Μαρτίου 1980).

της περιφέρειας (π.χ. για την Ελλάδα, η περιφέρεια της Α. Μεσογείου), και όχι τόσο στην παγκόσμια συγκυρία. Οπότε, η εκτίμησή μας θα εστιασθεί κυρίως στην ελληνική εσωτερική και λιγότερο στην εξωτερική πολιτική.

Θα χρησιμοποιήσουμε για τους σκοπούς μας τον παρακάτω πίνακα κατάταξης ηγετών.

ΕΙΔΟΣ ΗΓΕΤΗ	ΕΙΔΟΣ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ			
	ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ		ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ	
	Οικονομ. ανεπτυγμένο	Οικονομ. υπανάπτυκτο	Οικονομ. ανεπτυγμένο	Οικονομ. υπανάπτυκτο
Επαναστατικός Μεταρρυθμιστής				
Συντηρητικός/ Διαχειριστής				

Στον παραπάνω πίνακα, ο Κ. Καραμανλής και ο Α. Παπανδρέου θα τοποθετούνταν ως μεταρρυθμιστές, που οδήγησαν το κράτος στη δημοκρατία και την οικονομική ανάπτυξη (μολονότι στις χαμηλότερες βαθμίδες αυτής της ιδιαίτερης υποκατηγορίας). Δεν χρειάζεται να πούμε πόσο πολυσύνθετος θα γινόταν ο πίνακας αν προσθέταμε μεταβλητές τύπου πολιτευμάτων και κρατικών δυνατοτήτων, όπως μακροβιότητα και σταθερότητα των θεσμών, στρατιωτική ικανότητα, εστίες απειλής, πολιτιστικές μεταβλητές και λοιπά.

Η κύρια πρόταση αυτής της μελέτης είναι ότι τόσο ο Καραμανλής όσο και ο Παπανδρέου, παρά τους διαφορετικούς ιδεολογικούς τους προσανατολισμούς και τη διαφορά πολιτικού λόγου, είχαν υψηλούς δείκτες ανακαινιστικής ηγεσίας, και οδήγησαν την Ελλάδα στη μεταβολή από την κατάσταση της «πραιτωριανής κοινωνίας» (άμεσης και συγκαλυμμένης στρατοκρατίας — 1915/74)⁵ σ' εκείνη της σταθερής, πολυφωνικής,

5. Για μια περιεκτική περιγραφή και ανάλυση του πραιτωριανού (στρατοκρατικού) μοντέλου, δείτε Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968. Αυτή, απλά, είναι μια κοινωνία με ασταθείς πολιτικούς θεσμούς, μια κοινωνία που αντιμετωπίζει επαναστατικές λαϊκές απαιτήσεις, που σταδιακά οδηγούν σε στρατιωτικές επεμβάσεις, προπομπούς δικτατορικών περιόδων, και «στεγανοποίησης» της κρίσης. Είναι ένα υπόδειγμα συχνά επαναλαμβανόμενο σε λατινοαμερικάνικες χώρες.

δημοκρατικής κοινωνίας (1974/μέχρι τώρα). Ο Καραμανλής οδήγησε τις ελληνικές κεντροδεξιές δυνάμεις σ' ένα επιτυχημένο μετασχηματισμό από το πραιτωριανό στο κοινοβουλευτικό μοντέλο πολιτικού λόγου και ενέργειας. Ο Παπανδρέου, προφανώς, ενορχήστρωσε τη διαμόρφωση ενός υπολογισμού, κεντροαριστερού, σοσιαλιστικού (αλλά όχι κομμουνιστικού) κόμματος που εγκατέλειψε οριστικά το επαναστατικό μοντέλο για χάρη ενός μεταρρυθμιστικού όσο και κοινοβουλευτικού. Τα δύο κόμματα εναλλάχθηκαν στην εξουσία χωρίς στρατιωτική επέμβαση (στρατοκρατία) και χωρίς να δρομολογήσουν ριζοσπαστικές αλλαγές στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική⁶.

III

Το παρελθόν της Ελλάδας κατά τον εικοστό αιώνα, από το 1915 μέχρι το 1974, προσιδιάζει μάλλον στο πραιτωριανό μοντέλο. Ένα κύμα στρατιωτικών πραξικοπημάτων και αποπειρών έπληξε την Ελλάδα στην περίοδο ανάμεσα στο 1915 και το 1936. Ακολούθηθηκε από μια δεξιά καταπιεστική δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά (1936-1941) και μετά, στη δεκαετία του '40, από τον πόλεμο, την κατοχή από τις δυνάμεις του Άξονα, την εθνική αντίσταση και τον εμφύλιο πόλεμο. Στις δεκαετίες του '50 και '60, παρά τη μεγάλη πρόοδο στην οικονομική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη, κατατρίφτηκε από επαναλαμβανόμενες στρατιωτικές παρεμβάσεις στην πολιτική, όπως και από κατευθυνόμενες και συνωμοτικές ενέργειες του παλατιού. Ακόμα, κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, η επίδραση του λεγόμενου εξωτερικού παράγοντα (οι μεγάλες δυνάμεις) ήταν καταλυτική. Από την εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν, το 1947, ο εξωτερικός παράγοντας περιορίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στις ΗΠΑ.

Η στρατιωτική δικτατορία που επιβλήθηκε τον Απρίλιο του 1967, φαίνεται, συνεπώς, ως φυσική προέκταση της πραιτωριανής πολιτικής. Οι περισσότεροι σχολιαστές⁷, και ανε-

---

6. Παρότι εκτός των σκοπών αυτής της εργασίας, θα πρέπει να προστεθεί ότι οι δυνάμεις της ελληνικής κομμουνιστικής αριστεράς έπαιξαν ένα υπολογισμό όσο και θετικό ρόλο κατά τη μεταπολίτευση μετά το 1974. Υιοθέτησαν κι αυτές ακόμα και στην πράξη, αν όχι στις ιδεολογικές διακηρύξεις, ένα μεταρρυθμιστικό/συμμετοχικό πρότυπο πολιτικής έκφρασης και ενέργειας.

7. Για παράδειγμα, δείτε Jean Meynaud κ.ά., *The Political Forces in Greece*, Αθήνα: 1966· Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, New York:

ξάρτητα από ιδεολογικό προσανατολισμό, χαρακτήρισαν την Ελλάδα που υποτάχθηκε στους Συνταγματάρχες ως οπισθοδρομική κοινωνία. Πολλοί απ' τους πολιτικούς, σύμφωνα με τις περιγραφές των σχολιαστών, θεωρήθηκαν εριστικοί, συνωμότες και διεφθαρμένοι. Ο μέσος Έλληνας πολίτης παρουσιάστηκε να διαθέτει βαθιά πίστη στην οικογένεια και στους φίλους, αλλά ουσιαστικά να μην έχει αστική συνείδηση. Τα πολιτικά κόμματα θεωρούνταν προσωποκεντρικά, πελατειακά, χωρίς ιδεολογία (εκτός από τους κομμουνιστές), χωρίς πρόγραμμα, άσχημα οργανωμένα και με ισχυρές κεντρόφυγες δυνάμεις· η γραφειοκρατία ως υδροκεφαλική (συγκεντρωμένη στην Αθήνα), υπερτροφική (χρησιμοποιούμενη για να καλύπτει την ανεργία), ανίκανη και βαθιά διαβρωμένη από ντόπια και ξένα συμφέροντα. Το εκπαιδευτικό σύστημα κρινόταν ως δύσκαμπτο, απαρχαιωμένο, σχολαστικό, υποταγμένο στην πολιτική· η εκκλησία τυπολατρική, αναχρονιστική, κοινωνικά αδιάφορη και ιδιαίτερα εξαρτημένη από το κράτος. Ο τύπος δεχόταν κριτικές ότι απέβλεπε στον εντυπωσιασμό και την επιφάνεια, όπως και ότι ήταν διαβρωμένος (ίσως και χρηματοδοτούμενος) από ντόπια και ξένα συμφέροντα. Τα εργατικά συνδικάτα και άλλες συντεχνίες και σωματεία επίσης θεωρούνταν αναποτελεσματικά, γιατί ήταν διασπασμένα και αποδυναμωμένα τόσο από την κυβέρνηση όσο και από τα πολιτικά κόμματα. Τέλος, η πολιτική αυτοδιοίκηση, με τους περιορισμένους πόρους και αρμοδιότητες, παρουσιαζόταν ως υποβιβασμένη σε ασήμαντες λειτουργίες, όπως το καθάρισμα των δρόμων και η αποκομιδή των σκουπιδιών.

Μέχρι τον Ιούνιο του 1974 και την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας το πολιτικό πρόβλημα της Ελλάδας θα μπορούσε να συνοψισθεί ως εξής: Το πολιτικό κατεστημένο, δεδομένων των εσωτερικών συνθηκών, όπως κι εκείνων της περιοχής αλλά και των παγκόσμιων, αποδείχθηκε ανίκανο να χειριστεί τη συνεχιζόμενη κρίση νομιμότητας ή να συμφωνήσει για τη φύση του πολιτικού συστήματος και για τους προσανατολισμούς της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, η κρίση νομιμότητας έθεσε αντιμέτωπους τους βασιλικούς και τους βενιζελικούς. Ο διχασμός επιδεινώθηκε στη δεκαετία του '40 με την αιματηρή σύγκρουση ανάμεσα στους κομμουνιστές και τους εθνικιστές. Στην εξωτερική πολιτική, εκείνοι που επιθυμούσαν τη συμμαχία

Doubleday, 1970. David Holden, *Greece Without Columns*, Philadelphia and New York: J.B. Lippincott, 1972.

της Ελλάδας με τις κεντρικές δυνάμεις στη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου συγκρούστηκαν μ' εκείνους που πίστευαν πως τα συμφέροντα της Ελλάδας εξυπηρετούνταν καλύτερα με μια συμπαράταξη με την Entente. Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αυτή η διαμάχη επαναπροσδιορίστηκε ώστε να αντικατοπτρίζει το βαθύ ανταγωνισμό ανάμεσα σ' εκείνους που ευνοούσαν ένα προσανατολισμό προς τους Σοβιετικούς και Ανατολικοευρωπαίους σοσιαλιστές και σ' εκείνους που πίστευαν ότι η Ελλάδα λόγω πνευματικής κληρονομιάς και στρατηγικής θέσης έπρεπε να ταχθεί με τη Δύση.

Αν κάποιος δεχόταν τη θέση ότι οι άνθρωποι και τα έθνη δρουν στο μέλλον όπως έδρασαν στο παρελθόν, τότε οι προσδοκίες για τις μετά το 1974 πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα θα ήταν σίγουρα πολύ σκοτεινές. Αλλά, προφανώς, οι συνθήκες είχαν ήδη αλλάξει αρκετά δραστικά και ικανοί ηγέτες, όπως ο Καραμανλής και αργότερα ο Παπανδρέου, κατάφεραν να επωφεληθούν από το νόημα αλλά και τις πολιτικές αναγκαιότητες που υπαγορεύθηκαν απ' αυτές τις δομικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές.

IV

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής⁸, αφού έζησε έντεκα χρόνια αυτοεξόριστος στο Παρίσι, ανέλαβε στις 24 Ιουνίου 1974 να θέσει την κατάσταση στην Ελλάδα υπό τον έλεγχό του, ακριβώς μετά την κρίση στην Κύπρο, το στρατιωτικό πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή, καθώς και την κατάρρευση της ελληνικής δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Η αποστολή της προσωρινής κυβέρνησης εθνικής ενότητας που σχημάτισε ήταν συγκεκριμένη: Να αποβάλλει τις στρατοκρατικές αντιλήψεις και πρακτικές του παρελθόντος και να εγκαθιδρύσει ένα σύγχρονο, βιώσιμο και δημοκρατικό πολίτευμα.

Μόλις ανέλαβε την εξουσία το 1974, ο Καραμανλής έπρεπε να πάρει μια σημαντική απόφαση στην εξωτερική πολιτική, η οποία, όποια κι αν ήταν, θα είχε μακροπρόθεσμες συνέπειες για τις μετά το 1974 ελληνικές εξελίξεις. Το δίλημμα στις 14 Αυγούστου 1974, αμέσως μετά το δεύτερο κύμα της τουρκικής

---

8. Βιογραφίες και άλλες μελέτες που καλύπτουν τη ζωή και την εποχή του Κ. Καραμανλή πολλαπλασιάζονται ραγδαία. Δύο από τις καλύτερες βιογραφίες είναι του Κ. Μ. Γουντχάουζ, *Καραμανλής: ο Ανορθωτής της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα: Μορφωτική Εστία, 1982, και Κ. Τσάτσου, *Ο Άγνωστος Καραμανλής*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1984.

στρατιωτικής εισβολής στην Κύπρο, ήταν αν θα έπρεπε να ξεκινήσει πόλεμο με την Τουρκία προκειμένου να επιστρέψει αυτή στην προ του 1974 κατάσταση πραγμάτων στην Κύπρο. Η απόφαση που πήρε ήταν να μη ξεκινήσει πόλεμο αλλά να χρησιμοποιήσει πολιτικούς και οικονομικούς μοχλούς πίεσης προς την Τουρκία, ενώ προωθούσε κι ένα ιδιαίτερα δαπανηρό σχέδιο ενδυνάμωσης της ελληνικής στρατιωτικής ικανότητας προκειμένου να πετύχει και να διατηρήσει μια αξιόπιστη στρατιωτική ισορροπία μεταξύ των δύο χωρών. Παραπέρα, θέλοντας να διασκεδάσει την εξημένη ελληνική κοινή γνώμη και να εκδηλώσει τη βαθιά απογοήτευσή του προς τη Δύση, ο Καραμανλής διέταξε την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Όπως σ' όλες τις δύσκολες αποφάσεις, έτσι και σ' αυτή (του να μη ξεκινήσει πόλεμο με την Τουρκία) υπήρχαν ζημιές και κέρδη. Στο παθητικό, η Ελλάδα θεωρήθηκε σα να υποτάχθηκε στο τουρκικό «τετελεσμένο γεγονός» που διχοτομούσε το Κυπριακό κράτος και αποσυνέδεε τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό από τον τουρκοκυπριακό. Στο ενεργητικό, το βασικό επιχείρημα ήταν ότι η Ελλάδα, που ήταν ανέτοιμη (δεδομένης της ανόητης έλλειψης προετοιμασίας των δικτατόρων) να πολεμήσει με την Τουρκία, θα αντιμετώπιζε —σε περίπτωση κλιμάκωσης του πολέμου— την τουρκική κατάληψη τμήματος του Αιγαίου και της Δυτικής Θράκης, πράγμα που θα μπορούσε να αποτελέσει το έναυσμα μιας στρατοκρατικής υποτροπής, αν αναλογιστούμε την τεταμένη και ιδιαίτερα ρευστή κατάσταση εκείνης της περιόδου. Αλλά, πέρα κι απ' αυτό το επιχείρημα, θα μπορούσε να προστεθεί ότι αν ο Καραμανλής είχε επιλέξει την περίοδο 1974-75 να εξαπολύσει ένα ανταποδοτικό πόλεμο κατά της Τουρκίας, και ανεξάρτητα από το αποτέλεσμά του, η Ελλάδα και η Τουρκία θα είχαν εισέλθει σε μια μακροχρόνια περίοδο συγκρούσεων που φέρνει στο νου τις Αραβοϊσραηλινές, Ινδοπακιστανικές, Ιρακινο-Ιρανικές συγκρούσεις. Η επακόλουθη είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, συνεπώς θα είχε αναβληθεί και ο αντίκτυπος στους ελληνικούς πολιτικούς θεσμούς θα ήταν σίγουρα αποσταθεροποιητικός.

Ο χειρισμός από τον Καραμανλή της ιδιαίτερα ευαίσθητης μεταβατικής περιόδου από τη Δικτατορία στη Δημοκρατία θεωρήθηκε ως υπόδειγμα αποτελεσματικότητας. Μόλις ανέλαβε την εξουσία, ανακοίνωσε την απόφαση να νομιμοποιήσει τα ελληνικά κομμουνιστικά κόμματα, επιτρέποντας σ' εκείνους που είχαν ηττηθεί στον εμφύλιο πόλεμο να επανέλθουν ειρηνικά (χωρίς πλέον να δρουν στην εξορία ή καλυμμένα) στην πολιτική ζωή. Ήταν ένα μεγάλο βήμα και γεφύρωσε το χάσμα που χώριζε

τους Έλληνες βαθιά, από τα μέσα της δεκαετίας του '30 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70. Επίσης αξιοσημείωτος, για το αίσιο τέλος του, ήταν ο τρόπος που διευθετήθηκε το πρόβλημα της μοναρχίας. Διεξήχθη ένα δημοψήφισμα στις 8 Δεκεμβρίου 1974. Ήταν το πρώτο ελεύθερο και τίμιο δημοψήφισμα στην παραγμένη ιστορία του Ελληνικού Θρόνου. Περίπου το 70% των Ελλήνων ψηφοφόρων επέλεξε ένα προεδρικό κοινοβουλευτικό σύστημα και όχι μια συνταγματική μοναρχία. Έτσι, άλλο ένα μεγάλο σχίσμα της ιστορίας του εικοστού αιώνα διευθετήθηκε χωρίς επικίνδυνες συνέπειες.

Τα υπολειπόμενα βήματα για την ανόρθωση των θεσμών έγιναν με ένα άμεσο και συνεπή τρόπο. Οι εκλογές του Νοεμβρίου 1974 έδωσαν στον Καραμανλή και στη Νέα Δημοκρατία, το νεοϊδρυθέν συντηρητικό κόμμα, μια συμπαγή πλειοψηφία στη Βουλή. Το καλύτερο είναι ότι τα αποτελέσματα εκείνων των εκλογών δεν αμφισβητήθηκαν από τους ηττημένους, που απομακρύνθηκαν από το παράδειγμα του παρελθόντος, όπου οι ηττημένοι κατηγορούσαν για προσπάθειες, απ' την πλευρά των νικητών, να αλλοιώσουν το εκλογικό αποτέλεσμα και να παρέμβουν στην έκφραση της λαϊκής θέλησης. Το νεοεκλεγμένο κοινοβούλιο συνέταξε ένα νέο Σύνταγμα (τυπικά αναθεωρώντας το Σύνταγμα του 1952) και εγκαθίδρυσε την προεδρευομένη κοινοβουλευτική δημοκρατία, η οποία παραχώρησε υπολογίσιμες εξουσίες στον Πρόεδρό της. Το Σύνταγμα εγκρίθηκε το καλοκαίρι του 1975, χωρίς την υποστήριξη των κομμουνιστικών κομμάτων και του ΠΑΣΟΚ. Αυτά τα αριστερά του κέντρου κόμματα, πάντως, το αποδέχτηκαν και το σεβάστηκαν, αφού είχε πλέον εγκριθεί από την πλειοψηφία του Κοινοβουλίου, ως την έννομη τάξη της χώρας. Κάποιας σπουδαιότητας επίσης ήταν η επιλογή του Καραμανλή να αντιμετωπίσει με μετριοπάθεια την ευθύνη εκείνων που επέβαλαν και συνεργάσθηκαν με την επτάχρονη στρατιωτική δικτατορία. Δίκες έγιναν μόνο για τους πρωταίτιους του κινήματος της 21ης Απριλίου 1967, για μια ομάδα πρώην στρατιωτικών που κατηγορούνταν για έγκριση και διενέργεια βασανιστηρίων, όπως κι εκείνων που ήταν υπεύθυνοι για την αιματηρή καταστολή της φοιτητικής εξέγερσης το Νοέμβριο του 1973 στο Πολυτεχνείο της Αθήνας. Η εσχάτη των ποινών που επέβαλε το δικαστήριο στους πρωταίτιους μειώθηκε σε ισόβια δεσμά από μια πρωτοβουλία του Καραμανλή. Γενικά έγινε προσπάθεια να μην αρχίσει ένας νέος γύρος διχασμού και διακρίσεων, με την υιοθέτηση μιας στρατηγικής χαλαρής αποχουνοποίησης. Με την εξαίρεση ενός ξεκαθαρίσματος και της απόταξης απ' τις ένοπλες δυνάμεις μερικών συνεργατών της

Χούντας, καθώς και από τις υπηρεσίες εσωτερικής ασφάλειας, τη δημόσια διοίκηση, τα πανεπιστήμια και άλλα ελεγχόμενα απ' το κράτος ιδρύματα, εκείνοι που επιτέλεσαν συνηθισμένα καθήκοντα κατά την περίοδο 1967-74 παρέμειναν στη θέση τους. Αυτή η αντιμετώπιση επέτρεψε στη νέα, δημοκρατικά εκλεγμένη, κυβέρνηση να εγκαθιδρύσει σύντομα ουσιαστικό έλεγχο στο μηχανισμό του κράτους, κάτι που ήταν απελπιστικά αναγκαίο υπό το φως του ξεκάθαρα και παρόντος κινδύνου από τη γειτονική Τουρκία.

Ακόμα και στο θέμα της γλώσσας⁹ η κυβέρνηση του Καραμανλή, παρά τις συντηρητικές ρίζες και προτιμήσεις της, έκλεισε το σοβαρό κοινωνικό χάσμα υιοθετώντας τη *δημοτική* (ομιλούμενη γλώσσα) και όχι την πιο τυπολατρική και τεχνητή *καθαρεύουσα*, αποδυναμώνοντας έτσι βαθμιαία μιαν ανωμαλία που είχε ταξινομήσει τους Έλληνες πολιτικά και ιδεολογικά με βάση τον τρόπο γραφής (κυρίως) όπως και τον προφορικό τρόπο έκφρασης.

Η πιο σημαντική απόφαση του Καραμανλή, που θεωρείται και το μεγαλύτερό του επίτευγμα, ήταν η ανένδοτη προσήλωσή του να κάνει την Ελλάδα μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας¹⁰. Σύμφωνα με το περιβάλλον του, η εξασφάλιση ένταξης στην Κοινότητα είχε γίνει έμμονη ιδέα του Καραμανλή. Πίστευε ότι θα ήταν μια ιστορική πράξη που θα επιδρούσε στους επόμενους αιώνες. Θα έωνε την Ελλάδα με ένα σύνολο δημοκρατιών που εξελίσσεται προς τις «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης», θα συνεισέφερε στη συνολική αποτροπή ενάντια σε μια αναβίωση της στρατοκρατίας (εσωτερικά) και της τουρκικής αμφισβήτησης (εξωτερικά). Θα απεγκλώβιζε την Ελλάδα από τον στρατηγικό «σιαμαίο αδελφό» της, την Τουρκία, και τελικά θα μείωνε την εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ και/ή άλλους σπουδαίους πόλους ισχύος, με την τοποθέτηση ενός Ευρωπαϊκού φίλτρου ανάμεσα στην Ελλάδα και τον υπόλοιπο κόσμο.

Ο Καραμανλής εξάντλησε κάθε ικμάδα ζωτικότητας καθώς και τα πολιτικά του ερείσματα στο εσωτερικό και εξωτερικό

---

9. Ενώ η «δεξιά» της ελληνικής πολιτικής σκηνής προτιμούσε την καθαρεύουσα (καθώς προσπαθούσε να αναζωογονήσει και να συνεχίσει τον κλασικό ελληνικό τρόπο έκφρασης), η «αριστερά» προτιμούσε την ομιλούμενη, και λιγότερο υποταγμένη σε κανόνες, δημοτική, η οποία είχε αναπτυχθεί με την καθημερινή τριβή και με το πέρασμα του χρόνου.

10. Για μια λεπτομερή ανάλυση όσον αφορά την απόφαση ένταξης, τις παρατεταμένες διαπραγματεύσεις, την είσοδο και τις πρώιμες ελληνικές εμπειρίες στην ΕΟΚ, δείτε Γεώργιος Κοιτογεώργης, *Η Ελλάδα στην Ευρώπη: Η πορεία προς την ένωση και η πολιτική του Καραμανλή*, Αθήνα, Γιοβάνης, 1985.

—από το 1974 μέχρι το 1980— προκειμένου να εξασφαλίσει, διαμέσου των ιδιαίτερα περίπλοκων διαδικασιών, την ελληνική ένταξη. Έξω έπρεπε να αντιμετωπίσει την αρνητική προδιάθεση των τεχνοκρατών της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που πίστευαν ότι η Ελλάδα δεν ήταν οικονομικά έτοιμη και πολιτικά ώριμη (δεδομένου του συνόλου των Ελληνοτουρκικών διαφορών και του Κυπριακού) να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Εσωτερικά αντιμετώπισε τη λεκτικά σθεναρή αντίθεση του Ελληνικού Κομμουνιστικού Κόμματος όπως (στο ίδιο διάστημα) και την κατηγορηματική αντιπολίτευση του Α. Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ. Στο τέλος πέτυχε το στόχο του εξασφαλίζοντας την υποστήριξη της πολιτικής ηγεσίας των σημαντικότερων κρατών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Αυτό, κάποτε, οδήγησε τον Γάλλο πρόεδρο Giscard d' Estaing να πει «... δεν ήταν η Ελλάδα που εντάχθηκε στην Κοινότητα, αλλά ο Καραμανλής...»¹¹.

Η θητεία του Καραμανλή στη μετά το 1974 πολιτική σκηνή της Ελλάδας μπορεί να χωρισθεί σε δύο στάδια. Το πρώτο (Ιούλιος 1974-Μάιος 1980) θα μπορούσε να ονομασθεί «εποχή της δημιουργίας» των δημοκρατικών θεσμών. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου ενήργησε ως αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας (που ίδρυσε το 1974) και ως Πρωθυπουργός με δύο εκλογικές νίκες το 1974 και το 1977. Η δεύτερη περίοδος (Μάιος 1980-Μάρτιος 1985) θα μπορούσε να ονομασθεί εποχή της «εδραίωσης» των δημοκρατικών θεσμών. Αυτή είναι μια περίοδος κατά την οποία ο Καραμανλής προτάθηκε και εξελέγει από το Ελληνικό Κοινοβούλιο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, και απομακρύνθηκε έτσι από την τριβή και τη σκόνη της πολιτικής καθημερινότητας. Ήταν ακόμα μια περίοδος ευαίσθητης, αλλά ομαλής, πολιτικής μετάβασης από τη Νέα Δημοκρατία στο ΠΑΣΟΚ. Η μετάβαση αυτή συνέβαλε στην περαιτέρω νομιμοποίηση της Δημοκρατίας, καθώς έγινε φανερό ότι οι δεξιές και αριστερές δυνάμεις του κέντρου θα μπορούσαν να εναλλαχθούν στην εξουσία χωρίς αναταραχή και κυρίως χωρίς στρατιωτική επέμβαση.

Ο Καραμανλής παίρνει επίσης άριστους βαθμούς και στο δεύτερο στάδιο. Αρχικά (από Μάιο 1980 μέχρι Οκτώβριο 1981) αντιστάθηκε σε πιέσεις να χρησιμοποιήσει τις υπολογίσιμες συνταγματικές του εξουσίες, ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, για να εμποδίσει το ΠΑΣΟΚ να έρθει στην εξουσία. Αργότερα (από Οκτώβριο 1981 μέχρι Μάιο 1985) δεν έλαβε υπόψη του τις

---

11. ό.π., σελ. 68.

προτάσεις του δεξιού τύπου να αντιμετωπίσει τον Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ ώστε να εκβιάσει μια πολιτειακή αναμέτρηση που θα οδηγούσε σε πρόωρες εκλογές. Αντίθετα, υιοθέτησε μια πατερναλιστική συμπεριφορά, κάτι σαν ολύμπιος «Πρόεδρος όλων των Ελλήνων» και, έμμεσα, συνέβαλε στην άνοδο και επιβίωση του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Για παράδειγμα, κεντρώοι ψηφοφόροι και άλλοι αναποφάσιστοι μεσοαστοί που επιθυμούσαν μια αλλαγή στην εξουσία μετά από επτά χρόνια συντηρητικής διακυβέρνησης, αλλά επίσης ήθελαν να αποφύγουν περιπέτειες που θα ήταν αποτέλεσμα της προσπάθειας δρομολόγησης ριζοσπαστικών αλλαγών στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική και δομές, πίστεψαν ότι η παρουσία του Καραμανλή στην Προεδρία θα ενεργούσε ως δικλείδα ασφαλείας σε σχέση με τη μελλοντική διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Τον ίδιο τύπο κατευνασμού εξασφάλισε με υπολογίσιμη επίδρασή του στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, στον μηχανισμό του κράτους και στις ξένες δυνάμεις που είχαν συμφέροντα στην Ελλάδα, ειδικά στις ΗΠΑ. Επίσης, η κατοχή της προεδρίας από τον Καραμανλή και η υποχρέωση πολιτικής «συγκατοίκησης» με τον Α. Παπανδρέου συνέβαλε σημαντικά στο σύμφωνα με τις πολιτικές ανάγκες μετασχηματισμό του ΠΑΣΟΚ, αμέσως μόλις αυτό ήρθε στην εξουσία τον Οκτώβριο του 1981. Αυτό φάνηκε ιδιαίτερα στο θέμα της εξωτερικής πολιτικής, όπου το ΠΑΣΟΚ εγκατέλειψε τα αντιδυτικά συνθήματα και τις πολιτικές εξαγγελίες, και στην πράξη συνέχισε την εξωτερική πολιτική που είχε θεμελιωθεί στα χρόνια του Καραμανλή (π.χ. παρέμεινε στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το ΝΑΤΟ και ομαλοποίησε τις σχέσεις με τις ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένης και της υπογραφής το 1983 μιας πενταετούς συμφωνίας για τη συνέχιση λειτουργίας των βάσεων των ΗΠΑ στην Ελλάδα καθώς και άλλων παραπλήσιων διευκολύνσεων).

Νωρίς (το Μάρτιο του 1985), μετά από ένα συστηματικό εγκωμιασμό της σχέσης του με τον Καραμανλή και αφού καλλιέργησε τις σχετικές προσδοκίες ότι ο «σπουδαίος δημόσιος άνδρας» θα προτεινόταν να υπηρετήσει μια δεύτερη πενταετή θητεία, ο Α. Παπανδρέου αιφνιδίασε τον Καραμανλή και όλους τους άλλους προτείνοντας για Πρόεδρο τον Χρήστο Σαρτζετάκη. Ο Παπανδρέου ταυτόχρονα ανάγγειλε ότι θα επιδίωκε την αναθεώρηση του Συντάγματος για να μετασχηματίσει τη δομή της προεδρίας, από αυτή του ισχυρού πολιτικού συντελεστή (Γαλλικό μοντέλο) σε μια τελετουργική και διακοσμητική θέση (Γερμανικό/Ιταλικό μοντέλο).

Ο Καραμανλής παραιτήθηκε θυμωμένος αλλά συγχρόνως

μ' ένα αξιοπρεπή και καθησυχαστικό τρόπο, αποφεύγοντας μια σύγκρουση αρχηγού του κράτους με τον Πρωθυπουργό, κάτι που στο παρελθόν είχε κοστίσει τόσο πολύ στην Ελλάδα, ειδικά στην ταραγμένη περίοδο 1915-1974¹². Θα μπορούσε κάποιος να υπαινιχθεί ότι οι λόγοι που οδήγησαν τον Παπανδρέου να αποχωριστεί τόσο απότομα από τον Καραμανλή ήταν ουσιαστικά προκαθορισμένοι. Από άποψη τακτικής, ο ελιγμός της διατήρησης μιας «άριστης σχέσης» με τον Καραμανλή θα μπορούσε να έχει σχεδιασθεί για να καθησυχάσει τον δυναμικό πρόεδρο σε μια λανθασμένη αίσθηση ασφάλειας και να ελαχιστοποιήσει έτσι τον πειρασμό για τον Καραμανλή να χρησιμοποιήσει τις υπολογίσιμες συνταγματικές του εξουσίες (π.χ. να προκηρύξει πρόωρες εκλογές στην περίοδο 1981-1985). Άλλοι λόγοι, ίσως περισσότερο στρατηγικοί, ήταν ότι η αντιπαράθεση με τον Καραμανλή ισχυροποίησε την κεντροαριστερή εμφάνιση του ΠΑΣΟΚ στις επόμενες εκλογές, επέτρεψε στον Παπανδρέου να αναλάβει τον απόλυτο έλεγχο των πολιτικών εξελίξεων (παρά αν μοιραζόταν την εξουσία) και ακόμα άνοιξε το δρόμο για μια συνταγματική αναθεώρηση που είχε ως αποτέλεσμα, χωρίς το 1986, το μετασχηματισμό της ελληνικής προεδρίας σ' ένα αμιγώς συμβολικό και διακοσμητικό θώκο.

V

Θα αρχίσουμε αυτό το τμήμα της μελέτης μας επαναλαμβάνοντας την προειδοποίηση που κάναμε αρχικά: μέχρι να ολοκληρωθεί ο κύκλος της ηγεσίας του Παπανδρέου δεν μπορούμε να διατυπώσουμε μια οριστική ερμηνεία και εκτίμηση της πολιτικής παρουσίας του. Η ανάλυση όσων θα αναφερθούν αμέσως παρακάτω θα έπρεπε να γίνει, λοιπόν, κατανοητή σύμφωνα μ' αυτή την επιφύλαξη.

---

12. Για την εκλογή του κ. Χρήστου Σαρτζετάκη από το ελληνικό κοινοβούλιο χρησιμοποιήθηκαν ορισμένοι έντονα αμφιλεγόμενοι χειρισμοί από την πλευρά του ΠΑΣΟΚ, των οποίων οι λεπτομέρειες είναι εκτός των σκοπών αυτής της μελέτης. Για ένα διάστημα, δεδομένου ότι το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας αμφισβήτησε την εγκυρότητα της εκλογής του κ. Σαρτζετάκη, φάνηκε ότι η Ελλάδα κινούνταν προς μια σοβαρή αποσταθεροποιητική, ενδοκρατική αντιπαράθεση εξουσιών. Μετά, ωστόσο, τα αποτελέσματα των εκλογών του Ιουνίου 1985, όπου το ΠΑΣΟΚ διατήρησε την εξουσία, και μετά τη «de jure» αναγνώριση του νέου Έλληνα Προέδρου από το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, ξεπεράστηκε μια ακόμα σοβαρή δοκιμασία για τους δημοκρατικούς θεσμούς της Ελλάδας.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, διαφορετικά από τον Καραμανλή, είναι μια περισσότερο πολύπτυχη και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Η θητεία του στην ελληνική πολιτική, μετά από μια διακεκριμένη επιστημονική σταδιοδρομία στις ΗΠΑ¹³ (1939-1959), υπήρξε εύκαμπτη και κυκλική, και αποτρέπει έτσι την εύκολη ταξινόμηση. Η ρητορική του είχε τις ευρείες διακυμάνσεις από περίοδο σε περίοδο. Κατά το 1964-65 έφερε τη σφραγίδα του φιλελευθερισμού του Keynes· κατά το 1968-1974 κινήθηκε προς μια μαρξιστική (μη λενινιστική) αντιεξαρτησιακή φάση· το 1974-77 αυτός και το κόμμα του εκφράζονταν σαν ένα τριτοκοσμικό, αντιιμπεριαλιστικό κίνημα, και κατά το 1977-1981 υιοθέτησαν μια μορφή ενεργού σοσιαλιστικού κινήματος διαμαρτυρίας (τύπου Ευρωπαϊκής περιφέρειας). Όταν ήρθε στην εξουσία το 1981, το ΠΑΣΟΚ και ο ηγέτης του, και με ιδιαίτερη κινητικότητα μετά τον Οκτώβρη του 1985, προσαρμόστηκαν προς συντηρητικότερα πρότυπα, που είχαν υιοθετηθεί από άλλα Δυτικοευρωπαϊκά σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Σοσιαλιστικής Διεθνούς.

Τον Οκτώβριο του 1981, μετά την αποφασιστική νίκη του ΠΑΣΟΚ, οι «παρατηρητές» του Παπανδρέου αντιμετώπιζαν μια πολύ δύσκολη για τη δουλειά τους κατάσταση. Οι προβλέψεις τους κάλυπταν ολόκληρη τη γκάμα των πιθανοτήτων. Θα μπορούσε ο νέος ηγέτης να ταιριάζει στο πρότυπο του Κάστρο, του Αλλιέντε ή του Μιτερράν; Ήταν ένας «παίκτης σκακιού» με οργανωμένο σχέδιο που οδηγούσε σ' ένα καλά προσδιορισμένο τελικό σκοπό; Ήταν ένας «παίκτης πόκερ» που προσπαθούσε να κερδίσει συγκεκριμένα παιχνίδια κρατώντας τους αντιπάλους του στο σκοτάδι, όσον αφορά το αν μπλόφαρε ή όχι; Θα κρατούσε την Ελλάδα στη «Δυτική οικογένεια» ή θα επιδίωκε, όπως μαρτυρούσε κάποια παλιότερη ρητορική του, να αναζητήσει το μέλλον της με τους αδέσμευτους; Σε τελική

---

13. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, γεννημένος το 1919, έφτασε στις ΗΠΑ το 1939. Πέρασε εκεί 20 χρόνια, στη διάρκεια των οποίων πήρε διδακτορικό στα Οικονομικά από το Harvard. Δίδαξε οικονομικά, μεταξύ άλλων, στο πανεπιστήμιο της Minnesota και στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας (Berkeley). Έλαβε την αμερικανική ιθαγένεια και υπηρέτησε στο ναυτικό των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Επέστρεψε στην Ελλάδα, μετά από πρόσκληση του Κωνσταντίνου Καραμανλή (τότε Πρωθυπουργού) το 1959, για να ιδρύσει το Κέντρο Οικονομικών Ερευνών. Μπήκε στην ενεργό πολιτική το Φεβρουάριο του 1964 εκλεγμένος βουλευτής της Ένωσης Κέντρου, της οποίας αρχηγός ήταν ο πατέρας του Γεώργιος Παπανδρέου. Δύο βιβλία, που ρίχνουν υπολογίσιμο βιογραφικό και αυτοβιογραφικό φως, είναι της Μαργαρίτας Παπανδρέου, *Επιάτης στην Αθήνα* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1970) και Ανδρέα Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα: Το ελληνικό μέτωπο*, New York: Doubleday, 1970.

ανάλυση, ήταν ένας οπαδός της στρατηγικής ή της τακτικής, και μπορούσε κάποια στρατηγική να ανακαλυφθεί στη συνολική αποτίμηση των τακτικών ελιγμών του;

Μια πρόταση θα αναπτυχθεί εδώ για ερευνητικούς σκοπούς που βασίζεται στην υπόθεση ότι στη μεταβαλλόμενη ρητορική και στις πράξεις του Ανδρέα Παπανδρέου διακρίνεται μια μακροπρόθεσμη στρατηγική που αποβλέπει στη σταδιακή επανενοποίηση της πρόσφατα διχασμένης ελληνικής κοινωνίας. Τα βασικά μέρη αυτής της πρότασης είναι τα εξής:

1. Μετά το 1974 η Ελλάδα μπορεί να καταταχθεί κοινωνικοοικονομικά στην κατηγορία μιας λιγότερο αναπτυγμένης αλλά οπωσδήποτε δυτικοευρωπαϊκής κοινωνίας.

2. Από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κανένα δυτικοευρωπαϊκό κράτος δεν είχε επιτρέψει στο αντίστοιχο κομμουνιστικό του κόμμα να αναλάβει τον αποκλειστικό έλεγχο της εξουσίας. Επιπλέον, η Ελλάδα, καθώς είχε μια εμπειρία αιματηρού εμφύλιου πολέμου και μιας επτάχρονης δικτατορίας, ήταν ακόμα ευάλωτη σε μια στρατοκρατική αναβίωση, σε περίπτωση που οι Έλληνες Κομμουνιστές εμφανίζονταν στα πρόθυρα ανάληψης της εξουσίας είτε ανεξάρτητα είτε σε συνασπισμό με άλλα κεντροαριστερά κόμματα.

3. Ήταν λοιπόν αναγκαίο, σύμφωνα με τα παραπάνω 1 και 2 δεδομένα, να αναπτυχθεί ένα αριστερό σοσιαλιστικό, αλλά μη κομμουνιστικό, ελληνικό κόμμα που θα αντιπροσώπευε τους μη προνομιούχους Έλληνες· σ' αυτό θα συμπεριλαμβάνονταν και μια μερίδα απ' εκείνους που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ηττημένοι στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο.

4. Η δημιουργία και ανάπτυξη ενός τέτοιου κόμματος θα έδινε στους Έλληνες ψηφοφόρους μια γνήσια εναλλακτική λύση ως προς τις συντηρητικές δυνάμεις που είχαν σχεδόν κυριαρχήσει στην ελληνική πολιτική από το 1935 και μετά. Εάν ένα τέτοιο κόμμα, που θα μπορούσε να είναι μεταρρυθμιστικό, αλλά όχι επαναστατικό, ερχόταν στην εξουσία, θα συνεισέφερε στη νομιμοποίηση και αξιοπιστία των ελληνικών δημοκρατικών θεσμών.

5. Η ύπαρξη του ΠΑΣΟΚ, τελικά, θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της ραγδαία αυξανόμενης μεσαίας τάξης και θα λειτουργούσε σαν «αλεξικέραυνο» ή σαν «ηλεκτρική σκούπα» που θα απορροφούσε ψήφους, που αλλιώς θα δίνονταν στους κομμουνιστές. Όταν θα ερχόταν το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, θα συνεισέφερε στη διεύρυνση και συνεπώς στην αύξηση της αντιπροσωπευτικότητας του ελληνικού κατεστημένου.

Δεν χρειάζεται να πούμε, πως αν κάποια μέρα οι ιστορικοί

μπορέσουν να θεμελιώσουν με επαρκή τεκμηρίωση, ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε προσχεδιάσει, όλα αυτά τα χρόνια, το παραπάνω σενάριο, τότε σίγουρα θα έπαιρνε πολύ μεγάλους βαθμούς ως ένας ικανός ανακαινιστής ηγέτης.

Η σφραγίδα της ηγεσίας του Ανδρέα Παπανδρέου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί θαρραλέα, ριζοσπαστική και πρωτοπόρα στο επίπεδο των εξαγγελιών που συνοδεύονταν συγχρόνως από εύκαμπτες, πραγματιστικές και γενικά προσεκτικές ενέργειες στο επίπεδο της εφαρμογής τους. Στη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της Δικτατορίας (1968-1974) ο Παπανδρέου ενώ δρούσε στην εξορία και κατείχε μια καθηγητική θέση στο πανεπιστήμιο York του Τορόντο, ίδρυσε το ΠΑΚ (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα), που σκοπός του ήταν να ξεκινήσει ένοπλο αγώνα ενάντια στο ελληνικό δικτατορικό καθεστώς και τους αμερικανούς υποστηρικτές του. Αυτό το κίνημα αυτοπροσδιορίστηκε ριζοσπαστικό, επαναστατικό, τριτοκοσμικό, σοσιαλιστικό και μαρξιστικό, αλλά όχι λενινιστικό. Το ΠΑΚ έγινε ευρύτατα γνωστό δεδομένων των προσόντων του Α. Παπανδρέου (ως ενός διεθνώς καθιερωμένου ακαδημαϊκού και πασίγνωστου ρήτορα), ωστόσο αναμίχθηκε σε λίγες σχετικά πράξεις δολιοφθοράς και πολιτικής βίας σε σχέση με άλλες αντιδικτατορικές ομάδες που δρούσαν στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Λίγες μέρες μετά την πτώση της δικτατορίας ο Α. Παπανδρέου επέστρεψε στην Ελλάδα και ίδρυσε το ΠΑΣΟΚ (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα) σε συνεργασία με άλλες γνωστές αντιστασιακές προσωπικότητες που είχαν δράσει στη διάρκεια της δικτατορίας ως μέλη μιας αντιχουντικής οργάνωσης, της Δημοκρατικής Άμυνας. Στην περίοδο 1974-77 το ΠΑΣΟΚ, αφού εξασφάλισε περίπου το 13% των ψήφων στις εκλογές του 1974, εμφανιζόταν αλλά και ενεργούσε ως ένα κίνημα διαμαρτυρίας. Στη Βουλή, ο Καραμανλής κατά τη διάρκεια αντιπαραθέσεων συνήθιζε να αναφέρεται στο ΠΑΣΟΚ και τον ηγέτη του ως «η αριστερά της αριστεράς». Ήταν ξεκάθαρα μια περίοδος διαφοροποίησης από την καθιερωμένη πολιτική του κατεστημένου. Το ΠΑΣΟΚ εμφανιζόταν ως ένα ηχηρό και δραστήριο μαρξιστικό, αλλά μη λενινιστικό, κόμμα που ενεργούσε σαν μια «αντίθεση» σε κάθε «θέση» της συντηρητικής κυβέρνησης Καραμανλή. Στις ανακοινώσεις του για θέματα εξωτερικής πολιτικής το ΠΑΣΟΚ ήταν ακραία αντιαμερικανικό, αντινατοϊκό και αντίθετο στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η τελευταία παρουσιαζόταν ως εξαρτημένο παράρτημα της αμερικάνικης κεφαλαιοκρατούμενης αυτοκρατορίας. Χρησιμοποιήθηκε η περίοδος 1974-77 για να εδραιωθεί

το ΠΑΣΟΚ, να γίνει αντικείμενο προσοχής και να ιδρύσει, σε καθαρή αντίθεση από τα υπολείμματα των προδικτατορικών δυνάμεων της Ένωσης Κέντρου, ένα μη κομμουνιστικό αλλά οπωσδήποτε κεντροαριστερό εναλλακτικό σχήμα στην Ελλάδα.

Στις εκλογές του 1977 το ΠΑΣΟΚ σχεδόν διπλασίασε τις ψήφους του, επιτυγχάνοντας 26% του συνόλου και καταλαμβάνοντας τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Αυτό συνοδεύτηκε από μια υπολογίσιμη κάμψη της δύναμης της Νέας Δημοκρατίας (από σχεδόν 55% το 1974 σε μόλις 42%). Το ΠΑΣΟΚ τώρα είχε μεταβληθεί σ' ένα κόμμα με αξιόπιστες πιθανότητες να κυβερνήσει και δεν ήταν πλέον ένα ηχηρό κίνημα διαμαρτυρίας. Ο Α. Παπανδρέου, συμβολικά, άλλαξε ακόμα και την εξωτερική του εμφάνιση. Εγκατέλειψε το ζιβάγκο και τα δερμάτινα σακάκια και υιοθέτησε την εμφάνιση με σακάκι και γραβάτα, σαν να προσπαθούσε να αποδείξει την παρατήρηση του Καραμανλή ότι «Πρωθυπουργός χωρίς γραβάτα στην Ελλάδα δεν στέκεται»¹⁴.

Στην περίοδο 1978-1981 παρατηρούμε μια συνεχή απόλυση των κομματικών προγραμμάτων του ΠΑΣΟΚ, καθώς πλήθαιναν οι ενδείξεις ότι μάλλον είχε πλησιάσει εκείνη την ωριμότητα που θα του επέτρεπε να καταλάβει την εξουσία. Μετά την εκλογική της ήττα στις εκλογές του 1977, η Ένωση Κέντρου διαλύθηκε και η Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ άρχισαν να ανταγωνίζονται σθεναρά για να προσελκύσουν το σύνολο των κεντρικών προσωπικοτήτων (και τους ψηφοφόρους τους) που ήταν πλέον πολιτικά άστεγοι. Νωρίς το 1980, μετά την απόφαση του Καραμανλή να γίνει Πρόεδρος, αφαιρώντας έτσι από την πολιτική σκηνή μια επιβλητική προσωπικότητα, που ήταν επίσης και πόλος έλξης ψήφων, ο δρόμος για την εξουσία άνοιξε ακόμα περισσότερο για τον Παπανδρέου. Δημοσκοπήσεις άρχισαν να δίνουν και στα δύο μεγαλύτερα κόμματα μια στήθος με στήθος πιθανότητα να κερδίσουν τις επόμενες εκλογές.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο Παπανδρέου προσάρμοσε παράλληλα με την εμφάνισή του και αυτή του κόμματός του. Η ρητορική του απαλύνθηκε καθώς πλησίαζαν οι εκλογές του 1981 και οι προηγούμενες θέσεις του άρχισαν να αμβλύνονται αποφασιστικά. Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το ΠΑΣΟΚ εγκατέλειψε την απόλυτη αντίθεσή του στην ελληνική ένταξη και μίλησε για λύση του προβλήματος με

---

14. Δείτε Ε. Καρτάκης, επιμ., *Οριοθετήσεις: Οι επιγραμματικές φράσεις του Κ. Καραμανλή*, Αθήνα, Ροές (χωρίς χρονολογία), εξέδθη το 1987, σελ. 146.

δημοψήφισμα ή με την εγκαθίδρυση μιας «ειδικής σχέσης». Ταυτόχρονα μείωσε κάπως τη συχνότητα και ένταση της αντιαμερικανικής και αντινατοϊκής του ρητορικής αναγνωρίζοντας την πραγματικότητα, ότι δηλαδή οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ θα μπορούσαν να επηρεάσουν την ελληνο-τουρκική στρατιωτική ισορροπία. Σε συνάφεια μ' αυτό, προσπαθώντας να διαβεβαιώσει το ελληνικό στρατιωτικό κατεστημένο, διακήρυξε επανειλημμένα ότι το ΠΑΣΟΚ δεν θα υιοθετούσε ριψοκίνδυνη πολιτική και ότι θα απέφυγε κάθε πρωτοβουλία που θα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της μαχητικής αποτελεσματικότητας των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων.

Αφού ανέλαβε την εξουσία το 1981, το ΠΑΣΟΚ επέσπευσε την πραγματιστική προσαρμογή του στις επιταγές της εξουσίας υιοθετώντας ένα σύνολο χειρισμών που θα μπορούσε συλλογικά να αποκληθεί «ιστορικός συμβιβασμός». Στο θέμα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας η ιδέα της αποχώρησης εγκαταλείφθηκε γρήγορα. Αντίθετα, επιλέχθηκε μια μέθοδος ενεργητικής/μαχητικής και μερικές φορές διεκδικητικής συμμετοχής. Ο στόχος ήταν να βελτιώσει τους όρους και τις συνθήκες της συμμετοχής για την Ελλάδα και υποστήριξε ενεργητικά τα ενδοευρωπαϊκά προγράμματα που σχεδιάζονταν προκειμένου να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στον αναπτυσσόμενο και πλούσιο Βορρά και στον αναπτυσσόμενο και φτωχό Νότο της Κοινότητας. Σχετικά με το ΝΑΤΟ, η ιδέα της αποχώρησης επίσης εγκαταλείφθηκε σιωπηρά. Είχε γίνει φανερό ότι μέσα στο ΝΑΤΟ η Ελλάδα θα μπορούσε να εμποδίσει πρωτοβουλίες της Τουρκίας, να αναλάβει διοίκηση και να ελέγξει ενδοσυμμαχικές διευθετήσεις που, αν πετύχαιναν, θα εγκλώβιζαν τμήματα της νησιωτικής Ελλάδας μέσα σε τουρκικές ζώνες ευθύνης, διοίκησης και ελέγχου. Η πιο ορατή προσαρμογή όμως έγινε στο θέμα των Αμερικανικών βάσεων. Αντίθετα πάλι με τις προεκλογικές υποσχέσεις, το ΠΑΣΟΚ διαπραγματεύθηκε το 1982-83 μια πενταετή συμφωνία λειτουργίας των βάσεων, που αναμενόταν να είναι, κατά την άποψη του ΠΑΣΟΚ, καταληκτική και θα είχε ως αποτέλεσμα την ολική απομάκρυνση των βάσεων μέσα σε δεκαεπτά μήνες από την εκπνοή της ημερομηνίας λήξης (στο τέλος Δεκεμβρίου 1988). Λόγω των συνθηκών, και με το πέρασμα του χρόνου, ο Παπανδρέου σταδιακά αποφάσισε να προχωρήσει και σε ένα καινούργιο γύρο διαπραγματεύσεων με τις ΗΠΑ, ο οποίος —αν ολοκληρωθεί αμοιβαία και με επιτυχία— μπορεί να οδηγήσει σε μια νέα συμφωνία που θα επιτρέπει τη συνέχεια λειτουργίας των βάσεων και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1990.

Την περίοδο Μαρτίου-Απριλίου 1985, την εποχή της

αποχώρησης του Καραμανλή από την ενεργό πολιτική και την εκλογή του Σαρτζετάκη στην Προεδρία, η χώρα θα μπορούσε να είχε εισέλθει, όπως σημειώσαμε και παραπάνω, σε μια μακριά και ταραγμένη συνταγματική κρίση¹⁵. Παρακάμφθηκε όμως, ιδίως γιατί το ΠΑΣΟΚ επανεκλέχθηκε με μια άνετη πλειοψηφία στις εκλογές του Ιουνίου 1985. Το αποτέλεσμα έδωσε στους σοσιαλιστές τις αναγκαίες ψήφους στο κοινοβούλιο προκειμένου να ολοκληρώσουν συνταγματικές τροποποιήσεις που αποστέρησαν την προεδρία απ' όλες σχεδόν εκτός τις τελετουργικές εξουσίες της.

Τελικά ο Παπανδρέου εμφανίστηκε, νωρίς το 1986, έχοντας ουδετεροποιήσει τις προεδρικές υπερεξουσίες, ως κάτοχος μιας σχεδόν απόλυτης εκτελεστικής εξουσίας και με απεριόριστη δυνατότητα ελιγμών. Σ' αυτό το σημείο εξέπληξε τους περισσότερους από τους «παρατηρητές» του καθώς έκανε ακόμα ένα βήμα προς τα δεξιά, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική. Στην εσωτερική πολιτική, τον Οκτώβριο 1985, θεσμοθέτησε μια ομάδα αναγκαιών, μολοντί σκληρών, οικονομικών μέτρων λιτότητας, που σχεδιάστηκαν για να σταθεροποιήσουν την οικονομία, να μειώσουν τον πληθωρισμό, να περιορίσουν το δημόσιο χρέος και να βελτιώσουν το σοβαρό έλλειμμα του ελληνικού ισοζύγιου πληρωμών. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα, που εξακολουθεί να ισχύει την εποχή αυτής της συγγραφής, κέρδισε την έγκριση των ορθόδοξων οικονομικών τεχνοκρατών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, του ΟΟΣΑ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Στην εξωτερική πολιτική, η τάση για εναρμόνιση και ενοποίηση της Ελλάδας με τη Δυτική Ευρώπη, κατά ένα μέρος, και με τη Δύση γενικότερα, κινήθηκε γρήγορα. Ο Παπανδρέου,

---

15. Μόλις έμαθε ότι ο Παπανδρέου —αντίθετα από προηγούμενες εκφράσεις προθέσεων— δεν σκόπευε να προτείνει τον Καραμανλή αλλά επέλεξε τον Σαρτζετάκη, ο Καραμανλής παραιτήθηκε από την προεδρία. Αναπληρώθηκε, σύμφωνα με το Σύνταγμα από τον πρόεδρο του Κοινοβουλίου, Γιάννη Αλευρά, που ανέλαβε να ενεργεί ως πρόεδρος, μέχρι που το Κοινοβούλιο να ψηφίσει για τον προτεινόμενο από το ΠΑΣΟΚ, Σαρτζετάκη. Ο Χρήστος Σαρτζετάκης εξελέγη με 180 ψήφους (3/5 του συνολικού αριθμού), τους ελάχιστους που απαιτούνταν για την εκλογή. Ένας αριθμός συνταγματολόγων, ωστόσο, δημιούργησε σημαντική αναταραχή γνωμοδοτώντας ότι ο Αλευράς, έχοντας αναλάβει καθήκοντα ενεργού προεδρίας, δεν είχε δικαίωμα να ψηφίσει, καθιστώντας την εκλογή του Σαρτζετάκη άκυρη. Αυτό όμως που επέτεινε τη σύγχυση ήταν ότι ο Κ. Μητσotάκης, αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, διακήρυξε ότι αν κέρδιζε τις εκλογές δεν θα αναγνώριζε τον Σαρτζετάκη και θα του ζητούσε να παραιτηθεί. Η κρίση τελικά κόπασε διότι το ΠΑΣΟΚ κέρδισε μια άνετη επανεκλογή τον Ιούνιο του 1985 και ο Μητσotάκης αναγνώρισε τον Σαρτζετάκη ως πρόεδρο.

στα πλαίσια της Κοινότητας, εμφανίσθηκε ως ένθερμος υποστηρικτής της Ευρωπαϊκής ενότητας διακηρύσσοντας ότι οι συνθήκες έχουν πλέον αλλάξει δραστικά και ότι η Δυτική Ευρώπη έπαυσε να είναι εξάρτημα των ΗΠΑ. Παράλληλα, το φθινόπωρο του 1985, τέθηκε σε εφαρμογή μια διαδικασία ομαλοποίησης των ελληνο-αμερικανικών σχέσεων και ονομάσθηκε «βήμα προς βήμα». Τα διάφορα βήματα περιλαμβάνουν βελτίωση της διμερούς συνεργασίας για την καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας, διευθέτηση του προβλήματος των εργατικών σχέσεων για το ελληνικό προσωπικό που εργάζεται στις βάσεις των ΗΠΑ, βελτίωση των συνθηκών ασφαλείας στο διεθνές αεροδρόμιο της Αθήνας, υπογραφή των συμφωνιών GSOMIA και DICA, αγορά 40 F-16 από τις ΗΠΑ (κάτι που δείχνει τη συνεχιζόμενη σημαντική εξάρτηση του ελληνικού αμυντικού συστήματος από αμερικανούς προμηθευτές), έκδοση λιγότερο εμφανών πινακίδων κυκλοφορίας στο αμερικανικό προσωπικό που εργάζεται στην Ελλάδα, προετοιμασία διαπραγματεύσεων όσον αφορά τις διευκολύνσεις λειτουργίας της ισχυρής «Φωνής της Αμερικής» στην ελληνική επικράτεια κ.λπ. Η διαδικασία «βήμα προς βήμα», παρά τις ευκαιριακές ανασχές και οξείες αναμετρήσεις, συνεχίζει να εξελίσσεται. Ως εκ τούτου, στις 4 Σεπτεμβρίου 1987, προγραμματίσθηκαν να αρχίσουν προκαταρκτικές διαπραγματεύσεις σχετικά με μια νέα συμφωνία για τον προσδιορισμό του μελλοντικού καθεστώτος των βάσεων των ΗΠΑ στην Ελλάδα. Ο Ανδρέας Παπανδρέου έκανε δηλώσεις ότι αυτές οι διαπραγματεύσεις θα είναι μακροχρόνιες και κοπιαστικές και ότι η Ελλάδα συνδέει τη μελλοντική συμφωνία για τις αμερικανικές βάσεις με την επίλυση των ελληνο-τουρκικών προβλημάτων στο Αιγαίο και την Κύπρο, και ότι η τελική συμφωνία, αν κριθεί ικανοποιητική από το ΠΑΣΟΚ, θα υποβληθεί με δημοψήφισμα στην έγκριση του Ελληνικού λαού¹⁶.

Απέναντι στην Τουρκία, το ΠΑΣΟΚ υιοθέτησε μια κάπως σκληρότερη γραμμή από εκείνη των προκατόχων του, κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας. Για παράδειγμα, το Μάρτιο του 1987 το θερμόμετρο των ελληνο-τουρκικών σχέσεων σχεδόν έφτασε το σημείο βρασμού, σχετικά με το πρόβλημα του τουρκικού επιστημονικού σκάφους, «Piri Reis»,

---

16. Το επιχείρημα που ακούγεται είναι ότι, ένα τέτοιο δημοψήφισμα θα εξασφάλιζε εύκολη έγκριση γιατί θα είχε την προηγούμενη αποδοχή του ΠΑΣΟΚ. ενώ η Νέα Δημοκρατία θα αντιμετώπιζε δυσκολίες στο να ζητήσει ψήφο αντίθετη προς μια συμφωνία που θα ομαλοποιούσε με οριστικό, ίσως, τρόπο τις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις.

VI

Μέχρι αυτό το σημείο δώσαμε έμφαση στις ομοιότητες και συνέχειες στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική των Κυβερνήσεων του Καραμανλή και του Παπανδρέου. Ωστόσο υπάρχουν και μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους δύο ηγέτες στην έκφραση και στη συμπεριφορά και ο ακόλουθος πίνακας αισιοδοξεί να βοηθήσει στην παρουσίαση αυτών των διαφορών μέσα από ένα γενικό πλαίσιο ταξινόμησης των προτύπων ηγεσίας.

	Α	Β	Γ	Δ
Ρητορική	Ιδεολόγος	Ιδεολόγος	Πραγματιστής	Πραγματιστής
Πράξη	Ιδεολόγος	Πραγματιστής	Ιδεολόγος	Πραγματιστής

Το πρότυπο Α (παραπάνω), ένας ιδεολόγος στη ρητορική και ιδεολόγος στην πράξη (ανεξάρτητα απ' το κόστος ή τις συνέπειες), θα ταίριαζε σε ηγέτες όπως ο Αδόλφος Χίτλερ και ο Ρουχόλαχ Χομεϊνί. Το πρότυπο Β είναι πιο διαδομένο. Καλύπτει ηγέτες που είναι (ή φαίνονται να είναι) ιδεολόγοι στη ρητορική αλλά διαβαθμίζουν τις πράξεις τους ώστε να παραμείνουν μέσα σε εφικτά εφαρμόσιμα και πραγματιστικά πλαίσια. Εδώ κάποιος θα μπορούσε να τοποθετήσει ηγέτες όπως τους Νικήτα Χρυστοσώφ, Ρόναλντ Ρέηγκαν, Τζων Φόστερ Ντάλλες και Μεναχέμ Μπέγκιν. Το πρότυπο Γ αναφέρεται εδώ μόνο για μεθοδολογικούς σκοπούς και ο συγγραφέας δεν μπόρεσε να βρει κάποιον ηγέτη που ταιριάζει στο συγκεκριμένο περίγραμμα. Το πρότυπο Δ αποτελεί, όπως και στην περίπτωση του Β, μια πολυπληθή κατηγορία. Στους ηγέτες που είναι ή φαίνονται να είναι πραγματιστές τόσο στη ρητορική όσο και στην πράξη θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν πρόσωπα όπως οι Ντην Άτσεσον, Μιχαήλ Γκορμπατσώφ και Χέλμουτ Κολ.

Συγκρίνοντας τον τύπο (ρητορική) και την ουσία (πράξη) των ηγετών που είναι αντικείμενο αυτής της μελέτης, μπορεί ο μελετητής να τοποθετήσει τον Ανδρέα Παπανδρέου στην κατηγορία Β και τον Κωνσταντίνο Καραμανλή στην κατηγορία Δ. Η ρητορική του Ανδρέα Παπανδρέου θα μπορούσε, αρχικά, να χαρακτηριστεί εκλεκτικιστική, δυναμική και ευπροσάρμοστη σε μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Έτσι στην περίοδο 1968-77 εμφανίστηκε ως ένα εμπρηστικό, τριτοκοσμικό πρότυπο

ηγέτη, που προπαγάνδιζε την ανάγκη του Τρίτου Κόσμου για αλληλεγγύη, για την πραγματοποίηση της ανόθευτης εθνικής ανεξαρτησίας που θα απελευθέρωνε τα έθνη από τα οικονομικά και πολιτικά πλοκάμια του κεφαλαιοκρατισμού, για τη διάλυση των μπλοκ των δύο υπερδυνάμεων, δηλ. του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, και για την αλληλεγγύη, διά μέσου του σοσιαλισμού, των αναπτυσσόμενων κρατικών οικονομιών ώστε να επιτύχουν την αυτοδυναμία και τη βιομηχανοποίηση. Μετά το 1977, όταν το ΠΑΣΟΚ έγινε αξιωματική αντιπολίτευση, και ειδικά μετά τον Οκτώβριο 1981, η ρητορική του Παπανδρέου υποβάλλεται σε μια συνεχή απάλυνση και μετριοπάθεια. Ο Έλληνας ηγέτης σταθερά ισχυρίζεται ότι τα μακροχρόνια οράματά του παραμένουν अपαράλλακτα, αλλά και ότι παράλληλα πρέπει να προσαρμόζεται στις επιταγές της πολιτικής και τις πραγματικότητες του διπολισμού, τα συμμαχικά συστήματα Ανατολής-Δύσης και λοιπά. Η κύρια έκφραση της τωρινής ιδεολογικής θέσης του ΠΑΣΟΚ αντανακλάται συνεπώς στην «πρωτοβουλία των έξι» (Αργεντινή, Ελλάδα, Ινδία, Μεξικό, Σουηδία και Τανζανία) που ζητούν μέσω των ηγετών τους από τις υπερδυνάμεις και τα άλλα κράτη που διαθέτουν πυρηνικά να κινηθούν γρήγορα και αποφασιστικά προς ένα ελεύθερο από πυρηνικά κόσμο και να απαλλάξουν έτσι την ανθρωπότητα από τον εφιάλτη του πυρηνικού ολοκαυτώματος. Η ρητορική του, συνοψίζοντας, στη μετά το 1977 περίοδο μάλλον, εισέρχεται στη δυτικοευρωπαϊκή έκφραση του σοσιαλισμού παρά στο περισσότερο ριζοσπαστικό πρότυπο των κρατών του Τρίτου Κόσμου.

Οι πράξεις του Παπανδρέου, όπως ελπίζουμε ότι έχουμε δείξει στο τέταρτο μέρος αυτής της μελέτης, τοποθετούνται στην πραγματιστική κατηγορία. Λαμβάνει υπόψη ότι η Ελλάδα είναι ένα μικρό κράτος που αντιμετωπίζει ένα σοβαρό κίνδυνο από την Τουρκία και, συνεπώς, είναι ανάγκη να διατηρήσει την ισορροπία ισχύος στην περιοχή ώστε να περιφρουρήσει την εδαφική της ακεραιότητα. Στην οικονομική διάσταση, επίσης, η Ελλάδα θεωρείται, από τον Παπανδρέου, ότι διαθέτει μια μικρή και εύθραυστη οικονομία που είναι ιδιαίτερα εξαρτημένη από τους ευαίσθητους χειρισμούς και συνθήκες της εξωτερικής συγκυρίας. Έτσι η ελληνική πολιτική απέναντι στις ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ, την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και άλλους διεθνείς οργανισμούς, τόσο στη διάρκεια της περιόδου Παπανδρέου —όπως και προηγουμένως στην περίπτωση με τους συντηρητικούς— διαμορφώθηκε ώστε να μεγιστοποιεί την αποτρεπτική ικανότητα της Ελλάδας απέναντι στην Τουρκία, σταθεροποιώντας την ελληνική οικονομία,

εξασφαλίζοντας τον εκσυγχρονισμό των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, προλαμβάνοντας περαιτέρω επιδείνωση της ανώμαλης κατάστασης στην Κύπρο και αποφεύγοντας ένα τοπικό πόλεμο με την Τουρκία, πράγμα που θα είχε σίγουρα βυθίσει τις δύο χώρες σ' ένα παρατεινόμενο κύκλο εχθροπραξιών που θα τις ενσωμάτωνε στο λεγόμενο «τόξο της κρίσης».

Η ρητορική του Καραμανλή, αντίθετα από εκείνη του Παπανδρέου, είναι αντιπροσωπευτική της ρεαλιστικής-πραγματιστικής σχολής σκέψης. Από ομιλία σε ομιλία και με το πέρασμα του χρόνου, επεσήμανε ότι, δυστυχώς, ο κόσμος είναι μια επικίνδυνη και εχθρική σκηνή, ειδικά για τα μικρά και στρατηγικά τοποθετημένα κράτη, όπως η Ελλάδα¹⁷. Ο Καραμανλής, πολιτικά συντηρητικός και σταθερός υποστηρικτής της φιλελεύθερης και πλουραλιστικής δημοκρατίας, διακήρυξε επανειλημμένα ότι η πνευματική κληρονομιά της Ελλάδας, η θέση και τα συμφέροντά της εισηγούνται ένα δυτικό και ειδικά ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα αλλά και ο ενδεχόμενος σχηματισμός των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης» όχι μόνο θα εγγυηθούν τους ελληνικούς δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά επίσης θα ενοποιήσουν το μικρό κράτος (στο παρελθόν απομονωμένο και εξαρτώμενο από τις μεγάλες δυνάμεις) με μια μελλοντική συλλογική υπερδύναμη, τη Δυτική Ευρώπη. Οπότε, η Ελλάδα, στη βάση της ισότητας και των αμοιβαίων συμφερόντων, θα παίζει ένα κεντρικό ρόλο στο χειρισμό των παγκόσμιων θεμάτων, ενωμένη βέβαια με τους υπόλοιπους εταίρους. Τυπικό αυτού του προσανατολισμού είναι η σύλληψη του για την Ελλάδα ως ενός μάλλον «ευρωπαϊκού μπαλκονιού»¹⁸ προς τη Μέση Ανατολή, παρά ως του παραδοσιακότερου συμβολισμού της Ελλάδας ως «γέφυρας» ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση. Υποσυνείδητα, ίσως ο Καραμανλής φοβόταν το ρόλο της «γέφυρας», η οποία τόσο συχνά στην ελληνική ιστορία είχε παραβιασθεί από στρατιές εισβολέων που όδευαν, ανάλογα με την περίπτωση, δυτικά και ανατολικά.

Στο επίπεδο της πολιτικής και των κυβερνητικών

---

17. Για παράδειγμα, μιλώντας στις αρχές του 1980 στο ελληνικό κοινοβούλιο, είπε χαρακτηριστικά: «Στη διεθνή ζωή γίνονται σήμερα πράγματα που δεν εξηγούνται λογικά... Κομμουνιστάι χτυπούν Κομμουνιστάς. Αδέσμευτοι αδέσμευτους. Λευκοί λευκούς. Μαύροι μαύρους και ούτω καθ' εξής. Στην εποχή μας... χρεωκόπησαν όχι μόνο οι καθιερωμένοι διεθνείς θεσμοί, αλλά εχρεωκόπησαν και οι γνωστές ιδεολογίες, που υποτάσσονται σήμερα σε ξεπερασμένους εθνικισμούς και ανομολόγητα συμφέροντα...». Καραμανλής, *Οριοθετήσεις*, ό.π., σελ. 118.

18. ό.π., σελ. 107.

χειρισμών ο πραγματισμός/ρεαλισμός του Καραμανλή ήταν πλήρως εμφανής. Εφάρμοσε, όπως είδαμε, ο,τι χαρακτηρίστηκε ως «πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική της Ελλάδας», την οποία θα μπορούσε κάλλιστα να έχει εμπνευσθεί από τις αναφορές του στρατηγού Charles deGaulle στον «πολυαζιμουθιακό στρατηγικό προσανατολισμό» της Γαλλίας. Ήταν ο Καραμανλής, για παράδειγμα, παρά τον ενγένη συντηρητικό και αντικομμουνιστικό του προσανατολισμό, που δεν δίστασε να νομιμοποιήσει το 1974 τα κομμουνιστικά κόμματα, και που, σε διαμαρτυρία για τη δυτική απάθεια, δεν δίστασε να διατάξει την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, αφού η Τουρκία είχε εισβάλλει στην Κύπρο. Επίσης του Καραμανλή ήταν η πρωτοβουλία να επισπεύσει την προσπάθεια για ύφεση και συνεργασία στα Βαλκάνια, μαζί με την επιδίωξη μιας παραδοσιακής πολιτικής για την Ελλάδα, μιας χώρας ιδιαίτερα εξαρτημένης από εισαγωγές πετρελαίου για ενεργειακές ανάγκες, καλών σχέσεων με τις Αραβικές χώρες, ενώ διατηρούσε κάποια απόσταση (οι διπλωματικές σχέσεις δεν έφθαναν μέχρι τη *de jure* αναγνώριση) από το Ισραήλ. Κύριο στοιχείο σ' όλους αυτούς τους χειρισμούς ήταν ο στόχος του Καραμανλή να διατηρήσει μια αποτελεσματική στρατιωτική ισορροπία με την Τουρκία, να αποτρέψει περεταίρω χρησιμοποίηση τουρκικής στρατιωτικής δύναμης ενάντια στα συμφέροντα του Ελληνισμού, αλλά επίσης να αποφύγει τον πόλεμο που θα στερούσε την Ελλάδα από το φυσικό της περιβάλλον, της δυτικοευρωπαϊκής οικογένειας.

VII

Θα κλείσουμε αυτή τη μελέτη με δύο μεθοδολογικές προτάσεις και μία πρόβλεψη. Αυτές θα παρουσιαστούν εδώ σε μια διερευνητική και προκαταρκτική μορφή και μπορούν να εξυπηρετήσουν ως η εστία για μια περισσότερο συστηματική αντιμετώπιση σε μελλοντική μελέτη.

Μεθοδολογική πρόταση 1. Ο Καραμανλής στον μετά το 1974 κύκλο ηγεσίας του (1974-85) επεδίωξε να αποφύγει δομές και συνθήκες, καθώς και σφάλματα, λανθασμένους υπολογισμούς και κρίσεις της πρώτης θητείας του ως πρωθυπουργού (1955-63)¹⁹.

---

19. Για όσους αρέσκονται στις συγκρίσεις, μια συναφής πρόταση θα ήταν ότι ο Χαρίλαος Τρικούπης και ο Σαρλ Ντε Γκωλ προσφέρουν στον Καραμανλή, εσωτερικά και εξωτερικά, ηγετικά μοντέλα προς μίμηση.

Ο πίνακας 1 (παρακάτω) παρουσιάζει σύντομα τις σημαντικότερες διαφορές των δύο περιόδων. Βέβαια, θα πρέπει να θυμόμαστε συνέχεια ότι οι συνθήκες (υποκειμενικές και αντικειμενικές) έχουν διαφοροποιηθεί ριζικά ανάμεσα στις δύο περιόδους, πράγμα που ίσως μετράει ιδιαίτερα γι' αυτές τις διαφορές.

Πίνακας 1

Αναφορές ανάμεσα στις δύο περιόδους ηγεσίας του Καραμανλή

Κύκλος ηγεσίας 1955-63

1. Πολιτικοποιημένος στρατός, συνταυτιζόμενος με το παλάτι και αφοσιωμένος σε εσωτερική αντεπαναστατική (αντικομμουνιστική) αποστολή.
2. Αντιπαράθεση με το θρόνο (Βασιλέας Παύλος και Βασίλισσα Φρειδερίκη) το 1963. Διένεξη στις σχέσεις Πρωθυπουργού-Αρχηγού Κράτους.
3. Έξοδος του Καραμανλή από τη χώρα (αυτοεξορία στο Παρίσι) το Δεκέμβριο 1963 αντί να παραμείνει ως ηγέτης του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης.
4. Το κομμουνιστικό κόμμα παρέμεινε παράνομο και χωρίς συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες.

Κύκλος ηγεσίας 1974-85

1. Ο στρατός βαθμιαία αποπολιτικοποιείται και απασχολείται αυστηρά με λειτουργίες της εξωτερικής άμυνας.
2. Απομάκρυνση του θρόνου (δημοψήφισμα 1974). Αβρές σχέσεις ανάμεσα στους κορυφαίους φορείς της εκτελεστικής εξουσίας (1974-1985).
3. Μετά την απογοήτευση του Μαρτίου 1985 (δεν προτάθηκε για μια δεύτερη προεδρική θητεία), ο Καραμανλής παρέμεινε στην Αθήνα, ως «εθνικό κεφάλαιο», για την περίπτωση επιπλοκών και κρίσεων.
4. Η νομιμοποίηση των κομμουνιστικών κομμάτων ανοίγει το δρόμο για την επανενοποίηση της ελληνικής κοινωνίας.
5. Σταθερά χαρακτηριστικά των δύο περιόδων είναι οι πολιτικοί χειρισμοί που επιδιώκουν την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και την αποφυγή ένοπλης σύγκρουσης με την Τουρκία, στην Κύπρο και το Αιγαίο.

Μεθοδολογική πρόταση 2. Ο Ανδρέας Παπανδρέου στα χρόνια 1974-87, και ειδικά αφού ανέλαβε την εξουσία το 1981, επιδίωξε να αποφύγει δομές και συνθήκες καθώς και σφάλματα, κακούς υπολογισμούς και κρίσεις που έγιναν στη διάρκεια της σύντομης διακυβέρνησης της Ελλάδας απ' τον πατέρα του (Γεώργιο

Παπανδρέου) την περίοδο 1964-65 και τα μόλις προηγούμενα χρόνια²⁰.

Ο πίνακας 2 (παρακάτω) εμφανίζει επίσης σ' αυτή την περίπτωση μερικές από τις σπουδαιότερες διαφορές των δύο

Πίνακας 2

Διαφορές ανάμεσα στα ηγετικά πρότυπα διακυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου και Ανδρέα Παπανδρέου

Ηγεσία Γεωργίου Παπανδρέου (1961-65)

1. Το κόμμα της Ένωσης Κέντρου ήταν χαλαρό, πολυφωνικό και σύνολο γνωστών προσωπικοτήτων με ισχυρές κεντρόφυγες δυνάμεις.
2. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου (1964-65) επικεντρώθηκε σε έρευνες και κατακρίσεις σχετικά με το παρελθόν (σχέδιο «Περικλής» και κατηγορίες για εκλογική νοθεία στις εκλογές του 1961).
3. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου αντιπαρατάχθηκε στη δημόσια διοίκηση, τις ένοπλες δυνάμεις, τις διπλωματικές υπηρεσίες και τις υπηρεσίες ασφάλειας.
4. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου ήρθε σε ευθεία σύγκρουση με τον αρχηγό του κράτους (πρώην Βασιλέα Κωνσταντίνο) το καλοκαίρι του 1965.
5. Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου το καλοκαίρι του 1964 μπήκε σε μια περίοδο παράλληλης έντασης με την Τουρκία και τις ΗΠΑ.

Ηγεσία Ανδρέα Παπανδρέου (1974-87)

1. Το ΠΑΣΟΚ ήταν ένα συμπαγές, σφιχτά οργανωμένο κόμμα κάτω από την αναμφισβήτητη ηγεσία του Α. Παπανδρέου.
2. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ απέφυγε αποσταθεροποιητικές έρευνες (π.χ. φάκελος Κύπρου) για το παρελθόν και συγκεντρώθηκε στην εφαρμογή του προγράμματός της κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της στην εξουσία.
3. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ επιδίωξε να εναγκαλισθεί τον κρατικό μηχανισμό (π.χ. δημόσια διοίκηση κ.λπ.) αντιμετωπίζοντας τον φανερό κίνδυνο του παρόντος, την Τουρκία.
4. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ μελετημένα απέφυγε αντιπαράθεση με τον Καραμανλή (ως αρχηγό του κράτους) στην περίοδο 1981-85.
5. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ απέφυγε τέτοια «διμέτωπη αντιπαράθεση», υιοθετώντας μια σταδιακή αλλά σταθερή διαδικασία ομαλοποίησης των ελληνοαμερικανικών σχέσεων.

20. Στην περίπτωση του Ανδρέα Παπανδρέου πρότυπα στο εξωτερικό για ενδιαφέρουσες συγκρίσεις θα ήταν ο Φρανσουά Μιττεράν, ο Φελίπε Γκονζάλες, ο Ούλαφ Πάλμε και άλλοι.

περιόδων. Η προειδοποίηση σχετικά με μεταβαλλόμενες δομικές συνθήκες πρέπει, επίσης, να ληφθεί και εδώ υπόψη.

Εξετάζοντας πρόχειρα τους πίνακες 1 και 2, και με κίνδυνο υπεραπλούστευσης και υπερσηματοποίησης, παρατηρούμε κάποιες ομοιότητες. Και οι δύο ηγέτες, θα μπορούσε να υποστηριχθεί, έχουν την ικανότητα να «διδάσκονται» από το παρελθόν, έτσι ώστε να μπορούν να αποφεύγουν μοιραία αποσταθεροποιητικά σφάλματα. Φαίνεται, συνεπώς, ότι οι πολιτικοί χειρισμοί, στη μετά το 1974 περίοδο, σχεδιάστηκαν ώστε να μειώσουν την επίδραση και τις πιθανότητες ανάπτυξης αποσταθεροποιητικών δυνάμεων μέσα στα κόμμά τους, να κρατήσουν τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις απασχολημένες στην εξωτερική τους αποστολή, να μειώσουν τους πειρασμούς για μια στρατοκρατική αντίδραση και τελικά να μειώσουν τους λόγους που θα παρακινούσαν μια εκστρατεία επέμβασης και αποσταθεροποίησης από πλευράς της δυτικής υπερδύναμης, των Ηνωμένων Πολιτειών, στην Ελλάδα.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να δώσουμε έμφαση στο ότι η εγγύηση για την εγκαθίδρυση και προστασία των ελληνικών δημοκρατικών θεσμών, μετά το 1974, δεν ανήκει αποκλειστικά στους δύο ηγέτες, όπως θα μπορούσε ίσως να συνάγει ο αναγνώστης αυτής της μελέτης. Παρότι είναι πέρα απ' τους σκοπούς μας, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι Έλληνες Κομμουνιστές (ηγεσία των πολιτικών κομμάτων καθώς και τα μέλη τους) επίσης μοιράζονται μάλλον ουσιαστικά τα εύσημα γι' αυτό το μεγάλο επίτευγμα. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να προβληθεί μια πρόταση που να αναφέρει ότι οι Έλληνες Κομμουνιστές επιδίωξαν μετά το 1974 να αποφύγουν το πρότυπο συμπεριφοράς που χρησιμοποιήθηκε από τους προκατόχους τους κατά τον εμφύλιο πόλεμο. Κατά το 1946-49 το Κομμουνιστικό κόμμα υιοθέτησε μια ριζοσπαστική/επαναστατική στάση μάλλον παρά μια μεταρρυθμιστική/συμμετοχική. Δεν έπαιξε το πολιτικό παιχνίδι όπως τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα στη Γαλλία, Ιταλία και αλλού στη Δυτική Ευρώπη. Το τίμημα ήταν μια αιματηρή και καταστρεπτική σύγκρουση που άφησε ανεξίτηλα ίχνη στην Ελλάδα της μεταπολεμικής περιόδου. Από το 1974, οι Έλληνες Κομμουνιστές, χωρίς υποχωρήσεις στις διακηρύξεις και αιτήματά τους, έχουν, χωρίς άλλο, επιλέξει τη συμμετοχική, συνταγματική και νομιμόφρονα στάση που τους επέτρεψε να καταταγούν καθαρά στην κατηγορία των δυτικοευρωπαϊκών ομολόγων τους, παρά με τα τριτοκοσμικά, επαναστατικά, εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα.

Πρόβλεψη: Με το πέρασμα του χρόνου και την αυξανόμενη σταθεροποίηση των ελληνικών πολιτικών θεσμών σ' ένα οργανικό και μακρόβιο σύνδεσμο με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η εποχή της

ισχυρής, χαρισματικής ηγεσίας του «ενός» μάλλον έρχεται προς το λογικό της τέλος.

Η κυριότερη ηγετική αποστολή, στο μελλοντικό σύστημα, θα είναι η διαχείριση/διατήρηση παρά η αναμόρφωση/αναδιάρθρωση. Έτσι, οι ηγέτες στη μετά τους Καραμανλή/Παπανδρέου εποχή θα προκαλούν σημαντικά λιγότερο ενδιαφέρον μέσα στη χώρα τους αλλά και διεθνώς. Σε τελευταία ανάλυση, η «ακροαματικότητα» των ηγετών είναι προϊόν των ιστορικά ταραγμένων εποχών. Όπως είπε και ο Καραμανλής, «... Δεν υπάρχουν μεγάλοι άνθρωποι, υπάρχουν μεγάλα γεγονότα. Τι θα ήταν ο Ντε Γκωλ, ο Μάο, ο Τίτο και ο Τσώρτσιλ αν δεν είχαν συνδέσει την πολιτική τους καριέρα μ' έναν πόλεμο;»²¹.

Η Ελλάδα, μετά το 1974 φαίνεται να έχει εισέλθει, με τη μεγάλη και επικίνδυνη εξαίρεση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, σε μια περίοδο και ζώνη «ήρεμων πολιτικών υδάτων»²². Σε μια τέτοια εποχή οι μεγάλοι τιμονιέρηδες του πλοίου του κράτους θα είναι πολύ λιγότερο αναγκαίοι.

Ιούλιος 1987

---

21. Δείτε Καρτάκης, επιμ., *Οριοθετήσεις*, ό.π., σελ. 129.

22. Μια από τις συμβολικές φράσεις του Α. Παπανδρέου, όσον αφορά το πρόσφατο καθεστώς των ελληνοαμερικανικών σχέσεων.

*Μερικές σκέψεις
για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις*

Σε μια ελεύθερη συζήτηση που οργάνωσε προ μερικών μηνών το Ελεύθερο Πολιτικό Εργαστήρι ανταλλάξαμε απόψεις με τον έγκριτο Τούρκο δημοσιογράφο και συγγραφέα Μεχμέτ Αλή Μπιράντ. Το κεντρικό θέμα μας ήταν η δυσπιστία προς την Τουρκία που δεσπόζει στη σκέψη των Ελλήνων και αντίστοιχα η δυσπιστία που τρέφουν οι Τούρκοι απέναντι στην Ελλάδα.

Σε γενικές γραμμές η θέση του συνομιλητού μου στηριζόταν σε δύο λόγους που κάνουν την Τουρκία να δυσπιστεί απέναντι της Ελλάδος. Πρώτον, ότι κατά την αντίληψή τους η Ελλάς θέλει να αποκλείσει την Τουρκία από την ελεύθερη πρόσβαση στο Αιγαίο και στις θάλασσες πέρα απ' αυτό. Δεύτερον, ότι η Ελλάς επιδιώκει να αποκόψει την Τουρκία από τη Δύση κατηγορώντας και διαβάλλοντάς την στους διεθνείς οργανισμούς και στη διεθνή κοινότητα γενικότερα.

Φυσικά από τη δική μου άποψη η πρώτη από τις αιτιάσεις αυτές μπορεί να είναι ουσιαστική, αλλά όχι αβάσιμη, η δε δεύτερη είναι πρωθύστερη, αφού οι λόγοι για τους οποίους κατηγορούμε την Τουρκία διεθνώς προηγήθηκαν χρονικά και είναι ακριβώς η αφορμή της δικής μας δραστηριότητας στο διεθνή χώρο με στόχο την Τουρκία.

Αντίθετα, εμείς, κατά τη δική μας τουλάχιστον αντίληψη, έχουμε βάσιμους λόγους να αισθανόμαστε καχυποψία για τις τουρκικές προθέσεις κατά της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας μας και συγκεκριμένα των ελληνικών νησιών του Ανατολικού Αιγαίου.

Έχουμε υπόψη μας ότι από το 1912 η Τουρκία, ενώ ούτε τότε αμφισβήτησε, ούτε τώρα αμφισβητεί την ελληνικότητα των νησιών, δεν φαίνεται να παραδέχτηκε ότι ανήκουν οριστικά στην Ελλάδα και δοκίμασε να ανακτήσει την κυριαρχία της πάνω σ' αυτά τόσο στη Λωζάνη το 1922/23, όσο και αργότερα στο διάστημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με τις γνωστές διαπραγματεύσεις με Γάλλους, Άγγλους και Γερμανούς. Και προσπάθησε ακόμη το 1946 στη διάρκεια της διασκέψεως των Παρισίων να ματαιώσει την εκχώρηση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα.

Σήμερα βλέπουμε μία προσπάθεια να εγκλωβισθούν τα νησιά αυτά σε τουρκική υφαλοκρηπίδα και ταυτόχρονα σε εναέριο χώρο ελεγχόμενο από την Τουρκία. Γι' αυτό φοβόμαστε πως αυτό είναι μια αρχή για να δημιουργηθεί κάποιο εδαφικό καθεστώς ιδιαίτερο των νησιών αυτών, που υποπτευόμαστε πως θα οδηγήσει μια μέρα σε άλλες, εδαφικές πια, απαιτήσεις της Τουρκίας. Την αντίληψη αυτή έρχονται να ενισχύσουν αλληπάλληλες δηλώσεις όχι απλώς του τουρκικού τύπου, αλλά Τούρκων επισήμων που υποστηρίζουν τη θεωρία ότι τα νησιά αυτά αποτελούν τη φυσική προέκταση της Μικράς Ασίας και ότι η δύναμη που κατέχει τη Μικρά Ασία πρέπει να κυριαρχεί και πάνω στα νησιά. Θεωρία που, με διάφορες παραλλαγές, υποστηρίζεται από τους Τούρκους από τον καιρό της Διασκέψεως του Λονδίνου 1912/13.

Η νέα φάση των τουρκικών απαιτήσεων στο Αιγαίο αρχίζει ουσιαστικά από το Νοέμβριο 1973 - αν και πρόδρομα συμπτώματα είχαν εμφανισθεί από το 1964 - και σήμερα έχουν διογκωθεί και πολλαπλασιασθεί, έτσι που να αποτελούν ένα βαρύ πακέτο, που καλό είναι να το βλέπουμε στο σύνολό του και όχι μόνο στα επιμέρους στοιχεία του. Έτσι έχουμε:

- αξίωση για διανομή της υφαλοκρηπίδος λίγο - πολύ στη

μέση του Αιγαίου με εγκλωβισμό των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου σε τουρκική υφαλοκρηπίδα,

- αξίωση για περιορισμό του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου όπως ισχύει από το 1931, από 10 ν.μ. σε 6 ν.μ.,

- αξίωση για μη επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδος ζώνης σε 12 ν.μ. με απειλή μάλιστα πολέμου,

- αξίωση να εφαρμοσθούν οι συνθήκες Λωζάννης και Παρισίων για την αποστρατιωτικοποίηση της Ικαρίας, Σάμου, Χίου, Λέσβου και των Δωδεκανήσων, παρά το γεγονός ότι υπάρχει στην απέναντι ακτή του Αιγαίου ισχυρή στρατιωτική δύναμη και πολυάριθμος αποβατικός στόλος,

- αξίωση να επανέλθει σε καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης η Λήμνος, παρά το γεγονός ότι από το 1936 η Τουρκία έχει αναγνωρίσει δημόσια, προφορικά και εγγράφως, ότι το καθεστώς αυτό καταργήθηκε με τη Συνθήκη του Μοντρέ.

- αξίωση να μετακινηθεί το όριο του FIR Αθηνών, όπως είναι καθορισμένο από διεθνείς συμφωνίες, ως τη μέση του Αιγαίου και να υπαχθεί όλο το ανατολικό τμήμα του Αιγαίου στο FIR Κωνσταντινουπόλεως, αξίωση που διατηρήθηκε από το 1974 ως το 1980,

- αξίωση, που αντικατέστησε την προηγούμενη, να παύσουν τα τουρκικά πολεμικά αεροπλάνα στο FIR Αθηνών χωρίς υποβολή σχεδίου πτήσεως σύμφωνα με τους κανονισμούς του ICAO,

- αξίωση στις συμμαχικές ναυτικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο γενικά να ασκεί τον έλεγχο και τη διοίκηση όχι ο Έλληνας παράκτιος διοικητής, αλλά ο διοικητής της όποιας ναυτικής μοίρας θα τυχαίνει να διέρχεται ή να επιχειρεί στο Αιγαίο,

- Αξίωση στον έλεγχο και τη διοίκηση των αεροπορικών δυνάμεων για σκοπούς συμμαχικής αεραμύνης σε όλο το Ανατολικό Αιγαίο να ασκεί ο Τούρκος αεροπορικός διοικητής.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε ένα ογκώδες πακέτο αξιώσεων, πράγμα που δικαιολογεί την ευαισθησία μας.

Ο δεύτερος λόγος της καχυποψίας μας είναι ότι έχουμε τη συνεχή υπόμνηση εκ μέρους των Τούρκων ότι η χώρα τους είναι ισχυρότερη στρατιωτικά από τη δική μας, υπόμνηση που ακούσαμε προ ολίγου ακόμη από πολύ επίσημα τουρκικά χείλη. Αυτό έχει δύο συνέπειες. Αφενός μας κάνει να πιστεύουμε ότι η Τουρκία δεν επιζητεί ειρηνική λύση των διαφορών μας, αλλά στηρίζεται πιο πολύ στην απειλή της βίας για να τις λύσει. Αφ' ετέρου μας θυμίζει, καλώς ή κακώς, ότι στην πρόσφατη ιστορία

μας παρόμοιες απειλές ακούσαμε και από άλλο γείτονά μας, πράγμα που ως μόνο αποτέλεσμα είχε να ενισχύσει την αποφασιστικότητά μας να αντισταθούμε.

Ο τρίτος λόγος της δυσπιστίας που αισθανόμαστε απέναντι στην Τουρκία είναι ότι η Τουρκία όχι μόνο διαθέτει πράγματι μια ισχυρή πολεμική μηχανή, όχι μόνο τη μεταχειρίζεται ως απειλή, αλλά έχει και την πολιτική βούληση να τη χρησιμοποιήσει για την επίλυση των διεθνών διαφορών. Αυτό το είδαμε στην Κύπρο το 1964 και το 1967 και το βλέπομε από το 1974 μέχρι σήμερα. Το γεγονός ότι η χρήση βίας σε επανειλημμένες περιπτώσεις στην Κύπρο αποφασίσθηκε και εκτελέσθηκε τόσο από το ένα όσο και από το άλλο μεγάλο κόμμα στην Τουρκία τείνει να μας πείσει, ότι η πολιτική βούληση για χρήση ένοπλης βίας αποτελεί κοινό γνώρισμα ολόκληρης της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας.

Σε στενή σχέση με τους λόγους αυτούς είναι και ο τέταρτος λόγος της δυσπιστίας μας. Είναι η άρνηση όλων των Τουρκικών Κυβερνήσεων ως τώρα επί μακρότατο χρονικό διάστημα να δεχθούν ότι οι λύσεις τουλάχιστο σε μερικά από τα σοβαρότερα προβλήματά μας μπορούν και πρέπει να βρεθούν με βάση τους κανόνες και τις διαδικασίες του διεθνούς δικαίου και σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική. Το βλέπομε στην περίπτωση της μη συμμορφώσεως της Τουρκίας στις αποφάσεις του ΟΗΕ για την Κύπρο, είτε πρόκειται για συστάσεις της Γεν. Συνελεύσεως είτε για αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, από τις οποίες μάλιστα μερικές έχει υπερψηφίσει η ίδια η Τουρκία. Το βλέπομε στην περίπτωση της Λήμνου, όπου η Τουρκία αρνείται να δεχθεί μια θέση νομικά απόλυτα ξεκαθαρισμένη. Το βλέπομε όμως ακόμη στην επιμονή με την οποία οι Τουρκικές Κυβερνήσεις επί πολλά χρόνια τώρα αρνούνται τη δικαστική ρύθμιση του προβλήματος της υφαλοκρηπίδος, λέγοντας ότι το πρόβλημα δεν είναι νομικό, αλλά πολιτικό. Τί θα πει όμως πολιτικό; Φοβόμαστε πως αυτό που εννοεί η Τουρκία είναι μια διαπραγμάτευση στην οποία θα μετρήσει πιο πολύ το ποιός μπορεί να πείσει τον άλλο περισσότερο. Μια τέτοια αναμέτρηση μπορεί να οξύνει τις διαφορές ακόμη περισσότερο αντί να τις λύσει σύμφωνα με γενικά παραδεκτούς κανόνες και τη διεθνή πρακτική.

Όλα αυτά μαζί μας δημιουργούν την αντίληψη ότι έχουμε να αντιμετωπίσουμε μια Τουρκία επεκτατική, επιθετική, που στηρίζεται περισσότερο στη δύναμη των όπλων παρά στους κανόνες του διεθνούς δικαίου.

Μπορεί στην Ελλάδα να παρεξηγούμε τις σημερινές ή τις

μακροπρόθεσμες προθέσεις της Τουρκίας. Σ' αυτήν ανήκει να μας πείσει με τη συμπεριφορά της περί του αντιθέτου. Η δική μας αντίληψη για τις τουρκικές προθέσεις είναι αυτή. Και ασφαλώς η αντίληψη που σχηματίζει μια χώρα για την άλλη είναι στοιχείο πολιτικά βαρυσήμαντο. Γιατί στη δική μας περίπτωση η αντίληψη αυτή οδηγεί στη δυσπιστία και η δυσπιστία είναι εκείνη που κάνει πιο δύσκολο να βρισκόμε λύσεις στα διεθνή προβλήματα.

Από τη δική μας πάντως πλευρά έχουμε κηρύξει επανειλημμένα δημόσια και επίσημα ότι:

1. Η Ελλάς δεν έχει ούτε στο ελάχιστο την πρόθεση να διεκδικήσει τουρκικά εδάφη. Το κεφάλαιο που έκλεισε με τη Λωζάννη και τις ελληνοτουρκικές συμφωνίες το 1930 δεν έχει κανείς στον τόπο αυτό την πρόθεση να το ξανανοίξει.

2. Την ελευθερία στη θάλασσα και στον αέρα στο Αιγαίο μέσα στα πλαίσια των κανόνων του διεθνούς δικαίου δεν έχουμε κανένα λόγο να περιορίσομε, ούτε για την Τουρκία, ούτε για άλλους μη παράκτιους που χρησιμοποιούν το Αιγαίο σαν θαλάσσιο και εναέριο δρόμο.

3. Επιθυμούμε μία λύση του Κυπριακού που να εξασφαλίζει απόλυτα όλα τα πολιτικά και άλλα δικαιώματα της τουρκοκυπριακής μειονότητας, λύση όμως φυσικά που να μη θέτει την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία σε μειονεκτική θέση, να την αποκλείει από το βόρειο τμήμα του νησιού και ταυτόχρονα να της επιβάλλει ασφυκτικές δεσμεύσεις στο υπόλοιπο τμήμα.

Όσο για το τουρκικό παράπονο πως επιδιώκομε να εκθέτομε την Τουρκία διεθνώς, πρέπει να το καταλαβαίνουν και οι ίδιοι οι Τούρκοι ότι χωρίς σοβαρούς λόγους δε θα προσφεύγαμε σε διεθνείς οργανισμούς. Τις αφορμές τις δίνει η τουρκική τακτική και οι τουρκικές ενέργειες. Άλλωστε το γεγονός ότι καταφεύγομε σε διεθνείς διαδικασίες είναι μια ακόμη απόδειξη ότι επιθυμούμε οι σχέσεις μας να διέπονται από το διεθνές δίκαιο και τη διεθνή πρακτική, όπως διαμορφώνονται μέσα στη διεθνή κοινότητα. Ας μη λησμονούν οι Τούρκοι ότι κάποτε, στο ελληνοτουρκικό σύμφωνο του 1933, είχαμε φθάσει σε τέτοιο σημείο αμοιβαίας εμπιστοσύνης, που είχαμε συμφωνήσει πως, αν σε κάποιο διεθνή οργανισμό αντιπροσωπευόταν μόνο η μία χώρα, θα ανελάμβανε να υποστηρίξει μέσα στον οργανισμό και τα συμφέροντα της άλλης. Και ας σκεφθούν τί θα σήμαινε αυτό σήμερα, αν θα μπορούσε να ισχύσει στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Πρέπει να υπενθυμήσομε με την ευκαιρία αυτή ότι στο πρόσφατο παρελθόν, συγκεκριμένα το 1976, η Ελληνική

Κυβέρνηση είχε προτείνει στην Τουρκική τη σύναψη ενός συμφώνου μη επιθέσεως και ειρηνικής επίλυσεως των διαφορών. Να υπενθυμίσουμε ακόμη ότι επί πολλά χρόνια η Τουρκία επιμένει να αρνείται την επίλυση του θέματος της υφαλοκρηπίδας με νομικές διαδικασίες. Και ακόμη ότι η επιθυμία μας είναι το Κυπριακό να λυθεί με ειρηνικές διαδικασίες στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών ή μιας διεθνούς διασκέψεως. Αν σε όλα αυτά υπήρχε ανταπόκριση από μέρους της Τουρκίας, δεν θα είχαμε κανένα λόγο να περιφερόμαστε στους διεθνείς οργανισμούς για να «εκθέσουμε», όπως ισχυρίζονται οι Τούρκοι, τη χώρα τους.

Εμείς εδώ πιστεύουμε ότι δε ζητάμε τίποτε παραπάνω από την Τουρκία, παρά να αναγνωρίσει ως οριστικό το εδαφικό καθεστώς στο Αιγαίο και να δεχθεί ότι τις σχέσεις μας θα διέπει το διεθνές δίκαιο. Επειδή πιστεύουμε πως αυτά που ζητάμε δεν είναι ούτε υπερβολικά ούτε παράλογα, επειδή αισθανόμαστε πως παρ' όλα αυτά υπάρχει απειλή για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας μας, επειδή έχουμε λόγους να νομίζουμε ότι τη σχέση μας με την Τουρκία ενδέχεται να καθορίσει μια μέρα η δύναμη των όπλων, είμαστε διατεθειμένοι να αποδεχθούμε το βαρύ πράγματι κόστος της αντιπαραθέσεώς μας με την Τουρκία.

Έχει όμως και για την Τουρκία βαρύ κόστος η αντιπαραθεση αυτή. Και αναρωτιόμαστε: αν η Τουρκία πραγματικά ενδιαφέρεται μόνο για την ελεύθερη διακίνηση στο Αιγαίο ή έστω για το πετρέλαιο που ίσως υπάρχει στην υφαλοκρηπίδα, τη συμφέρει το κόστος αυτής της αντιπαραθέσεως; Την ελευθερία της διακινήσεως την αναγνωρίζουμε στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου. Το οικονομικό αμφίβολο όφελος από το πετρέλαιο του Αιγαίου είναι πράγματι ο τόσο σημαντικός λόγος που σπρώχνει την Τουρκία σε μια εξωτερική περιπέτεια; Δεν το πιστεύουμε. Και γι' αυτό οδηγούμεθα στο συμπέρασμα ότι οι πραγματικοί απώτεροι σκοποί της Τουρκίας δεν είναι να εξασφαλίσει ούτε την ελεύθερη διακίνηση ούτε τα πετρέλαια. Άρα - σκεπτόμαστε - θα πρέπει να είναι κάτι άλλο, πιο επικίνδυνο μακροπρόθεσμα για την Ελλάδα.

Ας πάρουμε όμως αυτή την υπόθεση εργασίας - απλώς υπόθεση βέβαια - ότι το καίριο πρόβλημά μας είναι η αμοιβαία έλλειψη εμπιστοσύνης. Δικαιολογημένη ή όχι. Τότε οι προσπάθειές μας θα έπρεπε να εντοπισθούν στην αναζήτηση τρόπων που θα μπορούσαν να διαλύσουν τη δηλητηριασμένη αυτή ατμόσφαιρα της δυσπιστίας.

Θα μπορούσε να σκεφθεί κανείς ότι θα χρειαζόταν πρώτα - πρώτα μια κοινή επίσημη δήλωση, ένα σύμφωνο, ή όπως αλλιώς θελήσει κανείς να το πει, περί μη επιθέσεως και καλής γειτονίας. Ένα σύμφωνο σαν αυτό που πρότεινε η Ελλάς και

απέρριψε η Τουρκία με τον ισχυρισμό ότι ένα τέτοιο σύμφωνο θα έπρεπε να είναι το επιστέγασμα και όχι το θεμέλιο της βελτιωμένης σχέσης, αφού θα έχει προηγηθεί η επίλυση όλων των άλλων προβλημάτων. Είναι φυσικό ότι εμείς εδώ ερμηνεύουμε μια τέτοια τοποθέτηση σαν να θέλει να πει, ότι όσο δεν έχουν λυθεί τα μεταξύ μας προβλήματα, η Τουρκία δε θέλει να παραιτηθεί από την απειλή της επιθέσεως.

Τέτοια σύμφωνα μη επιθέσεως όμως έχουμε δει και στο παρελθόν σε άλλες περιπτώσεις να υπογράφονται και αμέσως μετά να παραβιάζονται. Γι' αυτό ξέρομε πως οι επίσημες πανηγυρικές διακηρύξεις δεν αρκούν. Χρειάζεται ένα τέτοιο σύμφωνο να συνοδεύεται από συγκεκριμένα πρακτικά μέτρα που να αποκαθιστούν και να οικοδομούν την εμπιστοσύνη. Τέτοια μέτρα θα στρέφονται προς τρεις κατευθύνσεις. Η μία θα αφορούσε τον περιορισμό των άμεσων κινδύνων ένοπλης εμπλοκής μεταξύ μας. Η άλλη, τη δρομολόγηση της κυριότερης διαφοράς μας στο δρόμο της δικαστικής διαδικασίας. Η τρίτη, τέλος, το Κυπριακό.

Σχετικά με το πρώτο, θα έπρεπε ειδικότερα να συμφωνηθούν οι στρατιωτικές εκείνες ρυθμίσεις που θα απομάκρυναν και για τις δύο πλευρές το φόβο μιας άμεσης και αιφνιδιαστικής επιθέσεως από την άλλη πλευρά. Διερωτώμαι, αν η Τουρκία πραγματικά φοβάται ότι τα αμυντικά μέτρα που έχει λάβει η Ελλάς στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου αποτελούν απειλή για τη μικρασιατική ακτή. Ειλικρινά δεν μπορώ να πιστέψω ότι τους Τούρκους στρατιωτικούς τους ανησυχεί σοβαρά ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Εξ άλλου όμως η ύπαρξη της τουρκικής στρατιάς του Αιγαίου απέναντι στα νησιά μας σε συνδυασμό με την παρουσία του μεγάλου τουρκικού αποβατικού στόλου είναι ο λόγος που επιβάλλει στην Ελλάδα να προστατεύει τα νησιά - ιδίως έχοντας υπόψη μας το προηγούμενο της Κύπρου.

Δικαιολογημένα ή όχι από κάθε πλευρά, το γεγονός παραμένει ότι κατά μήκος των χερσαίων, θαλασσίων και εναερίων συνόρων μας υπάρχουν δυνάμεις έτοιμες να συμπλακούν. Αυτό αυξάνει όχι μόνο τους κινδύνους τυχαίων επεισοδίων, που μπορούν να πάρουν διαστάσεις αλλά αυξάνει και τη νευρικότητα από τις δύο πλευρές. Εάν οι δύο πολιτικές μας ηγεσίες επιθυμούν πραγματικά την ύφεση, είναι απολύτως δυνατόν να συμφωνηθούν μέτρα για την αποκλιμάκωση της στρατιωτικής αντιπαράθεσεως στην ξηρά, στη θάλασσα και στον αέρα. Αν στη Βιέννη ή στη Γενεύη συζητούνται πολλών ειδών μέτρα οικοδομήσεως εμπιστοσύνης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, δε βλέπει κανείς γιατί μια ανάλογη αναζήτηση δεν θα μπορούσε να γίνει από Έλληνες και Τούρκους.

Σχετικά με τη δεύτερη ενέργεια που θα χρειαζόταν, αυτή θα ήταν η συμφωνία να προχωρήσουμε σε μια νομική, δικαστική λύση του προβλήματος της υφαλοκρηπίδος. Την ώρα που γράφω τούτες τις γραμμές φαίνεται να υπάρχει κάποια κινητικότητα προς την κατεύθυνση αυτή. Προσωπικά διατηρώ επιφυλάξεις μέχρις ότου συγκεκριμενοποιηθεί αυτή η διαδικασία και φθάσουμε σε οριστική συμφωνία προσφυγής σε δικαστήριο, γιατί έζησα την εποχή που η Τουρκική Κυβέρνηση είχε αποδεχθεί να αρχίσει η σύνταξη του συνυποσχετικού για τη Χάγη και ύστερα ξαφνικά μας δήλωσε ότι είχε γίνει κάποια παρεξήγηση και ότι δεν είχε καμιά πρόθεση να προσφύγουμε από κοινού στο δικαστήριο. Εξ άλλου θα πρέπει να θυμίσω πως σε αλληπάλληλες συναντήσεις που είχα ως γενικός γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών επί τρία χρόνια με τους Τούρκους ομολόγους για το θέμα της υφαλοκρηπίδος σε μια προσπάθεια να φθάσουμε σε μια διμερή συμφωνία, εξαντλήσαμε χωρίς αποτέλεσμα όλες τις δυνατότητες του διμερούς διαλόγου. Και γι' αυτό τό θέμα καιρός είναι να πάρει το δρόμο του προς το δικαστήριο. Τόσες και τόσες χώρες ακολούθησαν διαιτητικές ή δικαστικές διαδικασίες για ανάλογα θέματα. Γιατί όχι και η Ελλάδα με την Τουρκία; Βέβαια πρέπει και εμείς εδώ να μην έχουμε την ψευδαίσθηση πως μια δικαστική απόφαση θα ικανοποιήσει κατά 100% τις δικές μας διεκδικήσεις.

Η τρίτη κατεύθυνση ενεργείας, που θα απαιτηθεί για να ανοίξει ο δρόμος προς μια γενικότερη ύφεση αφορά το Κυπριακό. Στο ζήτημα αυτό η Τουρκία με την παρουσία των στρατευμάτων της έχει αναμφισβήτητα όλα τα πλεονεκτήματα στο νησί. Γι' αυτό στο Κυπριακό θα χρειασθεί να δείξει έμπρακτα η Τουρκία με μία μονομερή χειρονομία της πως έχει την καλή θέληση και επιθυμεί να αρχίσει και πάλι μία κίνηση προς θετική επίλυση του προβλήματος. Πράγμα δυστυχώς άκρως απίθανο.

Όσο για τα διάφορα θέματα που σχετίζονται με τη συμμετοχή μας στο ΝΑΤΟ, τα στρατηγεία, τις ασκήσεις, τον έλεγχο των ναυτικών και αεροπορικών επιχειρήσεων, αυτά, κατά τη δική μου τουλάχιστον γνώμη, δεν είναι επείγοντα. Βρισκόμαστε σε περίοδο που η απειλή από τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας δε φαίνεται να είναι άμεση ούτε για την Ελλάδα, ούτε για την Τουρκία, ούτε για τους άλλους συμμάχους μας. Γι' αυτό ίσως τα θέματα αυτά θα μπορούσε χωρίς σημαντική ζημιά να πάρουν χαμηλότερη προτεραιότητα, για να βρούν τη λύση τους, αφού θα έχει βελτιωθεί το γενικότερο κλίμα.

Πάντως δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι το Αιγαίο, στο οποίο

εύλογα συγκεντρώνεται τώρα η προσοχή μας, και η Κύπρος, που απασχολεί τις Ελληνοτουρκικές σχέσεις επί μία γενεά, είναι μόνο οι δύο από τους τρεις τομείς του «μετώπου». Γιατί υπάρχει και ο βόρειος τομεύς, που βρίσκεται ακόμη σε σχετική ηρεμία. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η ισορροπία των εκατέρωθεν μειονοτήτων που καθιέρωσε η Συνθήκη της Λωζάννης έχει ολότελα ανατραπεί με την εξαφάνιση του Ελληνισμού της Πόλης, της Ίβμου και της Τενέδου, ενώ ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Δυτικής Θράκης εξακολουθεί να αυξάνεται.

Δεν θα έπρεπε όμως να βλέπομε μαγνητισμένοι μόνο εκείνα που μας χωρίζουν από την Τουρκία και δημιουργούν την ένταση ανάμεσα στις δύο χώρες. Είναι χρήσιμο να εξετάζομε, και τις περιόδους εκείνες, σύντομες έστω, που μπορέσαμε να πλησιάσουμε ειρηνικά ο ένας τον άλλον. Αναφέρομαι συγκεκριμένα στις περιόδους 1930-1939 και 1945-1953. Σε κάθε μία απ' αυτές τις δύο περιόδους η ελληνοτουρκική προσέγγιση είχε διαφορετική αφετηρία. Στην πρώτη, από τις Συμφωνίες Βενιζέλου - Ατατούρκ μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, είχαμε και οι δύο ανάγκη να στραφούμε προς τα εσωτερικά μας προβλήματα. Η Ελλάς ύστερα από μια δεκαετία πολέμων και με το δράμα της προσφυγιάς είχε λόγους να δώσει την προτεραιότητα στην οικονομική της ανάπτυξη και στα κοινωνικά της προβλήματα. Η Τουρκία, εξαντλημένη και αυτή από την ίδια δεκαετία πολέμων, είχε ανάγκη να πραγματοποιήσει το μεγάλο επαναστατικό άλμα που οραματιζόταν ο Ατατούρκ. Συμφέρον των δύο χωρών ήταν να μη μάχονται η μία την άλλη.

Στη δεύτερη περίοδο αιθρίας των ελληνοτουρκικών σχέσεων, από το τέλος του πολέμου μέχρι τη διεθνοποίηση του Κυπριακού, βρεθήκαμε και οι δύο μπροστά σε μία κοινή εξωτερική απειλή, η μεν Ελλάς έχοντας να αντιμετωπίσει κατά μήκος των βορείων συνόρων της την πίεση νέων, εχθρικών τότε, καθεστώτων, η δε Τουρκία έχοντας σοβιετικές πιέσεις για την αναθεώρηση των συνόρων της στον Καύκασο και της Συνθηκης των Στενών. Συμφέρον των δύο χωρών στην περίοδο αυτή ήταν να συνεργάζονται για την αντιμετώπιση μιας κοινής απειλής.

Σήμερα ευχόμαστε και ελπίζομε πως δεν αντιμετωπίζομε κοινή απειλή απ' έξω, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Υπάρχει όμως συμφέρον να μην μάχεται ο ένας τον άλλον;

Δεν πρέπει να αποκλείομε ότι σε κάποια στιγμή η Τουρκία θα αντιληφθεί ότι το όφελος που περιμένει από μία επέκταση του χώρου εξουσίας της στο Αιγαίο είναι μικρότερο από το πολιτικό κόστος που της επιβάλλει η αντιπαράθεση με την

Ελλάδα. Όταν υπολογίσει π.χ. ότι η αντίθεσή της με την Ελλάδα μπορεί να την κρατήσει μακριά από την επιθυμητή ένταξη στην Κοινότητα, μπορεί να διερωτηθεί, αν η σχέση κόστους/ωφέλειας δεν είναι αποτρεπτικά δυσμενέστερη γι' αυτήν, όσο συνεχίζει την εχθρότητα προς τη χώρα μας.

Από τη δική μας πλευρά όμως, που έχουμε την πεποίθηση πως δεν κάνουμε παρά έναν αμυντικό αγώνα για την προάσπιση του εθνικού μας χώρου, η σχέση κόστους/ωφέλειας είναι διαφορετική. Η αποφασιστικότης εκείνου που θέλει να επεκταθεί στο σπίτι του γείτονα είναι διαφορετική από εκείνου που υπερασπίζεται το σπίτι του. Αυτό είναι μια πολιτική πραγματικότητα που θα 'πρεπε κάποια ώρα να την αντιληφθούν στην άλλη όχθη του Αιγαίου.

Λίγοι είναι εκείνοι, υποθέτω, που αμφισβητούν ότι το μακροπρόθεσμο συμφέρον και των δύο χωρών είναι να αποφύγουν μια πολεμική σύγκρουση. Θα την αναδεχθεί, όμως, αν της επιβληθεί. Και θα μπορεί να την κάνει μια πολύ δαπανηρή υπόθεση για την Τουρκία. Την ώρα που οι δύο λαοί έχουν να αντιμετωπίσουν σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας και της κοινωνίας τους - διαφορετικά ίσως για τον καθένα, αλλά πάντως σημαντικά - οι προτεραιότητες της πολιτικής δεν είναι λογικό να καθορίζονται από ανοιχτές ή συγκεκαλυμένες εδαφικές διεκδικήσεις χαρακτηριστικές περασμένων αιώνων. Στο κατώφλι του 21ου αιώνα, την ώρα που σε παγκόσμια κλίμακα άλλες είναι οι προτεραιότητες, επιβάλλεται να στραφούμε και οι δύο χώρες προς άλλους πιο ουσιαστικούς στόχους. Η χώρα μας το έχει ήδη κάνει, όπως το αποδεικνύει η εξωτερική πολιτική αλληλοδιαδόχων Κυβερνήσεων, παρ' όλες τις διαφορές στον τόνο και στο ύφος της καθεμιάς. Επιχειρούμε την εδραίωση της ειρήνης, την ενίσχυση των διεθνών οργανισμών και των θεσμών και κανόνων του διεθνούς δικαίου, καλή γειτονική σχέση με όλους τους Βαλκανικούς γείτονες, πορεία προς μια προοδευτική σύσφιξη των ευρωπαϊκών δεσμών μέσα στην Κοινότητα. Η Τουρκία με την αίτησή της για ένταξη στην Κοινότητα μοιάζει να βλέπει και αυτή την ανάγκη να συμμετάσχει σ' αυτή την κοινή Ευρωπαϊκή προσπάθεια. Παρουσιάζεται πως θέλει να τονίσει την Ευρωπαϊκή της διάσταση. Ευρωπαϊκή διάσταση όμως στο πλαίσιο της Κοινότητος δεν νοείται παρά μόνο αν γίνονται σεβαστές οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την Κοινότητα: η δημοκρατία προς τα έσω, ο σεβασμός του διεθνούς νόμου προς τα έξω. Αν η Τουρκία ειλικρινά επιθυμεί την ένταξη, θα πρέπει να προσαρμοσθεί στο πνεύμα αυτό και να δώσει χειροπιαστά

δείγματα της προσαρμογής της, όχι απλές φραστικές διαβεβαιώσεις. Αυτό θα είναι η λυδία λίθος των πραγματικών προθέσεων της Τουρκίας απέναντι στη χώρα μας.

Ιούνιος 1987

Η άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία

Στις 28 Αυγούστου 1987 το Υπουργικό Συμβούλιο, κατόπιν εισήγησης του Υπουργού Εξωτερικών κ. Κάρολου Παπούλια, αποφάσισε ομόφωνα την άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία. Το πλήρες κείμενο της ανακοίνωσης του Υπουργικού Συμβουλίου έχει ως εξής:

«Η Κυβέρνηση αποφαινεται και δηλώνει ότι ο χαρακτήρας της Αλβανίας σαν εχθρικού κράτους έχει πάψει να υφίσταται.

Η ελληνική Κυβέρνηση είναι πεπεισμένη ότι η δήλωσή της αυτή αποτελεί την αφετηρία για τη ρύθμιση των ζητημάτων που είναι ακόμη εκκρεμή ανάμεσα στις δύο χώρες.

Ήδη οι αρμόδιες ελληνικές υπηρεσίες μελετούν προσεκτικά τον προσφορότερο τρόπο για τη νομική ρύθμιση των εκκρεμοτήτων αυτών.

Ήδη οι αρμόδιες ελληνικές υπηρεσίες μελετούν προσεκτικά τον προσφορότερο τρόπο για τη νομική ρύθμιση των εκκρεμοτήτων αυτών.

Ο τερματισμός της προηγούμενης κατάστασης θα συμβάλει στην περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων των δύο φίλων χωρών και τη διεύρυνση της μεταξύ τους συνεργασίας. Ειδικότερα θα είναι προς όφελος της ελληνικής μειονότητας, για την οποία το

ενδιαφέρον της Ελληνικής Κυβέρνησης ήταν και θα παραμείνει αμέριστο και η οποία, καλλιεργώντας τις παραδόσεις και την εθνική της ταυτότητα, θα αποτελεί μία σταθερή γέφυρα φιλίας ανάμεσα στον ελληνικό και τον αλβανικό λαό».

Από την απόφαση αυτή, την οποία όπως φαίνεται η Κυβέρνηση προετοίμαζε από πολύ καιρό, τρία είναι τα συναγόμενα:

α). Ότι δεν υπάρχει πια εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας.

β). Ότι, λόγω ακριβώς της εμπόλεμης κατάστασης, υπάρχουν εκκρεμή ζητήματα ανάμεσα στις δύο χώρες που εξετάζονται τη στιγμή αυτή από τις αρμόδιες ελληνικές υπηρεσίες προς εξεύρεση του προσφορότερου τρόπου ρύθμισής τους.

γ). Διατυπώνεται η ευχή ότι η νέα κατάσταση θα οδηγήσει στην σύσφιξη των σχέσεων των δύο φίλων χωρών και στη διεύρυνση της συνεργασίας τους, με πολλαπλά ωφελήματα για την ελληνική μειονότητα.

Χρήσιμος είναι ο σχολιασμός των παραπάνω τριών σημείων.

I. Λήξη του εμπόλεμου

Η παραπάνω απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου βεβαιώνει μεν ότι δεν υφίσταται πια εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία, δεν αποσαφηνίζει όμως ποιό είναι το ακριβές χρονικό σημείο τερματισμού της κατάστασης αυτής με τη γειτονική μας χώρα.

α. Όπως είναι γνωστό, ο πόλεμος μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας άρχισε στις 28 Οκτωβρίου 1940 με την απρόκλητη επίθεση της Ιταλίας κατά της χώρας μας¹ και επεκτάθηκε αυτόματα και μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας. Πράγματι, η τελευταία, συνδεδεμένη την εποχή εκείνη με καθεστώς «προσωπικής ένωσης» (union personnelle) με την Ιταλία, είχε δεχθεί με νόμο του κοινοβουλίου της (Αλβανικός Νόμος 10 Ιουνίου 1940) ότι «το Βασίλειο της Αλβανίας αναγνωρίζει ότι θα βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση με τα κράτη εκείνα που θα βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση με το Βασίλειο της Ιταλίας». Εξάλλου, σημαντικές αλβανικές δυνάμεις, οργανωμένες και ασύντακτες, έλαβαν μέρος στην επίθεση κατά της Ελλάδος.

---

1. 1940-1941, Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα, έκδοση Υπουργείου Εξωτερικών. Αθήνα 1980 σ. 1 έως 5.

Γι' αυτό, η Ελλάδα με το Β.Δ. της 10ης Νοεμβρίου 1940, που εκδόθηκε κατ' εφαρμογή του Α.Ν. 2636/1940 «περί δικαιοπραξιών εχθρών και μεσεγγυήσεως εχθρικών περιουσιών» όρισε σαν εχθρικά κράτη «την Ιταλία μαζί με τις κτήσεις, τα αυτοκρατορικά της εδάφη και τις αποικίες της, καθώς και την Αλβανία».

Το γεγονός ότι υπήρξε εμπόλεμη κατάσταση, μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας είναι αναμφισβήτητο. Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, υπάρχει κατάσταση πολέμου από τη στιγμή που σε μια διεθνή σύρραξη το ένα τουλάχιστον από τα εμπόλεμα κράτη έχει την πρόθεση να κάνει πόλεμο στο άλλο (*animus belligerandi*) και στην προκείμενη περίπτωση, η πρόθεση της Ελλάδος είναι σαφέστατη, βρίσκεται δε σε πλήρη αρμονία με τα γεγονότα αφού πολεμικές συγκρούσεις έλαβαν χώρα μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ².

β. Το θέμα που τίθεται επομένως είναι πότε τερματίστηκε η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ των δύο χωρών. Τρεις νομίζουμε απόψεις μπορούν να υποστηριχθούν:

1. Η εμπόλεμη κατάσταση έληξε με την επικύρωση από την Ελλάδα της Συνθήκης Ειρήνης με την Ιταλία του 1947 (κυρώθηκε με το Ν.Δ. 423/1947), η οποία στο άρθρο 88 περιέχει την ακόλουθη διάταξη:

«Παν μέλος της Οργανώσεως των Ηνωμένων Εθνών, εμπόλεμον προς την Ιταλίαν και μη υπογράψαν την παρούσαν Συνθήκην, ως και η Αλβανία, δύναται να προσχωρήσει εις την Συνθήκην και θα θεωρείται, από της προσχωρήσεώς του, ως Συνησπισμένη Δύναμις δια την εφαρμογήν της Συνθήκης».

Επομένως, από τη διάταξη αυτή την οποία αμέσως χρησιμοποίησε η Αλβανία προσχωρώντας στη Συνθήκη Ειρήνης ³ συνάγεται ότι η τελευταία δεν θεωρήθηκε το 1947 από τη Συνθήκη Ειρήνης ως εχθρικό κράτος, αλλά ως συνασπισμένη δύναμη. Κατά συνέπεια, είναι δύσκολο να υποστηριχτεί ότι εξακολουθεί να υπάρχει πόλεμος μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας μετά το 1947, όταν τα δύο κράτη εμφανίζονται στη Συνθήκη Ειρήνης από την ίδια πλευρά, δηλαδή ως συνασπισμένες δυνάμεις εναντίον της Ιταλίας, ιδιότητα που ρητά δέχονται και

---

2. Για το θέμα αυτό βλ. C. Panayotacos, *Existe-t-il juridiquement un état de guerre entre la Grèce et l' Albanie?* RHDI 1948 σ. 173-176. J. Spiropoulos, *Sur l' existence de l' état de guerre entre la Grèce et l' Albanie* RHDI 1948 σ. 370-375.

3. Προσχώρησε στις 20 Οκτωβρίου 1947, ενώ η Χώρα μας την επικύρωσε στις 28 Οκτωβρίου 1947 (βλ. *United Nations Treaty Series*, Vol. 49/1950).

τα δύο με υποχρεωτική συμβατική δέσμευση, που κυρώθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο και έγινε νόμος του Κράτους (Ν.Δ. 423/1947).

Άλλη βέβαια θα ήταν η περίπτωση αν η χώρα μας είχε κάνει ρητή, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, επιφύλαξη έναντι του άρθρου 88 της Συνθήκης Ειρήνης, πράγμα όμως που δεν έκανε. Και να μεν στην Εισηγητική Έκθεση του κυρωτικού της Συνθήκης Ειρήνης νόμου αναφέρεται ότι η Ελληνική Κυβέρνηση εξέφρασε επανειλημμένα επιφυλάξεις κατά τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης και μάλιστα κατά την υπογραφή της στις 10 Φεβρουαρίου 1947 απηύθυνε σχετική δήλωση προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας⁴, πλην όμως οι εν λόγω ελληνικές απόψεις δεν καταχωρήθηκαν σαν επιφυλάξεις με την έννοια και τα αποτελέσματα που έχουν αυτές κατά το διεθνές δίκαιο (μη δέσμευση της Ελλάδος από τη διάταξη του άρθρου 88 της Συνθήκης Ειρήνης⁵), θεωρούμενες, προφανώς, απλές διαπραγματευτικές θέσεις. Εξάλλου, η ίδια η χώρα μας ενίσχυσε την άποψη αυτή μη επαναλαμβάνοντας τις επιφυλάξεις της αυτές στο έγγραφο με το οποίο επικύρωσε τη Συνθήκη Ειρήνης. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι διατυπωθείσες επιφυλάξεις δεν αναφέρονται στην αντιταξιμότητα του άρθρου 88 ως προς την Ελλάδα, αλλά στην εκκρεμότητα, παρά τη Συνθήκη Ειρήνης, του ελληνικού αιτήματος για τη Βόρειο Ήπειρο, εκκρεμότητα που περιλαμβάνει βέβαια και το ζήτημα του καθορισμού των ελληνοαλβανικών συνόρων⁶.

---

4. Τις επιφυλάξεις αυτές αναφέρει και ο Πρέσβυς Β. Παπαδάκης στη μονογραφία του *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote (1912-1957)*, Αθήνα 1958, σ. 176, που αποτελεί την πληρέστερη μελέτη πάνω στο θέμα αυτό.

5. Για τα αποτελέσματα των επιφυλάξεων βλ. άρθρα 19-23 της Συνθήκης της Βιέννης του 1969 για το δίκαιο των συνθηκών (Ν.Δ. 402/74).

6. Οι επιφυλάξεις αυτές, που έχουν σήμερα πολιτική μόνο σημασία, έχουν ως εξής:

«Η Ελληνική Κυβέρνησις αναφέρεται όσον αφορά το άρθρον 27 της Συνθήκης μετά της Ιταλίας εις τας επανειλημμένως κατά την Συνδιάσκεψιν της Ειρήνης διατυπωθείσας επιφυλάξεις της, ειδικώς δε εις την παρά του Έλληνος Αντιπροσώπου κατά την συνεδρίασιν της 26 Σεπτεμβρίου 1946 της Πολιτικής Επιτροπής της Ιταλίας γενομένην δήλωσιν, ως και εις την από 30 Οκτωβρίου 1946 επιστολήν της Ελληνικής Κυβερνήσεως προς τον Γεν. Γραμματέα του Συμβουλίου των τεσσάρων Υπουργών των Εξωτερικών.

‘Όθεν έχουσα υπ’ όψει:

(1). ‘Ότι συμφώνως με τας σχετικές συζητήσεις και ψηφοφορίας της Συνδιασκέψεως το εν λόγω άρθρον ουδόλως προδικάζει το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων, το οποίον είχε ενάπιον της Συνδιασκέψεως η Ελληνική Αντιπροσωπεία.

(2). ‘Ότι επί μόνω τω σκοπώ της μη επιβραδύνσεως των εργασιών της

2. Η εμπόλεμη κατάσταση έληξε το 1971 όταν η Ελλάδα και η Αλβανία συνήψαν διπλωματικές σχέσεις⁷. Κατά την κρατούσα στο διεθνές δίκαιο άποψη⁸, η εγκαθίδρυση διπλωματικών σχέσεων δεν μπορεί να συνυπάρξει με εμπόλεμη κατάσταση. Επομένως, το πρώτο στοιχείο, δηλαδή οι πλήρεις και ομαλές διπλωματικές σχέσεις με την Αλβανία, παραμερίζουν και καταργούν το δεύτερο, δηλαδή την εμπόλεμη κατάσταση με τη Χώρα αυτή⁹.

Υποστηρίχθηκε τελευταία ότι μόνο η σύναψη Συνθήκης Ειρήνης μπορεί να επιφέρει τη λήξη της εμπόλεμης κατάστασης. Η άποψη αυτή δεν είναι ορθή. Κατά το διεθνές δίκαιο, υπάρχουν και άλλοι τρόποι λήξης της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ των οποίων είναι και η απλή παύση των εχθροπραξιών με την πρόθεση της μη επανάληψής τους¹⁰, επιστέγασμα της οποίας στην προκειμένη περίπτωση είναι βέβαια η σύναψη διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των τέως εχθρικών κρατών.

3. Η εμπόλεμη κατάσταση έληξε στις 28 Σεπτεμβρίου 1987 με την παραπάνω ομόφωνη απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου.

Συνδιασκέψεως, η Ελληνική Αντιπροσωπεία εις την Συνδιάσκεψιν της Ειρήνης ηρέσθη εις την επί του ελληνοαλβανικού ζητήματος υφισταμένην αρμοδιότητα του Συμβουλίου των Τεσσάρων Υπουργών των Εξωτερικών.

(3). 'Οτι κατά ταύτα το Ελληνικόν αίτημα της Βορείου Ηπείρου παραμένει μετά την υπογραφήν της μετά της Ιταλίας Συνθήκης εκκρεμές ενώπιον του Συμβουλίου των Τεσσάρων Υπουργών των Εξωτερικών, από την δικαίαν κρίσιν των οποίων αναμένει μετ' εμπιστοσύνης την ικανοποίησιν του.

(4). 'Οτι το άρθρο 88 ουδόλως αντιτίθεται εις την δικαίαν ταύτην ρύθμισιν. Εν τω πνεύματι τούτω η Ελληνική Κυβέρνησις προσυπογράφει την υπό της Ιταλίας αναγνώρισιν της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας του Αλβανικού Κράτους. (βλ. εισηγητική έκθεσις Νόμου 423/1947).

7. Η σχετική πρωτοβουλία φαίνεται να προήλθε περισσότερο από την Αλβανία που ήταν ιδιαίτερα απομονωμένη κατά την εποχή εκείνη, αφού είχε ήδη αποχωρήσει από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας (1968) και είχε σχεδόν ολοκληρωτικά χαλάσει τις σχέσεις της με τη Σοβιετική Ένωση. Λογικό ήταν επομένως να αναζητήσει κάποια στήριξη στα γειτονικά της δυτικά κράτη.

8. Βλ. Κ. Ευσταθιάδη, Το δίκαιον του πολέμου, πανεπιστημιακά παραδόσεις σελ. 97 και επ. R. Papini, G. Cortese, *La rupture des relations diplomatiques et ses conséquences*, Paris 1972 σ. 135 και επ.

9. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε δεχθεί έμμεσα ότι τερατίσθηκε η εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία, αφοτου αποκαταστάθηκαν οι διπλωματικές και γενικότερα οι φιλικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών (βλ. σχετ. Π. Παραρά, Η διαδικασία άρσεως της εμπόλεμης καταστάσεως με την Αλβανία, συνταγματικά ζητήματα, το Σύνταγμα 1987 σ. 77 και επ.)

10. Βλ. π.χ. L. Oppenheim- H. Lauterpacht, *International Law*, Vol II σ. 597 και επ. Κ. Ευσταθιάδη, Σύστημα Διεθνούς Δικαίου, Πόλεμος και Ουδετερότης 1942, σ. 187 και επ., Ι. Σπυροπούλου, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιον 1954, σ. 323 και επ.

Άλλωστε, στο κείμενο της απόφασης αυτής ρητά αναφέρεται ότι «μετά από διεξοδική συζήτηση, το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε ομόφωνα την άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία». Η διάταξη αυτή πρέπει όμως να διαβαστεί σε συνδυασμό με την πρώτη φράση της ανακοίνωσης, στην οποία αναφέρεται ότι «η Κυβέρνηση αποφαινεται και δηλώνει ότι ο χαρακτήρας της Αλβανίας σαν εχθρικού κράτους έχει πάψει να υφίσταται».

Υπάρχει κάποια έλλειψη εναρμόνισης ως προς τη διατύπωση των δύο διατάξεων. Η πρώτη παρουσιάζεται σαν αυτοτελής, ενώ η δεύτερη φαίνεται να έχει δηλωτικό χαρακτήρα και να διαπιστώνει απλώς μια υφιστάμενη ήδη κατάσταση. Δεν θα πάρουμε θέση σχετικά με το θέμα αυτό. Πάντως πρέπει να παρατηρηθεί ότι, σε αντίθεση με τους άλλους δύο λόγους πιθανής λήξης της εμπόλεμης κατάστασης (Συνθήκη Ειρήνης με Ιταλία και σύναψη διπλωματικών σχέσεων με Αλβανία) που απορρέουν και οι δύο από το διεθνές δίκαιο, ο τρίτος λόγος, δηλαδή η απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, ανήκει στο χώρο του εσωτερικού μας δικαίου, δεν στερείται όμως και αυτή εννόμων αποτελεσμάτων στο διεθνές πεδίο, αφού, όπως είναι γνωστό, τα κράτη δεσμεύονται διεθνώς και από τις μονομερείς τους πράξεις, όπως είναι η παραπάνω απόφαση, όταν αυτές είναι σαφείς και άπτονται των διεθνών τους σχέσεων.

Το συμπέρασμα επομένως είναι ότι δεν υπάρχει πια εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας και αυτό αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός. Πράγματι η λήξη του πολέμου δεν εξαρτάται από το εσωτερικό αλλά από το διεθνές δίκαιο, όπως άλλωστε και η έναρξη του πολέμου: ο πόλεμος με την Αλβανία δεν άρχισε τη 10η Νοεμβρίου 1940 όταν εκδόθηκε ο Α.Ν. 2636 και το Β.Δ. που προαναφέραμε, αλλά στις 28 Οκτωβρίου 1940 όταν η Ελλάδα με δήλωση του Πρέσβυ της στη Ρώμη απάντησε με πόλεμο στο ταπεινωτικό ιταλικό τηλεσίγραφο και στην απρόκλητη επίθεση της Ιταλίας κατά της χώρας μας¹¹.

Βέβαια, ορθό και συνεπές είναι το εσωτερικό δίκαιο να ευθυγραμμίζεται με το διεθνές, σε θέμα μάλιστα τόσο σοβαρό όπως είναι η λήξη μιας εμπόλεμης κατάστασης που συνοδεύεται από πολλές και ποικίλες συνέπειες. Δεν είναι όμως η εσωτερική πράξη καθαυτή που επιφέρει τη λήξη του πολέμου, όταν αυτός έχει πάψει πια να υπάρχει σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.

γ. Στο σημείο όμως αυτό μπορούμε να θέσουμε το ερώτημα: Η

---

11. Βλ. 1940-1941, Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα ένθ. αν. σ. 4.

άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία με πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου είναι νόμιμη από άποψη καθαρά εσωτερικού δικαίου¹²;

Ο Α.Ν. 2636/1940 που διέπει το θέμα^{12β} αυτό πρόβλεπε (άρθρ. 21) για τον παραπάνω σκοπό έκδοση Βασιλικού Διατάγματος, η διάταξη όμως αυτή τροποποιήθηκε με το Ν.Δ. 1138/1949 «περί εχθρικών περιουσιών» που απαιτεί εφεξής για τον ίδιο σκοπό «κοινή απόφαση του Προέδρου της Κυβερνήσεως και των Υπουργών Εξωτερικών, Οικονομικών και Δικαιοσύνης δημοσιευομένη διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως» (άρθρ. 38). Μολονότι η πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου από άποψη ουσίας υπερισχύει της «κοινής απόφασης», μειονεκτεί πάντως έναντι του Διατάγματος στο οποίο συμπράττει και ο Αρχηγός του Κράτους. Για τούτο από τυπική άποψη - η οποία και προέχει στην προκείμενη περίπτωση - δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πράξη αυτή, που δεν είναι ούτε Διάταγμα ούτε κοινή απόφαση, δεν είναι σύμφωνη με τη νομοθεσία.

Η απάντηση αυτή προκύπτει, νομίζουμε, έμμεσα και από το ίδιο το Σύνταγμά μας. Πράγματι, κατά το άρθρο 36 παρ. 1, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ως διεθνής παραστάτης της χώρας, δηλαδή ως αρμόδιο πολιτειακό όργανο για την εκπροσώπησή της διεθνώς, «κηρύττει πόλεμον, συνομολογεί συνθήκας ειρήνης κλπ»¹³, πάντοτε βέβαια με την προϋπόθεση του άρθρου 35 παρ. 1, δηλαδή με την προσυπογραφή στην προκείμενη περίπτωση λόγω της σοβαρότητας του θέματος όχι από έναν ή περισσότερους Υπουργούς, αλλά από ολόκληρο το Υπουργικό Συμβούλιο¹⁴.

Εφόσον, επομένως, η κήρυξη πολέμου ανήκει στην

---

12. Από άποψη διεθνούς δικαίου, η πράξη αυτή, όπως είπαμε και παραπάνω, είναι πλήρης αποτελεσμάτων.

12β. Ο Νόμος αυτός καταργήθηκε κατά την κατοχή (1941), επαναφέρθηκε όμως σε ισχύ με το Νόμο 13 του 1944, που συμπληρώθηκε με το Νόμο 78/1944, ο οποίος όρισε ότι «η από της 28ης Οκτωβρίου 1940 συνεχιζόμενη αδιαλείπτως εμπόλεμος κατάσταση εξακολουθεί υφισταμένη».

13. Βέβαια, η διάταξη αυτή, που υπάρχει σε όλα τα προγενέστερα Συντάγματα, είναι σήμερα αναχρονιστική, γιατί, λόγω της γενικότητάς της (καλύπτει κάθε πόλεμο), έρχεται σε αντίθεση με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος ρητά απαγορεύει τη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις, με μόνη εξαίρεση την περίπτωση της νόμιμης άμυνας.

14. Κατά το Σύνταγμα του 1927, για την κήρυξη πολέμου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ήταν αναγκαία «η προηγούμενη έγκρισις των Βουλών ενουμένων σε κοινή συνεδρία» (άρθρο 83).

αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας πρέπει να δεχθούμε ότι και η λήξη της εμπόλεμης κατάστασης ανήκει σύμφωνα με τη θεωρία του *CONTRARIUS ACTUS* στη δικαιοδοσία του ¹⁵. Αυτό προκύπτει όχι μόνο από την απλή λογική, αλλά και από το γεγονός ότι κατά το Σύνταγμά μας ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας τερματίζει τον πόλεμο, συνάπτοντας συνθήκες ειρήνης. Κατά συνέπεια, για την άρση του εμπόλεμου από άποψη εσωτερικού δικαίου χρειάζεται τουλάχιστον Διάταγμα ή Νόμος, δηλαδή πράξεις στις οποίες να συμπράττει και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Το συμπέρασμά μας, επομένως, είναι ότι η παραπάνω απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια σαφής ως προς τη λήξη της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία πολιτική θέση που δεν δημιουργεί η ίδια έννομα αποτελέσματα στο εσωτερικό του κράτους. Εξάλλου, η ίδια η απόφαση ρητά αναφέρει ότι θα αποτελέσει «αφετηρία για τη ρύθμιση των ζητημάτων που είναι ακόμα εκκρεμή ανάμεσα στις δύο χώρες». Συνεπώς θα ακολουθήσουν άλλες πράξεις για τη ρύθμιση των ζητημάτων που προέκυψαν από τον πόλεμο.

II. Οι υπό μεσεγγύηση περιουσίες.

Το θέμα της άρσης της εμπόλεμης κατάστασης είναι μόνο η κορυφή του παγόβουνου. Όλη η ουσία, αντίθετα, εντοπίζεται στις υπό μεσεγγύηση αλβανικές περιουσίες που βρίσκονται στην Ελλάδα. Δικαιολογητικός λόγος της μεσεγγύησης είναι βέβαια η εμπόλεμη κατάσταση, έτσι ώστε αν λήξει η τελευταία πρέπει να αρθεί, ταυτόχρονα αν είναι δυνατό, και το καθεστώς της μεσεγγύησης των εχθρικών περιουσιών. Από νομική άποψη επομένως, η εχθρική ιδιότητα είναι το θεμέλιο της δέσμευσης των πιο πάνω περιουσιών (βλ. και Α.Ν. 2636/1940).

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι υπό μεσεγγύηση αλβανικές περιουσίες, που ανήκουν στο σύνολό τους σχεδόν στα μέλη της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, είναι σημαντικές, υπολογίζεται δε ότι η αξία τους ξεπερνά το 1 δισεκατομμύριο δραχμές ¹⁶.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Αλβανία άμεσα ενδιαφέρεται για την άρση του καθεστώτος της μεσεγγύησης, έτσι ώστε ελευθερονόμενες οι περιουσίες αυτές να μεταφερθούν προοδευτικά αυτούσιες η (κινητά) το τίμημά τους στην Αλβανία, όχι

---

15. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Π. Παραράς, ενθ. αν. σ. 91.

16. Βλ. Κ. Μανωλοπούλου - Βαρβιτσιώτη, «Βορειοηπειρωτικό και Ελληνοαλβανικές σχέσεις», περιοδικό «ΤΕΤΡΑΔΙΑ» 11/1985, σ. 48.

βέβαια προς όφελος των ελληνικής καταγωγής βορειοηπειρωτών αλλά του αλβανικού δημοσίου, που έχει κρατικοποιήσει όλες τις ιδιωτικές περιουσίες. Αντίθετα, η Ελλάδα, για να προασπίσει τις περιουσίες των μελών της ελληνικής μειονότητας, έχει κάθε συμφέρον να μην τις αποδεσμεύσει¹⁷. Επιπλέον, οι τελευταίες αποτελούν κατά κάποιο τρόπο «ενέχυρο» για την ικανοποίηση των απαιτήσεων της Ελλάδος έναντι της Αλβανίας, που προέκυψαν από τον πόλεμο και από άλλους λόγους. Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι μεσεγγυημένες ιταλικές, γερμανικές και βουλγαρικές περιουσίες περιήλθαν τελικά στην κυριότητα της χώρας μας διά των συνθηκών ειρήνης ή άλλων συμβατικών πράξεων που συνάφθηκαν με τις χώρες αυτές.

Γι' αυτό το λόγο, η Ειδική Νομική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών είχε από το 1973 προτείνει την υιοθέτηση νομοθετικής ρύθμισης που θα πρόβλεπε: α) κατάργηση της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία από της 6ης Μαΐου 1971, ημερομηνία αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων με αυτή, β) διατήρηση εντούτοις του καθεστώτος της μεσεγγύησης για όλες τις περιουσίες που μέχρι την παραπάνω ημερομηνία τελούσαν υπό το καθεστώς αυτό, με άλλη όμως αιτιολογία και βάση: μέχρις ότου δηλαδή ρυθμιστούν οι εκκρεμείς οικονομικής φύσης απαιτήσεις έναντι της Αλβανίας τόσο από τον πόλεμο όσο και από την κρατικοποίηση και εγκατάλειψη στην Αλβανία ελληνικών περιουσιών, γ) ελευθερία των αλβανικών περιουσιών που θα αποκτούνταν στην Ελλάδα μετά την 6η Μαΐου 1971¹⁸.

Με βάση τις παραπάνω αρχές, το Γεν. Λογιστήριο του Κράτους κατάρτισε δύο φορές - το 1973 και το 1980 - σχετικά σχέδια Νόμου για τον «αποχαρακτηρισμό της Αλβανίας ως εχθρικού Κράτους και τη συνέχιση της μεσεγγύησης των εν Ελλάδι αλβανικών περιουσιών», τα οποία όμως τελικά λόγω διαφόρων αντιδράσεων δεν ψηφίστηκαν¹⁹.

Οπωσδήποτε, το θέμα της μεσεγγύησης των αλβανικών περιουσιών έρχεται και πάλι στο προσκήνιο με την Πράξη του

---

17. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χώρα μας για να προστατεύσει ακριβώς τις περιουσίες αυτές έλαβε κατά τη διάρκεια ισχύος του καθεστώτος της μεσεγγύησης πρόσθετα εξασφαλιστικά μέτρα με το νόμο 4506/1966.

18. Από ό,τι γνωρίζουμε, ο όρος αυτός στην πράξη πλήρως εφαρμόστηκε. Μάλιστα, οι δύο χώρες αναπτύσσουν ολοένα και περισσότερο τις μεταξύ τους εμπορικές σχέσεις.

19. Οι αντιδράσεις αυτές φαίνεται ότι προερχόντουσαν από τους Βορειοηπειρωτικούς Συλλόγους.

Υπουργικού Συμβουλίου της 28ης Αυγούστου 1987 και μάλιστα αυτή τη φορά με ιδιαίτερα επείγοντα χαρακτήρα. Πράγματι, αφού με την Πράξη αυτή βεβαιώθηκε με τον πιο επίσημο τρόπο η άρση της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας, το καθεστώς της μεσεγγύησης των αλβανικών περιουσιών χάνει αυτόματα το νομικό του έρεισμα και αυτή τη στιγμή είναι εντελώς έωλο. Επιτακτική είναι επομένως η ανάγκη άμεσης ψήφισης από τη Βουλή ενός νόμου, που πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να προβλέπει τη συνέχιση του καθεστώτος της μεσεγγύησης για κάποιο σύντομο χρονικό διάστημα, που θα επιτρέψει στις δύο χώρες να ρυθμίσουν τα εκρεμμή οικονομικά ζητήματα ανάμεσά τους ²⁰.

Βέβαια, για να μην υπάρξει κενό στην εσωτερική έννομη τάξη μας και κυρίως για να μην κινδυνεύσουμε να κατηγορηθούμε σαν σφετεριστές ξένων περιουσιών, πρέπει ο νόμος αυτός να έχει αναδρομική ισχύ, ώστε να καλύπτει όλες - από το 1947 και μετά - τις πιθανές ημερομηνίες τερματισμού της εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία.

III. Η ελληνική μειονότητα

Λίγες μόνο λέξεις θα πούμε για το θέμα αυτό, που είναι αναμφισβήτητα το μείζον, το εθνικό θέμα που έχουμε στις σχέσεις μας με την Αλβανία.

Η μειονότητα αυτή, σύμφωνα με ελληνικά στοιχεία, πλησιάζει τον αριθμό των 250.000 προσώπων, ενώ οι αλβανικές αρχές υπολογίζουν ότι ο αριθμός αυτός δεν υπερβαίνει τα 40.000 άτομα ²¹. Ασφαλώς είναι πολύ δύσκολο σήμερα να υπολογιστεί έστω και κατά προσέγγιση ο αριθμός των ελληνικής καταγωγής αλβανών υπηκόων.

Εκείνο όμως που είναι βέβαιο και δεν αμφισβητεί κανένας είναι το γεγονός, όπως πολύ σωστά παρατηρεί η Κα Βαρβιτσιώτη στη μελέτη της που ήδη μνημονεύσαμε, ότι η εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία επί τόσα χρόνια «υπήρξε καταστρεπτική για τη μειονότητα» για τους προφανείς άλλωστε λόγους τους οποίους αναλυτικά αναφέρει (πολιτική αφομοίωση της μειονότητας, αναγκαστική μετατόπιση του πληθυσμού της,

---

20. Φοβόμαστε ότι ενδεχόμενη λύση που θα τερμάτιζε μεν τυπικά το καθεστώς της μεσεγγύησης, αλλά θα συνοδευόταν από σειρά ειδικών μέτρων τα οποία θα απέβλεπαν στη διατήρηση ουσιαστικά των περιουσιών των βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα, θα είχε, εκτός από το μειονέκτημα της απώλειας σε μεγάλο βαθμό ενός διαπραγματευτικού όπλου έναντι της Αλβανίας, και τον κίνδυνο να περιέχει ρωγμές επιδεκτικές καταστρατηγήσεων και παραβιάσεων.

21. Μ. Δημητρίου, Η πολιτική της μέσας, ΤΟ ΒΗΜΑ, 22/11/1987.

αυθαίρετος καθορισμός των μειονοτικών περιοχών, απαγόρευση της θρησκείας και κλείσιμο των ναών, περιορισμοί στη χρήση της ελληνικής γλώσσας, περιορισμοί επικοινωνίας και μετακίνησης κ.τ.λ.)²².

Ασφαλώς θα ήταν ευχής έργον αν σαν αντάλλαγμα για την άρση του εμπολέμου μπορούσαμε να ενεργοποιήσουμε ορισμένα τουλάχιστον από τα διεθνούς χαρακτήρα δικαιώματα που απολάμβανε η ελληνική μειονότητα πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δικαιώματα που αρθρώνονταν κυρίως γύρω από δύο αξόνες : την παιδεία και τη θρησκεία. Αλλά αν αυτό δεν ήταν για οποιοδήποτε λόγο εφικτό - το θέμα είναι πολιτικό - δεν υπάρχει αμφιβολία, κατά τη γνώμη μας, ότι το συμφέρον της μειονότητάς μας οδηγεί στη δημιουργία καλών σχέσεων και στενής συνεργασίας με την Αλβανία και όχι στην παράταση του εχθρικού κλίματος και της εμπόλεμης κατάστασης. Αναμφισβήτητα, αν ο πόλεμος έβλαψε καίρια και πολλαπλά την ελληνική μειονότητα, θα πρέπει τώρα να δούμε αν η ειρήνη με την Αλβανία, οι σχέσεις καλής γειτονίας και η διεύρυνση της συνεργασίας μαζί της θα την ωφελήσουν και σε ποιά βαθμό. Αυτό θα το δείξει το μέλλον. Τελειώνοντας, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι όσο η Αλβανία εγκαταλείπει τον απομονωτισμό της και εισχωρεί στο διεθνές διακρατικό και θεσμικό σύστημα τόσο η μειονότητά μας έχει να κερδίσει από την εξέλιξη αυτή, την οποία η χώρα μας έχει επομένως κάθε λόγο να ευνοήσει.

---

22. Ενθ. αν. σελ. 43-45.

**Διατίθενται
τα προηγούμενα τεύχη
της Επιθεώρησης
των Ευρωπαϊκών
Κοινοτήτων**

Τόμος 1 (1980) άδετο

Τόμος 2 (1981) »

Τόμος 3 (1982) »

Τόμος 4 (1983) »

Τιμή κάθε τόμου:

3000 δρχ.

*Οι τόμοι πωλούνται
στα βιβλιοπωλεία
του «Παρατηρητή»,
Διδότου 39, Αθήνα και
Πρ. Κορομηλά 38, Θεσσαλονίκη.
Αποστέλονται επίσης, χωρίς
καμμία επιβάρυνση στη
διεύθυνσή σας, αν τηλεφωνήσετε
στα κεντρικά γραφεία του
«Παρατηρητή»,
031 938427, 031 927685*

Γραφείτε
συνδρομητές*
στην
Επιθεώρηση των
Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Έχετε πάντοτε έγκαιρα
περιοδικό στο σπίτι σας κ
βοηθάτε ιδιαίτερα την προ
σπάθειά μας:
Ετήσια συνδρομή:
Ιδιώτες: 2600
Φοιτητές: 1900
Οργανισμοί: 9000
Τηλεφωνήστε στο
031.938427, 031.927685
(κ. Μιχάλη Ραμαδανίδη)
ή στείλτε ταχυδρομική ει
ταγή.

* Μια συνδρομή στην Επιθεώρη
των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων εί
επίσης ένα ευπρόσδεκτο δώρο.

*Μερικά ζητήματα
σχετικά με την προαιρετική δήλωση
του άρθρου 25 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης
Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων από την
Τουρκία*

I. Τα ιστορικά δεδομένα

Στις 28 Ιανουαρίου 1987 η Τουρκία κατέθεσε στο γενικό γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης την «προαιρετική» δήλωση του άρθρου 25 της Σύμβασης της Ρώμης του 1950 «για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών», αναγνωρίζοντας έτσι την αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων να δέχεται ατομικές προσφυγές¹.

Η τουρκική δήλωση ακολουθείται από 5 παραγράφους, οι οποίες ισοδυναμούν ουσιαστικά με επιφυλάξεις ώστε βάσει αυτών μία μεγάλη και σημαντική κατηγορία θεμάτων εξαιρείται τελείως από την αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Επίσης η εν λόγω δήλωση περιορίζει σημαντικά, ως προς την Τουρκία πάντοτε, τις αρμοδιότητες της Επιτροπής και χρονικά, εφ' όσον η τελευταία θα μπορεί να δέχεται ατομικές προσφυγές που στρέφονται κατά γεγονότων (και αποφάσεων σχετικών προς τα γεγονότα αυτά) που έλαβαν χώρα μετά την κατάθεση της δηλώσεως².

---

1. Βλ. παράρτημα.

2. Σχετικά με τους περιορισμούς *ratione temporis* κατά την κατάθεση των

Ο γενικός γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης με την από 29 Ιανουαρίου 1987 επιστολή του κοινοποίησε την εν λόγω τουρκική δήλωση στα Κράτη—Μέλη της Ευρωπαϊκής Σύμβασης σύμφωνα με την διαδικασία που προβλέπει το άρθρο 25 παρ.3 αυτής³. Στην επιστολή του αυτή ο γενικός γραμματέας αναφέρει μεταξύ άλλων ότι επεσήμανε στην Τουρκική Κυβέρνηση ότι η κοινοποίηση της δήλωσής της στα Κράτη—Μέλη οπωσδήποτε δεν δημιουργεί πρόκριμα για τα νομικά ζητήματα που μπορεί να προκύψουν σχετικά με το κύρος αυτής.

Τουρκική αντίδραση στην πιο πάνω δήλωση του γενικού γραμματέα εκδηλώθηκε στις 5.2.87 με σχετική επιστολή, όπου επικρίνεται η στάση του τελευταίου κατά την άσκηση των καθηκόντων του ως θεματοφύλακα. Στην επιστολή τονίζεται ότι, το σχόλιο του γενικού γραμματέα, σχετικά με το κύρος της τουρκικής δήλωσης, δεν βρίσκει έρεισμα στη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, σύμφωνα με την οποία τα καθήκοντα του συνίστανται αποκλειστικά στην κοινοποίηση των δηλώσεων που κατατίθενται σ' αυτόν και στην επιμέλεια της δημοσίευσής τους. Επίσης, γίνεται αναφορά στην πρακτική που ακολουθείται στο θέμα των διεθνών συνθηκών (ιδίως από τον γενικό γραμματέα του Ο.Η.Ε υπό την ιδιότητά του ως θεματοφύλακα σε συνθήκες μεγάλης σημασίας, όπως το Καταστατικό του Διεθνούς Δικαστηρίου και τα Σύμφωνα και οι Συμβάσεις Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων), σύμφωνα με την οποία ο θεματοφύλακας οφείλει να απέχει από κάθε σχόλιο επί της ουσίας των δηλώσεων που γίνονται από τα Συμβαλλόμενα Μέρη.

Ακολούθησε νέα επιστολή του γενικού γραμματέα (10.2.87) παρέχοντας εξήγηση ότι η μνεία της προς την Τουρκία επισήμανσης στην κοινοποίηση της 29.1.87 ήταν αναγκαία, καθώς οι τουρκικές επιφυλάξεις κατά την γνώμη του θα μπορούσαν να δημιουργήσουν νομικό ζήτημα σχετικά με το κύρος της τουρκικής δήλωσης.

Ο γενικός γραμματέας παρατηρεί στο ίδιο έγγραφο του ότι ενήργησε σύμφωνα με το δίκαιο των διεθνών συνθηκών και τη

προαιρετικών δηλώσεων των αρθ. 25 και 46 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. βλ. Proceedings of the Bari Round Table που οργανώθηκε από το Παν/μιο Bari στις 17 και 18 Δεκεμβρίου 1973 (στο εξής θα αναφέρεται σαν Bari Round Table) Bari, Edizioni Levante, 1974. Ιδίως M. A. Eissen, Guiliva, A. Cassese, K. Vasak.

3. αρθ. 25, παρ. 3: «Αύται επιδίδονται εις τον Γενικόν Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης όστις διαβάξει αντίγραφα τούτων εις τα έτερα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη και εξασφαλίζει την δημοσίευσίν των».

διεθνή πρακτική επί του θέματος, την οποία ακολουθεί και ο γενικός γραμματέας των Ην.Εθνών και εφιστά την προσοχή επί του άρθρου 77 (2) της Συμβάσεως της Βιέννης του 1969 για το Δίκαιο των Συνθηκών, το οποίο εφαρμόζεται σε περίπτωση υπάρξεως διαφοράς μεταξύ ενός κράτους και του θεματοφύλακα, σχετικά με τα καθήκοντα του τελευταίου⁴. Την επιστολή αυτή διαβίβασε στα Κράτη Μέλη επιστώντας εκ νέου την προσοχή των τελευταίων στο πιο πάνω άρθρο 77 (2) της Συμβάσεως της Βιέννης.

Η Τουρκία απήντησε εκ νέου στον γενικό γραμματέα στις 13.3.1987, τονίζοντας ότι η δήλωσή της δεν περιλαμβάνει καμία «επιφύλαξη» με την σημασία του όρου αυτού κατά το δίκαιο των διεθνών συνθηκών, αλλά ούτε και χρησιμοποιήθηκε ο όρος αυτός από την Τουρκική Κυβέρνηση τόσο στο κείμενο της δήλωσής της όσο και στη διαβιβαστική της δήλωσης επιστολή. Απεναντίας, συνεχίζει η επιστολή, ο όρος «επιφύλαξη» χρησιμοποιήθηκε από τον ίδιο τον γενικό γραμματέα, ο οποίος έκανε μία υποκειμενική ερμηνεία του κειμένου της δήλωσης πράγμα όμως που θα έπρεπε να είχε αποφύγει λόγω των περιορισμένων καθηκόντων του εν προκειμένω.

Στην ίδια επιστολή γίνεται μνεία της απόφασης 598 παρ. 6 της 12ης Ιανουαρίου 1952 της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε και επισημαίνεται ότι ο γενικός γραμματέας του Οργανισμού αυτού, συμμορφούμενος προς αυτήν, όταν ενεργεί σαν θεματοφύλακας, ουδέποτε αρνήθηκε να εγγράψει δηλώσεις που κάνουν τα κράτη και δεν έχει προβεί σε οποιοδήποτε σχόλιο επί του περιεχομένου των δηλώσεων αυτών. Τέλος, υπάρχει και η τελευταία τουρκική επιστολή (26.6.87), η οποία αποτελεί στην ουσία απάντηση στα Κράτη εκείνα που είχαν αντιδράσει εγγράφως στην τουρκική δήλωση⁵.

Στο έγγραφο αυτό η Τουρκία επαναλαμβάνει ότι η δήλωση της δεν περιλαμβάνει «επιφυλάξεις», κατά την σημασία που έχει ο όρος στη Σύμβαση της Βιέννης του 1966 για το δίκαιο των συνθηκών, αλλά «προϋποθέσεις», που αποβλέπουν στο να προσδιορίσουν και να περιορίσουν την πρόσθετη εξουσία που η

---

4. άρθ.77 (2) «2. Εν περιπτώσει αναφευομένης διαφοράς μεταξύ κράτους και θεματοφύλακος, εν σχέσει προς την υπό του τελευταίου άσκηση των αρμοδιοτήτων του, ο θεματοφύλακας οφείλει να θέτει το ζήτημα υπ' όψιν των υπογραψάντων την συνθήκην και των συμβαλλομένων κρατών ή εν ανάγκη υπ' όψιν του αρμοδίου οργάνου του οικείου διεθνούς οργανισμού».

5. Τα κράτη αυτά είναι: Ελλάδα, Σουηδία, Λουξεμβούργο, Δανία, Νορβηγία. Για το περιεχόμενο των επιστολών τους βλέπε πιο κάτω.

Τουρκία σαν Κράτος Συμβαλλόμενο αναγνωρίζει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή με την προαιρετική δήλωση του αρθ. 25. Τα επιχειρήματα που προβάλλονται για τη στήριξη των απόψεων αυτών είναι τα εξής: α) Σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει η Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών⁶, μία επιφύλαξη έχει σαν αποτέλεσμα να μεταβάλει το περιεχόμενο των υποχρεώσεων που το Κράτος έχει αναλάβει στα πλαίσια της σύμβασης, ενώ οι «όροι» που περιλαμβάνονται στην τουρκική δήλωση δεν μεταβάλλουν τις γενικές υποχρεώσεις που έχει αναλάβει η Τουρκία στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, έτσι που η σύμβαση αυτή να εξακολουθεί να δεσμεύει τη χώρα αυτή στο σύνολό της⁷ και σαν τέτοια μπορεί να γίνει αντικείμενο των αιτιάσεων του άρθρου 24 αυτής. β) Όταν ένα Κράτος προβαίνει στην κατάθεση μιας προαιρετικής δήλωσης σε μία διεθνή σύμβαση, μπορεί μέσα στα πλαίσια των διατάξεων της τελευταίας, να προσδιορίσει την έκταση της συγκατάθεσής του να δεσμευτεί από την προαιρετική διάταξη. γ) Η προαιρετική δήλωση του άρθρου 25 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης μπορεί να γίνει με όρους, εφ' όσον η Σύμβαση ούτε επιτρέπει ρητά όμως ούτε και απαγορεύει τη διατύπωση τέτοιων όρων. Επομένως, μία δήλωση του άρθρου 25 που περιλαμβάνει τέτοιους όρους δεν θα πρέπει να θεωρηθεί αντίθετη στη διάταξη του εν λόγω άρθρου.

Η επιστολή τελειώνει παρατηρώντας ότι το μόνο αρμόδιο για να αποφανθεί σε νομικό επίπεδο όργανο είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά την εξέταση ατομικών προσφυγών και τελικά η Επιτροπή Υπουργών.

Στην τουρκική δήλωση αντέδρασαν έως την 30ην Οκτωβρίου 1987 πέντε Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Ελλάδα (6.4.87), η Σουηδία (21.4.87), το Λουξεμβούργο (21.4.87), η Δανία (30.4.87) και η Νορβηγία (4.5.87).

Από τα Κράτη αυτά μόνο η Ελλάδα διατύπωσε αντιρρήσεις στις τουρκικές επιφυλάξεις και αμφισβήτησε το κύρος τους. Πράγματι, στην από 6.4.87 επιστολή του Υπουργού Αναπληρωτή

---

6. Άρθρο 2.1 (δ) «Διά του όρου «επιφύλαξης» νοείται η ανεξαρτήτως του χρησιμοποιούμενου όρου μονομερής δήλωση του κράτους, κατά την υπογραφήν, επικύρωσιν, αποδοχήν, έγκρισιν ή προσχώρησιν εις συνθήκην, δια της οποίας επιδιώκει ν' αναβάλη ή να τροποποιήσει τα έννομα αποτελέσματα διατάξεων τινών της συνθήκης, κατά την εφαρμογήν των έναντι του κράτους τούτου».

7. Με την επιφύλαξη του 1954 στο άρθ. 2 του πρωτοκόλλου 1 που έκανε η Τουρκία κατά τον χρόνο επικύρωσης της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως.

Εξωτερικών κ.Θ. Παγκάλου, προς τον γενικό γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης τονίζεται ότι η Τουρκική Κυβέρνηση, κατά παρέκκλιση από την πρακτική που ακολουθείται έως σήμερα από τα Κράτη Μέλη σχετικά με την προαιρετική δήλωση του άρθ. 25, θεώρησε σκόπιμο να κάνει επιφυλάξεις αποδυναμώνοντας έτσι τις συμβατικές της υποχρεώσεις. Η τουρκική δήλωση περιλαμβάνει «επιφυλάξεις», σύμφωνα με την σημασία του όρου αυτού στο διεθνές δίκαιο και συγκεκριμένα τις Συμβάσεις της Βιέννης του 1969 για το δίκαιο των συνθηκών μεταξύ Κρατών και του 1986 για το δίκαιο των συνθηκών μεταξύ Κρατών και Διεθνών Οργανισμών και μεταξύ Διεθνών Οργανισμών, παρά το γεγονός ότι ο όρος αυτός δεν χρησιμοποιήθηκε ρητά στην εν λόγω δήλωση.

Στη συνέχεια, οι τουρκικές επιφυλάξεις χαρακτηρίζονται παράνομες, εφ' όσον είναι αντίθετες με τις προϋποθέσεις (χρονικές και ουσιαστικές) του άρθρου 64⁸ της Σύμβασης αλλά και με αυτή την φύση της τελευταίας και τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου σχετικά με τις επιφυλάξεις. Προστίθεται ακόμα, ότι το ίδιο το άρθρο 25 δεν προβλέπει ρητά ή σιωπηρά την δυνατότητα διατυπώσεως επιφυλάξεων, διότι αυτό θα υπονόμει το άρθρο 64 της Σύμβασης και θα διέβρωνε τα θεμέλιά της.

Αναφέρεται ακόμα το άρθ. 19 β' της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών, το οποίο περικλείει αναμφισβήτητα γενική νομική αρχή, όπως τονίζεται, ορίζει δε, ότι «ένα κράτος δύναται κατά την υπογραφή, επικύρωση, αποδοχή, έγκριση συνθήκης ή προσχώρηση σ' αυτή να διατυπώσει επιφύλαξη εκτός αν.: «...β) η συνθήκη ορίζει ότι μόνον καθοριζόμενες επιφυλάξεις, στις οποίες δεν περιλαμβάνεται η εν θέματι επιφύλαξη, δύνανται να γίνουν»⁹.

Η επιστολή συμπεραίνει ότι για τους πιο πάνω λόγους οι

---

8. Άρθρον 64. 1. Παν Κράτος δύναται, κατά την στιγμήν της υπογραφής της παρούσης Συμβάσεως ή της καταθέσεως του οργάνου επικυρώσεως αυτής, να διατυπώση επιφύλαξιν ως προς ειδικήν τινά διάταξιν της Συμβάσεως, εφ' όσον νόμος τις ισχύων κατά την στιγμήν εκείνην επί του εδάφους του είναι ασύμφωνος προς την ρηθείσαν διάταξιν. Αι επιφυλάξεις γενικής φύσεως δεν επιτρέπονται κατά τας διατάξεις του παρόντος άρθρου 2. Πάσα επιφύλαξις διατυπούμενη συμφώνως προς το παρόν άρθρον συνεπάγεται βραχείαν έκθεσιν του σχετικού νόμου.

9. Η επιστολή αναφέρεται και στο ομοιόριθμο άρθ. 19β' της Σύμβασης της Βιέννης του 1986.

τουρκικές επιφυλάξεις θα πρέπει να θεωρηθούν ως μη γενόμενες και χωρίς κανένα έννομο αποτέλεσμα.

Οι απαντήσεις των άλλων Κρατών Μελών (Σουηδία, Λουξεμβούργο Δανία, Νορβηγία) είναι σχεδόν όμοιες. Τα Κράτη αυτά εκτιμούν ότι η τουρκική δήλωση περιλαμβάνει «επιφυλάξεις» και αναγνωρίζουν ότι οι τελευταίες δημιουργούν νομικά ζητήματα επί των οποίων όμως επιφυλάσσονται να επανέλθουν όταν τα αρμόδια όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης θα πρόκειται να αποφανθούν επί ατομικής προσφυγής που έχει ασκήθει. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τις πιο πάνω επιστολές μόνο το Λουξεμβούργο επισημαίνει ότι η έλλειψη οποιασδήποτε τυπικής και επίσημης από πλευράς του αντίδρασης, σχετικά με το κύρος των τουρκικών επιφυλάξεων δεν θα πρέπει να ερμηνευτεί σαν σιωπηρή αναγνώριση των τελευταίων.

Το θέμα των τουρκικών επιφυλάξεων τέθηκε και στα πλαίσια της Επιτροπής Υπουργών χωρίς όμως και να υπάρξει ουσιαστική συζήτηση επί του περιεχομένου των, λόγω αντιρρήσεων σχετικά με την αρμοδιότητα της πιο πάνω Επιτροπής να εξετάζει *in abstracto* την εγκυρότητα των δηλώσεων του αρθ. 25 της Σύμβασης.

Απέτυχε επίσης προσπάθεια για την παραπομπή του θέματος από την Επιτροπή Υπουργών στο Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για γνωμοδότηση, κατά το άρθρο 1 του πρωτοκόλλου 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, κυρίως λόγω της παρ. 2 του άρθρου αυτού, σύμφωνα με το οποίο, το Δικαστήριο δεν μπορεί να γνωμοδοτήσει για θέματα που μπορεί να εξεταστούν από το ίδιο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Επιτροπή Υπουργών¹⁰.

II. «Επιφυλάξεις» στο άρθρο 25 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρώπινων Δικαιωμάτων.

1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση επιτρέπει ως γνωστόν τη διατύπωση επιφυλάξεων στις διατάξεις αυτής. Το ζήτημα που

---

10. Άρθρο 1 «1. Το Δικαστήριο δύναται τη αιτήσει της Επιτροπής των Υπουργών να παρέχει γνωμοδο. ΄σεις επί Νομικών θεμάτων εν σχέσει προς την ερμηνείαν της Συμβάσεως και των πρωτοκόλλων τούτων. 2. Τοιαύται γνωμοδοτήσεις δεν θα αφορούσαν θέματα σχέσιν έχοντα προς το περιεχόμενον ή την έκτασιν των δικαιωμάτων ή των ελευθεριών-ως αύται καθορίζονται εις το τμήμα 1 της Συμβάσεως και εις τα πρωτόκολλα ταύτα- ή προς οιοδήποτε έτερον

έχει απασχολήσει τους θεωρητικούς αλλά και τα όργανα του μηχανισμού προστασίας της Σύμβασης είναι κατά πόσον τα Κράτη έχουν τη δυνατότητα διατυπώσεως επιφυλάξεων κατά την κατάθεση των προαιρετικών δηλώσεων του άρθρου 25 (αναγνώριση αρμοδιότητας Επιτροπής να εξετάζει ατομικές προσφυγές) και 46 (υποχρεωτική δικαιοδοσία του Δικαστηρίου).

2. Όσον αφορά βέβαια το άρθρο 46 φαίνεται ότι τα πράγματα είναι αρκετά σαφή, καθώς η διατύπωσή του δεν αφήνει καμμία αμφιβολία ότι οι επιφυλάξεις ουσίας αποκλείονται: «έκαστον των υψηλών συμβαλλομένων μερών δύναται, να δηλώση ότι αναγνωρίζει και άνευ ειδικής συμφωνίας, την δικαιοδοσίαν του Δικαστηρίου επί πασών των αφορσών την ερμηνείαν και εφαρμογήν της παρούσης Συμβάσεως υποθέσεων»¹¹. Αλλά και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει αποφανθεί σε ορισμένες περιπτώσεις ότι δεν επιτρέπεται η διατύπωση επιφυλάξεων κατά την αποδοχή της υποχρεωτικής δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου. Οι εκθέσεις της Επιτροπής στις υποθέσεις *Belgian linguistic case*¹² και *Kjedsen* και λοιποί¹³ μαρτυρούν με σαφήνεια τη στάση της Επιτροπής στο θέμα των επιφυλάξεων σχετικά με το άρθρο αυτό.

Για το άρθρο 25 όμως δεν υπάρχει νομολογία των οργάνων της Σύμβασης όπως στην περίπτωση του άρθρου 46 και αυτό επειδή πρώτη φορά ένα Κράτος Μέλος της Σύμβασης καταθέτει τη δήλωση αυτή περιορίζοντας την αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από πλευράς ουσίας. Βέβαια, στο παρελθόν είχαν γίνει κάποιες ανάλογες απόπειρες από ορισμένα κράτη¹⁴,

---

θέμα το οποίον η Επιτροπή, το Δικαστήριο ή η Επιτροπή των Υπουργών θα ηδύνατο να εξετάση εν συναρτίσει προς οιανδήποτε τοιαύτην διαδικασίαν ήτις θα ηδύνατο να καθιερώση συμφώνως προς την Σύμβασιν».

11. Βλ. H. Golsong «Les réserves aux instruments internationaux pour la protection des Droits de l'Homme», στο «Les clauses échappatoires en matière des instruments Internationaux relatifs aux Droits de l'Homme», Quatrième colloque du Département des Droits de l'Homme de l'Université Catholique de Louvain, Bruylant Bruxelles 1982, σελ. 40-41 (στο εξής θα αναφέρεται σαν συνέδριο της Louvain). Ο κ. Golsong αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ένα Κράτος δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι αποδέχεται την δικαιοδοσία του Δικαστηρίου αλλά εξαιρεί απ' αυτήν π.χ. τις στρατιωτικές υποθέσεις ή εκείνες της εθνικής άμυνας κ.λ.π. (σελ. 40).

12. Βλ. Δεύτερο μνημόνιο της Επιτροπής στην *Belgian «linguistic» case*, publications of the European Court of Human Rights, series B, σελ. 432.

13. Βλ. Μνημόνιο της Επιτροπής στην υπόθεση *Kjedsen* και λοιποί, Publications of the European Court of Human Rights series B, vol. 21 (σελ. 119)

14. Τα κράτη αυτά ήταν: η Ελλάδα το 1960, το Βέλγιο το 1965 και η Μ.Βρεταννία το 1976.

που όμως κατέληξαν σε αποτυχία κυρίως μετά την επέμβαση του γενικού γραμματέα, ο οποίος επέτυχε να πείσει τα Κράτη αυτά ότι οι δηλώσεις τους είναι απαράδεκτες και σαν τέτοιες έπρεπε να αποσυρθούν.

Σχετικά με την βιβλιογραφία που υπάρχει για το θέμα αυτό, παρατηρούμε ότι είναι ομοιόμορφη μέχρι στιγμής και είναι απόλυτα ευθυγραμμισμένη με την άποψη ότι τα άρθρα 25 και 46 της Σύμβασης δεν επιδέχονται περιορισμούς πέραν αυτών που ήδη προβλέπουν. Τα κυριότερα δε επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται για τη θεμελίωση της άποψης αυτής είναι τα εξής:

— Το άρθρο 64 της Σύμβασης θέτει ορισμένες προϋποθέσεις για την διατύπωση των επιφυλάξεων στις διατάξεις της Σύμβασης. Οι προϋποθέσεις αυτές αναφέρονται στο χρόνο που πρέπει να γίνει μία επιφύλαξη, στο αντικείμενο και τον τύπο αυτής.

Εξ άλλου σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βιέννης του 1969, όταν μία Σύμβαση επιτρέπει την διατύπωση επιφυλάξεων με ορισμένες όμως προϋποθέσεις, οποιαδήποτε άλλη επιφύλαξη δεν θεωρείται έγκυρη. Επομένως επιφυλάξεις στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση μπορεί να γίνουν μόνο με τους όρους και τους περιορισμούς που θέτει το άρθρο αυτό.

Ειδικότερα, όσον αφορά τον χρονικό περιορισμό, η Σύμβαση ορίζει ρητά ότι επιφυλάξεις επιτρέπονται μόνο κατά την υπογραφή της ή κατά την κατάθεση του οργάνου επικύρωσης αυτής. Η διατύπωση λοιπόν επιφύλαξης σε χρόνο αψότερο της επικύρωσης της Σύμβασης π.χ. κατά την κατάθεση της προαιρετικής δήλωσης του άρθρου 25 δεν είναι νόμιμη σύμφωνα με τα πύό πάνω¹⁵.

Σχετικά με το περιεχόμενο των επιφυλάξεων από πλευράς ουσίας γίνεται δεκτό ότι το άρθρο 64 δεν μπορεί να καλύπτει όλες τις διατάξεις της Σύμβασης¹⁶. Διατάξεις που ρυθμίζουν την

---

15. Εκτός αν το κράτος που κάνει την επιφύλαξη δεν έχει επικυρώσει ακόμα την Σύμβαση και προβεί στην δήλωση του άρθ. 25 ταυτόχρονα με την κατάθεση του οργάνου επικύρωσης. Η Τουρκία όπως είναι γνωστό έχει επικυρώσει την Σύμβαση το 1954 με μία επιφύλαξη στο άρθ. 2 του Ιου Πρωτοκόλλου.

16. Η ακριβής έκταση εφαρμογής της διατάξεως του άρθ. 64 δεν έχει γίνει σαφής. Έτσι, όταν η Γαλλία έκανε επιφύλαξη στη διάταξη του άρθρου 15, το οποίο ως γνωστόν επιτρέπει την απόκλιση από ορισμένες διατάξεις της Σύμβασης σε περίπτωση πολέμου ή δημοσίου κινδύνου που απειλεί την ζωή του έθνους, δημιουργήθηκε θεωρητικό πρόβλημα σχετικά με το αν η διάταξη αυτή επιδέχεται ή όχι επιφύλαξη.

Για το ζήτημα αυτό βλ. Π. Νάσκου, Περράκη, Το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, θεωρητική και νομολογιακή

σύνθεση και λειτουργία των οργάνων προστασίας αυτής είναι εκτός πεδίου εφαρμογής του άρθρου αυτού και καμία επιφύλαξη δεν μπορεί να γίνει ως προς αυτές (τα άρθρα 26 και 46 ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία των διατάξεων)¹⁷.

Το άρθρο 25 παρ. 1 αναφέρεται σε όλα τα δικαιώματα που είναι αναγνωρισμένα από την Σύμβαση, τα οποία αποτελούν από κοινού αντικείμενο της προαιρετικής δήλωσης και δεν επιδέχονται καμία εξαίρεση. Είναι λοιπόν λογικά αδύνατον ένα Κράτος να περιορίσει «τον κατάλογο» των δικαιωμάτων αυτών όταν προβαίνει στην προαιρετική δήλωση του 25 λόγω της στενής σύνδεσης των δικαιωμάτων αυτών μεταξύ τους. Μια τέτοια ενέργεια αν επιτρεπόνταν θα παραμόρφωνε τελείως τον μηχανισμό του άρθρου 25¹⁸.

— Το κράτος που προβαίνει στην προαιρετική δήλωση δεν μπορεί να περιορίσει την αρμοδιότητα της Επιτροπής παρά μόνο *ratione temporis*. Οποιοσδήποτε άλλος περιορισμός, επιφύλαξη ή απόκλιση από τις διατάξεις της Σύμβασης κατά την αναγνώριση της αρμοδιότητας της Επιτροπής δεν επιτρέπεται, όπως προκύπτει από τους όρους της παρ. 2 του άρθ. 25 αλλά και από αυτή τη φύση και το σκοπό της διατάξεως αυτής¹⁹.

Βεβαίως εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε ότι εκτός από τους περιορισμούς «*ratione temporis*» του άρθρου 25 παρ. 2, τα κράτη μπορούν να περιορίσουν την αναγνώριση της ατομικής προσφυγής και τοπικά στις ειδικές περιπτώσεις που προβλέπει η εδαφική διάταξη του άρθρου 63 παρ. 4 της Σύμβασης δηλαδή στις περιπτώσεις των εδαφών εκείνων των οποίων κατά την παρ.1 του ίδιου άρθρου το κράτος έχει την διεθνή εκπροσώπηση²⁰. Εξυπακούεται βέβαια ότι και στην περίπτωση

προσέγγιση, τετράδια Διεθνούς Δικαίου 12, Α. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή, σελ.130 επ.

17. Βλ. Εισήγηση C.Zanghi «The effectiveness and efficiency of the guarantees of human rights enshrined in the European Convention of Human Rights» στο «Proceeding of the 4th International colloque about the European Convention on Human Rights» Ρώμη 5-8 Νοεμβρίου 1975 έκδοση Συμβουλίου της Ευρώπης.

18. Βλ. H.Golsong, Συνέδριο Ρώμης, οπ. παρ. σελ.271, επίσης ο ίδιος Συνέδριο της Louvain οπ. παρ., σελ.41.

19. D.Guiliva «La compétence de la Commission Européenne des Droits de l'Homme en matière de requêtes individuelles et ses limitations «*ratione temporis*» dans la déclaration Italienne d'acceptation du droit de recours individuel», Bari Round Table, οπ. παρ. σελ. 116

20. «4. Πάν Κράτος προβάν εις δήλωσιν συμφώνως προς την πρώτην παράγραφον του άρθρου τούτου, δύναται, ανά πάσαν ακολουθούσαν στιγμήν, να δηλώσῃ εν σχέσει προς εν ή πλείονα των αναφερομένων εις την δήλωσιν ταύτην εδαφών ότι δέχεται την αρμοδιότητα της Επιτροπής να επιλαμβάνηται των

που το κράτος δεχθεί την εφαρμογή του άρθρου 25 σε μία περιοχή της παρ. 1. του άρθρου 63, θα πρέπει να αναγνωρίσει την αρμοδιότητα της Επιτροπής χωρίς κανένα περιορισμό.

—Σ' όλα τα πιο πάνω επιχειρήματα θα πρέπει να προσθέσουμε και τις προπαρασκευαστικές εργασίες για την κατάρτιση της Σύμβασης, απ' όπου φαίνεται καθαρά, ότι οι συντάξαντες το κείμενο της Σύμβασης ηθελήμενα απέκλεισαν την διατύπωση επιφυλάξεων στο άρθ. 25 αυτής. Πράγματι, η Συμβουλευτική Συνέλευση (ASSEMBLEE CONSULTATIVE) με την υπ' αριθμ. 24 «Σύστασή» της, της 25ης Αυγούστου 1950²¹ είχε προτείνει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της ατομικής προσφυγής (αρθ. 24 του Σχεδίου της²²) και την προσθήκη 3ης παραγράφου στο άρθ.64 της Σύμβασης²³, σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν η δυνατότητα διατυπώσεως επιφυλάξεων από τα κράτη για ορισμένα δικαιώματα της Σύμβασης για τα οποία η αρμοδιότητα της Επιτροπής κατά την εξέταση ατομικών προσφυγών δεν θα ήταν υποχρεωτική.

Τελικά όμως οι προτάσεις αυτές δεν έγιναν αποδεκτές και η Επιτροπή Υπουργών στις 7 Αυγούστου 1950 υιοθέτησε το ισχύον άρθρο 25, σύμφωνα με το οποίο η αναγνώριση της αρμοδιότητας της Επιτροπής να δέχεται ατομικές προσφυγές είναι προαιρετική και το άρθρο 64 δεν περιλαμβάνει διάταξη που να επιτρέπει επιφυλάξεις στο άρθρο 25 της Σύμβασης.

— Επίσης, το ότι οι συντάξαντες το κείμενο της Σύμβασης δεν ήθελαν να επιτραπεί στα κράτη η διατύπωση επιφύλαξης στο άρθρο 25 φαίνεται και από το γεγονός ότι δεν προέβλεψαν ρητά τη δυνατότητα αυτή, πράγμα που έκαναν σε μεταγενέστερα εξειδικευμένα πρόσθετα πρωτόκολλα με τα οποία καθιερώνεται η προστασία νέων δικαιωμάτων επί πλέον των προβλεπομένων

αιτήσεων φυσικών προσώπων, μη κυβερνητικών οργανώσεων ή ομάδων ατόμων, συμφώνως προς το άρθρον 25 της παρούσης Συμβάσεως».

21. Βλ. Recueil des travaux préparatoire, Vol. VI, p.171, 1985 Martinus Nijhoff Publishers.

22. Το άρθρο του Σχεδίου 24 όριζε : *Toutefois, les Hautes Parties Contractantes peuvent, au moment de leur acceptation de la présente Convention, exclure la compétence de la Commission pour connaître de requêtes privées les concernant, fondées sur les articles insérés dans cette déclaration, étant entendu qu' aucune Haute Partie Contractante ne peut écarter de la compétence de la Commission les requêtes fondées sur les articles 2,3,4(1) ou 7(...)*».

23. Το αρθ. 64 παρ.3 ορίζει : *«Tout Etat peut également (...) faire une déclaration limitant, suivant les modalités prévues à l'article 28 de la présente Convention pour tout ou partie des territoires auxquels la Conventions' applique, la compétence de la Commission pour connaître des requêtes de personnes physiques, d'organisations non gouvernementales ou de groupes de particulier».*

στην Σύμβαση (π.χ. Πρωτόκολλο 4 αρθ. 6 και 7ο αρθ. 7)²⁴

Τέλος, είναι γνωστό ότι η αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να επιλαμβάνεται κρατικών προσφυγών κατά το άρθρο 24 της Σύμβασης είναι υποχρεωτική και δεν επιδέχεται κανένα περιορισμό από άποψη ουσίας. Αποδοχή λοιπόν της δυνατότητας διατυπώσεως επιφυλάξεων ουσίας ως προς την αρμοδιότητα της Επιτροπής κατά το άρθρο 25 θα είχε σαν αποτέλεσμα τα ίδια δικαιώματα να έχουν διαφορετικό καθεστώς προστασίας στα δύο σχετικά άρθρα, με αποτέλεσμα να μειωθεί σημαντικά η σημασία της ατομικής προστασίας του άρθ. 25, η οποία δικαίως μέχρι και σήμερα θεωρείται ο «ακρογωνιαίος λίθος» της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

III. Παρατηρήσεις σχετικά με τον ρόλο του γενικού γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης και τις αντιδράσεις των Κρατών Μερών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

Έχει γίνει φανερό ότι από τις τουρκικές επιφυλάξεις, μεταξύ άλλων, προέκυψε και ένα άλλο, εξίσου σοβαρό ζήτημα, το ζήτημα του ρόλου του γενικού γραμματέα του Ο.Η.Ε. όταν λειτουργεί ως θεματοφύλακας στις διεθνείς συνθήκες και του αν ο ρόλος αυτός διαφοροποιείται από εκείνον του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης ως θεματοφύλακα στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Τα καθήκοντα του γενικού γραμματέα του Ο.Η.Ε. ως θεματοφύλακα σχετικά με την εκτίμηση της εγκυρότητας των επιφυλάξεων ή αντιρρήσεων σε επιφυλάξεις που κατατίθενται ή κοινοποιούνται σ' αυτόν διαγράφονται κυρίως από τις αποφάσεις 598 (VI) της 12ης Ιανουαρίου 1952²⁵ και 1452 (XIV) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών²⁶. Σύμφωνα με

---

24. Βλ. P.H.Imbert «Reservation and Human Rights Conventions» Protection of Human Rights in Europe, Proceedings of the fifth International Colloquy about the European Convention on Human Rights, C.F. Muller, Heidelberg 1982, σελ. 106.

25. Την απόφαση αυτή αναφέρει η τουρκική επιστολή της 13.3.87 βλ. σελ. 3 του άρθρου αυτού.

26. Οι αποφάσεις αυτές βασίζονται κυρίως στη γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου για τις Επιφυλάξεις στη Σύμβαση Γενοκτονίας, όπου το Δικαστήριο ανέφερε σχετικά με τα καθήκοντα του θεματοφύλακα ότι θα πρέπει «να περιοριστούν στην αποδοχή των επιφυλάξεων και των αντιρρήσεων και στην κοινοποίηση αυτών». (1951) I.C.J. Rep. 15 και σελ. 27.

τις αποφάσεις αυτές ο γενικός γραμματέας δεν έχει αρμοδιότητα να αποφασίσει για την εγκυρότητα των πράξεων που κατατίθενται ή κοινοποιούνται σ' αυτόν από τα συμβαλλόμενα Κράτη, τα οποία είναι και τα μόνα αρμόδια να αποφανθούν για τις νομικές συνέπειες των πράξεων αυτών.

Η ίδια άποψη εξάλλου επικράτησε και στα πλαίσια των συζητήσεων της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου κατά τη σύνταξη των σχεδίων άρθρων στο δίκαιο των συνθηκών. Πράγματι, στις συζητήσεις αυτές επιβεβαιώθηκε η αδυναμία του θεματοφύλακα να παίρνει δεσμευτικές αποφάσεις σχετικά με την εγκυρότητα των κοινοποιήσεων ή γνωστοποιήσεων των κρατών προς αυτόν, εκτός βέβαια από τις περιπτώσεις εκείνες που η ίδια η Σύμβαση του δίνει τέτοιο δικαίωμα.

Στην πρακτική πάντως των διεθνών συνθηκών ο ρόλος του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ δεν περιορίζεται στην κοινοποίηση απλώς των δηλώσεων των κρατών που περιέχουν επιφυλάξεις ή αντιρρήσεις, αλλά πολλές φορές ζητάει διευκρινήσεις και κάνει αντικειμενικές παρατηρήσεις επί των δηλώσεων αυτών. Υπάρχουν δε και περιπτώσεις όπου σοβαρά προβλήματα τα οποία δημιουργήθηκαν από τη διατύπωση επιφυλάξεων, ξεπεράστηκαν χάρη στην έγκαιρη παρέμβαση του²⁷.

Ο γενικός γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης, εκτός από τα καθήκοντα κάθε θεματοφύλακα, όπως αυτά διαγράφονται από το διεθνές δίκαιο και τη διεθνή πρακτική, έχει αυξημένα καθήκοντα από την ίδια την Ευρωπαϊκή Σύμβαση

---

27. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση της Σύμβασης για τα Προνόμια και τις Ασυλίες των Ην. Εθνών όπου η προσπάθεια ενός Κράτους να προσχωρήσει, κάνοντας επιφύλαξη στην εν λόγω Σύμβαση, προσέκρουσε στην αντίδραση του γενικού γραμματέα όπως φαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα: «2. In the opinion of the Secretary-General, a closer examination of the true legal operation of this reservation, as so interpreted, will leave no doubt that it is incompatible with the United Nations Charter. It may therefore be that you would wish to consider the possibility of suggesting to your Government that the actual deposit of any instrument of accession intended to embody the foregoing reservation be delayed pending an urgent reconsideration of its legal consequences. In this connexion it may be born in mind that, should an instrument containing this reservation be submitted to the Secretary-General, he would be obliged to take action in two separate capacities, not merely as depositary of the Convention in question under its section 32, but also as the authority designated by section 36 for entering into negotiations with any Member Government as to any adjustments to the terms of the Convention so far as that Member is concerned». U.N.J.Y. 1963 σελ. 189. Επίσης αποτελεσματική ήταν η παρέμβαση του γενικού γραμματέα του Ο.Η.Ε. στην περίπτωση της κατάθεσης από την Ινδία του οργάνου προσχωρήσης στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της οποίας τόσο η φύση όσο και ο σκοπός είναι διαφορετικός από εκείνο των περισσότερων διεθνών συνθηκών κλασσικού συμβατικού τύπου. Οι τελευταίες στηρίζονται στη συνομολόγηση αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, πράγμα που δεν συμβαίνει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση, η οποία δημιουργεί αντικειμενικές υποχρεώσεις και οι οποίες κατά τους όρους του προοιμίου αυτής χαιρούν «συλλογικής εγγύησης» εκ μέρους των Συμβαλλομένων Κρατών²⁸. Η ίδια εξάλλου η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει παρατηρήσει²⁹ ότι τα Κράτη όταν συνήψαν την Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν θέλησαν «να παραχωρήσουν δικαιώματα και υποχρεώσεις αναγκαίες για την επιδίωξη των εθνικών τους συμφερόντων αλλά να εγκαθιδρύσουν την κοινοτική δημόσια τάξη των ελευθέρων Δημοκρατιών της Ευρώπης για να προστατεύσουν την κοινή κληρονομία των πολιτιστικών τους παραδόσεων και ιδεωδών σεβασμού της ελευθερίας και του επικρατέστερου του δικαίου».

Στην πράξη όμως η συμπεριφορά του γενικού γραμματέα στο θέμα των επιφυλάξεων στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν υπήρξε ομοιόμορφη και άλλοτε μεν ήταν δυναμική, άλλοτε όμως υποτονική, πράγμα που έχει σχολιαστεί αρνητικά από ορισμένους³⁰.

Η άποψη σύμφωνα με την οποία ο θεματοφύλακας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης πρέπει να δείχνει μεγαλύτερη αποφασιστικότητα στο θέμα των επιφυλάξεων, σχολιάζοντας κυρίως τις τελευταίες όταν χρειαστεί και επιστώντας την προσοχή των άλλων κρατών επί των νομικών ζητημάτων που προκύπτουν από την διατύπωσή τους, είναι κατά τη γνώμη μας ορθή. Η άποψη δε αυτή ενισχύεται ακόμα περισσότερο ενόψει των δυσκολιών και των προβλημάτων που συνεπάγεται η κρίση της εγκυρότητας

---

28. Βλ. απόφαση Δικαστηρίου, αν. Δ. *Affaire Irlande c/Royaume Uni*, της 18.1.1978 παρ. 239.

29. Βλ. προσφυγή αριθμ. 788/50 *Autriche/Italie*, Rec. 7. σελ. 23, 41.

30. Π.χ. ο γενικός γραμματέας δεν πρόβαλε καμία αντίρρηση όταν η Γαλλία επικύρωσε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση με τα πρωτόκολλα της με εξαίρεση όμως το πρωτόκολλο 2, παρά το γεγονός ότι το πρωτόκολλο αυτό περιέχει διάταξη που ορίζει ότι από την έναρξη της ισχύος του (άρχισε να ισχύει από 21.9.1970) τα άρθρα 1-4 θα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της Σύμβασης. Αντιθέτως όταν η Ελλάδα έγινε εκ νέου μέλος στη Σύμβαση στις 28 Νοεμβρίου 1974 ο γενικός γραμματέας επεσήμανε στον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών ότι μπορεί να αποδεχθεί το ελληνικό όργανο επικύρωσης μόνο αν ο τελευταίος διαβεβαίωνε την ίδια στιγμή ότι η Ελλάδα θα επικύρωνε σύντομα τα πρωτόκολλα 3 και 5 τα οποία προβλέπουν ανάλογη διάταξη με εκείνη του Πρωτοκόλλου 2. βλ. C.ZANGHI, Συνέδριο Ρώμης σπ. παρ. σελ. 213.

των επιφυλάξεων αποκλειστικά από τα όργανα τα οποία έχουν επιφορτιστεί με την προστασία της Σύμβασης³¹.

Πράγματι, ο μηχανισμός αυτός θα τεθεί σε λειτουργία είτε εξ αφορμής μιας κρατικής προσφυγής κατά το άρθρο 24³², η οποία θα προσβάλλει απ' ευθείας το κύρος μιας επιφύλαξης, είτε εξ αφορμής μιας ατομικής προσφυγής κατά το άρθρο 25. Επειδή η άσκηση μιας κρατικής προσφυγής δεν φαίνεται πολύ πιθανή, η κρίση για το κύρος κάποιων δηλώσεων (ως επιφυλάξεων ή άλλου περιεχόμενου) εξαρτάται από το τυχαίο περιστατικό της ασκήσεως ή μη - και μάλιστα έγκαιρα - μιας προσφυγής και αυτό προκαλεί αβεβαιότητα δικαίου για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, πράγμα ολέθριο για την απαραίτητη ασφάλεια στις διεθνείς έννομες σχέσεις.

Εξ άλλου και όταν ακόμα ασκηθεί μία προσφυγή³³ είναι αμφίβολο αν το θέμα της εγκυρότητας μιας επιφύλαξης θα κριθεί από το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που είναι και το πλέον αρμόδιο, αφού η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διατυπώνει μόνο γνώμη προς το Δικαστήριο και την Επιτροπή Υπουργών. Το Δικαστήριο όμως για να κρίνει εν προκειμένω θα πρέπει η υπόθεση να παραπεμφθεί σ' αυτό (άρθρο 48 της Σύμβασης) και τα ενδιαφερόμενα κράτη να έχουν αναγνωρίσει την δικαιοδοσία του (άρθρο 46 της Σύμβασης)³⁴. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα πρέπει να έχει δεχθεί κατά την εξέταση των όρων του παραδεκτού της προσφυγής ότι η επιφύλαξη στην οποία αφορά η τελευταία είναι αβάσιμη, διαφορετικά η προσφυγή θα απορριφθεί ως απαράδεκτη (*ratione materiae*). Και αν τελικά η υπόθεση φτάσει από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην Επιτροπή Υπουργών, η τελευταία σαν κατ' εξοχήν πολιτικό όργανο είναι αμφίβολο αν θα είναι πρόθυμη να υιοθετήσει την γνώμη της Επιτροπής (κυρίως όταν τα κράτη δεν έχουν εκφράσει αντιρρήσεις στις υπό κρίση «επιφυλάξεις»).

---

31. Βλ. P.H. IMBERT, *οπ. παρ. σημ. 21, σελ. 117*

32. Σύμφωνα με το άρθρο 24 τα Συμβαλλόμενα Κράτη μπορούν να προσφύγουν ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για οποιαδήποτε παράβαση των διατάξεων της Σύμβασης για την οποία θεωρούν υπεύθυνο άλλο Κράτος μέρος. Το άρθρο αυτό έχει γίνει δεκτό ότι καλύπτει όλες τις διατάξεις της Σύμβασης (άρα και τα άρθρα 25 και 64) και όχι μόνο αυτές που προστατεύουν τα κατ' ιδίαν δικαιώματα.

33. Για την λειτουργία του μηχανισμού ελέγχου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης βλ. Σ. Ε. Περράκη «η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου περιφερειακά θεσμικά συστήματα», Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 11, Αθήνα-Κομοτηνή 1984.

34. Η Τουρκία είναι η μόνη χώρα του Συμβουλίου της Ευρώπης που δεν έχει αναγνωρίσει ακόμα την δικαιοδοσία του Δικαστηρίου.

Αναφέρεται πιο πάνω ότι στη δήλωση της Τουρκίας υπήρξε αντίδραση από μέρος μερικών από τα μετέχοντα στη Σύμβαση Κράτη-μέρη (Δανία, Σουηδία, Λουξεμβούργο, Νορβηγία). Η αντίδραση όμως αυτή ήταν υποτονική καθώς δεν έλαβε την τυπική μορφή α ν τ ι ρ ρ ή σ ε ω όπως έγινε από μόνη την Ελλάδα, που διατύπωσε αντιρρήσεις κατά των τουρκικών επιφυλάξεων.

Υπενθυμίζουμε ότι κατά το σύστημα αποδοχής των επιφυλάξεων που καθιερώνει η Σύμβαση της Βιέννης του 1969, κάθε κράτος μέλος εκτιμά από μόνο του την εγκυρότητα μιας επιφύλαξης που διατυπώνει στη Σύμβαση ένα άλλο κράτος. Έτσι, μία πράξη που εκφράζει την συναίνεση κάποιου κράτους να δεσμευτεί με την συνθήκη και περιλαμβάνει επιφύλαξη, ισχύει, αφ' ης ένα άλλο συμβαλλόμενο κράτος αποδεχθεί την επιφύλαξη (άρθρο 20 (4) γ) της Σύμβασης της Βιέννης). Επίσης, μία επιφύλαξη θεωρείται ότι έχει γίνει αποδεκτή από ένα κράτος, αν αυτό δεν έχει διατυπώσει αντίρρηση στην επιφύλαξη είτε μέχρι την εκπνοή της 12 μήνου περιόδου από της ανακοινώσεως σ' αυτό της επιφύλαξης είτε μέχρι την ημερομηνία κατά την οποία εξέφρασε την συναίνεση του να δεσμευτεί με την συνθήκη, αν αυτή είναι μεταγενέστερη (άρθρο 20, παρ.5 της Σύμβασης της Βιέννης)³⁵.

Οι συγγραφείς δεν συμφωνούν σχετικά με το αν το σύστημα αυτό εφαρμόζεται και στις επιφυλάξεις που γίνονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση³⁶. Πάντως στις δύο περιπτώσεις ατομικών προσφυγών κατά της Ελβετίας (Temeltasch και Belilos)³⁷ η χώρα αυτή ισχυρίστηκε ότι η έλλειψη αντιρρήσεων εκ μέρους των άλλων συμβαλλόμενων κρατών στην «επιφύλαξη» της κατά την επικύρωση της Σύμβασης σημαίνει και αποδοχή αυτής από τα άλλα συμβαλλόμενα άμερα σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις της Συμβάσεως της Βιέννης³⁸.

---

35. Η αποδοχή έχει την έννοια ότι το κράτος που κάνει επιφύλαξη γίνεται μέρος στην συνθήκη σε σχέση προς το άλλο κράτος. (άρθ. 20, παρ.4α.

36. Βλ. H. Golsong ο οποίος δεν δέχεται ότι το σύστημα αποδοχής-αντίρρησης στις επιφυλάξεις, εφαρμόζεται σε συμβάσεις που προστατεύουν ανθρώπινα δικαιώματα. Συνέδριο της Louvain όπ παρ. και Συνέδριο Ρώμης όπ. παρ. σελ.271-272. Αντίθετος P.H.Imbert όπ. παρ. σημ.21, σελ.146.

37. Η Επιτροπή έχει κρίνει σε δύο υποθέσεις την εγκυρότητα επιφυλάξεων. βλ. Εκθέσεις επιτροπής 5ης Μαΐου 1982 στην υπόθεση Temeltasch και 7ης Μαΐου 1986 στην υπόθεση Belilos κατά Ελβετίας.

38. Η Ελβετία είχε κάνει «ερμηνευτική δήλωση» η οποία όμως, όπως ισχυρίστηκε, ισοδυναμούσε με επιφύλαξη σύμφωνα με τις διατάξεις της Σύμβασης της Βιέννης. Η Επιτροπή δέχτηκε πράγματι ότι η ερμηνευτική αυτή δήλωση ήταν επιφύλαξη κατά το άρθ. 2 παρ. 1 δ' της Βιέννης.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην υπόθεση *Temeltasch* αν και δεν έκρινε ευθέως το θέμα της εφαρμογής των πιο πάνω διατάξεων της Σύμβασης της Βιέννης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση, δεν απέκλεισε όμως το ενδεχόμενο να έχουν κάποια νομική ισχύ οι διατάξεις αυτές³⁹ και στην περίπτωση επιφυλάξεων στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση.

Είναι λοιπόν φανερό ότι λόγω της αβεβαιότητας που υπάρχει στο θέμα αυτό τα κράτη θα έπρεπε να είχαν προβάλει αντιρρήσεις στις τουρκικές επιφυλάξεις (με την τυπική μορφή των αντιρρήσεων στις επιφυλάξεις κατά το σύστημα της Σύμβασης της Βιέννης), τη στιγμή μάλιστα που ο γενικός γραμματέας επέστησε την προσοχή τους ότι οι επιφυλάξεις αυτές δημιουργούν νομικό ζήτημα. Έτσι, η έλλειψη αντιρρήσεων εκ μέρους των κρατών μελών θα μπορούσε να δώσει λαβή για ισχυρισμό της Τουρκίας, όχι καλόβουλο, ότι τα κράτη αποδέχθηκαν τις επιφυλάξεις αυτές - ισχυρισμό που θα μπορούσε να προβληθεί σε μία περίπτωση συγκεκριμένης προσφυγής.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα κληθεί σύντομα να αντιμετωπίσει τα πιο πάνω προβλήματα. Βεβαίως θα μπορούσε να θεωρήσει ότι η τουρκική δήλωση δεν περιλαμβάνει «επιφυλάξεις» κατά την καθιερωμένη έννοια αλλά «απλές ερμηνευτικές δηλώσεις» που δεν έχουν την νομική ισχύ των επιφυλάξεων αλλά χρησιμεύουν απλώς για την ερμηνεία ενός άρθρου της Σύμβασης. Εξυπακούεται βέβαια ότι αν για το εν λόγω άρθρο υπάρχει προηγούμενη ερμηνεία των οργάνων της Σύμβασης π.χ. του Δικαστηρίου ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η τελευταία δεσμεύει το κράτος που έχει προβεί στην ερμηνευτική δήλωση⁴⁰. Στο συμπέρασμα αυτό μπορεί να φτάσει η Επιτροπή όταν θα κρίνει επί ασκηθείσας κατά της Τουρκίας ατομικής προσφυγής, στηριζόμενη και στην δήλωση της ίδιας της Τουρκίας, η οποία όπως είδαμε αρνείται ότι οι δηλώσεις της που συνοδεύουν την αποδοχή του αρθ. 25 είναι «επιφυλάξεις».

---

39. Παρ. 61 της Έκθεσης της Επιτροπής, παραθέτουμε απόσπασμα «...even assuming that some legal effect were to be attributed to an acceptance or an objection made in respect of a reservation to the Convention, this could not rule out the Commission's competence to decide the complicate of a given reservation.

40. Η Επιτροπή στην υπόθεση *Temeltasch* και *Belilos* χρησιμοποίησε τον όρο «απλή ερμηνευτική δήλωση» σε αντιδιαστολή προς τον όρο «ερμηνευτική δήλωση» (Η τελευταία έχει την ίδια ισχύ με μία «επιφύλαξη» διότι το κράτος θεωρεί την ερμηνεία που κάνει σε κάποια διάταξη της Σύμβασης προϋπόθεση για την επικύρωση της ή την προσχώρηση του σ' αυτή) στηριζόμενη στην γνώμη του καθηγητή D.M.Mc Rae η οποία είναι διατυπωμένη στο «The Legal Effect of Interpretative Declarations» (1978, 49 B.Y.I.L. σελ.155, 160.

Η τελική όμως κρίση θα ανήκει στην Επιτροπή Υπουργών, ενόσω η Τουρκία δεν αναγνωρίζει την δικαιοδοσία του Δικαστηρίου. Έτσι γίνεται πολύ αμφίβολο αν τα ίδια τα Κράτη που δεν πρόβαλαν αντίρρηση στις τουρκικές επιφυλάξεις όταν κατατέθηκαν, θα κρίνουν τώρα δια μέσου της Επιτροπής Υπουργών ότι οι επιφυλάξεις αυτές είναι ανίσχυρες. Θα ήταν και αυτό μία δοκιμασία στην αγωνιώδη προσπάθεια για την αποτελεσματική ενίσχυση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Déclaration faite par le Gouvernement de la Turquie en application de l'Article 25 de la Convention de Sauvegarde des Droits de l'Homme et des libertés fondamentales (29 janvier 1987).

Le Gouvernement de la Turquie, agissant en application de l'Article 25 (1) de la Convention de Sauvegarde des Droits de l'Homme et des Libertés fondamentales, déclare par la présente reconnaître la compétence de la Commission européenne des Droits de l'Homme à être saisie de requêtes conformément à l'Article 25 de la Convention, sous réserve de ce qui suit:

(i) la reconnaissance du droit de requête ne s'étend qu' aux allégations concernant les actes ou omissions des autorités publiques turques commis à l'intérieur des frontières du territoire auquel s'applique la Constitution de la République de Turquie;

(ii) aux fins de la compétence attribuée à la Commission en vertu de cette déclaration, les circonstances et les conditions dans lesquelles la Turquie, en application de l'Article 15 de la Convention, déroge à ses obligations conventionnelles dans des circonstances spéciales, doivent être interprété à la lumière des Articles 119 a¹²² de la Constitution turque;

(iii) La compétence attribuée à la Commission en vertu de cette déclaration ne comprendra pas les matières concernant le statut juridique du personnel militaire et en particulier le régime disciplinaire des forces armées;

(iv) aux fins de la compétence attribuée à la Commission en vertu de cette déclaration, la notion de «société démocratique» qui figure aux paragraphes 2 des Articles 8,9,10, et 11 de la Convention doit être comprise conformément aux principes énoncés dans la Constitution turque et en particulier dans son Préambule et son Article 13;

(v) aux fins de la compétence attribuée à la Commission en vertu de cette déclaration, les Articles 33, 52 et 135 de la Constitution doivent être compris comme étant conformes aux Article 10 et 11 de la Convention.

Cette déclaration s'étend aux allégations relatives à des faits, y compris les jugements fondés sur lesdits faits, intervenus après la date de dépôt de la présente déclaration. Cette déclaration est valable pour une durée de trois années à compter de la date de son dépôt auprès du Secrétaire Général du Conseil de l'Europe.

Ελληνοαιγυπτιακή σύμβαση μεταφοράς καταδίκων Πρώτη επαφή της διμερούς συμβατικής πρακτικής της Ελλάδας με το θέμα

I. Γενικές παρατηρήσεις

Στις 22 Δεκεμβρίου 1986 υπεγράφη στο Κάιρο από τον εκεί Πρέσβη μας¹ και τον Αιγύπτιο Υπουργό Δικαιοσύνης², Σύμβαση για τη μεταφορά καταδίκων μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου³, το κείμενο της οποίας παρατίθεται σε παράρτημα στο τέλος του άρθρου αυτού. Είναι η πρώτη διμερής σύμβαση του είδους αυτού που συνήψε ποτέ η χώρα μας⁴. Το γεγονός είναι σημαντικό, μολονότι η κινητήρια έμπνευση, που ανήκε στην Ελληνική πλευρά υπήρξε η ανάγκη να εξυπηρετηθεί μία συγκεκριμένη περίπτωση⁵.

---

1. Αντώνιο Νομικό.

2. Ahmed Mamdouh Attia.

3. Η Σύμβαση δεν έχει ακόμη κυρωθεί νομοθετικά ούτε από την Ελλάδα ούτε από την Αίγυπτο. Έχει εν τούτοις τεθεί σε ισχύ, αφού, βάσει του άρθρου της 22 (1), η ισχύς της αρχίζει ένα μήνα από την υπογραφή της.

4. Η διαπραγμάτευση έγινε στην Αθήνα και στο Κάιρο. Της Ελληνικής αντιπροσωπείας ηγήθηκε ο Προϊστάμενος της ειδικής Νομικής Υπηρεσίας του ΥΠΕΞ κ. Κ. Οικονομίδης και της Αιγυπτιακής ο ομόλογός του κ. Fathi Naguib.

5. Η μεταφορά τεσσάρων Ελλήνων ναυτικών του πλοίου «Αλέξανδρος» που καταδικάστηκαν από τα Αιγυπτιακά δικαστήρια το 1984 σε 25 χρόνια κάθειρξη για μεταφορά ναρκωτικών.

Η ιδέα της μεταφοράς καταδίκων και οι δικαιολογητικοί της λόγοι. Η ιδέα αυτή ανταποκρίνεται ασφαλώς στις ανάγκες του ανθρωπισμού που ήδη ικανοποιούνται, σε σημαντικό βαθμό, από το πλέγμα των κανόνων που συνιστούν σήμερα το όλο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρά ταύτα, η μεταφορά καταδίκων δεν εντάσσεται ακόμη στο πλαίσιο των δικαιωμάτων αυτών. Ίσως να είναι ακόμη νωρίς για κάτι τέτοιο. Παραμένει μια δυνατότητα που τυπικά εντάσσεται στο χώρο της διεθνούς κατασταλτικής αρωγής (*entraide repressive internationale*) και την οποία τα ενδιαφερόμενα κράτη μπορούν να αναλάβουν τη δέσμευση να χρησιμοποιήσουν, είτε προσχωρώντας σε κάποια πολυμερή σύμβαση για τη μεταφορά καταδίκων, είτε συνάπτοντας διμερείς συμβάσεις με το ίδιο αντικείμενο.

Ο κύριος δικαιολογητικός λόγος για τη μεταφορά καταδίκων είναι οπωσδήποτε κοινωνικός. Ο αλλοδαπός νοιάθει βαρύτερο το φορτίο της καταδίκης του όντας μακριά και αποκομμένος από την οικογένειά του, τον κοινωνικό του περίγυρο και γενικά το «φυσικό» του χώρο. Αλλά οι κοινωνικοί λόγοι που δικαιολογούν τη μεταφορά λειτουργούν όχι μόνο υπέρ του καταδίκου, αλλά και υπέρ της πολιτείας που τον καταδίκασε, αφού οι αλλοδαποί κατάδικοι, ο αριθμός των οποίων έχει τις τελευταίες δεκαετίες αυξηθεί σημαντικά, τείνουν να δημιουργήσουν ιδιαίτερα προβλήματα εξαιτίας της εθνικής, φυλετικής, κοινωνικής και γλωσσικής διαφοράς τους από τους ημεδαπούς καταδίκους⁶. Οι οικονομικοί λόγοι αποτελούν, εξ άλλου, ένα πολύ σημαντικό παράγοντα για αρκετές χώρες που δέχονται μεγάλο αριθμό αλλοδαπών (για τουρισμό, εργασία κλπ.).

Αλλά αν είναι εύκολο να κατανοήσει κανείς την κοινωνική λογική που συνηγορεί υπέρ της μεταφοράς, τούτο δε σημαίνει ότι η ιδέα γίνεται εξ ίσου εύκολα αποδεκτή από τη νομική λογική. Πράγματι, η μεταφορά καταδίκων, ιδέα σχετικά καινούργια, δεν συμβιβάζεται εύκολα με την ιδέα της κρατικής κυριαρχίας, ιδέα παλιά, βαθειά ριζωμένη και προεξάρχουσας σημασίας στο ποινικό δίκαιο. Η εκτέλεση της ποινής στη χώρα που τελέσθηκε το έγκλημα και όπου, επομένως, η έννομη τάξη παραβιάστηκε, είναι απαίτηση μεγάλης σπουδαιότητας, η παραίτηση από την οποία συνεπάγεται υποχώρηση της κρατικής κυριαρχίας. Η υποχώρηση αυτή αντισταθμίζεται από

---

6. Τη στιγμή αυτή (Ιούλιος 1987) κρατούνται στις Ελληνικές φυλακές 744 αλλοδαποί, από τους οποίους 280 υπόδικοι και οι υπόλοιποι κατάδικοι. Οι εθνικότετες ποικίλλουν με πλειοψηφούντες τους Δυτικοευρωπαίους και αμέσως δεύτερους τους Άραβες.

την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαιότητας και, βέβαια, την επικράτηση των κοινωνικών και, ευρύτερα, των ανθρωπιστικών λόγων που προαναφέραμε. Η ιδέα της διεθνούς κατασταλτικής αρωγής ή συνεργασίας, η οποία περιλαμβάνει και την έκδοση, αποτελεί επίσης ένα από τα στοιχεία της νομικής δικαιολόγησης της μεταφοράς καταδίκων.

Η μεταφορά καταδίκων σε πολυμερές επίπεδο. Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης υπάρχει από τις 21.3.1983 η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη μεταφορά καταδίκων που δεσμεύει ήδη επτά⁷ από τα κράτη - μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Σ' αυτήν είναι ακόμη μέρη, δεδομένου ότι η σύμβαση είναι ανοικτή και σε κράτη μη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Φινλανδία.

Η χώρα μας εξ άλλου, εντελώς πρόσφατα κύρωσε νομοθετικά τη σύμβαση αυτή⁸.

Η Ευρωπαϊκή σύμβαση αποτελεί τη στιγμή αυτή ένα αρκετά «προωθημένο» κείμενο πάνω στο θέμα της μεταφοράς καταδίκων. Είναι εξ άλλου, εμφανές ότι πολλές διατάξεις της Ελληνοαιγυπτιακής Σύμβασης εμπνέονται, όταν δεν ακολουθούν πιστά, από τις αντίστοιχες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Είναι όμως εξ ίσου προφανές ότι οι ειδικές ανάγκες μιας διμερούς σύμβασης επέβαλαν και αποκλίσεις αρκετά σημαντικές από το πρότυπο αυτό.

Παρακάτω θα αναφερθούμε σε συγκεκριμένες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης σε σύγκριση με τις αντίστοιχες διατάξεις της Ελληνοαιγυπτιακής.

Οι Δώδεκα, τέλος, πρόσφατα κατάρτισαν «Συμφωνία για την εφαρμογή μεταξύ των κρατών - μελών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων της σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη μεταφορά των καταδίκων» που επεκτείνει και συμπληρώνει τις διατάξεις της Σύμβασης του Σ. Ε. στις μεταξύ των Δώδεκα σχέσεις. Η Συμφωνία αυτή της ΕΟΚ άνοιξε προς υπογραφή στις 25.5.87 και υπογράφηκε ήδη από όλες τις χώρες - μέλη των Κοινοτήτων, πλην της Ελλάδας και της Γερμανίας. Η χώρα μας, μολοντί έχει δηλώσει ότι συμφωνεί απόλυτα με το περιεχόμενο της συμφωνίας δεν την υπέγραψε, με το αιτιολογικό ότι οι συμβάσεις αυτές πρέπει να υπογράφονται από όλους τους εταίρους. Η δικαιολογία αυτή, ωστόσο, φαίνεται πολύ λίγο πειστική αφού έτσι το μόνο που επιτυγχάνεται είναι να

---

7. Αυστρία, Κύπρος, Γαλλία, Ισπανία, Σουηδία, Μ. Βρεταννία, Δανία.

8. Ν. 1708/87. ΦΕΚ Α/26.6.87

περιορίζεται ακόμη περισσότερο η κατά τόπο εφαρμογή μιας σύμβασης που κατά την εκφρασμένη άποψη της χώρας μας όχι μόνο δεν δημιουργεί κανένα πρόβλημα, αλλά αντίθετα είναι πολύ χρήσιμη.

II. Το περιεχόμενο της Ελληνοαιγυπτιακής Συμφωνίας.

Η Σύμβαση περιέχει 22 άρθρα που κατανέμονται σε τρεις τίτλους: Γενικές αρχές, διεδικασία και τελικές διατάξεις.

A. Γενικές αρχές.

Ο τίτλος των Γενικών Αρχών (15 άρθρα) αποτελεί το ουσιωδέστερο τμήμα της σύμβασης. Σ' αυτόν δίνονται οι βασικοί ορισμοί του κράτους της καταδίκης, του κράτους της εκτέλεσης και του καταδίκου. Έτσι, «κράτος της καταδίκης» σημαίνει «το κράτος που ο εγκληματίας καταδικάστηκε και απ' όπου μεταφέρεται». «Κράτος εκτέλεσης» σημαίνει το κράτος στο οποίο ο κατάδικος μεταφέρεται προκειμένου να εκτίσει την ποινή του». Και «κατάδικος» σημαίνει «κάθε πρόσωπο το οποίο, έχοντας αποτελέσει αντικείμενο στο έδαφος του ενός ή του άλλου Κράτους μιας καταδικαστικής απόφασης, υποχρεώνεται να εκτίσει μία στερητική της ελευθερίας ποινή και βρίσκεται υπό κράτηση»⁹.

Ποιοί μπορούν να ζητήσουν τη μεταφορά. Το κράτος της καταδίκης, το κράτος της εκτέλεσης και ο ίδιος ο κατάδικος, υποβάλλοντας αίτηση είτε στο ένα είτε στο άλλο κράτος, είναι οι δικαιούμενοι να ζητήσουν τη μεταφορά¹⁰. Από τα δύο κράτη το κράτος της εκτέλεσης θα είναι, βέβαια, ο συνηθέστερος αιτών. Αλλά και το κράτος της καταδίκης έχει, όπως ήδη ελέχθη, συμφέρον κοινωνικό αλλά και οικονομικό να ζητήσει τη μεταφορά αλλοδαπών καταδίκων από το έδαφός του. Οπωσδήποτε όμως ο κύριος ενδιαφερόμενος θα είναι πάντοτε ο ίδιος ο κατάδικος. Ουσιώδης, βέβαια, προϋπόθεση για να μπορέσει ο κατάδικος να ασκήσει το δικαίωμά του είναι να γνωρίζει την ύπαρξη της δυνατότητας μεταφοράς. Για το λόγο αυτό προβλέπεται η υποχρέωση των αρχών του κράτους της καταδίκης να ενημερώνουν τον κατάδικο για τη δυνατότητα που του προσφέρει η σύμβαση να εκτίσει την ποινή του στη χώρα της υπηκοότητάς του¹¹.

9. Άρθρο 1

10. Άρθρο 3

11. Άρθρο 5, εδαφ. δεύτερο

Από την άλλη πλευρά, καθιερώνεται η υποχρέωση του κράτους της καταδίκης να ενημερώσει το άλλο κράτος για κάθε καταδίκη υπηκόου του τελευταίου έτσι ώστε το άλλο αυτό κράτος να ζητήσει, ενδεχομένως, τη μεταφορά του καταδίκου υπηκόου του ¹².

Με την καθιέρωση από τη σύμβαση του αυτοτελούς δικαιώματος του καταδίκου να ζητήσει την μεταφορά του, αίτημα που, όπως θα δούμε παρακάτω, πρέπει να γίνει αποδεκτό εφ' όσον πληρούνται οι προϋποθέσεις που θέτει η σύμβαση, βρισκόμαστε ήδη μπροστά σ' ένα «εν εξελίξει» ανθρώπινο δικαίωμα. Σ' αυτό το μέτρο προδικάζεται, νομίζουμε, η μετεξέλιξη της μεταφοράς καταδίκων, σε μελλοντικά διεθνή κείμενα, από απλή περίπτωση διεθνούς κατασταλτικής συνεργασίας σε ανθρώπινο δικαίωμα με την πλήρη έννοια του όρου.

Αντίθετα, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση αναγορεύει σε όρο εφαρμογής της την ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ κράτους της καταδίκης και κράτους εκτέλεσης σε κάθε περίπτωση (άρθρο 3 στ), γεγονός που σημαίνει ότι αποφεύγει να δημιουργήσει αυτοτελές, έστω και υπό όρους, δικαίωμα του καταδίκου να ζητήσει τη μεταφορά του. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία είναι, δηλαδή, μία συμφωνία - πλαίσιο, δυνάμει της οποίας θα γίνονται επί μέρους ad hoc συμφωνίες για κάθε συγκεκριμένη περίπτωση μεταφοράς.

Η ευρύτητα του σχετικού άρθρου της Ελληνοαιγυπτιακής Σύμβασης στον προσδιορισμό των δικαιουμένων να ζητήσουν τη μεταφορά εξυπηρετεί, προφανώς, όλα τα ενδεχόμενα συμφέροντα, ενώ, ταυτόχρονα η σύμβαση διαφυλλάσσει πάντοτε και κυρίως το συμφέρον του καταδίκου όπως το αντιλαμβάνεται ο ίδιος, αφού, πέραν του δικαιώματος να ζητήσει αυτός τη μεταφορά του, πρέπει να συναινεί σ' αυτήν σ' οποιαδήποτε περίπτωση ¹³ έχοντας, επί πλέον, πλήρη συνείδηση των νομικών συνεπειών που απορρέουν από αυτήν. Εάν ένα από τα δύο κράτη κρίνει ότι η φυσική ή διανοητική κατάσταση του καταδίκου ή η ηλικία του το απαιτούν, η συναίνεση δίνεται από τον αντιπρόσωπο του καταδίκου ¹⁴. Το κράτος της καταδίκης οφείλει να επιτρέψει στο κράτος της εκτέλεσης να ελέγξει τη γνησιότητα της συναίνεσης και τη συνδρομή των παραπάνω προϋποθέσεων, μέσω ενός προξενικού

---

12. Άρθρο 5, εδαφ. πρώτο

13. Άρθρο 4.δ

14. Άρθρο 8 (1)

του υπαλλήλου ¹⁵. Πανομοιότυπες ρυθμίσεις περιέχει και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση ¹⁶.

Προϋποθέσεις μεταφοράς. Εκτός από τη συναίνεση του καταδίκου, καθορίζονται τα εξής προαπαιτούμενα για την πραγματοποίηση της μεταφοράς: ¹⁷

α) Κατάδικος με υπηκοότητα του κράτους της εκτέλεσης ¹⁸. Κατάδικοι με υπηκοότητα τρίτου κράτους, επομένως, δεν μπορούν να μεταφερθούν, αφού στην περίπτωση τους δεν υπάρχει ο ειδικός σύνδεσμος με το κράτος της εκτέλεσης, η εξυπηρέτηση του οποίου (συνδέσμου) αποτελεί και το βασικό σκοπό της σύμβασης.

β) Η δικαστική απόφαση στην οποία απαγγέλθηκε η ποινή πρέπει να είναι αμετάκλητη και εκτελεστή ¹⁹, ώστε το καταδικαστικό αποτέλεσμα να μην υπόκειται, κατ' αρχήν, σε μεταβολές.

γ) Το κολάσιμο της πράξης για την οποία επιβλήθηκε η ποινή πρέπει να αναγνωρίζεται και από τα δύο μέρη ²⁰. Είναι προφανές ότι ουσιαστικά η προϋπόθεση αυτή αφορά μόνο στο κράτος της εκτέλεσης αφού είναι εξ ορισμού βέβαιο ότι η πράξη είναι κολάσιμη στο κράτος της καταδίκης. Κατά τα λοιπά, η διάταξη αποτελεί εφαρμογή απλής λογικής, αφού σε αντίθετη περίπτωση η έκτιση της ποινής θα ήταν νομικά αδύνατη στο κράτος της εκτέλεσης και ο κατάδικος θα έπρεπε να απολυθεί.

δ) Υπόλοιπο ποινής προς έκτιση ένας χρόνος τουλάχιστον. Παρά ταύτα, τα δύο κράτη μπορούν να συμφωνήσουν ότι μία συγκεκριμένη μεταφορά μπορεί να πραγματοποιηθεί και όταν το υπόλοιπο είναι μικρότερο ²¹. Μολονότι τούτο δεν προσδιορίζεται ειδικά, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η ad hoc αυτή συμφωνία θα γίνεται διά της διοικητικής οδού, δηλαδή μετά από συνεννόηση των Υπουργείων Δικαιοσύνης των δύο χωρών. Το αντίστοιχο άρθρο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης ²² προβλέπει

---

15. Άρθρο 8 (2)

16. Άρθρο 3.δ και 7

17. Η Σύμβαση κατανέμει τις προϋποθέσεις σε δύο άρθρα (4 και 6). Εκείνες που περιέχονται στο πρώτο χαρακτηρίζει «προϋποθέσεις εφαρμογής της Συμβάσεως», τις δε δεύτερες «περιπτώσεις στις οποίες η μεταφορά δε γίνεται δεκτή». Ουσιαστικά δεν υπάρχει καμία απολύτως διαφορά μεταξύ των προϋποθέσεων αυτών και η διάκριση δεν έχει καμία χρησιμότητα (πρβλ. και Ευρωπαϊκή Σύμβαση, άρθρο 3, όπου όλοι οι προϋποθέσεις αναφέρονται μαζί).

18. Άρθρο 4.γ

19. Άρθρο 4.β

20. Άρθρο 4.α (21) Άρθρο 4.ε

22. Άρθρο 3 (1) (γ) και 2

λάχιστο υπόλοιπο ποινής προς έκτιση έξη μήνες, με υνατότητα μεταφοράς και για μικρότερο ακόμη υπόλοιπο μετά πό συμφωνία των δύο Κρατών. Είναι δηλαδή ευρύτερο, και πομένως επιεικέστερο από αυτό της Ελληνοαιγυπτιακής ύμβασης.

ε) Να μη θεωρηθεί από κανένα από τα δύο μέρη ότι η υγκεκριμένη μεταφορά μπορεί να θίξει την κυριαρχία, την σφάλεια, τη δημόσια τάξη ή τις θεμελιώδεις αρχές της έννομης άξης του ²³. Πρόκειται για τις συνήθειες σε παρόμοιες διεθνείς υμβάσεις ασφαλιστικές δικλίδες που τέθηκαν και εδώ για να ιασφαλίσουν την απόλυτη ελευθερία των μερών να αποφασίσουν για την πραγματοποίηση ή μη της μεταφοράς σε «λεπτές» εριπτώσεις. Η ρύθμιση αυτή, μολοντί περιοριστική, είναι, εωρητικά, ευρύτερη από τον όρο της σε κάθε περίπτωση ροηγουμένης συμφωνίας των μερών που θέτει η Ευρωπαϊκή ύμβαση ²⁴. Πράγματι, ο γενικότατος αυτός όρος της υρωπαϊκής Σύμβασης καλύπτει οποιοδήποτε λόγο άρνησης, παλλάσσοντας, επί πλέον, το αρνούμενο κράτος από την ποχρέωση να αιτιολογήσει την άρνησή του. Στην πράξη όμως, αι παρ' όλη την θεωρητική σημασία, που ήδη επισημάναμε, ης δημιουργίας από την Ελληνοαιγυπτιακή σύμβαση αυτοτεούς, έστω και υπό όρους, δικαιώματος του καταδίκου να ητήσει τη μεταφορά του, είναι βέβαιο ότι οι λύσεις που έχονται και οι δύο συμβάσεις συγκλίνουν προς το ίδιο εντρικό σημείο, που είναι η υπαγωγή κάθε συγκεκριμένου ιτήματος μεταφοράς στον αυστηρό έλεγχο των δύο κρατών.

στ) Η αίτηση μεταφοράς να μην αφορά πράξη που ικάστηκε οριστικά στο κράτος της εκτέλεσης και η ποινή έχει τελεστεί ή παραγραφεί ²⁵, αφού τότε η συνέχιση της έκτισης ης ποινής στο κράτος της εκτέλεσης θα είναι αδύνατη.

ζ) Να μην έχει παραγραφεί το έγκλημα στο κράτος της τελέσεως για τον ίδιο, όπως στην προηγούμενη περίπτωση, όγο ²⁶.

η) Η καταδίκη να μην έχει απαγγελθεί για στρατιωτικό κλημα ²⁷.

Πέρα από τις παραπάνω προϋποθέσεις, η μη πλήρωση των ποίων αποκλείει τη μεταφορά, υπάρχει και σειρά άλλων

---

1. Άρθρο 6.α

2. Άρθρο 3.στ.

3. Άρθρο 6.β

4. Άρθρο 6.γ

5. Άρθρο 6.δ

προϋποθέσεων που η συνδρομή τους καθιστά τη μεταφορά δυναμική. Το κράτος, δηλαδή, της καταδίκης έχει τη δυνατότητα, στις περιπτώσεις αυτές, να αρνηθεί την πραγματοποίηση της μεταφοράς. Έτσι, η μεταφορά μπορεί να μη γίνει αποδεκτή όταν ²⁸:

α) Το κράτος της εκτέλεσης αποφάσισε να μην ασκήσει ποινική δίωξη ή να θέσει τέρμα στην ποινική δίωξη που είχε ασκήσει για τις ίδιες πράξεις ²⁹. Έτσι, αν λ.χ. ο κατάδικος αθώωθηκε στη χώρα της ιθαγενείας του για τις πράξεις για τις οποίες καταδικάστηκε και εκτίει ποινή στο άλλο κράτος, το κράτος αυτό μπορεί να αρνηθεί τη μεταφορά, αφού είναι προφανές ότι ο κατάδικος θα απελευθερωθεί μόλις φτάσει στη χώρα του.

β) Ο κατάδικος έχει και την υπηκοότητα του κράτους της καταδίκης κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης για την οποία καταδικάστηκε. Επομένως, αν η ιθαγένεια του κράτους της καταδίκης αποκτήθηκε μετά την τέλεση των πράξεων αυτών, ο δυναμικός αυτός λόγος άρνησης της μεταφοράς δεν ισχύει, και το κράτος της καταδίκης είναι υποχρεωμένο να δεχτεί τη μεταφορά εφόσον πληρούνται όλες οι άλλες προϋποθέσεις που θέτει η σύμβαση.

γ) Ο κατάδικος διώκεται στο κράτος της εκτέλεσης για τις ίδιες πράξεις για τις οποίες καταδικάστηκε στο κράτος της καταδίκης. Η διάταξη είναι μία επί πλέον εγγύηση για την αποφυγή πιθανής διπλής καταδίκης, μολονότι για τούτο υπάρχει ειδική διάταξη ³⁰.

δ) Το μέγιστο της στερητικής της ελευθερίας ποινής που προβλέπεται από τη νομοθεσία του κράτους της εκτέλεσης είναι πολύ κατώτερο αυτού που επιβλήθηκε από το κράτος της καταδίκης ³¹. Ο λόγος για τον οποίο τέθηκε η προϋπόθεση αυτή είναι, προφανώς, για να δοθεί στο κράτος της καταδίκης η δυνατότητα να εκτιμήσει αν είναι διατεθειμένο να δεχτεί την απόλυση του καταδίκου στο κράτος της εκτέλεσης, βάσει του άρθρου 9 (2) της Σύμβασης, μετά την έκτιση πολύ λιγότερου χρόνου από εκείνον που επέβαλε η καταδικαστική απόφαση. Η δυνατότητα αυτή είναι πολύ ευρεία, αφού αφήνεται απροσδιόρι-

---

28. Άρθρο 7

29. Άρθρο 7.α

30. Άρθρο 15

31. Άρθρο 7.ε

στο το τί αποτελεί «πολύ κατώτερο» όριο και τί όχι, διευκολύνοντας έτσι το Κράτος της καταδίκης να αρνηθεί τη μεταφορά σε πολύ περισσότερες περιπτώσεις. Για την ευκολότερη εφαρμογή της διάταξης αυτής, η Σύμβαση προβλέπει ότι το κράτος της εκτέλεσης πρέπει να γνωστοποιηθεί στο κράτος της καταδίκης, πριν από την αποδοχή της αίτησης μεταφοράς, τη μέγιστη ποινή που προβλέπεται από τη νομοθεσία του για τις ίδιες πράξεις ³².

ε) Ο κατάδικος δεν έχει εξοφλήσει ποσά, πρόστιμα, δικαστικά έξοδα κλπ ³³.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν περιλαμβάνει δυνητικούς λόγους άρνησης της μεταφοράς ούτε αναφέρει ανάμεσα στις προϋποθέσεις μεταφοράς που θέτει τις περιπτώσεις δυνητικής μεταφοράς που προβλέπει η Ελληνοαιγυπτιακή Σύμβαση. Είναι προφανές ότι αυτό δεν ήταν απαραίτητο αφού, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, η συμφωνία των μερών είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση οποιασδήποτε μεταφοράς. Το κράτος της καταδίκης είναι, επομένως, ελεύθερο να αρνηθεί τη μεταφορά σε οποιαδήποτε περίπτωση.

Εκτέλεση. Μετά την πραγματοποίηση της μεταφοράς, ο κατάδικος θα εκτίσει στο κράτος της εκτέλεσης το υπόλοιπο της ποινής που του επιβλήθηκε από το κράτος της καταδίκης ³⁴. Αυτή είναι η αρχή η οποία, όμως, επιδέχεται εξαιρέσεις.

Έτσι: εάν η ποινή που επιβλήθηκε από το κράτος της καταδίκης είναι, λόγω της φύσης ή της διάρκειάς της, αυστηρότερη από αυτήν που προβλέπεται από τη νομοθεσία του κράτους της εκτέλεσης για τις ίδιες πράξεις, η αρμόδια αρχή του κράτους αυτού «αντικαθιστά στην προς έκτιση ποινή εκείνη που ανταποκρίνεται περισσότερο στη νομοθεσία του ή μειώνει την επιβληθείσα ποινή στο μέγιστο νομίμως εφαρμόσιμο στο κράτος της εκτέλεσης» ³⁵. Διευκρινίζοντας τη μάλλον ασαφή αυτή διάταξη, η σύμβαση στη συνέχεια ορίζει ³⁶ ότι η ποινή που τελικά επιβάλλεται στο μεταφερθέντα κατάδικο δεν μπορεί να είναι αυστηρότερη, κατά τη φύση ή τη διάρκειά της, από εκείνη που επιβλήθηκε από το κράτος της καταδίκης ούτε να υπερβεί το μέγιστο όριο που προβλέπεται από τη νομοθεσία του κράτους

---

32. Άρθρο 17, δεύτερο εδάφιο

33. Άρθρο 7.γ

34. Άρθρο 9 (1)

35. Άρθρο 9 (2)

36. Άρθρο 9 (3)

της εκτέλεσης (ο δεύτερος αυτός όρος αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, πλεονασμό, αφού κάτι τέτοιο ήδη αποκλείεται από τις διατάξεις που προαναφέρθηκαν) ³⁷.

Είναι φανερή η έγνοια της σύμβασης, όπως εκφράζεται με τις παραπάνω διατάξεις, να μην επιβαρυνθεί σε καμία περίπτωση η θέση του καταδίκου. Η μέριμνα αυτή επιβεβαιώνεται, τέλος, από τη διάταξη που εξασφαλίζει την εφαρμογή του *bis in idem*, ορίζοντας ότι ο καταδίκος δεν μπορεί να διωχθεί, συλληφθεί η κρατηθεί στο κράτος της εκτέλεσης για παράβαση που επέσυρε την επιβληθείσα από το κράτος της καταδίκης ποινή για την οποία πραγματοποιήθηκε η μεταφορά ³⁸.

Η σύμβαση δεν προβλέπει, ούτε σαν δυνατότητα, τη μετατροπή της καταδίκης από το κράτος της εκτέλεσης, με δικαστική ή διοικητική διαδικασία, σε απόφαση του κράτους αυτού. Την εναλλακτική αυτή λύση, αντίθετα, δέχεται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση ³⁹ αλλά η χώρα μας έκανε ρητή επιφύλαξη σχετικά διατηρώντας, εν τούτοις, το δικαίωμα να την χρησιμοποιήσει κατ' εξαίρεση όταν οι περιστάσεις το απαιτούν⁴⁰.

Τόσο το κράτος της καταδίκης όσο και το κράτος της εκτέλεσης μπορούν να απονεύμουν χάρη, να χορηγήσουν αμνηστία ή να μετριάσουν την ποινή κατ' εφαρμογή του Συντάγματος ή της άλλης νομοθεσίας τους ⁴¹. Έτσι δεν ακολουθείται η παλαιότερη τακτική που ήθελε το μεν κράτος της καταδίκης αρμόδιο για τα μέτρα που αφορούν την ύπαρξη της καταδίκης (αμνηστία), το δε κράτος της εκτέλεσης για εκείνα που αφορούν μόνο την εκτέλεση, (υφ' όρον απόλυση, μετατροπή, χάρη) ⁴². Το ίδιο σύστημα ακολουθείται και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση ⁴³. Τέλος, στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους της εκτέλεσης ανήκουν οι τρόποι εκτέλεσης και όλες οι σχετικές αποφάσεις ⁴⁴.

---

37. Άρθρο 9 (2)

38. Άρθρο 15

39. Άρθρο 9

40. Βάσει του άρθρου 3 (3) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Το κείμενο της Ελληνικής επιφύλαξης έχει ως εξής: «Η Ελλάδα δηλώνει ότι αποκλείει την εφαρμογή της διαδικασίας που προβλέπεται στο άρθρο 9.1.β. Κατ' εξαίρεση, αν η μεταφορά στην Ελλάδα ενός καταδίκου δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 9.1.α, το Ελληνικό Υπουργείο Δικαιοσύνης θα είναι αρμόδιο να αποφασίσει αν θα ακολουθηθεί η διαδικασία του άρθρου 9.1.β.

41. Άρθρο 12

42. Βλ. λ.χ. Claude Lombois. *Droit penal international*, εκδ. Dalloz, σελ. 644-645.

43. Άρθρο 12

44. Άρθρο 11

Το κράτος της καταδίκης παραμένει, πάντως, μόνο αρμόδιο να αποφασίσει για κάθε αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ⁴⁵.

B. Διαδικασία

Ο δεύτερος αυτός τίτλος της Σύμβασης περιέχει 6 άρθρα (16-21), στα οποία απαριθμούνται τα τυπικά στοιχεία της αίτησης μεταφοράς και καθορίζεται ότι το Υπουργείο Δικαιοσύνης κάθε χώρας θα είναι το αντίστοιχο κέντρο αναφοράς στην όλη διαδικασία. Ρυθμίζονται επίσης τα θέματα εξόδων και μετάφρασης. Ειδικότερα:

Η αίτηση για μεταφορά γίνεται εγγράφως και αναφέρει την ταυτότητα του καταδίκου, τον τόπο κράτησής του στο κράτος της καταδίκης και τον τόπο διαμονής του στο κράτος της εκτέλεσης. Στην αίτηση επισυνάπτεται η δήλωση συγκατάθεσης του καταδίκου ή του αντιπροσώπου του ⁴⁶.

Το κράτος της καταδίκης πρέπει να αποστείλει στο κράτος της εκτέλεσης το πρωτότυπο ή ακριβές αντίγραφο της καταδικαστικής απόφασης, πιστοποιώντας τον εκτελεστό της χαρακτήρα. Πρέπει ακόμη να διευκρινίσει τις συνθήκες, το χρόνο και τον τόπο διάπραξης του εγγλήματος και να δώσει το νομικό του χαρακτηρισμό (qualification). Δίνει επίσης κάθε αναγκαία πληροφορία για τη διάρκεια του υπολοίπου της ποινής, για τους μετριασμούς της ποινής που έχουν χορηγηθεί, για την προσωπικότητα του καταδίκου και τη διαγωγή του στο κράτος της καταδίκης ⁴⁷.

Το κράτος της εκτέλεσης, από την πλευρά του, γνωστοποιεί στο κράτος της καταδίκης, πριν από την αποδοχή της αίτησης μεταφοράς, τη μέγιστη ποινή που προβλέπεται από τη νομοθεσία του για τις ίδιες πράξεις. Αν κάποιο από τα δύο κράτη κρίνει τις πληροφορίες που του δόθηκαν από το άλλο ανεπαρκείς, ζητά συμπληρωματικές πληροφορίες ⁴⁸.

Η αίτηση και τα συνοδευτικά της έγγραφα και δικαιολογητικά καθώς και οι ανταλλασσόμενες πληροφορίες συντάσσονται στη γλώσσα του αιτούντος κράτους και συνοδεύονται από επίσημη μετάφραση στη γλώσσα του κράτους - παραλήπτη της αίτησης ⁴⁹. Απαλλάσσονται, τέλος, από κάθε υποχρέωση

---

45. Άρθρο 13

46. Άρθρο 16

47. Άρθρο 17

48. Άρθρο 17, in fine

49. Άρθρο 21

επικύρωσης εφόσον φέρουν την υπογραφή και τη σφραγίδα της αρμόδιας αρχής ⁵⁰.

Όσο αφορά στα έξοδα της μεταφοράς, αυτά βαρύνουν το κράτος που έχει υποβάλλει την αίτηση, εξαιρουμένων αυτών που έγιναν αποκλειστικά στο έδαφος του άλλου κράτους ⁵¹.

Αν η μεταφορά ζητείται από τον ίδιο τον κατάδικο, τα έξοδα αναλαμβάνονται από τον ίδιο, εκτός αν αυτός δεν είναι σε θέση να τα αναλάβει, οπότε βαρύνουν το κράτος της εκτέλεσης ⁵².

Η συνοδεία παρέχεται από το κράτος που αναλαμβάνει τα έξοδα της μεταφοράς. Στην περίπτωση που τα έξοδα αναλαμβάνονται από τον κατάδικο, η συνοδεία παρέχεται από το κράτος της εκτέλεσης ⁵³.

Γ. Τελικές διατάξεις

Όπως ήδη ελέχθη, η σύμβαση τίθεται σε ισχύ ένα μήνα από της υπογραφής της ⁵⁴. Ο όχι και τόσο ορθόδοξος αυτός τρόπος θέσης σε ισχύ αντί της κανονικής οδού της προηγούμενης νομοθετικής κύρωσης κατά το αρ. 36 παρ. 2 του Συντάγματος, επιβλήθηκε από τον επείγοντα χαρακτήρα της υπόθεσης που αποτέλεσε τον κατ' αρχήν κινητήριο λόγο για τη σύναψη της σύμβασης ⁵⁵. Παρά ταύτα, η συμβατική αυτή επίσπευση της θέσης σε ισχύ δεν απέδωσε το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Ήδη, πάντως, η διαδικασία κύρωσης της σύμβασης με νόμο πλησιάζει στο τέλος της τόσο στη χώρα μας όσο, απ' ό,τι πληροφορούμαστε, και στην Αίγυπτο.

Η διάρκεια ισχύος της σύμβασης είναι αόριστη. Προβλέπεται, πάντως, δυνατότητα καταγγελίας διά της διπλωματικής οδού, οπότε η ισχύς της σύμβασης τερματίζεται ένα χρόνο μετά τη λήψη της σχετικής ανακοίνωσης του ενός κράτους από το άλλο ⁵⁶.

Η σύμβαση συντάχθηκε σε τρεις επίσημες γλώσσες - Ελληνικά, Αραβικά και Γαλλικά. Όπως συνήθως προβλέπεται στις συμβάσεις που συντάσσονται σε δύο εθνικές γλώσσες και

---

50. Άρθρο 19

51. Άρθρο 20 (1)

52. Άρθρο 20 (2)

53. Άρθρο 20 (3)

54. Άρθρο 22 (1)

55. Βλ. παραπάνω, σημ. 5

56. Άρθρο 22 (2)

σε μία τρίτη, η τελευταία αυτή υπερισχύει σε περίπτωση διάστασης ανάμεσα στις δύο πρώτες.

III. Επίλογος

Η Ελληνοαιγυπτιακή Σύμβαση μεταφοράς καταδίκων σημαδεύει, στο διμερές επίπεδο, μιαν αρχή που στο πολυμερές γίνεται, σχεδόν ταυτόχρονα, με τη συμμετοχή της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση μεταφοράς καταδίκων. Έτσι, το συμβατικό μας οπλοστάσιο πλουτίζεται με τις νεώτερες τάσεις στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις ανθρωπιστικές παραμέτρους. Πιστεύουμε ότι, με τη σύναψη παρόμοιων συμβάσεων και με άλλες χώρες, σύντομα θα υπάρξει η συνέχεια που θα εξασφαλίσει ευρύτερη επικράτηση των τάσεων αυτών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΥΜΒΑΣΗ

ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΚΑΤΑΔΙΚΩΝ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Η Κυβέρνηση της Ελληνικής Δημοκρατίας και η Κυβέρνηση της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου, μεριμνώντας για την προαγωγή της συνεργασίας τους σε ποινικές υποθέσεις, αποφάσισαν να συνάψουν Συμφωνία για την μεταφορά των καταδίκων και συμφώνησαν τις ακόλουθες διατάξεις:

ΤΙΤΛΟΣ I

ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Άρθρο 1

Κατά την έννοια της Σύμβασης αυτής:

α) Ο όρος «Κράτος της καταδίκης» σημαίνει το Κράτος όπου ο εγκληματίας καταδικάστηκε και απ' όπου μεταφέρεται.

β) Ο όρος «Κράτος της εκτέλεσης» σημαίνει το Κράτος στο οποίο ο κατάδικος μεταφέρεται προκειμένου να εκτίσει την ποινή του.

γ) Ο όρος «κατάδικος» σημαίνει κάθε πρόσωπο το οποίο, έχοντας αποτελέσει αντικείμενο στο έδαφος του ενός ή του άλλου Κράτους μιας καταδικαστικής απόφασης, υποχρεώνεται να εκτίσει μια στερητική της ελευθερίας ποινή και βρίσκεται υπό κράτηση.

Άρθρο 2

Τα δύο Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να παρέχουν αμοιβαία τη μεταφορά των καταδίκων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από τη σύμβαση αυτή.

Άρθρο 3

Η αίτηση μεταφοράς μπορεί να υποβάλλεται:

α) Από το Κράτος της καταδίκης.

β) Από το Κράτος της εκτέλεσης.

γ) Από τον ίδιο τον κατάδικο. Ο τελευταίος αυτός μπορεί να υποβάλει την αίτηση στο ένα ή στο άλλο από τα δύο Κράτη.

Άρθρο 4

Η παρούσα σύμβαση εφαρμόζεται υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

α) Η παράβαση που αιτιολογεί την αίτηση πρέπει να τιμωρείται από τη νομοθεσία και των δύο Κρατών.

β) Η δικαστική απόφαση που απαγγέλλει την καταδίκη πρέπει να είναι αμετάκλητη και εκτελεστή.

γ) Ο κατάδικος πρέπει να έχει την υπηκοότητα του Κράτους στο οποίο θα μεταφερθεί.

δ) Ο κατάδικος πρέπει να συναινεί για τη μεταφορά.

ε) Ο κατάδικος πρέπει ακόμη, κατά το χρόνο της αίτησης μεταφοράς, να έχει να εκτίσει ποινή στερητική της ελευθερίας τουλάχιστο ενός έτους. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, τα δύο Κράτη μπορούν να συμφωνήσουν για τη μεταφορά ακόμη και αν η διάρκεια της προς έκτιση ποινής είναι μικρότερη.

Άρθρο 5

Το Κράτος της καταδίκης πληροφορεί το άλλο Κράτος, για κάθε καταδίκη που έχει απαγγελθεί σε βάρος ενός υπηκόου του Κράτους αυτού, η οποία θα μπορούσε να δικαιολογήσει τη μεταφορά κατ' εφαρμογή της Σύμβασης αυτής.

Οι αρμόδιες Αρχές του Κράτους της καταδίκης πληροφορούν κάθε υπήκοο του άλλου Κράτους, εις βάρος του οποίου απαγγέλθηκε μία αμετάκλητη καταδίκη, για τη δυνατότητα που του παρέχεται να επιτύχει, σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης αυτής, τη μεταφορά του για την εκτέλεση της ποινής του στη χώρα της οποίας είναι υπήκοος.

Ο κατάδικος πρέπει να πληροφορείται εγγράφως για κάθε απόφαση που λαμβάνεται από ένα από τα δύο Κράτη σχετικά με μία αίτηση μεταφοράς.

Άρθρο 6

Η μεταφορά του καταδίκου δεν γίνεται δεκτή:

α) Εάν θεωρείται από ένα από τα δύο Κράτη ότι η μεταφορά μπορεί να θίξει την κυριαρχία του, την ασφάλειά του, τη δημόσια τάξη του ή τις θεμελιώδεις αρχές της έννομης τάξης του.

β) Εάν η αίτηση μεταφοράς αφορά ποινή που έχει απαγγελθεί για πράξεις που δικάστηκαν οριστικά στο Κράτος της εκτέλεσης και η ποινή για τις πράξεις αυτές έχει εκτελεσθεί ή παραγραφεί.

γ) Εάν έχει επέλθει παραγραφή του εγκλήματος σύμφωνα με το νόμο του Κράτους της εκτέλεσης.

δ) Εάν η καταδίκη έχει απαγγελθεί για στρατιωτικό έγκλημα.

Άρθρο 7

Η μεταφορά του καταδίκου μπορεί να μη γίνει δεκτή:

α) Εάν οι αρμόδιες αρχές του Κράτους της εκτέλεσης αποφάσισαν να μην ασκήσουν δίωξη ή να θέσουν τέλος στη δίωξη που άσκησαν για τις ίδιες πράξεις.

β) Εάν οι πράξεις που δικαιολόγησαν την καταδίκη αποτελούν αντικείμενο δίωξης στο Κράτος της εκτέλεσης.

γ) Εάν ο κατάδικος δεν έχει εξοφλήσει ποσά, πρόστιμα, δικαστικά έξοδα, αποζημιώσεις και χρηματικές καταδίκες πάσης φύσεως που είχαν επιβληθεί εις βάρος του.

δ) Εάν ο κατάδικος έχει επίσης την υπηκοότητα του Κράτους της καταδίκης. Η ιδιότητα του υπηκόου λαμβάνεται υπόψη κατά το χρόνο τελέσεως των πράξεων που αποτέλεσαν το λόγο της καταδίκης.

ε) Εάν το μέγιστο της στερητικής της ελευθερίας ποινής που προβλέπεται από το νόμο του Κράτους της εκτέλεσης είναι πολύ κατώτερο της στερητικής της ελευθερίας ποινής που επιβάλλεται από το Κράτος της καταδίκης.

Άρθρο 8

1. Ο κατάδικος πρέπει να δίδει τη συγκατάθεσή του για τη μεταφορά που προβλέπεται στο άρθρο 3 εδάφια α) και β) και να έχει πλήρη γνώση των νομικών συνεπειών που πηγάζουν από αυτή. Η συγκατάθεση δίνεται από το νόμιμο αντιπρόσωπο του καταδίκου, όταν τούτο θεωρείται αναγκαίο από ένα από τα δύο

Κράτη, λόγω της ηλικίας ή της φυσικής ή πνευματικής κατάστασης του καταδίκου. Η διαδικασία που ακολουθείται γι' αυτό το θέμα διέπεται από το δίκαιο του Κράτους της καταδίκης.

2. Το Κράτος της καταδίκης πρέπει να δίδει στο Κράτος της εκτέλεσης τη δυνατότητα να πιστοποιεί, μέσω ενός προξενικού λειτουργού, ότι η συγκατάθεση για τη μεταφορά δόθηκε σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στην προηγούμενη παράγραφο.

Άρθρο 9

1. Η ποινή που έχει απαγγελθεί στο Κράτος της καταδίκης είναι εκτελεστή στο Κράτος της εκτέλεσης, για το υπόλοιπο που απομένει προς εκτέλεση στο Κράτος της καταδίκης, σύμφωνα με το άρθρο 11 της Σύμβασης αυτής.

2. Όταν η ποινή που επιβάλλεται από το Κράτος της καταδίκης είναι, λόγω της φύσεως ή της διάρκειάς της, αυστηρότερη από αυτή που προβλέπεται από το νόμο του Κράτους της εκτέλεσης για τις ίδιες πράξεις, η αρμόδια αρχή του τελευταίου αυτού Κράτους αντικαθιστά τη στερητική της ελευθερίας ποινή η οποία ανταποκρίνεται περισσότερο στη νομοθεσία του ή μειώνει την επιβληθείσα ποινή στο μέγιστο νομίμως εφαρμόσιμο στο Κράτος της εκτέλεσης.

3. Η μετά την αντικατάσταση ποινή δεν μπορεί να επιβαρύνει λόγω της φύσης ή της διάρκειάς της τη στερητική της ελευθερίας ποινή που έχει απαγγελθεί από το Κράτος της καταδίκης ούτε να υπερβεί το μέγιστο όριο που προβλέπεται από το νόμο του Κράτους της εκτέλεσης.

Άρθρο 10

Το Κράτος της εκτέλεσης πληροφορεί το Κράτος της καταδίκης, εάν το ζητήσει, για τη συνέχιση της εκτέλεσης της καταδίκης.

Άρθρο 11

Οι τρόποι εκτέλεσης της ποινής διέπονται από το νόμο του Κράτους της εκτέλεσης, το οποίο είναι το μόνο αρμόδιο για να λάβει όλες τις σχετικές αποφάσεις.

Άρθρο 12

Κάθε Κράτος μπορεί να απονέμει χάρη, να χορηγεί αμνηστεία ή να μετριάξει την ποινή, σύμφωνα με το Σύνταγμά του ή τους άλλους νόμους του.

Άρθρο 13

Μόνο το Κράτος της καταδίκης έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για κάθε αίτηση επανάληψης της διαδικασίας.

Άρθρο 14

1. Το Κράτος της καταδίκης πληροφορεί χωρίς καθυστέρηση το Κράτος της εκτέλεσης για κάθε απόφαση ή μέτρο που παύει εν όλω ή εν μέρει την εκτέλεση της ποινής.

2. Οι αρμόδιες Αρχές του Κράτους της εκτέλεσης θέτουν τέλος στην εκτέλεση της ποινής μόλις πληροφορηθούν οποιαδήποτε απόφαση ή μέτρο που έχει σαν αποτέλεσμα την άρση του εκτελεστού χαρακτήρα της ποινής.

Άρθρο 15

Κανένας καταδίκος που έχει μεταφερθεί σε εφαρμογή της παρούσας Σύμβασης δεν μπορεί να διωχθεί, να συλληφθεί ή να κρατηθεί εκ νέου στο Κράτος της εκτέλεσης για παράβαση η οποία έχει επισύρει την επιβληθείσα από το Κράτος της καταδίκης ποινή, για την οποία και έλαβε χώρα η μεταφορά.

ΤΙΤΛΟΣ II ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Άρθρο 16

Κάθε αίτηση για μεταφορά διατυπώνεται εγγράφως. Αναφέρει την ταυτότητα του καταδίκου, τον τόπο κράτησής του στο Κράτος της καταδίκης και τον τόπο διαμονής του στο Κράτος της εκτέλεσης. Συνοδεύεται από δήλωση που αποδεικνύει τη συγκατάθεση του καταδίκου ή του αντιπροσώπου του για τη μεταφορά.

Άρθρο 17

Το Κράτος της καταδίκης αποστέλλει στο Κράτος της εκτέλεσης το πρωτότυπο ή ακριβές αντίγραφο της καταδικαστικής απόφασης. Πιστοποιεί τον εκτελεστό χαρακτήρα της απόφασης και διευκρινίζει, κατά το δυνατόν, τις συνθήκες, το χρόνο και τον τόπο διάπραξης της παράβασης, καθώς και το νομικό χαρακτήρα της. Παρέχει κάθε απαραίτητη πληροφορία για τη διάρκεια του υπολοίπου της ποινής, για τη διάρκεια της προσωρινής κράτησης που έχει ήδη εκτιθεί και για τους μετριασμούς της ποινής που έχουν ήδη χορηγηθεί, καθώς και για την προσωπικότητα του καταδίκου και τη διαγωγή του στο Κράτος της καταδίκης πριν και μετά την απαγγελία της καταδικαστικής απόφασης.

Το Κράτος της εκτέλεσης γνωστοποιεί στο Κράτος της καταδίκης πριν από την αποδοχή της αίτησης μεταφοράς, τη μέγιστη ποινή που προβλέπεται από τη νομοθεσία του για τις ίδιες πράξεις. Εάν το ένα από τα δύο Κράτη κρίνει ότι οι

πληροφορίες που δόθηκαν από το άλλο Κράτος είναι ανεπαρκείς για να του επιτρέψουν να εφαρμόσει την παρούσα Σύμβαση, ζητά τις απαραίτητες συμπληρωματικές πληροφορίες.

Άρθρο 18

Οι αιτήσεις μεταφοράς διαβιβάζονται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης του αιτούντος Κράτους, στο Υπουργείο Δικαιοσύνης του Κράτους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση.

Άρθρο 19

Τα έγγραφα και τα δικαιολογητικά που διαβιβάζονται σε εφαρμογή της Σύμβασης αυτής, είναι απαλλαγμένα από κάθε υποχρέωση επικύρωσης, περιέχουν την υπογραφή και τη σφραγίδα της αρμόδιας αρχής.

Άρθρο 20

1. Τα έξοδα μεταφοράς βαρύνουν το Κράτος που έχει υποβάλει την αίτηση μεταφοράς, εκτός από αυτά που έγιναν αποκλειστικά στο έδαφος του άλλου Κράτους.

2. Εάν η μεταφορά ζητείται από τον ίδιο τον κατάδικο, τα έξοδα μεταφοράς, εάν δεν μπορούν να πληρωθούν από τον τελευταίο αυτόν, βαρύνουν το Κράτος της εκτέλεσης.

3. Το Κράτος που αναλαμβάνει τα έξοδα μεταφοράς παρέχει τη συνοδεία. Στην περίπτωση που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο, η συνοδεία παρέχεται από το Κράτος της εκτέλεσης.

4. Το Κράτος της εκτέλεσης δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να απαιτήσει την καταβολή των εξόδων που αυτό πραγματοποίησε για την εκτέλεση της ποινής και την επίβλεψη του καταδίκου.

Άρθρο 21

Οι αιτήσεις μεταφοράς και το συνοδευτικά έγγραφα και δικαιολογητικά καθώς και οι πληροφορίες που ανταλλάσσονται, σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση, συντάσσονται στη γλώσσα του αιτούντος Κράτους και συνοδεύονται από επίσημη μετάφραση στη γλώσσα του Κράτους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση.

ΤΙΤΛΟΣ ΙΙΙ ΤΕΛΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Άρθρο 22

1. Η παρούσα Σύμβαση τίθεται σε ισχύ ένα μήνα μετά την ημερομηνία υπογραφής της.

2. Καθένα από τα δύο Κράτη μπορεί να καταγγείλει τη Σύμβαση αυτή, ανά πάσα στιγμή, απευθύνοντας στο άλλο, με τη διπλωματική οδό, γραπτή ανακοίνωση καταγγελίας. Στην περίπτωση αυτή η καταγγελία τίθεται σε ισχύ ένα χρόνο μετά την ημερομηνία λήψης της εν λόγω ανακοίνωσης.

ΣΕ ΠΙΣΤΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΠΑΝΩ, οι αντιπρόσωποι των δύο Κυβερνήσεων, δεόντως εξουσιοδοτημένοι, υπέγραψαν τη Σύμβαση αυτή.

Έγινε στο Κάιρο στις 22 Δεκεμβρίου 1986 σε διπλό αντίτυπο στα ελληνικά, αραβικά και γαλλικά. Τα τρία κείμενα έχουν την ίδια ισχύ.

Σε περίπτωση διάστασης υπερισχύει το γαλλικό κείμενο.

Για την Κυβέρνηση της Ελληνικής Δημοκρατίας

Αντώνιος Νομικός

Πρέσβυς της Ελλάδος

Για την Κυβέρνηση της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου

AHMED MAMDOUH ATTIA

Υπουργός Δικαιοσύνης

Το καθεστώς των περίκλειστων και αρχιπελαγικών κρατών σύμφωνα με τη Νέα Σύμβαση του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- α) Η ιδιαιτερότητα της γεωγραφικής μοίρας των κρατών σε σχέση με τον παράγοντα θάλασσα.
- β) Η εφαρμογή των αρχών του Διεθνούς Δικαίου της Ανάπτυξης και η κατοχύρωση ειδικών ρυθμίσεων από τη Νέα Σύμβαση για το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

2. Το καθεστώς των περίκλειστων κρατών.

- α) Ορισμός του περίκλειστου κράτους.
- β) Η ορολογία της Νέας Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας.
- γ) Το δικαίωμα πρόσβασης/διέλευσης από και προς την θάλασσα και η ελευθερία διαμετακόμισης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

3. Το καθεστώς των αρχιπελαγικών κρατών.

- α) Η έννοια των όρων «αρχιπέλαγος» και «αρχιπελαγικό κράτος».
- β) Οι αρχιπελαγικές γραμμές βάσης.
  - 1. Η επεκτατική τάση
  - 2. Η συντηρητική τάση
  - 3. Ο τελικός υπολογισμός

4. Οι παραδοσιακές θαλάσσιες ζώνες

γ) Το νομικό καθεστώς των αρχιπελαγικών νερών.

δ) Το καθεστώς του αρχιπελαγικού περάσματος.

1. Η τάση του προστατευτισμού.

2. Η φιλελεύθερη τάση

3. Η τελική ρύθμιση.

Η ευθύνη σύνταξης της Εισαγωγής, και του Δεύτερου Μέρους είναι του Επίκουρου Καθηγητή Γ. Τσάλτα, ενώ του Πρώτου Μέρους της Επίκουρου Καθηγήτριας Θ. Χίου-Μανιατοπούλου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο σημαντικότερος από τους νεότερους κλάδους του Διεθνούς Δικαίου, το Δίκαιο της Ανάπτυξης, αναλύει μεταξύ άλλων και την ιδιαιτερότητα των συνθηκών που αντιμετωπίζουν οι χώρες του Τρίτου Κόσμου μέσα από την προσέγγιση δύο ειδικών παραμέτρων.

Η πρώτη από τις παραμέτρους αυτές έχει άμεση σχέση με τις άθλιες οικονομικο-πολιτικές, κοινωνικές κλπ. συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες από τις χώρες αυτές με βάση τις οποίες είναι αναγκασμένες να αντιδράσουν στην αναπτυξιακή πρόκληση - αναγκαιότητα. Η δεύτερη, εξίσου σημαντική με την πρώτη, παράμετρος αναφέρεται στην γεωγραφική, σε σχέση με τον παράγοντα θάλασσα, ιδιαιτερότητα των χωρών αυτών, θεωρώντας την ως τον κυριώτερο συντελεστή διαμόρφωσης των ειδικότερων αναπτυξιακών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν.

Οι νέες διατάξεις του Δικαίου της Θάλασσας, ¹ αποτέλεσμα

---

1. ...όπως αυτές απορρέουν από τα 320 άρθρα και τα 9 Παραρτήματα της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίου της 10 Δεκεμβρίου 1982.

αναθεώρησης των Συμβάσεων της Γενεύης του 1958 από τη μία και ανάπτυξης των νέων κανόνων δικαίου αναγκαιών για τη ρύθμιση των σύγχρονων διεθνών σχέσεων μεταξύ των κρατών της μεταπολεμικής διευρυμένης διεθνούς κοινότητας από την άλλη, προσπαθούν να προσεγγίσουν τα προβλήματα των κρατών αυτών τονίζοντας, εκτός από τη γεωγραφική τους ιδιαιτερότητα σε σχέση με τον παράγοντα θάλασσα και μία εξίσου σημαντική αναγκαιότητα που έχει σχέση με την προσέγγιση των κλασικών αρχών του Διεθνούς Δικαίου μέσα από τη νέα θεώρησή τους από το Δίκαιο της Ανάπτυξης. Η θεώρηση αυτή βασίζεται στην ανάγκη υπογράμμισης της ρεαλιστικής ανησυχίας της νέας διεθνούς κοινότητας για την τελική έκβαση του προσανατολισμού των σύγχρονων, εκδημοκρατισμένων διεθνών σχέσεων.

α) Η ιδιαιτερότητα της γεωγραφικής μοίρας των κρατών σε σχέση με τον παράγοντα θάλασσα

Είναι γεγονός ότι η γεωγραφική θέση ορισμένων χωρών του πλανήτη, είτε πρόκειται για ανεξάρτητα κράτη είτε όχι, έχει επιδράσει αρνητικά στην κλίμακα της ανάπτυξης (με τη σφαιρική σημασία του όρου και όχι μόνο της στενής οικονομικής του πτυχής), αφού η γεωγραφική μοίρα έχει στερήσει ορισμένες από αυτές από τη δυνατότητα πρόσβασης στη θάλασσα, ενώ για μια μεγάλη μερίδα άλλων φρόντισε να τις περιβάλλει τόσο απλόχερα το υγρό στοιχείο ώστε να τους δημιουργεί ανάλογα και ίσως σοβαρότερα με τις πρώτες προβλήματα. Από την πρώτη κατηγορία γεννιέται η ομάδα των περικλειστών κρατών ενώ από τη δεύτερη των αρχιπελαγικών κρατών ².

Ι. Αναφορικά με τα περικλειστά κράτη, σε σύνολο 26, τα 21 είναι αναπτυσσόμενα, ενώ 15 από τα τελευταία ο Οργανισμός των Ενωμένων Εθνών τα έχει κατατάξει στην Ομάδα των ελάχιστων αναπτυγμένων χωρών, το λεγόμενο Τέταρτο Κόσμο ³.

Τα αξεπέραστα γεωγραφικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα κράτη αυτά με οικονομικές καθαρώς επιπτώσεις εμπλέκονται

---

2. Τα τελευταία αυτά κράτη το Δίκαιο της Ανάπτυξης τα εντάσσει στην Ομάδα των λεγόμενων νησιωτικών χωρών. Στην ίδια ομάδα συμπεριλαμβάνονται και (τριτοκοσμικές) χώρες που δεν έχουν ακόμη ανεξαρτητοποιηθεί και επομένως δεν καλύπτονται από τις περί «αρχιπελαγικών» κρατών διατάξεις της Νέας Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας.

3. Βλ. Πίνακα που ακολουθεί.

και με νομικά και πολιτικά προβλήματα, η φύση των οποίων μετατρέπει πολλές φορές το σύνολο των δυσκολιών σε καθεστώς εκμετάλλευσης της γεωγραφικής τους αδυναμίας από τα παρεμβαλλόμενα προς τη θάλασσα κράτη. Όπως και ο καθηγητής R.J. DUPUY ⁴ υποστηρίζει,

ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΑ ΠΕΡΙΚΛΕΙΣΤΑ ΚΡΑΤΗ

Αφγανιστάν*	Μαλάουτ*	Δημοκρατία Κεντρικής Αφρικής*
Μπουτάν*	Μαλί*	Λαϊκή Δημοκρατία του Λάος*
Βολιβία*	Μογγολία*	Ρουάντα*
Μποτσουάνα*	Νεπάλ*	Σουαζηλάνδη*
Μπουρούντι	Νίγηρ*	Τσάνι*
Άνω Βόλτα*	Ουγκάντα*	Ζάμπια*
Λεζόθο*	Παραγουάη*	Ζιμπάμπουε*

*Ελάχιστα αναπτυγμένα περικλειστα κράτη (Τέταρτος Κόσμος)

η αναπηρία, αποτέλεσμα της έλλειψης διεξόδου προς τη θάλασσα, που αντιμετωπίζουν τα περικλειστα κράτη, υπογραμμίζεται και από το ότι απέχουν πάρα πολύ από αυτήν, ⁵ ενώ στην πλειοψηφία τους τα κράτη αυτά στερούνται οδικού δικτύου για τις μεταφορές ή αναγκάζονται να χρησιμοποιούν κάποιο υποτυπώδες και σε πρωτόγονη κατάσταση δίκτυο. Έτσι, ακόμη και η μεταφορά μέσα από ποτάμια είναι αδύνατη, ανύπαρκτη ή το λιγότερο, και για ελάχιστα από τα περικλειστα κράτη, ανεπαρκής. Συνεπικουρες των δυσκολιών που απορρέουν από την έλλειψη άμεσης πρόσβασης στη θάλασσα έρχονται και οι κλιματολογικές συνθήκες, οι οποίες σε συνδυασμό και με τις ιδιαίτερες τοπογραφικές συνθήκες που επικρατούν, κάνουν τη χρήση των όποιων μέσων διαμετακόμισης πολύ δύσκολη.

Τέλος, η βοήθεια και συνεργασία από τα γειτονικά κράτη που μεσολαβούν μέχρι τη θάλασσα είναι σπάνια, και συχνά ανύπαρκτη. Με πρόφαση ανυπέρβλητα δήθεν νομικά εμπόδια, τα διακομετακομιστικά αυτά κράτη ⁶ απαγόρευαν τη διαμετακό-

4. R.J. Dupuy, «Communaute Internationale et Disparites de Developement Martinus Mijhoff Publishers, 1981, p. 127.

5. Αναφέρεται ενδεικτικώς η περίπτωση της Ζάμπια που απέχει από τη θάλασσα 2.570 χλμ., της Ρουάντα 1.750 χλμ., της Παραγουάης 1.600 χλμ. και της Ουγκάντα 1.450 χλμ.

6. Ο όρος «διαμετακομιστικό κράτος» χρησιμοποιείται στο Δίκαιο της

μηση ξένων εμπορευμάτων από τα εδάφη τους. Πρόκειται για μια ενέργεια που οφειλόταν περισσότερο στην υιοθέτηση μιας γενικότερης εμπορικής πολιτικής που με τη σειρά της υπαγορευόταν από το καθαρώς εθνικό τους συμφέρον. Παρόλα αυτά, ακόμη και αν σε ορισμένες περιπτώσεις επέτρεπαν τη διαμετακόμιση ξένων εμπορευμάτων από τα εδάφη τους, τα κράτη αυτά προσπαθούσαν πολλές φορές να επιβάλουν τη δική τους πολιτική βούληση στα περικλείιστα με αποτέλεσμα την υιοθέτηση ενός συστήματος έμμεσης πολιτικής αποικιοκρατίας.

II. Από τις 58 νησιωτικές χώρες του πλανήτη ⁷, 51 είναι σήμερα ανεξάρτητα κράτη και απολαμβάνουν του νέου περί αρχιπελαγικών κρατών καθεστώτος της Σύμβασης του 1982 ⁸. Οι περισσότερες από τις χώρες αυτές βρίσκονται στο μέσον του Ειρηνικού Ωκεανού ή στην Καραϊβική Θάλασσα.

Η περίπτωση των αρχιπελαγικών κρατών ή των νησιωτικών χωρών είναι εξίσου δύσκολη λόγω του ότι τα συγκεκριμένα εδάφη αντιμετωπίζουν δύο σοβαρά προβλήματα αντίστροφα προς εκείνα που αντιμετωπίζουν τα περικλείιστα κράτη. Πρόκειται από το ένα μέρος για τη μικρή έκταση εδάφους που καλύπτουν και από το άλλο για τη μεγάλη απόσταση που τα χωρίζει από τις γειτονικότερες ακτές, ηπειρωτικές ή νησιωτικές.

Αναφορικά με το πρώτο από τα δύο αυτά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, οι 33 από τις χώρες αυτές καλύπτουν έκταση μικρότερη των 700 χλμ², 8 δεν διαθέτουν μεγαλύτερη από 10 χλμ² έκταση, 2 κυμαίνονται μεταξύ 800 και 1.000 χλμ², ενώ 5 μεταξύ 1.800 και 3.300 χλμ². Τη μεγαλύτερη έκταση καλύπτει η Ινδονησία (1.904.344 χλμ²) με δεύτερη τη Μαδαγασκάρη (587.041 χλμ²), τρίτη την Παπούαζία - Νέα Γουϊνέα (462.243 χλμ²) και τέταρτη τις Φιλιππίνες (300. χλμ²) ⁹.

Η πλειοψηφία των χωρών αυτών αποτελείται από περισσότερα του ενός νησιά που σχηματίζουν μικρές

Θάλασσας για το παρεμβαλλόμενο κράτος μεταξύ περικλείστου κράτους και θάλασσας.

7. Στο σύνολό τους οι χώρες αυτές είναι αναπτυσσόμενες (βλ. σχετικό Πίνακα που ακολουθεί).

8. Αν και η Σύμβαση του 1982 δεν έχει ακόμη επικυρωθεί από τον απαιτούμενο αρχικό αριθμό των 60 κρατών, τα αρχιπελαγικά κράτη, ορμώμενα και από τη διάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων για (εθιμική) προς το παρόν υιοθέτηση πολλών από τις νέες διατάξεις του Δικαίου της Θάλασσας (βλ. π.χ. αποκλειστική οικονομική ζώνη 200 ν.μ.), έχουν υιοθετήσει με τη σειρά τους τις νέες περί αρχιπελαγικών κρατών ρυθμίσεις.

9. Σχετικά στοιχεία βλ. Γρηγόρη Τσάλτα: «Δίκαιο της Ανάπτυξης και Τρίτος Κόσμος», πανεπιστημιακές παραδόσεις, Πάντειος ΑΣΠΕ, 1986, σελ. 34 - 36.

ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΕΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

Αγγκουίλα	Νησιά Κουκ	Φιλιππίνες
Ανγκου και Μπαρμπούντα	Φώκλαντ (Μαλβίνας)	Πίτκερν Γαλική Πολυνησία
Νεοϊρλανδέζικες Αντίλλες	Νησιά Σολωμόντα Νησιά Κάικ	Πόρτο Ρίκο Άγιος Χριστόφορος
Ανάληψη	Παρθένα νησιά (αμερικάνικα)	Αγία Ελένη Αγία Λουκία
Μπαχάμες Μπαχρέιν	Παρθένα νησιά (βρετανικά)	Άγιος Βικέντιος Σαμόα
Μπαρμπάντος	Ινδονησία	Σαμόα (αμερικάνικες)
Βερμούδες	Τζαμάικα	Σάο Τομέ
Πράσινο Ακροτήριο	Κιριμπάτι	Σεϋχέλλες
Κύπρος	Μαδαγασκάρη	Σινγκαπούρη
Κομόρες	Μαλβίδες	Σρι Λάνκα
Κούβα	Μάλτα	Νησιωτικά υπό κηδεμονία εδάφη του
Δομίνικος	Μαυρίκιος	Ειρηνικού Τοκελάου
Φίτζι	Μοντσεράτ	Τόγκα
Γρενάδα	Ναουρού	Τρινιτάτ και Τομπάγκο
Γκουάμ	Νιουέ	Τριστάν
Νησιά Ναϊμάν	Νέα Καληδονία	Τουβαλού
Νησιά Χριστουγέννων	Νέα Παπουαζία	Βανουάτου Βαλλίς και Φουτούνα.

Πηγή: R-J. Dupuy et D. Vignes, *Traite du Nouveau Droit de la Mer*, Economica, Bruylant, 1985, σ. 441.

νησιωτικές συστάδες ή και περισσότερα του ενός αρχιπελάγη¹⁰. Υπάρχουν όμως και χώρες που περιορίζονται στην έκταση ενός και μόνο νησιωτικού εδάφους¹¹.

Το δεύτερο σοβαρό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι χώρες αυτές άπτεται του καθεστώτος φυσικής απομόνωσης που

10. Οι Φιλιππίνες αποτελούνται από 800 νησιά, οι Μαλβίδες από 220, η Γαλλική Πολυνησία από 120, τα νησιά Φίτζι από 105 κλπ.

11. Όπως: Μπαχρέιν, Μπαρμπάντος, Βερμούδες, Δομίνικος, Γκουάμ, Ναουρού, Σινγκαπούρη κλπ.

αντιμετωπίζουν λόγω της μεγάλης απόστασης που τις χωρίζει από τις γειτονικότερες, κυρίως ηπειρωτικές, ακτές ¹².

Συνεπικουροι των σοβαρών αυτών προβλημάτων έρχονται με τη σειρά τους α) η έκθεση των χωρών αυτών σε φυσικές καταστροφές (π.χ. τυφώνες), και β) ο μικρός αριθμός πληθυσμού που διαθέτουν ¹³.

Τέλος, η ανυπαρξία ειδικών ρυθμίσεων στις Συμβάσεις του 1958 για το Δίκαιο της Θάλασσας που να ρυθμίζουν ευνοϊκά τις τύχες των κρατών αυτών σε σχέση με τον παράγοντα θάλασσα που τις περιβάλλει, τις είχε οδηγήσει σε καθεστώς εκμετάλλευσης από τις μεγάλες ναυτικές και αλιευτικές δυνάμεις (π.χ. Ιαπωνία, ΗΠΑ), οι οποίες, με το πρόσχημα των ιστορικών τίτλων, καταλήστευαν τις περισσότερες φορές το φυσικό τους πλούτο, μοναδικό για τις πιο πολλές από αυτές μέσο-οικονομικής εκμετάλλευσης, μια και δεν διαθέτουν πολυδιάστατη οικονομία.

β) Η εφαρμογή των αρχών του Διεθνούς Δικαίου της Ανάπτυξης και η κατοχύρωση των ειδικών ρυθμίσεων από τη Νέα Σύμβαση για το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας.

Αναπόσπαστο μέρος του Διεθνούς Δικαίου, το Δίκαιο της Ανάπτυξης δε θα πρέπει να συγγέεται με τον όποιο μεμονωμένο κλάδο του που αναφέρεται στη νομική σπουδή ενός ιδιαίτερου τομέα των Διεθνών Σχέσεων, όπως το Δίκαιο της Θάλασσας, του Αέρα, των μεταφορών κλπ. ¹⁴. Αντιθέτως πρόκειται για έναν ιδιαίτερο κλάδο που διαμορφώνεται μέσα από το πέρασμά του από όλους του υπόλοιπους κλάδους του Διεθνούς Δικαίου.

Ως παρεπόμενο της σχέσης αυτής, οι Αρχές του Δικαίου της Ανάπτυξης δε διαφέρουν εκείνων του κλασσικού Διεθνούς Δικαίου. Η ανανέωση μάλιστα της αποδοχής τους μέσα από τους κόλπους του νεώτατου αυτού κλάδου του Διεθνούς Δικαίου τις μεταμορφώνει από στατικές και συντηρητικές, σε δυναμικές,

---

12. Για τις: Σρι Λάνκα, Σιγκαπούρη, Κομόρες και Μάλτα η κοντινότερη ακτή απέχει λιγότερο από 500 χλμ. Για τις: Ινδονησία, Μαδαγασκάρη, Φιλιππίνες από 500 - 1.500 χλμ. Για τις: Σαμόα, Φίτζι, Τόγκα και άλλες περισσότερο από 1500 χλμ.

13. Από τις χώρες αυτές 5 μόνο διαθέτουν περισσότερους των 6.000.000 κατοίκους. Στη συντριπτική του πλειοψηφία ο πληθυσμός των νησιωτικών χωρών δεν ξεπερνά τις 500.000 κατοίκους για κάθε μια από αυτές.

14. Βλ. Mohamed Bannouna: «Droit International du Development», Berger-Levrault, Paris 1983, p. 17.

προοδευτικές και σε κάθε περίπτωση πιο συγκεκριμένες. Οι αρχές, λοιπόν, της κυριαρχίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης, ειδομένες μέσα από μία διευρυμένη όσο και ρεαλιστική ερμηνεία τους, ξεφεύγουν από την παραδοσιακή του έννοια σε μία προσπάθεια αναθεώρησης - ανανέωσης αλλά και ταυτόχρονης προσαρμογής της φιλοσοφίας τους με τη σημερινή διαφοροποιημένη διεθνή πραγματικότητα.

Η αρχή της κυριαρχίας με τη στενή νομική και πολιτική έννοια, όπως αυτή απορρέει από το κλασσικό Διεθνές Δίκαιο, μεταφράζεται από το Δίκαιο της Ανάπτυξης ως α) μη επέμβαση στις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις μιας χώρας, β) δικαίωμα ελεύθερης εκλογής πολιτικού και οικονομικού συστήματος και γ) διαρκή κυριαρχία στους φυσικούς πόρους. Η αρχή της ισότητας δε βασίζεται πλέον στην καταπολέμηση της «ανισότητας της ισχύος» αλλά στην πάταξη της «ανισότητας στην ανάπτυξη». Τέλος, η αρχή της αλληλεγγύης πηγάζει από τη διεθνή πλέον αναγνώριση και κατοχύρωση¹⁵ στα πλαίσια της Τρίτης Γενεάς των Ανθρώπινων δικαιωμάτων, ενός Δικαιώματος στην Ανάπτυξη.

Ο χώρος του δικαίου της Θάλασσας αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο αντιπαράθεσης των Αρχών του Δικαίου της Ανάπτυξης με την κλασσική σκέψη. Στόχος η άμεση κατοχύρωση και υλοποίηση της νέας τους φιλοσοφίας. Η πρώτη σημαντική αναγνώριση περνά από την κατοχύρωση ενός δικαιώματος στην ανάπτυξη μέσα από τη Διακύρξη (βλ. Απόφαση Γ.Σ. του Ο.Ε.Ε. 2.749 (XXV) της 17ης/12/1970) των αρχών που διέπουν τους θαλάσσιους και ωκεάνιους βυθούς πέρα από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας¹⁶. Στη συνέχεια, τα περίκλειστα και αρχιπελαγικά κράτη που δεν είχαν καταφέρει να δικαιωθούν μέσα από τις διατάξεις των Συμβάσεων της Γενεύης του 1958, πέτυχαν την πραγμάτωση των δικαίων στόχων τους μέσα από την αποδοχή των αρχών του Δικαίου της Ανάπτυξης από τη Νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι, οι λόγοι που οδήγησαν τη σύγχρονη διευρυμένη διεθνή

---

15. Βλ. σχετική Απόφαση της Γ.Σ. του Ο.Ε.Ε. 34/46 της 23ης Νοέμβρη 1979.

16. Βλ. σχετικά α) Στέλιου ΠΕΡΡΑΚΗ: «Το Δικαίωμα στην απόλαυση της Κοινής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας ως δικαίωμα αλληλεγγύης», Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα 1982. β) Γρηγόρη ΤΣΑΛΤΑ: «Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας, τόμος Β΄: Η Κοινή Κληρονομιά της Ανθρωπότητας, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1984.

κοινότητα στη σημερινή κατοχύρωση των δικαιωμάτων των περίκλειστων και αρχιπελαγικών κρατών μέσα από τη Σύμβαση του Μοντέγκο Μπαίου, είναι δύο. Η σοβαρή γεωγραφική ιδιαιτερότητά τους σε σχέση με τα υπόλοιπα παράκτια κράτη από τη μία και η εφαρμογή της φιλοσοφίας των αρχών του Δικαίου της ανάπτυξης ως απολύτως δίκαιης και δημοκρατικής αναγκαιότητας από την άλλη.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΠΕΡΙΚΚΛΕΙΣΤΑ ΚΡΑΤΗ

Αν από την άποψη του πληθυσμού και του εδάφους τα κράτη, που στερούνται διεξόδου στη θάλασσα, είναι κατά κύριο λόγο μικρά ή μεσαία, οι διαφορές, που έχουν μεταξύ τους, είναι ποικίλες: πολιτική εμβέλεια, επίπεδο οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης status quo από άποψη διεθνούς δικαίου, ιδεολογικοί προσανατολισμοί κ.ά. Έχουν, όμως ένα ιδιαίτερο σημείο που τα ενώνει σε κοινές διεκδικήσεις: την έλλειψη θαλάσσιας ακτής¹⁷.

Αυτή την έλλειψη ήλθε να καλύψει ο αρχαιότερος και πιο επεξεργασμένος κανόνας του δικαίου της θάλασσας, ο κανόνας της ελευθερίας των θαλασσών, που αναφέρεται στην ελεύθερη χρήση της ανοικτής θάλασσας απ' όλα τα κράτη - μέλη της διεθνούς κοινωνίας, όποια κι αν είναι η γεωγραφική τους θέση.

Η Νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας της 10ης Δεκέμβρη 1982 προσθέτει στα ήδη καθιερούμενα από την παλιά Σύμβαση της Γενεύης του 1958 για την ανοικτή θάλασσα τέσσερα δικαιώματα: την ελευθερία ναυσιπλοίας, την ελευθερία αλιείας, την ελευθερία τοποθέτησης καλωδίων και θαλασσιών αγωγών, και την ελευθερία εναέριας πτήσης, δύο νέα δικαιώματα: το δικαίωμα της ελεύθερης κατασκευής τεχνητών νησιών και το δικαίωμα της επιστημονικής έρευνας (άρθρ. 87, εδ. 1). Αυτά τα δικαιώματα παραχωρούνται από τη Νέα Σύμβαση και στα περίκλειστα κράτη και θεμελιώνονται στην αρχή ότι η ανοικτή θάλασσα θεωρείται «κοινόχρηστο πράγμα», οπότε το

---

17. Βλ. J. Monnier, Désenclavement et transit dans le droit international des transports in «Aspects actuels du droit international des transports». Colloque du Mans de la Société française pour le droit international, Paris, 1981, σ. 70 επ.

δικαίωμα εξόδου στη θάλασσα χορηγείται ακριβώς διότι αποτελεί το απαραίτητο συμπλήρωμα «της νομικής ανισότη-
τας»¹⁸, που επάγεται γι' αυτά τα κράτη η γεωγραφική τους θέση.

Αναλυτικότερα, αυτό σημαίνει για τα περικλειστα κράτη (δηλ. για τους υπηκόους τους και για τα εμπορικά τους αγαθά), ότι πρέπει να διέρχονται μέσα από τα εδάφη των κρατών, που τα χωρίζει από την θάλασσα, να βρίσκουν διέξοδο στα λιμάνια αυτών των κρατών και να πλέουν στην ανοικτή θάλασσα με πλοία, που φέρουν τη δική τους σημαία¹⁹.

A. Ορισμός του περικλειστού κράτους

Σύμφωνα με το άρθρο 124 της Νέας Σύμβασης για το Δίκαιο της θάλασσας «*περικλειστο κράτος είναι αυτό, που δεν διαθέτει θαλάσσιες ακτές*». Σ' αυτή την κατηγορία των κρατών, που δεν έχουν διέξοδο στην θάλασσα υπάγονται σήμερα 30 κράτη²⁰.

Η συγκεκριμένη γεωγραφική ιδιαιτερότητα²¹, αυτών των κρατών, τους δημιουργεί όχι μόνο οικονομικά προβλήματα, αλλά και παρεπόμενα της ιδιαιτερότητάς τους νομικά²² και

---

18. Βλ. R -J. Dupuy et D. Vignes, *Traité du Nouveau Droit de la Mer*, Economica, Bruylant, 1985, σ. 441 επ. *la liberté d' accès à la mer constitue le correctif nécessaire de l' inégalité juridique qu' entraîne pour ces Etats leur position géographique*».

19. Βλ. *ibid.*, σ. 442.

20. Από αυτά 14 βρίσκονται στην Αφρική, 9 στην Ευρώπη, 5 στην Ασία και 2 στην Αμερική, βλ. *ibid.*, σ. 441.

21. *Πράγματι, απέχουν πολύ από τη θάλασσα*. Ενδεικτικά, αναφέρεται η Ζάμπια, που απέχει 2.570 χλμ., η Ρουάντα 1.750 χλμ., η Παραγουάη 1.600 χλμ., η Ουγκάντα 1.450 χλμ., κλπ. Για τις λοιπές ιδιαιτερότητες των περικλειστων κρατών βλ. Γ. Τσάλτα, αυτό το άρθρο, σελ. 5.

22. Να τονιστεί, εδώ, ότι από παλιά το κύριο πρόβλημα που απασχόλησε το διεθνές δίκαιο, ήταν η νομική δυνατότητα του περικλειστού κράτους να υψώσει στα πλοία του την δική του σημαία. Η νομική αιτιολόγηση αυτού του δικαιώματος θεμελιώθηκε στο γεγονός ότι όλα τα κράτη διεθνούς κοινότητας, αποδέχονται τις αρχές του διεθνούς δικαίου, και ειδικότερα την αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοίας. Βλ. Bluntschli «*Le droit international codifié*», trad franc., Paris, 1874. Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίσθηκε επίσημα στα περικλειστα κράτη με την συνθήκη των Βερσαλλιών του 1919, (στο άρθρο 273), ενώ ανάλογες διατάξεις υπάρχουν στην συνθήκη του Νειγύ του 1919, (άρθρο 153), στην συνθήκη του Αγίου Γερμανού του 1919 και στην συνθήκη του Τριανόν του 1920 (άρθρ. 209). Με την προσθήκη, πάντως, ότι ενώ οι συνθήκες των Βερσαλλιών και του Νειγύ παραχωρούσαν το δικαίωμα της σημαίας μόνον στις Μεγάλες Δυνάμεις, οι συνθήκες του Αγίου Γερμανού και του Τριανόν παραχωρούσαν το ίδιο δικαίωμα σε όλα τα συμβαλλόμενα κράτη. Η αναγνώριση αυτού του δικαιώματος γενικεύθηκε με την υιοθέτηση στις 20 Απρίλη 1921 «της Δήλωσης» που έγινε στη διάσκεψη της Βαρκελώνης, υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε., για να

πολιτικά κωλύματα, που επικεντρώθηκαν κύρια στην προσπάθεια κτήσεως δικαιωμάτων πρόσβασης προς και από την θάλασσα.

Οι προσπάθειες των περικλειστων κρατών να κατοχυρώσουν συμβατικά δικαιώματα πρόσβασης/διέλευσης από και προς την θάλασσα στον χώρο του Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια των εργασιών της Πρώτης Συνδιάσκεψης του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών στην Γενεύη το 1958. Τότε, συστάθηκε μια Πέμπτη Επιτροπή εξέτασης του όλου προβλήματος, που έκαμε περιστασιακές προσεγγίσεις στο θέμα, αλλά δεν κατέληξε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν σε τελικό κείμενο. Η Νέα, όμως Σύμβαση για το Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας του 1982²³ αφιέρωσε εννέα άρθρα (124 - 132) του Δεκάτου Μέρους της²⁴ (Partie X) στα περικλειστα κράτη. Το μέρος αυτό αναφέρεται μεθοδικά και αναλυτικά στην χρήση της σχετικής ορολογίας για τα περικλειστα κράτη καθώς και στο καθεστώς, που τα διέπει.

καταστήσει αποτελεσματικότερη την διάταξη του άρθρου 23ε του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών, που αναφέρεται στην ελευθερία των επικοινωνιών και της διαμετακομιστικής διέλευσης (transit). Με την επιλογή της μορφής της Δήλωσης αντί εκείνης της Σύμβασης που θα υποχρέωνε νομικά μόνο τα συμβαλλόμενα κράτη, η Διάσκεψη της Βαρκελώνης έδειχνε σαφώς την πρόθεσή της να καθιερώσει μια υφιστάμενη αρχή του Διεθνούς Δικαίου, που θα εφαρμόζονταν και σε όλα τα περικλειστα κράτη. Βλ. ειδικότερα Ch. de Visscher, «Le droit international des communications», Gant et Paris, 1924, .117.

Το δικαίωμα της σημαίας εξελίχθηκε και περιλήφθηκε στο γενικότερο δικαίωμα της θαλάσσιας ναυσιπλοίας, το οποίο έχουν σήμερα όλα τα κράτη. Η Σύμβαση του 1982 αναφέρεται, βέβαια, ρητά στα περικλειστα κράτη, όσον αφορά το δικαίωμα αβλαβούς διέλευσης από την αιγιαλίτιδα ζώνη και ελεύθερης ναυσιπλοίας στην αποκλειστική οικονομική ζώνη. Έτσι, γίνεται σαφές ότι τα πλοία, που φέρουν τη σημαία του περικλειστου κράτους απολαμβάνουν του δικαιώματος ελεύθερης διέλευσης από τα διεθνή στενά και τα αρχιπελάγη.

Βλ. Dupuy et Vignes, cit., σ. 444.

23. Βλ. 3ème Conférence, Doc. off., Vol. IV, σ. 168.

24. Το μέρος αυτό καθιερώνει την ιδιαιτερότητα διέλευσης των περικλειστων κρατών, την οποία συνδέει στενά με την ελευθερία των θαλασσών και την νέα αρχή της Κοινής Κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Η χορήγηση του δικαιώματος διέλευσης χάνει τον καθαρά συμβατικό του χαρακτήρα, ενώ δεν γίνεται καμιά μνεία της αρχής της αμοιβαιότητας. Βέβαια, τα δικαιώματα που ανήκουν στα διακομιστικά κράτη λόγω εθνικής κυριαρχίας διατηρούνται πλήρως, και φυσικά το δικαίωμα συνεργασίας ανάμεσα στα δύο κράτη επιβάλλει στα περικλειστα κράτη μια αντιπαροχή ίσης αξίας. Στοιχεία αυτής της διευθέτησης περιελήφθησαν ήδη στο πρώτο υπό διαπραγμάτευση κείμενο της Γ΄ Συνδιάσκεψης, συζητήθηκαν και κατοχυρώθηκαν στο τελικό κείμενο της Νέας Σύμβασης.

Το άρθρο 124 της Σύμβασης αναφέρεται στην χρήση των όρων, και δίνει τον ορισμό του περικλειστού κράτους, τα δικαιώματα του οποίου, κατανοούνται πληρέστερα και με τον καθορισμό άλλων όρων, που αναφέρονται στο δικαίωμα ελεύθερης διαμετακόμισης των εμπορευμάτων του μέσα από τρίτες χώρες και προς τη θάλασσα.

Διαμετακομιστικό, λοιπόν, Κράτος (Etat de transit) είναι κατά τη Νέα Σύμβαση «Κάθε Κράτος με ή χωρίς θαλάσσιες ακτές (η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται στην ύπαρξη περισσότερων του ενός παρεμβαλλομένων μέχρι τη θάλασσα κρατών) που βρίσκεται μεταξύ ενός περικλειστού κράτους και της θάλασσας, μέσα από το έδαφος του οποίου γίνεται η διαμετακομιστική Διέλευση.

Η *Διαμετακομιστική Διέλευση (Passage en Transit)* αναφέρεται στα άτομα, αποσκευές, εμπορεύματα καθώς και μέσα μεταφοράς που μεταφέρονται μέσω του εδάφους ενός ή περισσότερων διαμετακομιστικών κρατών, με την προϋπόθεση ότι η διέλευση αυτή θα αποτελέσει ένα ολοκληρωμένο ταξίδι, που αρχίζει ή τελειώνει στο έδαφος του περικλειστού κράτους.

Στη συνέχεια και με τον όρο «*μέσα μεταφοράς*» γίνεται προσπάθεια να περιληφθούν σε αυτό όλες οι δυνατές χρήσεις μεταφορικών μέσων από τα πλέον σύγχρονα, μέχρι τους απλούς μεταφορείς και τα ζώα. Για την ίδια περίπτωση λήφθηκε μνεία σύναψης ειδικών συμφωνιών μεταξύ περικλειστών και διαμετακομιστικών κρατών, ώστε να μπορούν να θεωρούνται σαν μέσα μεταφοράς και οι αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου (Pipelines/Gazoducs).

Γ. Το δικαίωμα πρόσβασης/διέλευσης από και προς την θάλασσα και η ελευθερία διαμετακόμισης.

Η ελευθερία των θαλασσών σε συνδυασμό με το δικαίωμα καθολικής συμμετοχής των κρατών στην εξερεύνηση και εκμετάλλευση της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας καθορίζουν την ύπαρξη του δικαιώματος πρόσβασης/διέλευσης προς την θάλασσα και vice versa. Ως προς το περιεχόμενο του δικαιώματος των περικλειστών κρατών, αυτό συνίσταται σε μια πορεία ανάμεσα σ' ένα σημείο του περικλειστού κράτους και σ'

---

25. Βλ. Τσάλτα, Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας, Πανεπιστ. Παραδόσεις, σ. 85.

ένα σημείο (συνήθως λιμάνι) του παράκτιου κράτους. Βεβαίως, η πορεία μπορεί να γίνεται και μέσω τρίτου κράτους, αλλά πρέπει ν' αρχίσει ή να τελειώσει στο περικλειστο κράτος²⁶. Η νομική θεμελίωση του δικαιώματος διέλευσης βασίζεται ανάλογα με τους θεωρητικούς του διεθνούς δικαίου, είτε στην ανάλογη εφαρμογή της έννοιας της «δουλείας» του ιδιωτικού δικαίου²⁷, είτε στην απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος²⁸, είτε στις γενικές αρχές του δικαίου²⁹. Άλλοι υποστήριζαν ότι η εμπέλεια του δικαιώματος πρόσβασης έχει χαρακτήρα ατελούς κανόνα δικαίου (*ius imperfectum*), με την έννοια ότι παρέχει στο περικλειστο κράτος μία και μόνον δυνατότητα: εκείνη της διαπραγμάτευσης για σύναψη συμφωνίας διέλευσης³⁰ μέσω της αιγιαλίτιδας ζώνης, οπότε έχει εθιμικό χαρακτήρα. Και ενώ νομικά επαρκέστερη φαίνεται η άποψη ότι το δικαίωμα διέλευσης ισούται με το δικαίωμα αβλαβούς διέλευσης αυτή η άποψη καθιερώθηκε ήδη από την 1η Σύμβαση της Γενεύης του 1958³¹ για το Δίκαιο της Θάλασσας.

Ενώ όμως, η Σύμβαση της Γενεύης για την Ανοικτή Θάλασσα αναγνώριζε στα περικλειστα κράτη το «ηθικό» δικαίωμα (*droit moral*) της πρόσβασης στην θάλασσα ισότιμα με τα παράκτια κράτη, η Νέα Σύμβαση του 1982 θεμελίωσε νομικά αυτό το δικαίωμα στο άρθρο 125, εδ. 1. Και εθεώρησε την πρόσβαση στη θάλασσα σαν *conditio sine que non* της άσκησης εκ μέρους του περικλειστου κράτους, των δικαιωμάτων που καθιερώνονται ρητά από την Σύμβαση και ιδιαίτερα των δικαιωμάτων εκείνων, που απορρέουν από την αρχή της ελευθερίας της ανοικτής θάλασσας και την αρχή της Κοινής κληρονομιάς της Ανθρωπότητας³².

Το δικαίωμα της πρόσβασης στην θάλασσα και *vice versa* εκ μέρους του περικλειστου κράτους περιλαμβάνει την διέλευση προς και από την θάλασσα, μέσα από το έδαφος των

---

26. Βλ. Convention relative au commerce en transit des Etats sans littoral, που υπογράφηκε στην Ν. Υόρκη στις 8 Ιούλη 1965, άρθρ. 1, β. και Convention sur le droit de la mer, 1982, άρθρ. 124, & 1.δ.

27. G. Dahm. Volkerrecht I, Stuttgart, 1958, σ. 550.

28. E. Lauterpacht, Freedom of Transit in International Law, London, 1958, σ.335.

29. Ian Brownlie, Principles of Public International Law, Oxford, 1973, σ.277.

30. J. Fawcett, Trade and Finance in International Law, R.C.A.D.I., 1968, I; σ. 266.

31. Βλ. Dupuy et Vignes, cit., σ. 454.

32. Βλ. αναλυτικότερα, R. Dupuy et D. Vignes, cit., σ. 457.

διαμετακομιστικών κρατών, και υλοποιείται με την χρήση κάθε είδους μεταφορικού μέσου. Το άρθρο 125, εδ. 3, δεν ρυθμίζει μόνο την ελευθερία πρόσβασης. Καλύπτει το σύνολο των δικαιωμάτων και διευκολύνσεων, που προβλέπονται για τα περικλειστά κράτη. Η άρνηση ή η αναστολή άσκησης του δικαιώματος πρόσβασης, όπως ορίζεται στο άρθρο 125, εκτός ειδικών περιστάσεων που θα δικαιολογούσαν αυτό το μέτρο, πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι ασυμβίβαστη με το δικαίωμα πρόσβασης στην θάλασσα και ότι συνιστά κατάχρηση δικαιώματος, που απαγορεύεται από την Σύμβαση του 1982 στο άρθρο 300³³.

Οι προϋποθέσεις και οι τρόποι άσκησης της ελευθερίας διέλευσης καθορίζονται από διμερείς, περιφερειακές ή υποπεριφερειακές συμφωνίες, που συνάπτονται ανάμεσα στο περικλειστό και στο κράτος διαμετακόμισης. Κατά την άσκηση αυτού του δικαιώματος πλήρους κυριαρχίας εκ μέρους του κράτους διαμετακόμισης, αυτό δικαιούται να παίρνει κάθε πρόσφορο μέτρο για να διασφαλίσει ότι τα δικαιώματα, που παραχωρεί στα περικλειστά κράτη δεν θα θίξουν κατ' ουδένα τρόπο τα νόμιμα δικαιώματά του.

Το δικαίωμα αμοιβαιότητας βάσει του οποίου εχορηγείται το δικαίωμα διέλευσης εγκαταλείπεται από τη Σύμβαση του 1982. Το άρθρο 126 της Σύμβασης αποκλείει την εφαρμογή της ρήτηρας του μάλλον ευνοουμένου κράτους, εκτιμώντας έτσι και τα συμφέροντα του διαμετακομιστικού κράτους, που υποχρεούται λόγω της ρήτηρας να παραχωρεί διευκολύνσεις πολλές φορές επαχθείς στο περικλειστό κράτος.

Τα άρθρα 127 - 135³⁴ αναφέρονται στη συγκεκριμένη

---

33. Βλ. *ibid*.

34. Καθορίζοντας η Σύμβαση του 1982 στο άρθρο 131 ότι «το καθεστώς που ισχύει για τα πλοία των περικλειστων κρατών είναι όμοιο μ' αυτό που παραχωρείται στα λοιπά αλλοδαπά πλοία», στην ουσία απαγορεύει την διάκριση των πλοίων του περικλειστού κράτους από μόνον το γεγονός ότι φέρουν την σημαία ενός κράτους χωρίς διέξοδο στην θάλασσα. Βλ. L. Castlish, «Land-locked States and their Access to and from the Sea», *The British Year Book of International Law*, 1978, σ. 98.

Αν βέβαια, ένα παράκτιο κράτος αποφάσιζε να απαγορεύσει την πρόσβαση ξένων πλοίων στα λιμάνια του, αυτό το μέτρο θα έθιγε και το περικλειστό κράτος, που θα έχανε έτσι την μοναδική πρόσβαση στην θάλασσα. Δεδομένου ότι το άρθρο 131 δεν αναφέρεται ρητά σε ρήτρα εθνικής μεταχείρισης, θα μπορούσε να υποστηριχτεί η καταφατική απάντηση, η οποία όμως θα έθιγε το αναγνωρισμένο δικαίωμα πρόσβασης (transit) του περικλειστού κράτους και ενδεχόμενα θα αποτελούσε και κατάχρηση δικαιώματος. Βλ. αναλυτικά R. J. Dupuy, *cit.*, σ. 448.

ρύθμιση της διέλευσης προσώπων και αγαθών του περικλειστού κράτους, μέσα από το κράτος διαμετακόμισης. Ειδικότερα, προβλέπεται η δημιουργία ελεύθερων ζωνών, τελωνειακές διευκολύνσεις, καθώς και διατάξεις σχετικές με τα μέτρα, που πρέπει να ληφθούν για να αποφευχθούν οι καθυστερήσεις και οι τεχνικές δυσκολίες στις υπό διαμετακόμιση μεταφορές³⁵.

Συμπερασματικά, η Σύμβαση του 1982 έδωσε λύση στα προβλήματα των περικλειστων κρατών, αναγνωρίζοντας προνόμια και διευκολύνσεις για την ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος της διαμετακόμισης/διέλευσης. Στην διάρκεια μιας εξέλιξης είκοσι-πέντε ετών δικαίωσε τα περικλειστα κράτη με μια σφαιρική νομοθέτηση των χρήσεων της θάλασσας, που ανταποκρίνεται στις διεκδικήσεις αυτών των κρατών στον τομέα της διέλευσης, μέσω τρίτου κράτους. Πιο συγκεκριμένα, η αναγνώριση του δικαιώματος διέλευσης προς την θάλασσα και *vice versa*, που ρυθμίστηκε με διατάξεις, τις οποίες το κυρίαρχο κράτος υιοθέτησε για την προστασία των νομίμων συμφερόντων του, επανόρθωσε σε νομικό και πολιτικό επίπεδο την φυσική εκείνη ανισότητα, που το θετικό διεθνές δίκαιο είχε αργήσει να ρυθμίσει³⁶.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Ο χαρακτήρας των ειδικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα αρχιπελαγικά κράτη βρίσκεται σε άμεση σχέση με τον προσδιορισμό της φύσης της κρατικής κυριαρχίας και δικαιοδοσίας πάνω στον τεράστιο θαλάσσιο χώρο που τα περιβάλλει.

Οι Συμβάσεις της Γενεύης του 1958 δεν κατάφεραν να λύσουν τα ειδικά αυτά προβλήματα των αρχιπελαγικών κρατών και αυτό για τρεις, πολιτικής κυρίως σημασίας, λόγους. Ο

---

35. Βέβαια, η Νέα Σύμβαση επιφυλάσσει ρητά διευκολύνσεις διαμετακόμισης, πιο εκτεταμένες από εκείνες που προβλέπει, στο κείμενό της, και οι οποίες θα είχαν συμφωνηθεί ή παραχωρηθεί μονομερώς από τα κράτη-μέλη ή που θα μπορούσαν μελλοντικά να συναφθούν. Βλ. και τις απόψεις του Καθηγητή Ζουρεκ, κατά τις οποίες επτά γενικές αρχές, που εκφράστηκαν κατά την Προκαταρκτική Διάσκεψη των περικλειστων κρατών θ' αποτελούσε τον μικρότερο κοινό παρονομαστή των αναγκών για όλα τα περικλειστα κράτη.

Βλ. R.J. Dupuy et D. Vignes, *Traité du Nouveau Droit*, cit.

36. Βλ. J. Dupuy et D. Vignes, cit., σ. 462.

πρώτος έχει σχέση με τον αριθμό των ανεξάρτητων αρχιπελαγικών κρατών την εποχή εκείνη, αριθμός ο οποίος ήταν ελάχιστος σε σχέση με τα 58 σήμερα ανεξάρτητα αρχιπελαγικά κράτη³⁷, με αποτέλεσμα να μη μπορέσουν να αποτελέσουν μια ανεξάρτητη ομάδα πίεσης στα πλαίσια των εργασιών της Πρώτης Συνδιάσκεψης (UNCLOS I) για το Δίκαιο της Θάλασσας. Ο δεύτερος αφορά την οργανωμένη αντίδραση του Τρίτου Κόσμου³⁸, που για την εποχή εκείνη ήταν ανύπαρκτη με αποτέλεσμα τα δίκαια αιτήματά του να μπορούν εύκολα να παραμεριστούν. Ο τρίτος και τελευταίος λόγος πηγάζει από τη μορφή της πολιτικής αποικιοκρατίας τη δεκαετία 5-60, όπου οι Μεγάλες Δυνάμεις περνούσαν ευκολότερα τις θέσεις τους σε όλα τα διεθνή FORA λόγω της άμεσης πολιτικής εξάρτησης των μικρότερων χωρών³⁹.

Η νέα Σύμβαση του 1982, με ειδικό κεφάλαιο που αφιερώνει στα αρχιπελαγικά κράτη έρχεται να δώσει λύση, με ειδικές ρυθμίσεις που προβλέπει, στα προβλήματα των αρχιπελαγικών κρατών. Το Τέταρτο λοιπόν Μέρος (PARTIE I), της Σύμβασης που επιγράφεται «Αρχιπελαγικά Κράτη» αφιερώνει 9 άρθρα στην οριοθέτηση των θαλάσσιων αρχιπελαγικών ζωνών και στα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπισθούν για την καλύτερη δυνατή κατοχύρωση των κυριαρχικών δικαιωμάτων των αρχιπελαγικών κρατών, χωρίς ταυτόχρονα οι ρυθμίσεις αυτές να προκαλούν εμπόδια στην ελευθερία της ναυσιπλοΐας μέσα από τα μεγάλα κομμάτια θάλασσας που χωρίζουν τα διάφορα μεταξύ τους νησιά των ιδιαίτερης μορφής κρατικών αυτών εδαφών.

Για να επιτευχθεί, λοιπόν, η δικαιότερη με βάση το παραπάνω σκεπτικό, ρύθμιση του προβλήματος αυτού, ήταν ευκολονόητο η αντιπαράθεση των θέσεων των Κρατών στα πλαίσια της Δεύτερης Επιτροπής της UNCLOS III να δοθεί

---

37. Το μεγάλο κύμα ανεξαρτητοποίησης των χωρών αυτών, μέσα από την αποτίναξη του αποικιοκρατικού ζυγού, παρατηρείται μεταξύ 1960 και 1970.

38. Η αντίδραση αυτή ουσιαστικά αρχίζει τις παραμονές της Πρώτης Διάσκεψης των Ενωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD, CNUCED) με την κοινή Δήλωση που είχε υιοθετηθεί από 75 κράτη του Τρίτου Κόσμου κατά την 17η Σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης των Ενωμένων Εθνών στις 11 Νοεμβρίου 1963.

39. Παράδειγμα η Ελλάδα η οποία στα πλαίσια της UNCLOS I το 1958 τάχθηκε υπέρ του εύρους των 3 ν.μ. για την αιγιαλίτιδα ζώνη, αν και διά νόμου (Α.Ν. 230) από το 1936 είχε 6 ν.μ χωρικά ύδατα και σήμερα εναγωνίως διεδικεί το δικαίωμα επέκτασής τους στα 12 ν.μ. Η στάση της αυτή οφειλόταν στην πολιτική σύμπλευσης με τις θέσεις των Η.Π.Α. οι οποίες διεκδικούσαν σθεναρώς το παλαιό εθμικό καθεστώς των 3 ν.μ. που εξυπηρετούσε απόλυτα τα δικά τους εθνικά συμφέροντα.

μεταξύ των αμιγών αρχιπελαγικών κρατών από τη μία και των μεγάλων ναυτικών και αλιευτικών Δυνάμεων από την άλλη. Στην όλη αυτή αντιπαράθεση έλαβαν από την αρχή μέρος και εκείνα τα παράκτια κράτη που διαθέτουν κατά μήκος των ακτών τους αρχιπελάγη⁴⁰. Πρώτιστο επομένως μέλημα της UNCLOS III ήταν ο σαφής προσδιορισμός των όρων «αρχιπέλαγος» και «αρχιπελαγικό κράτος».

α) Η έννοια των όρων «αρχιπέλαγος» και «αρχιπελαγικό κράτος»

Το πρώτο από τα 9 άρθρα (άρθρο 46) του ειδικού περι αρχιπελαγικών κρατών Μέρους της Σύμβασης συγκεκριμενοποιεί τους όρους «αρχιπέλαγος» και «αρχιπελαγικό κράτος» με στόχο την αποφυγή και της παραμικρότερης δυνατής σύγχισης που θα μπορούσε να ωφελήσει μια ιδιαίτερη μερίδα κρατών που, αν και δεν αποτελούνται αποκλειστικά και μόνο από νησιά, διαθέτουν παράλληλα με τις ηπειρωτικές τους ακτές και αρχιπελάγη.

Ορισμένα από τα κράτη αυτά, με κοινό σχέδιο άρθρων της Σύμβασης που κατέθεσαν στις 26 Ιουλίου 1974, στην σύνοδο της UNCLOS III στο Καράκας της Βενεζουέλας⁴¹ υποστήριξαν ότι οι ρυθμίσεις που επρόκειτο να υιοθετηθούν για τα αμιγή αρχιπελαγικά κράτη, θα έπρεπε να ισχύουν και για τα αρχιπελάγη των παράκτιων κρατών. Στην αντίληψη αυτή αντέδρασαν ορισμένες από τις μεγάλες ναυτικές και αλιευτικές δυνάμεις και (όπως Γαλλία - ΗΠΑ - Βέλγιο - Ιαπωνία κλπ.) και η Τουρκία για τους γνωστούς λόγους των ειδικών συμφερόντων της στο Αιγαίο. Μπροστά στον κίνδυνο να χαθεί για δεύτερη φορά η ευκαιρία για τα αρχιπελαγικά κράτη, μία μικρή ομάδα παρόμοιων χωρών κατέθεσε στις 26 Αυγούστου στην ίδια πάντα σύνοδο της Συνδιάσκεψης ένα δεύτερο κοινό σχέδιο σύμβασης⁴², όπου έντεχνα παραγνώριζαν τις βλέψεις των παράκτιων αρχιπελαγικών κρατών, με αποτέλεσμα να υποστηριχτούν σε πρώτη φάση οι απόψεις τους και από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Το ανάλογο, λοιπόν, άρθρο της Νέας Σύμβασης, μετά από πολύχρονες διαπραγματεύσεις, περιλαμβάνει τα εξής σε σχέση με τους επίμαχους όρους:

40. Όπως π.χ. η Ελλάδα με το αρχιπέλαγος του Αιγαίου και εκείνο του Ιονίου Πελάγους.

41. Βλ. κοινό σχέδιο Σύμβασης από τις χώρες: Καναδάς - Χιλή - Ινδία - Ισλανδία - Μαυρίκιος - Μεξικό - Νορβηγία - Νέα Ζηλανδία, στις 26 Ιουλίου 1974, (DOD.A/CONF. 62/L. 49).

42. Βλ. κοινό σχέδιο Σύμβασης από τις χώρες: Φίτζι-Ινδονησία—Μαυρίκιος—Φιλιππίνες, στις 9 Αυγούστου 1974, (DOD.A/CONF. 62/L. 49).

1. «Αρχιπελαγικό κράτος» είναι το κράτος που αποτελείται εξ ολοκλήρου από ένα ή περισσότερα αρχιπελάγη και από άλλα επίσης νησιά.

2. «Αρχιπέλαγος» είναι ένα σύνολο νησιών συμπεριλαμβανομένων και τμημάτων νησιών με εσωτερικά συνδεδεμένα νερά και άλλα φυσικά χαρακτηριστικά τα οποία σχετίζονται τόσο στενά μεταξύ τους ώστε να σχηματίζουν μία ενιαία γεωγραφική, οικονομική και πολιτική ενότητα η οποία είχε ιστορικά θεωρηθεί ως τέτοια.

Αναφορικά με την αποσαφήνιση των όρων αυτών, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής. Ο πρώτος αφορά στην περίπτωση των «αμιγών» αρχιπελαγικών κρατών προσδιορίζοντας τη φύση και το γεωγραφικό σχηματισμό των εδαφών από τα οποία αποτελούνται. Ο δεύτερος αναλύει την έννοια του αρχιπελάγους η οποία όμως και σε σχέση με τα παράκτια αρχιπελαγικά κράτη, βοηθά για απλό και μόνο, καθαρά θεωρητικό θα λέγαμε, προσδιορισμό μέρους των εδαφών των. Βλέπουμε έτσι ότι οι περι αρχιπελαγικών κρατών ρυθμίσεις, όπως αυτές αναλύονται αμέσως μετά, δεν αφορούν τελικώς και στα αρχιπελάγη των παράκτιων αρχιπελαγικών κρατών.

β) Οι αρχιπελαγικές γραμμές βάσης

Το πρώτο από τα σοβαρά προβλήματα που η Δεύτερη Επιτροπή της UNCLOS III κλήθηκε να επιλύσει αναφορικά με το νέο καθεστώς των αρχιπελαγικών κρατών είχε σχέση με τη χάραξη των «αρχιπελαγικών γραμμών βάσης».

Για τη συγκεκριμένη περίπτωση συγκρούστηκαν δύο επί μέρους τάσεις κρατών, απόρροια του γενικότερου «περιπτώσιακού» χαρακτήρα του δικαίου της Θάλασσας. Πρόκειται για την επεκτατική τάση των ενδιαφερομένων αρχιπελαγικών κρατών και τη συντηρητική των Μεγάλων Ναυτικών Δυνάμεων, αλλά και εκείνων που διαθέτουν ιδιαίτερα σημαντικούς αλιευτικούς στόλους όπως η Ιαπωνία.

1. Η επεκτατική τάση. Η επεκτατική θέση των αρχιπελαγικών κρατών υποστηρίχτηκε μέσα από την αρχή ότι, η φύση και μόνο των νησιωτικών εδαφών τους δεν επέτρεπε μέσα από το εθιμικό αλλά και συμβατικό (Γενεύη 1958) Δίκαιο να στερηθούν τα νησιά από την αποκλειστικά δική τους αιγιαλίτιδα ζώνη. Με βάση τη θεωρία αυτή υποστήριξαν λοιπόν ότι ο καθορισμός των αρχιπελαγικών γραμμών βάσης θα πρέπει να στηριχτεί σε ευθείες γραμμές που θα ενώνουν τα πλέον απομακρυσμένα σημεία των αιγιαλίτιδων ζωνών των πλέον απομακρυσμένων

νησιών και μετά από εκεί να αρχίσει να μετράει η αιγιαλίτιδα ζώνη του αρχιπελαγικού κράτους.

2. Η συντηρητική τάση. Στην επεκτατική τάση των αρχιπελαγικών κρατών αντέδρασαν σθεναρώς οι Μεγάλες Ναυτικές και Αλιευτικές Δυνάμεις. Οι τελευταίες μάλιστα διεκδίκησαν και παραδοσιακά δικαιώματα αλιείας στους «υπό νέο καθορισμό» θαλάσσιους αυτούς χώρους. Οι ίδιες πάντα αυτές χώρες υποστήριξαν ότι η προτεινόμενη από τα αρχιπελαγικά κράτη θεωρία είναι εξτρεμιστική και η εφαρμογή της στην πράξη είναι αδύνατη, αφού σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή και λόγω της γεωγραφικής θέσης των ενδιαφερομένων κρατών τεράστια τμήματα θαλάσσιου και ωκεάνιου χώρου θα περιέρχονταν αυτόματα κάτω από την πλήρη κυριαρχία τους.

3. Ο τελικός υπολογισμός. Το άρθρο 47 περιλαμβάνει την παρακάτω ρύθμιση αναφορικά με τη μέθοδο που τελικά έγινε αποδεκτή. Μέθοδο που βασίστηκε όπως φαίνεται στις προδιαγραφές της συντηρητικής τάσης.

«Ι. Ένα αρχιπελαγικό κράτος μπορεί να χαράξει ευθείες αρχιπελαγικές γραμμές βάσης που θα ενώνουν τα ακρότατα σημεία των πλέον απομακρυσμένων νησιών και αποκαλυπτόμενων υφάλων του αρχιπελάγους με την προϋπόθεση ότι η χάραξη αυτή περικλείει τα κύρια νησιά και καθορίζει μια ζώνη της οποίας η σχέση της επιφάνειας των νερών με εκείνη των νησιωτικών εδαφών είναι μεταξύ I προς I ή 9 προς I.»

Η δεύτερη παράγραφος του ίδιου πάντα άρθρου καθορίζει στη συνέχεια και το ανώτατο μήκος των ευθειών αρχιπελαγικών γραμμών βάσης το οποίο δε θα πρέπει να ξεπερνά τα 100 ν.μ., ενώ μόνο το 3% του συνόλου των γραμμών αυτών μπορούν να φτάνουν μέχρι και τα 125 ν.μ. Μετά την χάραξη των ευθειών αρχιπελαγικών γραμμών βάσης, σύμφωνα με το άρθρο 43 της Σύμβασης, τα αρχιπελαγικά κράτη μπορούν να καθορίσουν έξω από αυτές και το μήκος της αιγιαλίτιδας ζώνης, της συνορεύουσας, της αποκλειστικής οικονομικής και τέλος, της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας τους, όπως ακριβώς συμβαίνει και με όλα τα άλλα παράκτια κράτη σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις της Σύμβασης.

γ) Το νομικό καθεστώς των αρχιπελαγικών νερών

Τα νερά που περικλείουν οι αρχιπελαγικές γραμμές βάσης απολαμβάνουν ενός νέου ιδιαίτερου πλέον νομικού καθεστώτος, εκείνου των αρχιπελαγικών νερών.

Το άρθρο 49 της Σύμβασης αναγνωρίζει στο αρχιπελαγικό

κράτος την άσκηση πλήρους κυριαρχίας στα αρχιπελαγικά νερά του. Η ίδια κυριαρχία επεκτείνεται όπως είναι φυσικό και στον αντίστοιχο υπερκείμενο των αρχιπελαγικών χωρών εναέριο χώρο, καθώς και στον υποκείμενο θαλάσσιο βυθό και υπέδαφος του, όπως και στις πηγές που αυτός περιλαμβάνει.

Παρόλα αυτά, σύμφωνα και με το άρθρο 50 που ακολουθεί, το καθεστώς των αρχιπελαγικών νερών δε θα πρέπει να συγγέεται με εκείνο των εσωτερικών νερών. Άλλοστε το αρχιπελαγικό κράτος έχει δικαίωμα να καθορίζει τα εσωτερικά νερά του σύμφωνα ειδικότερα και με τα άρθρα 9, 10 και 11 της Σύμβασης⁴³.

Τέλος, η πίεση που άσκησαν οι μεγάλες αλιευτικές δυνάμεις είχε ως αποτέλεσμα και την αναγνώριση παραδοσιακών δικαιωμάτων αλιείας σε ορισμένες ζώνες που αποτελούν τμήμα των αρχιπελαγικών νερών. Το άρθρο 51 υπογραμμίζει λοιπόν την υποχρέωση σεβασμού των ήδη υπαρχουσών συμφωνιών με άλλα κράτη, την αναγνώριση παραδοσιακών δικαιωμάτων αλιείας και το σεβασμό της κατάστασης που απορρέει από τα ήδη τοποθετημένα υποθαλάσσια καλώδια τα οποία περνούν από τα αρχιπελαγικά νερά χωρίς όμως να πλησιάζουν τις ακτές των νησιών του αρχιπελάγους. Οι ρυθμίσεις αυτές δεν μειώνουν όμως σε καμία περίπτωση την κυριαρχία του αρχιπελαγικού κράτους στα αρχιπελαγικά νερά του.

δ) *Το καθεστώς της αρχιπελαγικής διέλευσης.* Το δεύτερο κατά σειρά μεγάλο πρόβλημα που ζητούσε άμεση λύση στα πλαίσια των εργασιών της Δεύτερης Επιτροπής της UNCLOS III, είχε σχέση με τη ρύθμιση του καθεστώτος διέλευσης των ξένων πλοίων και αεροπλάνων μέσα και πάνω από τα αρχιπελαγικά νερά. Και για το πρόβλημα αυτό συγκρούστηκαν οι απόψεις των αρχιπελαγικών κρατών από τη μία και των Μεγάλων κυρίως δυνάμεων από την άλλη.

1. *Η τάση του προστατευτισμού.* Η αρχική απαίτηση των αρχιπελαγικών κρατών βασίστηκε στην επιμονή τους για εξομοίωση του καθεστώτος των αρχιπελαγικών νερών με εκείνο των εσωτερικών νερών. Στη συνέχεια και βλέποντας ότι μία παρόμοια ρύθμιση δεν επρόκειτο ποτέ να γίνει αποδεκτή, υιοθέτησαν την άποψη ότι η αρχή του αβλαβούς περάσματος θα

---

43. Τα άρθρα 9, 10 και 11 του Δεύτερου Μέρους της Σύμβασης που αφιερώνεται στην αιγιαλίτιδα και συνορευούσα ζώνη, αφορούν σε ρυθμίσεις που έχουν σχέση με τα στόμια των ποταμών, τους κόλπους και τα λιμάνια ενός κράτους.

μπορούσε να εξυπηρετήσει μερικώς τα ύψιστα εθνικά τους συμφέροντα, αν βέβαια γινόταν απόλυτα σεβαστή από όλα τα κράτη.

2. *Η φιλελεύθερη τάση.* Σε πλήρη αντίθεση με την τάση του προστατευτισμού, η φιλελεύθερη θεωρία των Μεγάλων Δυνάμεων βασίστηκε στο δόγμα της ανεμπόδιστης επίδειξης του θαλάσσιου ηγεμονισμού τους, μέσα από την υιοθέτηση του καθεστώτος του ελεύθερου περάσματος. Η θεωρία αυτή στηρίχθηκε στο μασκαρεμένο καθεστώς του διαμετακομιστικού περάσματος από τα στενά που εξυπηρετούν τη διεθνή ναυσιπλοία και που μετά την παραχώρηση, όπως θεωρήθηκε, της επέκτασης της αιγιαλίτιδας ζώνης μέχρι τα 12 ν.μ., υιοθετήθηκε στη θέση του αβλαβούς περάσματος που είχε υιοθετηθεί από τη Συνδιάσκεψη της Γενεύης το 1958.

3. *Η τελική ρύθμιση.* Σε μία προσπάθεια εξεύρεσης ενός CONSENSUS που θα έφερνε κοντά τις εκ διαμέτρου αντίθετες αυτές προαναφερθείσες τάσεις, η Σύμβαση φαίνεται να υιοθετεί, σε μία πρώτη φάση, ταυτόχρονα και τις δύο προτεινόμενες ρυθμίσεις.

Έτσι, στα πλαίσια μιας πρώτης γενικής ρύθμισης, το άρθρο 52 φαίνεται να ικανοποιεί τις απαιτήσεις των αρχιπελαγικών κρατών, υιοθετώντας το καθεστώς του αβλαβούς περάσματος των ξένων πλοίων μέσα από τα αρχιπελαγικά νερά όπως ακριβώς συμβαίνει με το πέρασμα μέσα από την αιγιαλίτιδα ζώνη ενός παράκτιου κράτους⁴⁴.

Στη συνέχεια, το μακροσκελές άρθρο 53 που ακολουθεί αναφέρεται στο καθεστώς του λεγόμενου «αρχιπελαγικού περάσματος». Σύμφωνα με το νέο ειδικό αυτό καθεστώς, το αρχιπελαγικό κράτος είχε τη δυνατότητα (παρ. 1), αλλά και την υποχρέωση (παρ. 4) να καθορίζει μέσα στα αρχιπελαγικά του νερά και στην παρακείμενη σε αυτά αιγιαλίτιδα ζώνη, διαδρόμους θαλάσσιας και εναέριας κυκλοφορίας που να επιτρέπουν το συνεχές και σύντομο πέρασμα ξένων πλοίων και αεροπλάνων. Οι θαλάσσιοι και εναέριοι αυτοί διάδρομοι καθορίζονται από μία σειρά συνεχών γραμμών που ενώνουν τα σημεία εισόδου και εξόδου. Κατά τη διάρκεια του περάσματος από τους διαδρόμους αυτούς, τα πλοία και αεροπλάνα δεν επιτρέπεται να παρεκκλίνουν των αξονικών αυτών γραμμών περισσότερο από 25 ν.μ., ενώ δεν μπορούν επίσης να πλέουν σε μία απόσταση από τις (νησιωτικές) ακτές μικρότερη του ενός

---

44. Βλ. Τμήμα 3 του Μέρους II της Σύμβασης: «Αβλαβές πέρασμα μέσα στην αιγιαλίτιδα ζώνη».

δεκάτου της απόστασης που χωρίζει τα πλέον κοντινά σημεία των νησιών που περικλείουν έναν παρόμοιο διάδρομο κυκλοφορίας.

Τέλος, σύμφωνα με τις παραγράφους 3, 4 και 12 του ίδιου άρθρου, το αρχιπελαγικό πέρασμα των ξένων πλοίων και αεροπλάνων από τους προκαθορισμένους αυτούς διαδρόμους, θεωρείται πέρασμα σε διαμετακόμιση, που στην ουσία είναι ελεύθερο, αφού εξομοιώνεται με το πέρασμα από τα λεγόμενα διεθνή στενά που ενώνουν δύο ανοιχτές θάλασσες ή δύο αποκλειστικές οικονομικές ζώνες.

Δεκέμβρης 1987

*Αιγαίο και Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη**

Στόχος της μελέτης αυτής είναι ο εντοπισμός, η εξέταση και η αξιολόγηση των επιπτώσεων και ιδιαίτερα των διαφοροποιήσεων που επήλθαν στο νομικό πλαίσιο της Ελληνο-Τουρκικής διαφοράς για την Ηπειρωτική Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, μετά από την καθιέρωση στο χώρο του Διεθνούς Δικαίου της θάλασσας του νέου θεσμού της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ), μιας ζώνης δικαιοδοσίας των παράκτιων κρατών που αλλάζει σημαντικά την κατανομή του υγρού στοιχείου του πλανήτη μας¹. Πρόκειται ουσιαστικά για μια σύγκριση των δύο θεσμών και εξαγωγή συμπερασμάτων, με ιδιαίτερη αναφορά στο Αιγαίο.

---

* Μια πρώτη μορφή της μελέτης αυτής παρουσιάστηκε στο διήμερο συνέδριο της Ελλ. Εταιρίας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων που έγινε στην Θεσ/νίκη στις 13 και 14 Δεκεμβρίου 1986, με θέμα τις Ελληνο-τουρκικές σχέσεις: 1974-1986.

1. Η τεράστια σημασία της γίνεται αντιληπτή αν λάβουμε υπόψη ότι στην περιοχή που καλύπτει παγκοσμίως η ΑΟΖ (40% των ωκεανών), βρίσκονται το 96% των παγκόσμιων αλιευτικών πεδίων και το 87% των γνωστών υποθαλάσσιων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου. Β. Kwiatkowska: Exclusive Economic Zone - General Evaluation, - Essays of the New Law of the Sea (Ed. B. Vukas) University of Zagreb - Institute of Intern. Law and Intern. Relations, Zagreb, 1985, σελ. 100.

Η ανάλυση θα επιδιωχθεί να γίνει σε αυστηρά νομικό επίπεδο, ενώ στο τέλος θα γίνει απόπειρα συνοπτικής εκτίμησης των ενδεχόμενων παραμέτρων που θα μπορούσαν να καθορίσουν την στάση της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής πάνω στο ζήτημα.

Τα επί μέρους στοιχεία της Ελληνο-Τουρκικής διαφοράς για την Ηπειρωτική Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου είναι λίγο ή πολύ γνωστά, κι έτσι δεν θα αναφερθώ σ' αυτά ². Για συστηματικούς όμως λόγους θα κάνω μια σύντομη αναφορά στις δύο έννοιες, Υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ.

Η σύμβαση του 1982 για το (Νέο) Δίκαιο της Θάλασσας, προϊόν της 3ης Συνδιάσκεψης του ΟΗΕ για το ίδιο θέμα, επέφερε σημαντικές αλλαγές στον ευρύτερο χώρο του Δικαίου της Θάλασσας και συνεπώς και στο νομικό πλαίσιο της Ελληνο-Τουρκικής διαφοράς.

Η Σύμβαση αυτή δεν έχει βέβαια τεθεί ακόμη σε ισχύ. Υπερψηφίσθηκε στις 30-4-1982 από 130 κράτη (και την Ελλάδα), καταψηφίσθηκε από 4 (και την Τουρκία), ενώ 17 κράτη απέσχον από την ψηφοφορία. Έχει υπογραφεί συνολικά από 159 κράτη ενώ μέχρι την 15-8-1985 είχε επικυρωθεί από 22 κράτη ³. Για την θέση της σε ισχύ απαιτείται η πάροδος ενός έτους από την 60η επικύρωση (άρθρο 308). Η Σύμβαση αυτή λοιπόν δεν δεσμεύει συμβατικά ούτε την Τουρκία, που δεν την υπέγραψε, ούτε ακόμη

---

2. Βλ. ενδεικτικά:

α. Χ. Ροζάκη. Η διαφορά για την οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου - Το Αιγαίο και η Ελληνοτουρκική κρίση. Εκδόσεις Μετώπη. Αθήνα. 1979. σελ. 211.

β. Μ. Σταυρινού. Το πρόβλημα της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα - Αθήνα - Κομοτηνή. 1986.

γ. Μ. Μιχαήλ. Η οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου και το Διεθνές Δίκαιο. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα - Κομοτηνή. 1985.

δ. Χ. Σαζανίδη. Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973 - 1978. Θεσ/νίκη. 1979.

ε. Μ. Κουλούρη. Το Διεθνές Δίκαιο της Υφαλοκρηπίδας και οι τάσεις του Δικαίου της Θαλάσσης. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα - Αθήνα. 1976.

στ. Α. Wilson. The Aegean Dispute. Adelphi papers No 155. Intern. Institute for Strategic Studies - London. 1979.

ζ. L. Gross. The dispute between Greece and Turkey concerning the Continental Shelf in the Aegean. American Journal of Intern. Law. Vol. 71. No. 1. 1977. σελ. 31.

η. D.E.Karl. Islands and the delimitation of the Continental Shelf: A framework for analysis. American Journal of Intern. Law. Vol. 71. No 4 1977. σελ. 642.

3. The Law of the Sea. Status of the U.N. Convention on the Law of the Sea - United Nations. N. York. 1985.

την Ελλάδα, που δεν την επικύρωσε. Παρά ταύτα όμως και πριν ακόμη την θέση της σε ισχύ, η Σύμβαση του 1982 έχει επηρεάσει καθοριστικά το ισχύον Εθνικό Διεθνές Δίκαιο της Θάλασσας. Έτσι, κατά την κρατούσα στην θεωρία και στην νομολογία άποψη, η σχεδόν καθολική συμμετοχή των Κρατών της διεθνούς Κοινότητας στις εργασίες της 3ης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας, καθώς και η μεγάλη σύμπτωση απόψεων (consensus) που προέκυψε πάνω στα περισσότερα θέματα, καθιστούν τον κορμό των διατάξεων της τμήμα του Διεθνούς Εθνικού Δικαίου που δεσμεύει όλα τα κράτη, συμβαλλόμενα και μη.

Μεταξύ των διατάξεων που θεωρούνται ότι έχουν εθιμική ισχύ είναι και οι βασικές ρυθμίσεις του νέου θεσμού της ΑΟΖ. Αυτό έγινε αποδεκτό και από το Διεθνές Δικαστήριο⁴. Το ίδιο πρέπει να ισχύει, συμπερασματικά, και για την νέα έννοια και κριτήρια προσδιορισμού της υφαλοκρηπίδας. Είναι χαρακτηριστικό ότι κράτη όπως οι Η.Π.Α., η ΕΣΣΔ, η Μ.Βρετανία κ.ά., που δεν ψήφισαν τη Σύμβαση και εναντιώθηκαν κατ' αρχήν στην καθιέρωση του θεσμού της ΑΟΖ, ήρθαν πολύ σύντομα και υποθέτησαν και αυτά την δική τους ΑΟΖ.

Ας δούμε τώρα πού εντοπίζονται οι αλλαγές που επέφερε η νέα Σύμβαση στην Ελληνοτουρκική διαφορά για την Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου.

Πρώτον, άλλαξε η νομική έννοια της Ηπ. Υφαλοκρηπίδας, σε σχέση με αυτήν που ίσχυε μέχρι τότε με βάση την σχετική Σύμβαση της Γενεύης του 1958. Άλλαξαν δηλαδή τα κριτήρια προσδιορισμού της έννοιάς της, με συνέπεια να μεταβληθεί (και να σταθεροποιηθεί πλέον) το εξωτερικό όριό της, και να αυξηθεί η έκτασή της.

Δεύτερον, άλλαξε το νομικό πλαίσιο και τα κριτήρια οριοθέτησης των επικαλυπτόμενων περιοχών της Υφαλοκρηπίδας μεταξύ κρατών με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές.

Τρίτον, καθιερώθηκε ένας νέος θεσμός στο δίκαιο της Θάλασσας, μία νέα ζώνη δικαιοδοσίας του παράκτιου κράτους, η *Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη*, (Α.Ο.Ζ.) που αποτελεί την κυριότερη έκφραση της τάσης που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες για βαθμιαία επέκταση της κυριαρχίας των παράκτιων κρατών στον γύρω τους θαλάσσιο χώρο.

Στην ζώνη αυτή ουσιαστικά περιλήφθηκε και αφομοιώθηκε και

---

4. I.C.J. - Υπόθεση Υφαλοκρηπίδας Μάλτας - Λιβύης, 1985, παρ. 34. I.L.M. Vol. XXIV, No 5. Sept. 1985.

το καθεστώς της Υφαλοκρηπίδας (μέχρι τα 200 ν.μ.) η οποία όμως για συγκεκριμένους λόγους εξακολούθησε να υπάρχει σαν αυτοτελής έννοια στο κείμενο της Σύμβασης (κυρίως για την πέρα των 200 ν.μ. Υφαλοκρηπίδα, και για όσα κράτη δεν ήθελαν να θεσπίσουν ΑΟΖ, ή μέχρις ότου την θεσπίσουν) ⁵.

Από τις τρεις αυτές θεμελιακές διαφοροποιήσεις των κανόνων του δικαίου της θάλασσας και τις αντίστοιχες επιπτώσεις τους στην Ελληνο-Τουρκική διαφορά για την θαλάσσια δικαιοδοσία στο Αιγαίο, θα εξετάσω μόνο την τρίτη, δηλ. την ΑΟΖ. Τις διαφοροποιήσεις που επιφέρουν οι δύο άλλες αλλαγές, μολονότι αποτελούν πολύ ενδιαφέροντες χώρους επιστημονικής ανάλυσης, τις θεωρώ δεδομένες, μια και ισχύουν και στα πλαίσια της ΑΟΖ (δηλ. τόσο την διαδικασία οριοθέτησης, που είναι όμοια στην Υφαλοκρηπίδα και την ΑΟΖ, όσο και την νέα έννοια της Υφαλοκρηπίδας που ισχύει επίσης στα πλαίσια της ΑΟΖ) και δεν τις εξετάζω αυτοτελώς ⁶, παρά μόνο στο βαθμό που είναι απαραίτητο για την ανάλυση των επιπτώσεων της ΑΟΖ.

ΑΟΖ και Υφαλοκρηπίδα: Μια σύγκριση.

Ας δούμε τώρα σύντομα, τις έννοιες και το περιεχόμενο των ασκούμενων δικαιωμάτων στις δύο αυτές ζώνες θαλάσσιας

---

5. Για τα θέματα αυτά βλ. μεταξύ άλλων, και:

α. B. Vukas. The LOS Convention and Sea Boundary Delimitation. - Essays on the New Law of the Sea (Ed. B. Vukas) ο.π. υποσ. 1 σελ. 147.

β. D. Rudolf, Some remarks about the provisions concerning the Cont. Shelf in the U.N. Convention on the LOS - Essays on the New Law of the Sea, ό.π., σελ. 141.

γ. E. Gounaris, The Extention and Delimitation of Sea Areas under the Sovereignty, Sovereign Rights and jurisdiction of Coastal States, - Essays on the New LOS, ό.π., σελ. 85.

δ. J. Evensen. The Delimitation of Exclusive Economic Zones and Continental Shelves as Highlighted by the International Court of Justice. - The New Law of Sea. (Eds. C. Rozakis - C. Stephanou). North-Holland. Amsterdam, N. York. Oxford. 1983. σελ. 107.

ε. C. Rozakis. Compromises of States Interests and their repercussions upon the rules on the delimitation of the Continental Shelf: From the Truman Proclamation to the 1982 Convention on the LOS.- The New Law of the Sea (Eds. Rozakis - C. Stephanou) ό.π., σελ. 155.

6. Για τα θέματα αυτά βλ. και:

α. Γρ. Τσάλτα. Το καθεστώς της Ηπ. Υφαλοκρηπίδας σύμφωνα με την Νέα Σύμβαση (1982) για το διεθνές δίκαιο της θάλασσας και τα Ελληνικά συμφέροντα. «(Διεθνές) Δίκαιο και (Διεθνής) Πολιτική» τ.9. Εκδόσεις Παρτηρητής. Θεσ/νίκη. 1985. σ. 191.

δικαιοδοσίας: Η Υφαλοκρηπίδα σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης του 1958, (ά.1) αποτελείται από τον βυθό της θάλασσας και το υπέδαφος των υποθαλάσσιων περιοχών που παράκεινται στις ακτές, αλλά βρίσκονται έξω από την αιγιαλίτιδα ζώνη μέχρι βάθους 200 μέτρων ή και πέρα από το όριο αυτό, μέχρι του σημείου όπου το βάθος των υπερκείμενων υδάτων επιτρέπει την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων των ενλόγω περιοχών.

Ήδη, όπως είδαμε, με βάση τη νέα σύμβαση του 1982 (ά. 76-85) η νομική έννοια της Υφαλοκρηπίδας προσδιορίζεται πλέον σαν ο βυθός και το υπέδαφος των υποθαλάσσιων περιοχών που εκτείνονται πέραν της χωρικής θάλασσας, σ' όλο το εύρος της φυσικής προέκτασης του εδάφους μέχρι το εξωτερικό όριο του υφαλοπλάισιου, ή σε απόσταση 200 ν.μ. από τις γραμμές βάσης της χωρικής θάλασσας, όταν το εξωτερικό όριο του υφαλοπλάισιου δεν εκτείνεται πέρα από αυτή την απόσταση.

Όταν το υφαλοπλάισιο εκτείνεται πέρα από τα 200 ν.μ. τότε το εξωτερικό του όριο θα φθάνει μέχρι τα 60 ν.μ. από το τέλος του ηπειρωτικού ανυψώματος ή 350 ν.μ. από τις γραμμές βάσης ή 100 ν.μ. από την ισοβαθή των 2.500 μέτρων (ά. 76) ⁷.

Η διαφορά λοιπόν ανάμεσα στην παλιά και την νέα έννοια της Υφαλοκρηπίδας έγκειται στο ότι εγκαταλείπεται πλέον το κριτήριο του βάθους και της δυνατότητας εκμετάλλευσης του βυθού και αντικαθίστανται από το γεωλογικό κριτήριο και το κριτήριο της απόστασης, ενώ το εξωτερικό της όριο είναι πλέον σταθερό.

Στην Υφαλοκρηπίδα το παράκτιο κράτος ασκεί κυριαρχικά δικαιώματα προς τον σκοπό εξερεύνησης και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων του βυθού και του υπεδάφους του (εδώ αναφερόμαστε σε μη ζώντες φυσικούς πόρους και καθιστικά είδη του βυθού), του παρέχονται μάλιστα και μερικές άλλες

β. Κ. Οικονομίδη, Βασικές ρυθμίσεις του νέου Δικαίου της Θάλασσας, Δ. Δίκαιο και Δ. Πολιτική, ο.π. σελ. 183-184.

γ. Κ. Οικονομίδη, ΕΛ.Ι.ΑΜ. Ε.Π., Συνέδριο για τις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Απρίλιος 1986, ΕΛ. Ι. ΑΜ. Ε. Π., Αθήνα 1986, σελ. 2 επ.

7. Υφαλοπλάισιο (γεωλογική έννοια ευρύτερη της Υφαλοκρηπίδας) είναι η προέκταση της ηπειρωτικής μάζας του παράκτιου κράτους κάτω από την θάλασσα, που αποτελείται από τον βυθό και το υπέδαφος του πλατώματος, του υφαλοπρανούς και του ηπειρωτικού ανυψώματος. Υφαλοπρανός είναι το τμήμα του βυθού που κατεβαίνει σε βάθος μεγαλύτερο από 200 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας και παρουσιάζει κλίση από 30^ο-45^ο. Ηπειρωτικό ανύψωμα είναι το ακραίο τμήμα του υφαλοπλάισιου (μετά το υφαλοπρανός) που δημιουργείται από κατακρημνίσεις του υφαλοπρανούς. Βλ. Ορολογία Νέου διεθνούς δικαίου της Θάλασσας, ΠΑΣΠΕ, Αθήνα, 1984.

δικαιοδοσίες σχετικές με την άσκηση των παραπάνω δικαιωμάτων (δηλ. δικαιοδοσία για εγκατάσταση τεχνητών νησιών και άλλων κατασκευών και εγκαταστάσεων και για την διενέργεια γεωτρήσεων). Τα δικαιώματα αυτά του παράκτιου κράτους επί της Υφαλοκρηπίδας είναι ανεξάρτητα από πραγματική ή πλασματική κατοχή, καθώς επίσης και από κάθε ρητή διακήρυξη. Υφίστανται «ιδίω δικαίω και εξ υπαρχής» (*ipso jure et ab initio*) και είναι αποκλειστικά, με την έννοια ότι, εάν το παράκτιο κράτος δεν εξερευνά και δεν εκμεταλλεύεται την Υφαλοκρηπίδα, κανείς δεν μπορεί να αναλάβει τέτοιες δραστηριότητες ούτε να αξιώσει δικαιώματα, χωρίς την ρητή συναίνεση του παράκτιου κράτους. Τα δικαιώματα του παράκτιου κράτους στην Υφαλοκρηπίδα δεν επηρεάζουν το καθεστώς των υπερκείμενων υδάτων της (ά. 77).

Η ΑΟΖ, από την άλλη πλευρά, είναι μια θαλάσσια ζώνη που αρχίζει μετά την χωρική θάλασσα και είναι παρακείμενη σ' αυτήν, που το εύρος της φθάνει τα 200 ν.μ. από τις γραμμές βάσης της χωρικής θάλασσας και στην οποία το παράκτιο κράτος ασκεί τα δικαιώματα που προβλέπονται στη Σύμβαση (ά. 55-75) ενώ τα λοιπά κράτη απολαμβάνουν τις αντίστοιχες ελευθερίες που τους παρέχει η Σύμβαση. Η ΑΟΖ περιλαμβάνει τα υπερκείμενα ύδατα, τον βυθό και το υπέδαφος της περιοχής της.

Στην ΑΟΖ το παράκτιο κράτος ασκεί κυριαρχικά (επίσης) δικαιώματα, προς τον σκοπό εξερεύνησης και εκμετάλλευσης, διατήρησης και διαχείρισης των φυσικών πόρων, ζώντων και μη ζώντων, των υπερκείμενων υδάτων, του βυθού και του υπεδάφους του, καθώς και σε σχέση με άλλες δραστηριότητες, που αποβλέπουν στην οικονομική εκμετάλλευση και εξερεύνηση της ζώνης, όπως η παραγωγή ενέργειας από τα ύδατα, τα ρεύματα και τους ανέμους.

Επίσης ασκεί (αποκλειστική) δικαιοδοσία α) για την εγκατάσταση και χρήση τεχνητών νησιών, εγκαταστάσεων και κατασκευών β) για την θαλάσσια επιστημονική έρευνα γ) για την προστασία και διατήρηση του θαλάσσιου περιβάλλοντος και τέλος έχει διάφορα άλλα δικαιώματα, που δεν προβλέπονται ρητά στη Σύμβαση, στα όρια της ζώνης. Τα δικαιώματα αυτά σε σχέση με το βυθό και το υπέδαφος θα ασκούνται σύμφωνα με τις διατάξεις για την Υφαλοκρηπίδα, του μέρους VI (ά. 76-85) της Σύμβασης.

Για την άσκηση των δικαιωμάτων επί της ΑΟΖ απαιτείται προηγούμενη διακήρυξη και καθιέρωσή της από την πλευρά του παράκτιου κράτους. Τα δικαιώματα των άλλων κρατών στην

ΑΟΖ προβλέπονται ρητά και συγκεκριμένα και είναι ορισμένες μόνον από τις ελευθερίες που προβλέπονται για την ανοικτή θάλασσα (ά. 87), δηλ. αυτές της ναυσιπλοΐας, υπέρπτησης και τοποθέτησης καλωδίων και σωληνώσεων, καθώς και άλλες συναφείς προς την άσκηση των παραπάνω ελευθεριών⁸.

Ας εντοπίσουμε τώρα επιγραμματικά, με βάση την παραπάνω ανάλυση, τα στοιχεία διαφοροποίησης της ΑΟΖ σε σχέση με την Υφαλοκρηπίδα:

1. Τα δικαιώματα επί της Υφαλοκρηπίδας υφίστανται εξ υπαρχής ενώ στην περίπτωση της ΑΟΖ απαιτείται ειδική διακήρυξη του κράτους.

2. Το καθεστώς της Υφαλοκρηπίδας χορηγεί δικαιώματα στον βυθό και το υπέδαφος, ενώ η ΑΟΖ επί πλέον και στην υδάτινη στήλη που υπέρκειται του βυθού (και ορισμένα περιορισμένα δικαιώματα στον υπερκείμενο εναέριο χώρο).

3. Η Υφαλοκρηπίδα μπορεί να ξεπερνάει σε εύρος τα 200 ν.μ. εφ' όσον βέβαια το Υφαλοπλαίσιο εκτείνεται πέρα απ' αυτό το όριο. Η ΑΟΖ φθάνει μέχρι τα 200 ν.μ. από τις γραμμές βάσης.

4. Στην Υφαλοκρηπίδα χορηγούνται δικαιώματα που αποβλέπουν στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων της. Είναι δηλ. λειτουργικά, θα λέγαμε, δικαιώματα επί των οικονομικών πόρων της ζώνης. Αντίθετα στην ΑΟΖ τα χορηγούμενα δικαιώματα ενώ και αυτά κατ' αρχήν αφορούν οικονομική εκμετάλλευση, περιλαμβάνουν και πρόσθετες δικαιοδοσίες με μη οικονομικό σκοπό, ή μη αποκλειστικά οικονομικό σκοπό. Είναι δηλαδή πολυλειτουργικός ο χαρακτήρας της.

5. Στην Υφαλοκρηπίδα τα κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας είναι το γεωολογικό (η έκταση του υφαλοπλάσιου) και το της απόστασης (200 ν.μ. ή σε συγκεκριμένες περιπτώσεις περισσότερο). Στην ΑΟΖ μοναδικό και κυρίαρχο κριτήριο είναι

---

8. Περισσότερα για το καθεστώς της ΑΟΖ βλ. ενδεικτικά:

α. W.C. Extavour. *The Exclusive Economic Zone*. Sijthoff Leiden, 1979

β. F. Orrego Vicuna. (editor): *The Exclusive Economic Zone. A Latin American Perspective*. Westview Press. Boulder, Colorado, 1984.

γ. M. Scerni. *La zone économique exclusive: son importance, sa nature juridique et les problèmes principaux y relatifs*. Thesaurus Acroasium Vol. VII. Institute of Public Intern. Law and Intern. Relations of Thessaloniki, Thessaloniki 1977, σελ. 157.

δ. Χρ. Ροζάκη. *Το Δίκαιο της Θάλασσας και η διαμόρφωσή του από τις διεκδικήσεις των παράκτιων κρατών*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1976, σελ. 296 επ.

ε. Ε. Ρούκουνα, *Διεθνές Δίκαιο V.II*, Εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα 1982, σελ. 221 επ.

αυτό της απόστασης των 200 ν.μ. από τις γραμμές βάσης.

6. Το καθεστώς της Υφαλοκρηπίδας, δεν επηρεάζει το χαρακτήρα των υπερκείμενων αυτής υδάτων σαν ανοικτής θάλασσας. Αντίθετα, στην ΑΟΖ η θαλάσσια (υδάτινη) ζώνη μέχρι τα 200 ν.μ., κατά την επικρατέστερη άποψη, δεν έχει πλέον το καθεστώς της ανοικτής θάλασσας, αλλά ένα *sui generis* νομικό καθεστώς, με βάση τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που προβλέπει η Σύμβαση για την ΑΟΖ ⁹.

Από την άλλη πλευρά αν θέλαμε να εντοπίσουμε τις υπάρχουσες ομοιότητες των δύο θεσμών θα παρατηρούσαμε ότι:

1. Το είδος των ασκούμενων δικαιωμάτων και στις δύο περιπτώσεις είναι κυριαρχικά δικαιώματα επί των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πόρων (στην ΑΟΖ υπάρχουν επιπλέον και άλλες αποκλειστικές αρμοδιότητες).
2. Είναι κατ' αρχήν όμοιο το εύρος των δύο ζωνών, δηλ. 200 ν.μ., με βάση βέβαια την νέα έννοια της Υφαλοκρηπίδας (εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις).
3. Το καθεστώς του βυθού και του υπεδάφους (δηλ. το καθεστώς της Υφαλοκρηπίδας) είναι όμοιο και ταυτόσημο και στους δύο θεσμούς.
4. Και τις δύο ζώνες έχουν τόσο τα ηπειρωτικά όσο και τα νησιωτικά εδάφη.

---

9. Την άποψη αυτή (την οποία ασπάζεται και ο γράφων) δέχεται σήμερα και η πλειονότητα των διεθνολόγων (τόσο αριθμητικά όσο και γεωγραφικά), και αποτελεί συμβιβαστική τοποθέτηση ανάμεσα στις ακραίες θέσεις ορισμένων Λατινοαμερικανικών χωρών, (ότι η ΑΟΖ έχει καθεστώς χωρικής θάλασσας), και των μεγάλων Ναυτικών δυνάμεων, (ότι τα ύδατα της διατηρούν το καθεστώς της ανοικτής θάλασσας). Υπέρ του *sui generis* καθεστώτος, βλ. ενδεικτικά:

α. J.C. Lupinacci, *The legal status of the EEZ in the 1982 Convention on the Law of the Sea - στο: The Exclusive Economic Zone. A Latin American Perspective.* - F. Orrego Vicuna (Editor) ό.π. σελ. 75.

β. A.A. Schreiber, *The EEZ: its legal nature and the problem of military uses.* - *The EEZ: A Latin American Perspective.* ο.π. σελ. 123.

γ. F. Orrego Vicuna, *La Zone Economique Exclusive: Regime et nature Juridique dans le Droit International - Recueil des Cours.* 1986 IV.

δ. J.P. Queneudec: *Un Problème en suspens: La nature de la zone économique.* *Revue Iranienne des Relations Internationales.* Nos 5 - 6. 1975 - 1976.

ε. C.A. Fleischer, *The right to a 200 -mile exclusive economic zone or a special fishery zone.* *San Diego Law Review.* v. 14, no 3, 1977.

Αντίθετα υποστηρίζει (το 1979, πριν δηλαδή την οριστικοποίηση του νομικού καθεστώτος της ΑΟΖ) ότι το καθεστώς των υδάτων της ΑΟΖ είναι αυτό της ανοικτής θάλασσας, ο D.P. O'Connell, *The International Law of the Sea*, I.A. Shearer (ed.), Oxford, 1982, v.I., σελ. 575.

Τα πλεονεκτήματα της ΑΟΖ σε σχέση με την Υφαλοκρηπίδα - Επιπτώσεις στο Αιγαίο.

Από την παραπάνω απαρίθμηση και σύγκριση μπορούμε πλέον να εξαγάγουμε τα πλεονεκτήματα της ΑΟΖ, σε σχέση με την Υφαλοκρηπίδα, και μάλιστα να τα εξειδικεύσουμε στον χώρο της Ελληνο-Τουρκικής διαφοράς, το Αιγαίο. Θα ξεκινήσουμε βέβαια από την βασική (προ)ϋπόθεση ότι η Ελλάδα εξαγγέλει και καθιερώνει ΑΟΖ. Έτσι λοιπόν διαπιστώνουμε ότι:

1. Η ΑΟΖ χορηγεί κυριαρχικά δικαιώματα στο παράκτιο κράτος πάνω και στον υδάτινο όγκο των 200 ν.μ. (για την ακρίβεια 200 μείον το εύρος της χωρικής θάλασσας) από την ακτή, και φυσικά περιλαμβάνει όλα τα δικαιώματα επί της Υφαλοκρηπίδας, (δηλ. βυθό και υπέδαφος μέχρι τα 200 ν.μ.) πάντοτε βέβαια, κατ' αρχήν, για οικονομικούς σκοπούς (εκμετάλλευση φυσικών πόρων).
2. Επίσης χορηγεί ορισμένα δικαιώματα στον υπερκείμενο εναέριο χώρο, συναφή με την άσκηση των άλλων δικαιωμάτων της ζώνης.
3. Είναι μια ζώνη κρατικής δικαιοδοσίας, που χωρίς (κατά την επικρατέστερη άποψη) να είναι ζώνη πλήρους κυριαρχίας του παράκτιου κράτους, παρά ταύτα δεν έχει το καθεστώς της ανοικτής θάλασσας, αλλά χαρακτηρίζεται ως ζώνη *sui generis* και διέπεται από τις ιδιαίτερες ρυθμίσεις και καθεστώς των άρθρων 55-75 της Σύμβασης. Στην ΑΟΖ δηλ. έχουμε μια ζώνη με κυριαρχικά δικαιώματα και δικαιοδοσίες πάνω στα ύδατα, τον βυθό, το υπέδαφος (και τον εναέριο χώρο), που ξεπερνούν τους οικονομικούς σκοπούς της εξερεύνησης και εκμετάλλευσης για τους οποίους κατ' αρχήν θεσπίστηκαν και εισέρχονται και σ' άλλους τομείς. Γίνεται δηλαδή η ΑΟΖ τόσο από άποψη χώρου, όσο και από άποψη περιεχομένου δικαιωμάτων, μια ζώνη οιονεί κυριαρχίας (*quasi sovereignty*) του παράκτιου κράτους, αν εξαιρέσουμε βέβαια τα δικαιώματα επικοινωνίας που διατηρούν τα τρίτα κράτη (ναυσιπλοΐα, υπέρπτηση, τοποθέτηση καλωδίων και σωληνώσεων). Στη ζώνη αυτή ενοποιείται σε μια εννοιολογική και νομική ενότητα το καθεστώς του βυθού και του υπεδαφους (που προϋπήρχε με βάση τις διατάξεις για την Υφαλοκρηπίδα), με το καθεστώς των υπερκείμενων υδάτων.

Εναπόκειται πλέον στην διεθνή πρακτική των κρατών, που θα εξειδικεύσουν με την εσωτερική τους νομοθεσία τις διατάξεις της Σύμβασης και θα ενασκήσουν και επιβάλουν στην πράξη

τα απορρέοντα από το κείμενο της Σύμβασης δικαιώματά τους, να δείξει ποιόν χαρακτήρα θα λάβει τελικά η ΑΟΖ, είτε ως ζώνη πλήρους κυριαρχίας (άποψη ορισμένων Λατινοαμερικανικών κρατών) είτε ως ζώνη οικονομικού περιεχομένου δικαιωμάτων και δικαιοδοσίας, με *suī generis* καθεστώς. Όπως χαρακτηριστικά τόνισε ο καθηγητής Ο'Connell: «το πραγματικό καθεστώς της δεν θα βασισθεί τόσο στην ερμηνεία του κειμένου, όσο θα είναι αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των πολιτικών δυνάμεων στην προοπτική του χρόνου»¹⁰.

Ακόμη και στη δεύτερη όμως περίπτωση, η διατύπωση της Σύμβασης και οι δικαιοδοσίες που προβλέπει, δίνουν την δυνατότητα στο παράκτιο κράτος να ασκεί σημαντικό έλεγχο σ' όλα σχεδόν τα θέματα και τις χρήσεις του χώρου της ΑΟΖ. Και αυτό θα προκύψει συν τοις άλλοις και από μια διευρυμένη ερμηνεία και εφαρμογή των σχετικών δικαιωμάτων του, που πρέπει να θεωρείται πολύ πιθανή. Δημιουργείται λοιπόν ένας σύνδεσμος ιδιαίτερα στενός ανάμεσα στο παράκτιο κράτος και τον παρακείμενο θαλάσσιο χώρο που καλύπτει η ΑΟΖ.

4. Ρητά κατά την Σύμβαση (ά. 121), όπως συνέβαινε εξ' άλλου και με την Υφαλοκρηπίδα στην Σύμβαση του 1958, (ά. 1.β) και τα νησιά έχουν τη δική τους ΑΟΖ. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι στο Αιγαίο οι θαλάσσιες ζώνες των νησιών είναι αυτές που κυρίως καθορίζουν το νομικό καθεστώς, την κυριαρχία και τις συναφείς δικαιοδοσίες.

Το γεγονός ότι η νέα Σύμβαση του 1982 χορηγεί ρητά και απερίφραστα, με ιδιαίτερο άρθρο, την νέα ζώνη που θεσπίστηκε, (την ΑΟΖ) και στα νησιά, έρχεται να επαναβεβαιώσει πανηγυρικά αυτό που ίσχυε στην Υφαλοκρηπίδα. Η εισαγόμενη εξαίρεση των βραχονησίδων ουσιαστικά ενισχύει τον κανόνα και με την σαφή και περιοριστική διατύπωσή της φράζει τον δρόμο σε περαιτέρω εξαιρέσεις.

Έτσι λοιπόν ο συνδυσμός του νομικού κανόνα ότι και τα νησιά έχουν ΑΟΖ, με την ιδιαιτερότητα της γεωγραφικής διαμόρφωσης του Αιγαίου ως Αρχιπελάγους, με πληθώρα νησιών, πυκνοκατοικημένων και οικονομικά αυτόνομων, σε γεωγραφική συνέχεια τόσο μεταξύ τους όσο και με τον Ελλαδικό κορμό, αλλά επίσης πολύ κοντά στις Τουρκικές ακτές (που λειτουργούν ως φράγμα των Τουρκικών δικαιωμάτων προς τον κυρίως χώρο του Αιγαίου), μεγιστοποιεί την Ελληνική κυριαρχία και δικαιοδοσία σ' όλο τον εσωτερικό χώρο του

---

10. D.P. O'Connell, *The International Law of the Sea*, ο.π. v.I, σελ. 578.

Αιγαίου (με την έννοια βέβαια των κυριαρχικών δικαιωμάτων και λοιπών δικαιοδοσιών ως προς την ΑΟΖ).

Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι, χωρίς να επεκταθεί η Ελληνική αιγιαλίτιδα ζώνη σε 12 ν.μ., στο Αιγαίο δεν απομένει πλέον υδάτινος χώρος με καθεστώς ανοικτής θάλασσας. Βέβαια η κατάσταση αυτή δεν επηρεάζει καθόλου την ναυσιπλοΐα και τα άλλα δικαιώματα επικοινωνίας των τρίτων κρατών. Προστίθεται δηλ. με την καθιέρωση της ΑΟΖ, στην Ελληνική Υφαλοκρηπίδα και το υπέδαφός της, και η υδάτινη στήλη που υπέρκειται (και για κάποιες, περιορισμένες βέβαια, δικαιοδοσίες και η εναέρια στήλη).

Η νομική δυνατότητα αυτή, σε συνδυασμό με την ενδεχόμενη στο μέλλον, και ευκατὰ για την Ελλάδα, επέκταση του καθεστώτος του Αρχιπελάγους και στα μικτά αρχιπελαγικά κράτη, όπως η Ελλάδα¹¹, θα κατοχυρώσουν ολοκληρωτικά τα φυσικά και πανάρχαια δικαιώματα της χώρας μας, στην κατ' εξοχήν θάλασσά της, το Αιγαιακό Αρχιπέλαγος, και κυρίως θα ενισχύσουν την κυριαρχία της πάνω στα νησιά του Ανατ. Αιγαίου, για τα οποία έχουν εκφρασθεί Τουρκικές βλέψεις, βοηθώντας την συνέχεια και την ενότητά τους με τον ηπειρωτικό κορμό της χώρας.

5. Ένα άλλο στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, σαν σημαντικό πλεονέκτημα της ΑΟΖ έναντι της Υφαλοκρηπίδας, έχει σχέση με την βάση του τίτλου του παράκτιου κράτους σε κάθε μια από τις δύο έννοιες, την αντιπαράθεση δηλαδή του κριτηρίου της απόστασης (εγγύτητας με την ξηρά) απ' την μια μεριά (ΑΟΖ) και του αντίστοιχου γεωλογικού (φυσικής προέκτασης) απ' την άλλη (Υφαλοκρηπίδα). Πράγματι το κριτήριο της απόστασης που ισχύει στην ΑΟΖ, με την μηχανική και αντικειμενική λειτουργία του, εμφανίζεται σαφώς πλεονεκτικότερο, ειδικά μάλιστα για την περίπτωση του Αιγαίου, από το αντίστοιχο γεωλογικό (της φυσικής προέκτασης), που ισχύει στην Υφαλοκρηπίδα και στο οποίο βάσισε μεγάλο μέρος των επιχειρημάτων της η Τουρκία, στην προσπάθειά της να απαλείψει τα δικαιώματα των Ελληνικών νησιών, και να διεκδικήσει την Υφαλοκρηπίδα του μισού Αιγαίου Πελάγους. Μια προσεκτικότερη όμως ανάλυση του θέματος, και ιδιαίτερα μέσα από την πρόσφατη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, το τοποθετεί σε άλλη διάσταση. Και επειδή το θέμα

---

11. Κ. Οικονομίδης, Βασικές ρυθμίσεις... ο.π., σελ. 186.

παρουσιάζει ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον θα αναφερθώ διεξοδικότερα σ' αυτό:¹².

Στο παρελθόν το γεωλογικό στοιχείο κατείχε σημαντική θέση για την στοιχειοθέτηση του τίτλου επί της Υφαλοκρηπίδας. Αυτήν την αντίληψη δικαίως εξέφραζε και η απόφαση του Δ.Δ. του 1969 για την Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας. Πολύ νωρίς όμως παρατηρήθηκε διεύρυνση της νομικής έννοιας της Υφαλοκρηπίδας ώστε να περιλάβει κάθε υποθαλάσσια έκταση που βρισκόταν κοντά σ' ένα παράκτιο κράτος, ανεξάρτητα από το αν παρουσίαζε τα με αυστηρή γεωλογική ακριβολογία χαρακτηριστικά της Υφαλοκρηπίδας. Το κριτήριο της δυνατότητας εκμετάλλευσης, που θέσπισε η Σύμβαση του 1958, ήταν το πρώτο δείγμα αυτής της τάσης, ενώ ρητά την εξέφρασε το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφαση για την Υφαλοκρηπίδα Τυνησίας - Λιβύης του 1982 (παρ. 41-43). Παρά ταύτα όμως και στην απόφαση αυτή το Δ.Δ. είχε αναγνωρίσει σημαντικό ρόλο στον παράγοντα της φυσικής προέκτασης. Η προοδευτική όμως εισαγωγή της ευρύτερης έννοιας της ΑΟΖ, στην αρχή με βάση τις διεκδικήσεις των παράκτιων κρατών και αργότερα, το 1982, με την τελική καθιέρωσή της στο κείμενο της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπέυ, οδήγησε στην εναρμόνιση και του καθεστώτος της Υφαλοκρηπίδας, με την εισαγωγή και σ' αυτήν του κριτηρίου της απόστασης, το οποίο πλέον συνυπήρχε με το γεωλογικό κριτήριο, που διατηρήθηκε με την έννοια του Υφαλοπλαίσιου. Μάλιστα η ισχύς του κριτηρίου της απόστασης έγινε πλέον απόλυτη στην μέχρι τα 200 ν.μ. Υφαλοκρηπίδα, ενώ ο γεωλογικός παράγοντας διατήρησε την σημασία του μόνο για το πέραν των 200 μιλίων Υφαλοπλαίσιο. Η θεμελιακή αυτή μεταβολή της νομολογίας σημειώθηκε στην απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου του 1985 για την υπόθεση της Υφαλοκρηπίδας Μάλτας - Λιβύης.¹³

Ας παρακολουθήσουμε όμως το ίδιο το σκεπτικό του Δικαστηρίου που είναι ιδιαίτερα εύγλωττο:

Στην παράγραφο 34 αναφέρεται: «η έννοια της ΑΟΖ, που βασίζει τον τίτλο της στην λογική της απόστασης, αποδεικνύεται από την πρακτική των κρατών ότι αποτελεί πλέον τμήμα του

---

12. Βλ. και J. Evensen, ο.π. σελ. 143.

13. I.L.M. Vol. XXIV. No 5. September 1985. Η μεταβολή είχε βέβαια αρχίσει να διαφαίνεται στην απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου του 1982, για την υφαλοκρηπίδα Λιβύης - Τυνησίας (Παρ. 47), όπου αναφερόταν ότι το κριτήριο της απόστασης μετά την 3η Συνδιάσκεψη για το Δίκαιο της Θάλασσας, τροποποίησε το γεωλογικό κριτήριο του τίτλου επί της υφαλοκρηπίδας.

Εθιμικού Δικαίου». Και συνεχίζει: «Μολονότι οι έννοιες της Υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ είναι διαφορετικές και διακεκριμένες, τα δικαιώματα που χορηγεί η ΑΟΖ στο βυθό και στο υπέδαφος της ζώνης, προσδιορίζονται με αναφορά στο καθεστώς που θεσπίζεται για την Υφαλοκρηπίδα. Μολονότι μπορεί να υπάρξει Υφαλοκρηπίδα εκεί όπου δεν υφίσταται ΑΟΖ, δεν μπορεί να υπάρξει ΑΟΖ χωρίς αντίστοιχη Υφαλοκρηπίδα. Προκύπτει λοιπόν ότι για νομικούς και πρακτικούς λόγους, το κριτήριο της απόστασης πρέπει τώρα να εφαρμόζεται στην Υφαλοκρηπίδα, όπως και στην ΑΟΖ».

Και η απόφαση συνεχίζει: «Με τα παραπάνω δεν υπονοείται ότι η έννοια της φυσικής προέκτασης ξεπεράστηκε πλέον από αυτήν της απόστασης. Αυτό που στην πραγματικότητα σημαίνει είναι ότι όπου το υφαλοπλαίσιο δεν ξεπερνά τα 200 ν.μ. από την ακτή, η φυσική προέκταση, η οποία, παρά την αρχική της προέλευση, κατά την διάρκεια της ιστορίας της έχει καταστεί συνεχώς και περισσότερο μια σύνθετη και νομική έννοια, προσδιορίζεται εν μέρει με βάση την απόσταση από την ακτή, άσχετα με την φυσική διαμόρφωση του βυθού και του υπεδάφους. Οι έννοιες της φυσικής προέκτασης και της απόστασης δεν είναι λοιπόν αντιτιθέμενες αλλά συμπληρωματικές και οι δύο παραμένουν ουσιαστικά στοιχεία της νομικής έννοιας της Υφαλοκρηπίδας».

Στην παράγραφο 39 της ίδιας απόφασης το Δικαστήριο είναι ακόμη πιο κατηγορηματικό υπέρ του κριτηρίου της απόστασης: «Εφ' όσον η εξέλιξη του δικαίου δίνει στα κράτη τη δυνατότητα να διεκδικήσουν την Υφαλοκρηπίδα μέχρι τα 200 μίλια από την ακτή, άσχετα με τα γεωλογικά χαρακτηριστικά του βυθού και του υπεδάφους, δεν υπάρχει πλέον λόγος να αποδώσουμε κανένα ρόλο στους γεωλογικούς και γεωφυσικούς παράγοντες μέσα στην απόσταση των 200 ν.μ., είτε ως βάση του τίτλου του κράτους είτε ως κριτήριο οριοθέτησης».

Στην συνέχεια στην παράγραφο 40, το Δικαστήριο αναφερόμενο στην οριοθέτηση, ανασκεύασε την προηγούμενη νομολογία του (στις υποθέσεις Β. Θάλασσας 1969 και Τυνησίας - Λιβύης 1982) και τόνισε ότι: «Ο ρόλος που αναγνωρίστηκε παλιά στους γεωλογικούς - γεωφυσικούς παράγοντες, οφειλόταν σε αναγνώριση σ' αυτούς κάποιου ρόλου ως στοιχείων του τίτλου. Ο ρόλος όμως αυτός ανήκει ήδη στο παρελθόν προκειμένου περί βυθού των θαλασσών που κείται σε απόσταση μικρότερη από 200 μίλια από την ακτή».

Και τέλος το Δικαστήριο διαπιστώνει (παρ. 61) ότι «μια και ο τίτλος επί της Υφαλοκρηπίδας στοιχειοθετείται στα πρώτα

200 μίλια από την ακτή μόνο από το κριτήριο της απόστασης, φαίνεται λογικό ότι και η επιλογή του κριτηρίου και της μεθόδου για την οριοθέτηση δεν θα πρέπει να έχει σχέση με γεωλογικά - γεωφυσικά κριτήρια, αλλά θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στο στοιχείο απονομής του νομικού τίτλου».

Με τις διαπιστώσεις αυτές το Δικαστήριο ήρθε να επισφραγίσει οριστικά την εξέλιξή που, όπως είπαμε, είχε αρχίσει ήδη παλιότερα. Άρα λοιπόν, το κριτήριο της απόστασης δεν αποτελεί ουσιαστικά πλεονέκτημα της ΑΟΖ απέναντι στην Υφαλοκρηπίδα, μια και στην έννοια της τελευταίας η απόσταση είναι επίσης το καθοριστικό στοιχείο, για τα πρώτα 200 μίλια τουλάχιστον (και φυσικά αυτή η απόσταση ισχύει στο Αιγαίο).

Στο σημείο αυτό πρέπει βέβαια να τονίσουμε παρεμπιπτόντως ότι το Τουρκικό επιχείρημα της φυσικής προέκτασης δεν εύρισκε ούτως ή άλλως τεκμηρίωση στο Διεθνές Δίκαιο, για τρεις λόγους: α) διότι με βάση το ά. 1β της Σύμβασης της Γενεύης του 1958, Υφαλοκρηπίδα έχουν αδιακρίτως και τα νησιωτικά εδάφη, β) η γεωλογική ομοιογένεια ορισμένης Υφαλοκρηπίδας (συγκεκριμένης ηπειρωτικής ακτής και ορισμένων νησιών) και όταν υπάρχει, δεν είναι αποφασιστική (Γαλλοβρετανική διαιτησία, παρ. 193) και γ) διότι ο Τουρκικός ισχυρισμός δεν ευσταθούσε ούτε σύμφωνα με την γεωλογική επιστήμη, ενώ εξάλλου η γεωλογική δομή του Αιγαίου είναι ενιαία χωρίς σημαντικές διακοπές και συνεπώς στην περίπτωση αυτή οι γεωλογικοί παράγοντες χάνουν κάθε σημασία σαν σχετικές περιστάσεις οριοθέτησης (υπόθεση Υφαλοκρηπίδας Λιβύης - Τυνησίας παρ. 133).

Τελικά αυτό που είναι ορθότερο να ειπωθεί, όσον αφορά το κριτήριο της απόστασης, είναι ότι αποτελεί σημαντική επίπτωση και διαφοροποίηση, που επέφερε η ΑΟΖ στο καθεστώς της Υφαλοκρηπίδας, που ουσιαστικά εναρμονίστηκε με την ευρύτερη και περιεκτικότερη έννοια της ΑΟΖ. Εξ άλλου η πιθανή έκταση της ΑΟΖ (και όταν αυτή δεν έχει θεσπιστεί) επηρεάζει σαν σχετική περίπτωση την οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σ' αυτήν (υπόθεση Μάλτας - Λιβύης, παρ. 33).

Υπάρχουν όμως έμμεσες επιπτώσεις που δίνουν ίσως πλεονεκτική θέση στην ΑΟΖ σε σχέση με την Υφαλοκρηπίδα, ως προς το κριτήριο της απόστασης. Και αυτό γιατί:

α) Παρά την ερμηνεία που έδωσε το Δ.Δ. στις πρόσφατες αποφάσεις του, υπέρ της απόστασης σαν μοναδικού κριτηρίου μέχρι τα 200 ν.μ., το γεωλογικό στοιχείο εμφανίζεται στον τίτλο

της Υφαλοκρηπίδας, τουλάχιστον στο κείμενο της Σύμβασης (ά. 76), όπου μάλιστα ο κατ' αρχήν προσδιορισμός της με βάση το υφαλοπλαίσιο θα έλεγε κανείς ότι το ενίσχυσε. Επίσης το Δικαστήριο δεν παραλείπει να τονίζει, όπως είδαμε παραπάνω, ότι η φυσική προέκταση παραμένει σαν στοιχείο της Υφαλοκρηπίδας.

β) Εξάλλου το Δ.Δ. τονίζει πάντα στις αποφάσεις του ότι αντιμετωπίζει εξατομικευμένα κάθε περίπτωση οριοθέτησης και τα κριτήρια που δέχεται δεν θα πρέπει να θεωρούνται γενικής ισχύος.

Δεν είναι επίσης λίγες οι φορές που (χωρίς να αναιρείται το κύρος και η αυθεντία του Δικαστηρίου) παρατηρούνται κάποιες αντιφάσεις στο σκεπτικό και το διατακτικό των αποφάσεών του¹⁴. Κυρίως όταν κυριαρχεί η προσπάθεια για «πολιτικές» και όχι αυστηρά νομικές λύσεις. Η μεταβολή βέβαια της νομολογίας του Δ.Δ. υπέρ της ισχύος του κριτηρίου της απόστασης και για την Υφαλοκρηπίδα, είναι τόσο ριζική (και αυτονόητη μετά την καθιέρωση της ΑΟΖ), που μια επιστροφή στο γεωλογικό κριτήριο για τα πρώτα 200 μίλια απ' την ακτή, καθίσταται εντελώς απίθανη.

Οι παραπάνω δύο κίνδυνοι αίρονται όμως σε περίπτωση που πρόκειται για οριοθέτηση επικαλυπτομένων ΑΟΖ. Εκεί τα πράγματα είναι ξεκάθαρα:

Ένα και μόνο κριτήριο στοιχειοθετεί τον τίτλο του παράκτιου Κράτους: η απόσταση (η εγγύτητα) από την ακτή. Αυτό το στοιχείο, σε συνδυασμό με την αποδοχή από τη νομολογία και την θεωρία ενιαίας οριοθετικής γραμμής τόσο για την υδάτινη στήλη όσο και για τον βυθό της ΑΟΖ, δίνει λοιπόν, μια πλεονεκτικότερη θέση στην ΑΟΖ έναντι της Υφαλοκρηπίδας¹⁵.

---

14. Η διαπίστωση για αντιφάσεις του Δ. Δικαστηρίου προκύπτει και από τις απόψεις που εκφράζει ο Δικαστής J. Evensen, υποστηρίζοντας την αντίθετη με την πλειοψηφία γνώμη του, στην υπόθεση Τυνησίας - Λιβύης, 1982, ο.π. σελ. 147.

15. Υπέρ της χάραξης ενιαίας οριοθετικής γραμμής, τόσο για τον βυθό όσο και για την υδάτινη στήλη της ΑΟΖ, εκφράζονται και οι: B. Vukas, ο.π. σελ. 174 και J. Evensen, ο.π. σελ. 149. Εξάλλου η ίδια άποψη υιοθετήθηκε μέχρι σήμερα από την Νομολογία:

α. Απόφαση του 1984 για την θαλάσσια οριοθέτηση του κόλπου του Maine, μεταξύ Η.Π.Α. - Καναδά. (I.L.M., Vol. XXIII, No 6, November, 1984). Εμπειριστατωμένη ανάλυση της απόφασης αυτής και της σχέσης της με το πρόβλημα της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου βλ. Μ. Σταυρινού, Το πρόβλημα της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Εκδόσεις Α. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1986, σ. 174 επ.

Και ακριβώς επειδή η λογική που ενυπάρχει στο κριτήριο της απόστασης σαν μαθηματική - μηχανική είναι πιο κοντά στην λογική της αρχής της μέσης γραμμής - ίσης απόστασης, το πλεονέκτημα αυτό εύκολα μεταφέρεται και στο ζήτημα της οριοθέτησης. Στην οριοθέτηση λοιπόν της ΑΟΖ είναι πολύ ευκολότερο να ισχύσει η μέση γραμμή, παρά όταν έχουμε περίπτωση οριοθέτησης Υφαλοκρηπίδας όπου, όπως προαναφέραμε, θα μπορούσαν έστω υποθετικά, να ισχύσουν και γεωλογικά κριτήρια.

Το Διεθνές Δικαστήριο μολονότι εφάρμοσε στην περίπτωση της οριοθέτησης Μάλτας - Λιβύης την αρχή της μέσης γραμμής, όπως εξάλλου και στην πλειονότητα των αποφάσεών του, έρχεται και τονίζει στο σκεπτικό του (παρ. 77): «Η εισαγωγή του κριτηρίου της απόστασης δεν έχει πάντως το αποτέλεσμα της καθιέρωσης της αρχής της «απόλυτης εγγύτητας» ή της χορήγησης στην αρχή της ίσης απόστασης του χαρακτήρα κανόνος γενικής και υποχρεωτικής ισχύος, ή προτεραιότητας σαν μεθόδου σε κάθε περίπτωση οριοθέτησης». Η υπόμνηση αυτή του Δικαστηρίου όμως, γίνεται περισσότερο για να μη δεσμεύεται το Δικαστήριο στις μελλοντικές του αποφάσεις να χρησιμοποιεί την μέθοδο της μέσης γραμμής - ίσης απόστασης (να μπορεί δηλαδή να την εγκαταλείπει άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο) καθώς και για να διατηρήσει την ουδετερότητά του και την ισορροπία ανάμεσα στην έντονα πολιτικοποιημένη και φορτισμένη διάσταση ανάμεσα στην αρχή της Ευθυδικίας - επιείκειας (equity) απ' τη μια μεριά, και της μέσης γραμμής απ' την άλλη. Ο ίδιος, πάντως, ο φόβος του Δικαστηρίου μήπως εξομοιωθεί το κριτήριο της απόστασης με την εφαρμογή της μεθόδου της μέσης γραμμής - ίσης απόστασης, έρχεται να επιβεβαιώσει την σχέση αιτίου και αποτελέσματος που υπάρχει ανάμεσα στις δύο έννοιες ¹⁶.

Τα δικαιώματα και δικαιοδοσίες που απορρέουν από την ΑΟΖ στο Αιγαίο.

Ας εξετάσουμε τώρα, σύντομα, τις νέες μορφές δικαιωμάτων

β. Εξάλλου ενιαία οριοθετική γραμμή, υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ υποθετίθηκε από το Διαιτητικό Δικαστήριο και στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης μεταξύ Γουϊνέας και Γουϊνέας Μπισσάου το 1985. I.L.M., Vol. XXV, No. 2, 1986.

γ. Την ίδια γνώμη εκφράζει και ο δικαστής Jimenez de Arechaga στην διστάμενη γνώμη του, στην απόφαση για την Υφαλοκρηπίδα Λιβύης - Τυνησίας (παρ. 56). I.L.M./XXI No. 2, March 1982.

16. Την στενή σχέση ανάμεσα στο κριτήριο της απόστασης της ΑΟΖ και την αρχή της μέσης γραμμής - ίσης απόστασης, υποστηρίζει ο Δικαστής J. Evensen στην αντίθετη γνώμη του, στην υπόθεση Λιβύης - Τυνησίας, 1982. ο.π., σελ. 149.

και δικαιοδοσιών και τις επιπτώσεις της εφαρμογής τους στο Αιγαίο.

α. *Η αλιεία*: Πέρα από το σημαντικό οικονομικό όφελος που θα προκύψει,¹⁷ καθώς μόνον Έλληνες αλιείς θα μπορούν να αλιεύουν στην περιοχή,¹⁸ υπάρχουν και οι παρεπόμενες θετικές επιπτώσεις: Μόνο με άδεια των Ελληνικών αρχών (και πάντοτε βέβαια με οικονομικά ανταλλάγματα) θα μπορούν ξένα πλοία να αλιεύουν στα νερά του Αιγαίου, και σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που θα θέτουν οι Ελληνικοί νόμοι. Οι δυνατότητες ελέγχου των πάσης μορφής ξένων αλιευτικών δραστηριοτήτων (αλλά και των άλλων) είναι στην πράξη σχεδόν απεριόριστες για το παράκτιο κράτος, την Ελλάδα εν προκειμένω.

Αναφέρω ενδεικτικά το δικαίωμα επιβίβασης και ελέγχου στα ξένα αλιευτικά πλοία που αλιεύουν στην ΑΟΖ, την τοποθέτηση παρατηρητών, σύλληψη και προσαγωγή στην Ελληνική Δικαιοσύνη των παραβατών, κράτηση πλοίων κ.λ.π. (ά. 61-71)¹⁹. Καθίσταται λοιπόν φανερό ότι αυτό που μέχρι τώρα είναι ο κανόνας, δηλαδή να πλέουν ελεύθερα στην ανοικτή θάλασσα του Αιγαίου ξένα αλιευτικά, θα παύσει, με την καθιέρωση της

---

17. Η σημασία της αλιείας σαν σημαντικού παράγοντα ανάπτυξης της Ελληνικής Οικονομίας δεν πρέπει να παραγνωρίζεται. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση που έκανε πρόσφατα στη Βουλή (Νοεμ. 87) ο Υπουργός Γεωργίας κ. Ποττάκης κατά την συζήτηση του Νομοσχεδίου για τις υδατοκαλλιέργειες: «η αλιεία ίσως αποδειχθεί ο κρυμμένος Θησαυρός της Ελληνικής Οικονομίας». Τόνισε μάλιστα ότι το 1/3 των αναγκών της Ελληνικής κατανάλωσης σε αλιεύματα καλύπτεται με εισαγωγές, ενώ αναμένεται ότι η κατανάλωση θα αυξηθεί σημαντικά αν μειωθούν οι ιδιαίτερα υψηλές τιμές των αλιευμάτων στην Ελληνική αγορά. Εξ άλλου είναι συχνότατη η επισήμανση των φυσικών επιστημόνων, ότι η λύση του τεράστιου επισιτιστικού προβλήματος που θα αντιμετωπίσει τα επόμενα χρόνια η ανθρωπότητα βρίσκεται ίσως στους θρεπτικούς πόρους των ωκεανών. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η σημασία που θα έχουν, στις επόμενες κυρίως δεκαετίες, οι αλιευτικοί πόροι της ΑΟΖ για την Ελλάδα. Οι επισημάνσεις αυτές είναι χρήσιμες γιατί συνήθως, αναφερόμενοι στους πλουτοπαραγωγικούς πόρους του Αιγαίου, σκεπτόμαστε μόνο το πετρέλαιο (υδρογονάνθρακες) παραγνωρίζοντας την σημασία των βιολογικών πόρων.

18. Το δικαίωμα συμμετοχής των περικλειστων και γεωγραφικά μειονεκτούντων κρατών στα αλιεύματα, δεν αλλάζει ουσιαστικά την κατάσταση γιατί αυτή η συμμετοχή αναφέρεται κυρίως στο αλιευτικό πλεόνασμα του παράκτιου κράτους. Πλεόνασμα που για τον καθορισμό του το τελευταίο έχει επίσης διακριτική ευχέρεια.

19. Περισσότερα για το καθεστώς της αλιείας στην ΑΟΖ. βλ. ενδεικτικά:

H. Caminos. The regime of fisheries in the EEZ. - The Exclusive Economic Zone - A Latin American perspective. F.Orrego/Vicuna (Ed.) ο.π. σελ. 143.

ΑΟΖ, και μόνο με την άδεια και τον έλεγχο της Ελλάδας θα μπορεί να γίνει αλιεία, ενώ οι έλεγχοι θα είναι δυνατόν να αποκαλύπτουν τις ενδεχόμενες παράνομες, αλιευτικές και μη, δραστηριότητες.

β. *Τεχνητά νησιά*: Εκτεταμένες και ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι αρμοδιότητες του παράκτιου κράτους για την εγκατάσταση και χρήση τεχνητών νησιών, εγκαταστάσεων και κατασκευών, στην ΑΟΖ (ά. 60)

Η αρμοδιότητα αυτή προβλεπόταν και στη Σύμβαση για την Υφαλοκρηπίδα του 1958, αλλά τώρα αφορά κατασκευές που έχουν σχέση και με τα ύδατα της ΑΟΖ (και όχι μόνο τον βυθό) και τις διάφορες οικονομικές ή άλλες χρήσεις τους ή τις άλλες λειτουργικές αρμοδιότητες του παράκτιου κράτους στην ΑΟΖ (επιστημονική έρευνα - προστασία περιβάλλοντος). Είναι φανερό ότι τα τεχνητά νησιά δεν είναι δυνατόν στην πράξη να εξυπηρετούν μόνο οικονομικούς σκοπούς, αλλά θα πρέπει να αναμένεται και η χρησιμοποίησή τους παράλληλα για αμυντικούς ευρύτερα σκοπούς (ελικοπτεροδρόμια, σταθμοί ανεφοδιασμού, ραδιοανίχνευσης ή αντιαεροπορικής προστασίας)²⁰. Το γεγονός ότι τα ύδατα της ΑΟΖ χάνουν το καθεστώς της ανοικτής θάλασσας, (εφόσον δεχθούμε την επικρατούσα άποψη) στερεί από τα τρίτα κράτη (λ.χ. Τουρκία) την δυνατότητα να εγκαθιστούν εκείνα δικές τους κατασκευές και τεχνητά νησιά, δικαίωμα που δεν τους απαγόρευε η Σύμβαση του 1958. Προστίθενται επίσης και οι δικαιοδοσίες ασφαλείας, δημοσιονομικές, υγειονομικές και μεταναστευτικές (α. 60§2).

γ) *Επιστημονική έρευνα*: Ευρύτερες είναι και οι δικαιοδοσίες του παράκτιου κράτους στον τομέα της θαλάσσιας επιστημονικής έρευνας στην ΑΟΖ.

Η απαιτούμενη συναίνεσή του για την διενέργεια οποιασδήποτε μορφής επιστημονικής έρευνας και η διακριτική του ευχέρεια για παροχή της ή μη, σε συνδυασμό με την απροσδιόριστη έννοια των «ομαλών συνθηκών» που εισάγεται σαν προϋπόθεση για την χορήγησή της, καθιστούν ισχυρότατη την θέση του. Έτσι π.χ. οι ομαλές συνθήκες, κάτω από τις οποίες θα πρέπει το παράκτιο κράτος να χορηγεί τη συναίνεσή του, θα μπορούσαν να αναφέρονται σε περιβαντολλογικές συνθήκες, ή στις πολιτικές σχέσεις μεταξύ του παράκτιου και του κράτους που

---

20. a.V. Ibler. The importance of the Exclusive Economic Zone as a non-resource zone - Essays on the new LOS (Ed. Vukas) ο.π., σελ. 124.

β. Βλ. επίσης περισσότερα: N. Papadakis. The international legal regime of artificial islands - Sijthoff-Leyden, 1977.

διεξάγει την έρευνα; 'Η ακόμη, ποιά ερευνητικά προγράμματα διεξάγονται για «ειρηνικούς σκοπούς» και για να αυξήσουν την επιστημονική γνώση «προς όφελος της ανθρωπότητας»; Εξ άλλου το παράκτιο κράτος έχει την δυνατότητα να εποπτεύει το ερευνητικό πρόγραμμα με παρατηρητές του και έτσι αφενός μεν να συμμετέχει στα πορίσματά του, αφετέρου δε να το σταματά όταν ξεφεύγει από τον αρχικό του προορισμό [ά. 246 και ά. 56 1.(β) (iii)]. Τελικά προκύπτει ότι η νομική θέση του παράκτιου κράτους καθίσταται τόσο ισχυρή, ώστε είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς περίπτωση θαλάσσιας επιστημονικής έρευνας που να διεξάγεται στην ΑΟΖ ενός παράκτιου κράτους ενάντια στην θέληση και τα συμφέροντά του ²¹.

δ) *Προστασία από την ρύπανση*: Επίσης στα πλαίσια του νομικού καθεστώτος της ΑΟΖ το παράκτιο κράτος αποκτά σημαντικές δικαιοδοσίες στον τομέα προστασίας από την ρύπανση και εξουσιοδοτείται να εκδώσει εσωτερική του νομοθεσία για να εξασφαλίσει την εφαρμογή των σχετικών κανόνων της Σύμβασης ²². Έτσι δίνεται στο παράκτιο κράτος μια πολύτιμη ευκαιρία να υπερασπίσει τα οικολογικά του συμφέροντα (διαφύλαξη λ.χ. της τουριστικής αξίας των ακτών του Αιγαίου). [ά. 56. 1. (β) (iii) και 192-237].

ε) Επίσης τα προβλεπόμενα στο ά. 56.1. (c) της Σύμβασης «άλλα» δικαιώματα του παράκτιου κράτους στην ΑΟΖ, που δεν αναφέρονται συγκεκριμένα ούτε καν ενδεικτικά, δεν θα είναι κατ' ανάγκη οικονομικού περιεχομένου, ενώ θα πρέπει κανείς να υποθέσει ότι είναι υπαρκτά, μια και αναφέρονται σε ειδική διάταξη ²³.

Εναπόκειται πλέον στην πρακτική και στην ερμηνεία να τα προσδιορίσουν. Στην κατηγορία των δικαιωμάτων αυτών θα μπορούσε να κατατάξει κανείς π.χ. το δικαίωμα του hot pursuit (συνεχούς καταδίωξης). Έτσι το παράκτιο κράτος έχει δικαίωμα να αναλάβει καταδίωξη αν έχει εύλογη αιτία να πιστεύει, ότι ένα ξένο πλοίο έχει παραβιάσει τους νόμους και τους κανονισμούς του μέσα στην ΑΟΖ, και φυσικά η καταδίωξη θα συνεχισθεί και εκτός της ζώνης. Η παραβίαση φυσικά μπορεί

---

21. α. V. Ibler, ο.π. σελ. 127 επ.

β. Περισσότερα για την επιστημονική έρευνα στην ΑΟΖ βλ. A. Soons, Marine Scientific Research and the LOS-T.M.C. Asser Institute - The Hague 1982. σελ. 82.

22. α. V. Ibler, ο.π. σελ 133.

β. Περισσότερα για την προστασία από την ρύπανση στην ΑΟΖ βλ. A. Boyle: Marine pollution under the LOS Convention. American Journal of I.L. 1985/2.

23. V. Ibler, ο.π. σελ. 133.

να αφορά τα πάσης φύσεως δικαιώματα και αρμοδιότητες του παράκτιου κράτους στην ΑΟΖ ²⁴.

στ) Άλλη κατηγορία δικαιωμάτων που προβλέπονται στην ΑΟΖ είναι τα λεγόμενα «υπόλοιπα» ή «απομένοντα» δικαιώματα του άρθρου 59. (residual rights). Αυτά δηλαδή που δεν χορηγούνται ρητά ούτε στο παράκτιο ούτε στα τρίτα κράτη. Και γι' αυτά όμως τα δικαιώματα η επικρατέστερη άποψη είναι ότι λόγω του χαρακτήρα της ζώνης υφίσταται τεκμήριο υπέρ του παράκτιου κράτους ²⁵.

Είναι βέβαιο ότι στην πρακτική εφαρμογή του νέου θεσμού, θα προκύψουν απρόβλεπτα προβλήματα και νέες χρήσεις που συχνά θα οφείλονται στην τεχνολογική εξέλιξη. Και αυτές οι μελλοντικές νέες χρήσεις (αυτές υπονοούν τα υπόλοιπα δικαιώματα) λοιπόν, δίνουν σημαντικά ερείσματα για την ουσιαστικοποίηση παραπέρα του δεσμού του παράκτιου κράτους με την ΑΟΖ και την ενίσχυση της επιρροής του σε κάθε μορφή δικαιωμάτων στα όριά της ²⁶.

ζ) Μια άλλη μορφή αρμοδιοτήτων που παρέχεται από την Σύμβαση (ερμηνευτικά) στο παράκτιο κράτος είναι η διαδικασία στον εναέριο χώρο πάνω από την ΑΟΖ, μόνο σε σχέση με πτήσεις που μπορούν να έχουν επιπτώσεις στα οικονομικά του δικαιώματα. Κυρίως βέβαια, η αρμοδιότητα αυτή εφαρμόζεται στις πτήσεις από και προς τα τεχνητά νησιά και εγκαταστάσεις του παράκτιου κράτους που χρησιμοποιούνται για την άσκηση των οικονομικών του δικαιωμάτων, καθώς επίσης και για από αέρος διεξαγόμενη επιστημονική έρευνα, πάνω από την ΑΟΖ, ή τέλος για ρύπανση της ΑΟΖ που προκαλείται από αέρος ²⁷.

η) Οι διατάξεις της Σύμβασης του 1982 για τις στρατιωτικές χρήσεις της ΑΟΖ, δίνουν επίσης κάποιες αρμοδιότητες στο παράκτιο κράτος. Έτσι, λ.χ. αν πολεμικά πλοία ή αεροσκάφη τρίτης χώρας πραγματοποιούν βολές στην ΑΟΖ, με αποτέλεσμα καταστροφή των ζώντων φυσικών πόρων (αλιευμάτων) ή του θαλασσίου περιβάλλοντος ή θέτουν σε κίνδυνο θαλάσσιες εγκαταστάσεις του παράκτιου κράτους ή την ασφάλεια της ναυσιπλοΐας ή τέλος την διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας, το παράκτιο κράτος θα έχει το δικαίωμα να απαιτήσει την παύση

---

24. V. Ibler. ο.π. σελ. 134.

25. Βλ. μεταξύ των άλλων W. C. Extavour, ο.π. σελ. 266.

26. V. Ibler. ο.π. σελ. 134.

27. K. Hailbronner. The legal regime of the airspace above the Exclusive Economic Zone. Air Law. vol. VIII, no 1, 1983, σελ. 30.

τέτοιων δραστηριοτήτων. Εξ άλλου η απαγόρευση πολεμικών χρήσεων της ανοικτής θάλασσας ισχύει και στην ΑΟΖ, με βάση τα άρθρα 58.2 και 88.

Τέλος με βάση το άρθρο 301 της Σύμβασης το παράκτιο κράτος μπορεί να αντιτίθεται σε στρατιωτικές δραστηριότητες που διεξάγονται στην ΑΟΖ του από άλλο κράτος, όχι μόνο όταν απειλείται η εδαφική του ακεραιότητα και η πολιτική του ανεξαρτησία, αλλά και όταν τις θεωρεί αντίθετες προς τις αρχές του Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών, μεταξύ των οποίων είναι και εκείνες της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Πάντως η σημασία όλων των παραπάνω αρμοδιοτήτων (σε σχέση με τις στρατιωτικές χρήσεις) είναι περιορισμένη, μια και τα κράτη μπορούν να εξαιρέσουν τα θέματα των στρατιωτικών χρήσεων από τις υποχρεωτικές διαδικασίες επίλυσης διαφορών που προβλέπει η Σύμβαση (άρθρο 298, 1β)²⁸.

Οι αντιρρήσεις στην θέσπιση της ΑΟΖ

Ας εξετάσουμε τώρα τα μειονεκτήματα από ενδεχόμενη καθιέρωση ΑΟΖ στο Αιγαίο από την Ελλάδα. Να παρατηρήσουμε ότι κατ' αρχήν, είναι αυταπόδεικτο ότι η ΑΟΖ, σαν ευρύτερη έννοια, δίνει σαφώς περισσότερες δυνατότητες στο παράκτιο κράτος, από την Υφαλοκρηπίδα. Υπάρχουν όμως ιδιαιτερότητες στο Αιγαίο που να οδηγούν στο αντίθετο αποτέλεσμα;

1. Πρώτη αντίρρηση στο νομικό επίπεδο θα ήταν ότι, εφόσον οι διατάξεις για την οριοθέτηση της ΑΟΖ είναι πανομοιότυπες με αυτές της Υφαλοκρηπίδας (άρθρα 74 και 83) η καθιέρωση ΑΟΖ δεν θα έλυσε το πρόβλημα, διότι από πρόβλημα οριοθέτησης επικαλυπτόμενων υφαλοκρηπίδων, θα το μετέτρεπε σε πρόβλημα οριοθέτησης επικαλυπτόμενων ΑΟΖ. Η παρατήρηση είναι ορθή κατ' αρχήν. Μια προσεκτικότερη όμως ανάλυση παρουσιάζει και κάποιες άλλες πτυχές του θέματος, τις οποίες είδαμε παραπάνω στην ανάλυση του κριτηρίου της απόστασης σε σχέση με το αντίστοιχο γεωλογικό. Η Υφαλοκρηπίδα, όπως είπαμε, έλκει την προέλευσή της από την Γεωλογία και, όσο και αν μετασχηματίσθηκε αργότερα, υπάρχει περίπτωση μικρή έστω σημασία να δοθεί στην διαμόρφωση της φυσικής προέκτασης. Η Ελληνική άποψη βέβαια δεν έχει να ζημιωθεί

---

28. A.A. Schreiber. The EEZ: Its Legal nature and the problem of Military uses. The EEZ (F. Orrego Vicuna. Ed.) ο.π., σ. 123.

από αυτήν την αντιμετώπιση, όπως επίσης αναλύσαμε. Στην ΑΟΖ όμως τα πράγματα είναι ακόμη πιο ξεκάθαρα υπέρ του στοιχείου της απόστασης, που σε συνδυασμό με την ενιαία οριοθετική γραμμή τόσο για το βυθό, όσο και για την υδάτινη στήλη οδηγούν ευκολότερα στην εφαρμογή της μέσης γραμμής²⁹.

Το θέμα - κλειδί που παραμένει έχει σχέση με τις θαλάσσιες ζώνες των νησιών³⁰, είτε πρόκειται για ΑΟΖ είτε για Υφαλοκρηπίδα. Η απερίφραστη χορήγηση δικαιωμάτων ΑΟΖ στα νησιά από τη Σύμβαση, ενισχύει σαφέστατα την θέση ότι και αυτά είναι ισότιμα με τα ηπειρωτικά εδάφη, καθώς η τόσο σημαντική αυτή νέα ζώνη κυριαρχικών δικαιωμάτων και δικαιοδοσιών (σπουδαιότερη από την Υφαλοκρηπίδα) απονέμεται και στα νησιωτικά εδάφη και έρχεται να προστεθεί στα προηγούμενα επιχειρήματα υπέρ αυτών (που είναι και επιχειρήματα υπέρ των Ελληνικών θέσεων).

Πέρα όμως απ' τα παραπάνω, εφόσον αργά ή γρήγορα η εξέλιξη του Δικαίου της Θάλασσας φαίνεται ότι οδηγεί στην ευρύτερη αποδοχή της ΑΟΖ από τα κράτη, θα είναι προτιμότερο να οριοθετηθεί αυτή η ζώνη με την Τουρκία, παρά μόνο η Υφαλοκρηπίδα και να μείνει μετέωρη για το μέλλον η οριοθέτηση και της υδάτινης στήλης (ΑΟΖ), που θα μπορούσε να γίνει αιτία νέων προστριβών. Εάν πράγματι η Τουρκία έχει ειλικρινή πρόθεση να οριοθετήσει την Υφαλοκρηπίδα της στο Αιγαίο με την Ελλάδα, δεν θα πρέπει να έχει αντίρρηση και για την ΑΟΖ.

2. Μια άλλη αντίρρηση για την καθιέρωση της ΑΟΖ στο Αιγαίο θα μπορούσε να έχει αφετηρία, από Ελληνικής πλευράς, τον φόβο μήπως, στα πλαίσια της οριοθέτησης της ζώνης, η Τουρκία επιτύχει να συνεκτιμηθούν οικονομικές περιστάσεις και δη η χαμηλή οικονομική της ανάπτυξη, ή η εξάρτηση από το Αιγαίο, ώστε να ζητήσει ευνοϊκή μεταχείριση από άποψη κατανομής ΑΟΖ στο Αιγαίο.

Η αντίρρηση αυτή όμως δεν μπορεί να ευσταθήσει στην ΑΟΖ όπως δεν μπορεί και στην Υφαλοκρηπίδα. Και στις δύο

---

29. Βλ. και J. Evensen. ο.π. σελ. 149.

30. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες για την θέση των νησιών στο πρόβλημα της οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας, είναι οι αναλύσεις των:

α. Χ. Ροζάκη. Η διαφορά για την οριοθέτηση της Υφαλ. του Αιγαίου - Στο: Αιγαίο και η Ελληνοτουρκική κρίση - Εκδόσεις Μετώπη. 1979. σελ. 213. και
β. D. Bowett. The legal Regime of Islands in International Law. Oceana Publications INC., Dobbs Ferry, N. York. 1979.

ζώνες τα κυριαρχικά δικαιώματα δόθηκαν στο παράκτιο κράτος για οικονομικούς σκοπούς και άρα η επίκληση της χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης ενός γειτονικού κράτους, αν μπορούσε να ευσταθήσει, θα ανέτρεπε ουσιαστικά την ίδια την ουσία των χορηγούμενων δικαιωμάτων. Ας μη λησμονούμε εξάλλου ότι με την καθιέρωση της ΑΟΖ ωφελήθηκαν (εκτός βέβαια από τα Λατινοαμερικανικά κράτη που εισήγαγαν τον θεσμό), ιδίως οι ΗΠΑ, η ΕΣΣΔ και άλλα από τα πλουσιότερα κράτη του κόσμου λόγω των εκτεταμένων ακτών τους. Τα κράτη αυτά βέβαια, για λόγους γενικότερης πολιτικής τους, είχαν αντιδράσει στην καθιέρωση της ΑΟΖ. Η υιοθέτηση της ΑΟΖ στην Συνδιάσκεψη για το δίκαιο της θάλασσας ήταν μια νίκη όχι τόσο των οικονομικά ασθενέστερων κρατών, αλλά του group των παράκτιων κρατών³¹. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης στην απόφασή του στην υπόθεση Μάλτας - Λιβύης του 1985 (παρ. 50) αναγνώρισε ότι: «Είναι σαφές ότι, ούτε οι κανόνες που προσδιορίζουν την ισχύ του νομικού τίτλου πάνω στην Υφαλοκρηπίδα ούτε εκείνοι που είναι σχετικοί με την οριοθέτηση μεταξύ γειτονικών κρατών, αφήνουν το παραμικρό περιθώριο για θεωρήσεις σχετικές με την οικονομική ανάπτυξη των εμπλεκόμενων κρατών» και συνεχίζει αναφερόμενο πλέον στην ΑΟΖ: «ενώ η έννοια της ΑΟΖ έχει κατ' αρχήν περιλάβει μερικές ειδικές ρυθμίσεις προς το συμφέρον των αναπτυσσόμενων κρατών, οι ρυθμίσεις αυτές δεν έχουν καμιά σχέση με την έκταση της περιοχής της ούτε με την οριοθέτησή της μεταξύ γειτονικών κρατών, αλλά απλά και μόνον με την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων». Εδώ φυσικά εννοεί την δυνατότητα που δίνεται στα πλαίσια της ΑΟΖ στα περικλειστα ή γεωγραφικά μειονεκτούντα κράτη (και κυρίως τα αναπτυσσόμενα απ' αυτά) να συμμετάσχουν στο απομείνον πλεόνασμα του αλιεύματος της ΑΟΖ. Αλλά αυτό και θεμιτό είναι και σε τίποτα δεν βλάπτει τα Ελληνικά δικαιώματα της περιοχής της ΑΟΖ, αντίθετα δε, τυχόν εφαρμογή του θα φανερώσει την καλοπιστία και καλή διάθεση της Ελλάδας να συνεργαστεί είτε με την Τουρκία είτε με άλλα γειτονικά κράτη στην εκμετάλλευση του αλιευτικού πλούτου του Αιγαίου. Έτσι αίρεται ο Τουρκικός ισχυρισμός για οικονομικό αποκλεισμό της Τουρκίας απ' το Αιγαίο. Εξάλλου το ά. 123 της νέας Σύμβασης του 1982 που αναφέρεται στην συνεκμετάλλευση που μπορεί να αναληφθεί σε κλειστές ή

---

31. W. Verwey. The New Law of the Sea and the Establishment of a New International Economic Order - The role of the EEZ.- The Management of Humanity's Resources: The LOS. Workshop. 29 - 31.10.81 (R.J. Dupuy Ed.) The Hague 1982.

ημίκλειστες θάλασσες (όπως το Αιγαίο κατά την Τουρκική άποψη), εκφράζοντας βέβαια μόνο ευχή και όχι δεσμευτική ρύθμιση ³², αναφέρεται μόνο στους βιολογικούς πόρους της θάλασσας δηλ. ουσιαστικά μόνο στα αλιεύματα και όχι στα ορυκτά και μεταλλεύματα (λ.χ. υδρογονάνθρακες) ³³. Έτσι λοιπόν στα πλαίσια της ΑΟΖ και αφού αυτή οριοθετηθεί στο Αιγαίο με βάση το θετικό διεθνές δίκαιο, θα μπορούσε να υπάρξει συνεργασία των δύο χωρών στην εκμετάλλευση της αλιείας.

3. Θα πρέπει να τονισθεί επίσης ότι η έκταση της Τουρκικής Υφαλοκρηπίδας δεν αυξάνεται αν αντί αυτής οριοθετηθεί η ΑΟΖ στο Αιγαίο. Και στις δύο περιπτώσεις αναγνωρίζεται αντίστοιχη ζώνη και στα νησιά, και στις δύο περιπτώσεις θα ισχύσουν οι ίδιοι κανόνες οριοθέτησης. Ούτως ή άλλως το κρίσιμο θέμα είναι τα νησιά και το αν θα τους χορηγηθούν πλήρη δικαιώματα (full effect) ³⁴.

Να ληφθεί δε υπόψη ότι τίποτε δεν εμποδίζει την Τουρκία, αν μια οριοθέτηση Υφαλοκρηπίδας την ευνοούσε σε ορισμένα σημεία του Αιγαίου, να εξαγγείλει, μετά την τυχόν οριοθέτηση Υφαλοκρηπίδας, την καθιέρωση ΑΟΖ, που κατ' ανάγκην θα είχε το ίδιο όριο. Άρα λοιπόν η οιαδήποτε οριοθέτηση Υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο θα συμπαρέσυρε στο όριό της και την οριοθέτηση της ΑΟΖ. Είναι δε σαφώς προτιμότερο να οριοθετηθεί η ΑΟΖ, με αποκλειστικό κριτήριο το της απόστασης που θα οδηγήσει πιθανότατα στην εφαρμογή της μέσης γραμμής, οπότε εφόσον ληφθούν υπόψη πλήρως τα νησιά (και αυτό είναι τό μόνο ουσιαστικό ενδεχόμενο) να διαμορφωθεί μια ιδιαίτερα ευνοϊκή κατάσταση για την Ελλάδα.

Κίνδυνος να εξέλθει η Τουρκία στα εσωτερικά νερά του Αιγαίου, με δικαιώματα ΑΟΖ, σε έκταση μεγαλύτερη από αυτήν που θα της έδινε η Υφαλοκρηπίδα δεν υπάρχει, διότι ούτως ή άλλως η Τουρκία θα επικαλεσθεί τη νέα έννοια της Υφαλοκρηπίδας με το κριτήριο της απόστασης (που καλύπτει όλο το Αιγαίο) και όχι το παλιό του βάθους των 200 μέτρων και της εκμεταλλευσιμότητας, με βάση το οποίο ίσως η Υφαλοκρηπίδα της δεν θα συναντούσε παντού (και κυρίως στο Β.Α., Αιγαίο) την αντίστοιχη Ελληνική Υφαλοκρηπίδα.

---

32. Κ. Οικονομίδη, Βασικές ρυθμίσεις.... ο.π. σελ. 187.

33. Β. Καρακωστανόγλου, Υφαλοκρηπίδα: τα κρίσιμα σημεία. Εφημερίδα «ΘΕΣ/ΝΙΚΗ», 13.4.87 σελ. 6. Αυτό σημαίνει ότι η συνεκμετάλλευση δεν προβλέπεται για τους φυσικούς πόρους του βυθού και του υπεδάφους (πετρέλαιο κ.λ.π.).

34. D. Bowett, ο.π. σελ. 259 ε.

4. Ένα άλλο σημείο κριτικής μπορεί να είναι η έλλειψη επαρκών μέσων ελέγχου (σκαφών, εξοπλισμού) από την Ελλάδα της τεράστιας περιοχής της ΑΟΖ που θα της περιέλθει και η αδυναμία επιβολής και ενάσκησης των δικαιωμάτων της. Η απάντηση εν προκειμένω είναι ότι το νέο δίκαιο της θάλασσας δημιουργεί πραγματικά νέες προοπτικές και προκλήσεις, στις οποίες τα κράτη πρέπει να προετοιμασθούν για να ανταποκριθούν. Πολλές από τις διατάξεις της νέας σύμβασης πραγματικά προηγούνται της εποχής μας, ή ανταποκρίνονται στο επίπεδο ελάχιστων μεγάλων χωρών. Αυτό όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί μειονέκτημα αλλά αντίθετα πρέπει να δώσει κίνητρα για προετοιμασία και οργάνωση. Εξ άλλου ο εντατικότερος έλεγχος των θαλασσιών περιοχών της χώρας μας, ειδικά στο Αιγαίο, αποτελεί ούτως ή άλλως αναγκαιότητα που έχει ύψιστη προτεραιότητα για τη χώρα μας, χώρα σε μεγάλο ποσοστό νησιωτική, στο σταυροδρόμι 3 ηπείρων, για θέματα άμυνας, ναυτιλίας, προστασίας περιβάλλοντος, διαφύλαξης αρχαιοτήτων, δίωξης λαθρεμπορίου κλπ.

5. Το τελευταίο σημείο κριτικής της καθιέρωσης ΑΟΖ στο Αιγαίο είναι και το σπουδαιότερο: Η αύξηση της έντασης στην τεταμένη κατάσταση στις σχέσεις μας με την Τουρκία, η οποία θα ισχυρισθεί ότι αποκόβεται από τους οικονομικούς πόρους του Αιγαίου και την έξοδο προς τα διεθνή ύδατά του. Το θέμα αυτό πραγματευόμαστε στη συνέχεια της μελέτης και μπορεί να ειπωθεί από τώρα ότι είναι ο μόνος σοβαρός και υπαρκτός λόγος για την μη, επί του παρόντος τουλάχιστον, καθιέρωση της ΑΟΖ. Όχι όμως σε επίπεδο νομικό·αλλά πολιτικοδιπλωματικό.

Πρόσφατες εξελίξεις και δυνατότητες

Αφού ολοκληρώσαμε την συγκριτική παράθεση των δύο νομικών καθεστώτων, της Υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, καθώς και την ανάλυση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων από μια ενδεχόμενη καθιέρωση της δεύτερης στο Αιγαίο, ας προχωρήσουμε να δούμε τί εξελίξεις έχουν υπάρξει μέχρι τώρα στο θέμα της καθιέρωσης της ΑΟΖ, τόσο διεθνώς όσο και στην περιοχή του ιδιαίτερου Ελληνικού ενδιαφέροντος:

Παρά το ότι η ΑΟΖ είναι νέος θεσμός και η Σύμβαση του 1982 δεν έχει τεθεί ακόμη σε ισχύ (όπως προαναφέραμε) εν τούτοις η συντριπτική πλειοψηφία των παράκτιων κρατών έχει καθιερώσει ΑΟΖ. Πιο συγκεκριμένα, 65 Κράτη καθιέρωσαν ΑΟΖ από το 1976, 15 κράτη έχουν θεσπίσει χωρική θάλασσα 200 ν.μ. (και επομένως καλύπτουν και την ΑΟΖ) και 24 κράτη έχουν

θεσπίζει Αποκλειστική Ζώνη Αλιείας 200 ν.μ. Από το σύνολο των υπόλοιπων 35 παράκτιων κρατών που δεν έχουν θεσπίσει ΑΟΖ ή ζώνη αλιείας ή χωρική θάλασσα 200 ν.μ., μόνο τα κράτη: Μπαχρέιν, Μπελίζε, Ελλάδα, Ισραήλ, Ιορδανία, Κατάρ, και Σιγκαπούρη έχουν χωρική θάλασσα μικρότερη από 12 ν.μ. χωρίς να έχουν θεσπίσει όρια άλλης θαλάσσιας ζώνης (αλιείας ή συνορεύουσας). Απ' αυτά το Ισραήλ έχει ζώνη αλιείας χωρίς να έχει καθιερώσει όρια. Το Κατάρ έχει ζώνη αλιείας η οποία οριοθετείται με τις γειτονικές χώρες ή στο όριο της Υφαλοκρηπίδας ή στη μέση γραμμή, και η Σιγκαπούρη έχει ζώνη αλιείας που οριοθετείται με βάση συμφωνίες και την πρακτική ³⁵.

Από τα παραπάνω προκύπτει σαφώς η τάση που κυριαρχεί σε όλα τα παράκτια κράτη του κόσμου να εκμεταλλεύονται κατά το δυνατόν περισσότερο τις θάλασσες που τα περιβρέχουν, αξιοποιώντας στο μέγιστο βαθμό τις δυνατότητες που τους δίνουν οι διατάξεις του διεθνούς δικαίου της θάλασσας.

Η χώρα μας αντίθετα, παρά το ότι αποτελεί μικτό αρχιπελαγικό κράτος, με τεράστιο μήκος ακτών, ηπειρωτικό και νησιωτικό, και πανάρχαια επαφή και εξάρτηση από το υγρό στοιχείο, με το μεγαλύτερο ναυτιλιακό στόλο διεθνώς, εμφανίζεται να έχει τις λιγότερες ίσως, σ' ολόκληρο τον κόσμο διεκδικήσεις στο θαλάσσιο χώρο της. Έχει χωρική θάλασσα μόνο 6 μιλίων, δεν έχει καθιερώσει συνορεύουσα ζώνη, ζώνη αλιείας ή ΑΟΖ, δεν χρησιμοποιεί τις ευθείες γραμμές βάσης και κλείνει τους κόλπους μέχρι τα 10 ν.μ. και όχι τα 24 ν.μ. που θα μπορούσε νόμιμα ³⁶.

Εξ άλλου και χώρες οι οποίες κατά τη διάρκεια των εργασιών της 3ης Συνδιάσκεψης για το δίκαιο της θάλασσας

---

35. α) The Law of the Sea. National Legislation on the Exclusive Economic Zone. The Economic Zone and the Exclusive Fishery Zone. U.N, N. York, 1986.

β) Μ.Μιχαήλ. Η επέκταση της Ελληνικής χωρικής θάλασσας στο Αιγαίο Πέλαγος στα 12 ν.μ.. Εκδόσεις Α. Σάκκουλα. Αθήνα - Κομοτηνή. 1984. σελ. 22 επ.

36. Συγκεκριμένη άποψη για την ανάγκη καθιέρωσης από την Ελλάδα συνορεύουσας ζώνης, ευθειών γραμμών βάσης και κλεισίματος των κόλπων με άνοιγμα μέχρι 24 ν.μ. υποστήριξε ο Κ. Οικονομίδης - ΕΛ.ΙΑΜ.ΕΠ..... ό.π. σελ. 9. Τόνισε μάλιστα χαρακτηριστικά ότι: «τα μέτρα αυτά είναι δευτερεύουσας σημασίας και τα οφέλη τους περιορισμένα. Αλλά τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν πάντοτε υπόψη τους όλα τα οφέλη μεγάλα και μικρά, κυρίως όταν πρόκειται για ζητήματα που άπτονται της κυριαρχίας και δικαιοδοσίας τους». Η άποψη αυτή μας βρίσκει ένθερμους υποστηρικτές, δίνει δε και το μέτρο της σημασίας της καθιέρωσης της ΑΟΖ, μέτρου πολύ ευρύτερου από τα παραπάνω, διαφορετικού βέβαια περιεχομένου.

πολέμησαν έντονα την καθιέρωση της ΑΟΖ, την έχουν αποδεχθεί και υιοθετήσει. Έτσι οι μεγάλες ναυτικές και ναυτιλιακές δυνάμεις όπως οι ΗΠΑ, η Σοβ. Ένωση και η Μ. Βρετανία, που για την διατήρηση των πλεονεκτημάτων που ήδη είχαν στους ωκεανούς αντιστρατεύθηκαν την ΑΟΖ, ήρθαν και καθιέρωσαν την νέα ζώνη, αντιλαμβανόμενες ότι αποτελεί την κρατούσα πλέον διεθνώς κατάσταση διανομής των παράκτιων περιοχών.

Η πάγια πλέον παραδοχή από το Διεθνές Δικαστήριο του εθιμικού, γενικής ισχύος, χαρακτήρα της ΑΟΖ (και πριν ακόμα την θέση σε ισχύ της Σύμβασης) βοήθησε οπωσδήποτε την εξέλιξη αυτή ³⁷.

Η Τουρκία η οποία και αυτή κατεψήφισε την Σύμβαση του Μοντέγκο-Μπέι του 1982 και ιδιαίτερα την ΑΟΖ, ήρθε τον Δεκέμβρη του 1986 και υιοθέτησε την ΑΟΖ στην Μαύρη Θάλασσα ³⁸. Προχώρησε μάλιστα σε οριοθέτηση με την ΕΣΣΔ με βάση την μέση γραμμή, έχει δε χωρική θάλασα 12 ν.μ. στην Μαύρη Θάλασσα και την Ανατ. Μεσόγειο. Την ΑΟΖ εξ άλλου καθιέρωσαν και η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Αίγυπτος, το Μαρόκο, η Ισπανία και η Γαλλία. Εξ άλλου από τις υπόλοιπες χώρες της Μεσογείου η Γιουγκοσλαβία, Ιταλία, Λιβύη, Τυνησία, Αλγερία, Κύπρος έχουν 12 ν.μ. χωρική θάλασσα, και η Μάλτα 35 ν.μ. χωρική θάλασσα ³⁹. Η παραπάνω πραγματικότητα είναι ιδιαίτερα εύγλωττη!

Βέβαια για την πιο πάνω κατάσταση μπορεί κανείς να αναζητήσει αιτίες: στο ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες που τα παράκτια κράτη προσάρμοζαν τις διεκδικήσεις τους με την συνεχή ραγδαία εξέλιξη του δικαίου της θάλασσας, η χώρα μας αντιμετώπιζε την Τουρκική απειλή και επεκτατικότητα (Κύπρος - Αιγαίο), την προβολή της θέσης ότι τυχόν επέκταση της χωρικής μας θάλασσας σε 12 ν.μ. θα ήταν *Casus Belli*, την διαφορά της Υφαλοκρηπίδας, ή ακόμη και παλαιότερα τις πολιτικές ταλαιπωρίες της μεταπολεμικά. Αποδεικνύεται όμως δυστυχώς από τα πράγματα ότι η τακτική της μόνιμης αυτοσυγκράτησης της χώρας μας και μη προβολής των νόμιμων δικαιωμάτων της, μάλλον επιδείνωσε την κατάσταση. Θεωρήθηκε αντικειμενική αδυναμία και μεγιστοποίησε τις σε βάρος της χώρας μας διεκδικήσεις.

---

37. Απόφαση Δ. Δικ. για την Υφαλοκρηπίδα Μάλτας - Λιβύης, παρ. 34. I.L.M., XXIV, No 5 Sept. 1985.

38. Εφημ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 12.2.87.

39. Ο.π. υποσημείωση 35β

Η Ελλάδα έχει την νόμιμη δυνατότητα σήμερα, και πριν μάλιστα την θέση σε ισχύ της Σύμβασης του 1982, να θεσπίσει και να καθιερώσει μονομερώς την ΑΟΖ, τόσο στο Αιγαίο, όσο και στις άλλες θάλασσες που την περιβρέχουν (Ιόνιο - Λιβυκό) και να καλέσει στην συνέχεια τα γειτονικά κράτη να την οριοθετήσουν. Η μόνη αντίδραση αναμένεται να προέλθει από την Τουρκία. Η αντίδραση αυτή δεν μπορεί φυσικά να βασισθεί στην νομιμότητα ή μη του θεσμού, όχι μόνο διότι ο εθιμικός χαρακτήρας του είναι δεδομένος, αλλά και διότι η Τουρκία έμπρακτα δέχθηκε την ΑΟΖ καθιερώνοντάς την στην Μαύρη θάλασσα. Η αντίδραση, θα γίνει και πάλι προσπάθεια, να βασισθεί στην ιδιαιτερότητα του Αιγαίου (όπως την εννοεί βέβαια η Τουρκία) και στην αρχή της equity⁴⁰, η οποία κατά την Τουρκία πρέπει να οδηγήσει σε «εξάλειψη» από τον χάρτη των νησιών του Αιγαίου.

Αξίζει στο σημείο αυτό να θυμηθούμε την άποψη του Δ.Δ. (υπόθεση Υφαλοκρηπίδας Β. Θάλασσας, 1969, παρ. 91) ότι: «Δικαιοσύνη δεν σημαίνει απαραίτητα ισότητα. Δεν μπορεί ποτέ να τεθεί ερώτημα ολικής αναμόρφωσης της φύσης, και η δικαιοσύνη δεν απαιτεί ότι σε μια χώρα χωρίς πρόσβαση στη θάλασσα θα πρέπει να παραχωρηθεί περιοχή υφαλοκρηπίδας, όπως δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα να θεωρηθεί όμοια η κατάσταση μιας χώρας με εκτεταμένες ακτές με την κατάσταση μιας χώρας με περιορισμένες ακτές...».

Εξ άλλου η παρ. 199 της Γαλλοβρετανικής Διαιτησίας (1977) αναφέρει, διαστέλλοντας από την δυσμενή ρύθμιση του half effect ή no effect που έδωσε στα Channel και Scilly Islands, ότι: «η περίπτωση θα ήταν εντελώς διαφορετική αν είχαμε να κάνουμε με πολυάριθμα νησιά, απλωμένα το ένα μετά το άλλο, έστω και σε μεγάλη απόσταση από την ηπειρωτική χώρα». Και οι δύο αυτές αναφορές ταιριάζουν απόλυτα στο Αιγαίο και ευνοούν ιδιαίτερα τις Ελληνικές απόψεις.

Το επιχείρημα βέβαια της φυσικής προέκτασης δεν θα μπορεί όπως είδαμε να το επαναλάβει. Για μια ακόμη φορά όμως η Τουρκία θα είναι έκθετη διεθνώς, αυθαιρετώντας και μεταβάλλοντας την γεωγραφία και το Δίκαιο κατά το δοκούν!

---

40. Για την ερμηνεία της Equity (ευθδικίας) στα πλαίσια της οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας βλ. ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες απόψεις:

α. J. Evensen, ο.π. σελ. 124 επ.

β. Krateros Ioannou, Some preliminary remarks on Equity in the 1982 Convention on the LOS, -The New Law of the Sea (Eds. C. Rozakis-C. Stephanou) ο.π. σ. 97 επ.

Η καθυστέρηση της θέσπισης από την Ελλάδα της ΑΟΖ μολοντί δεν της στερεί θεωρητικά το δικαίωμα μελλοντικής καθιέρωσης (ιδιαίτερα για όσο διάστημα δεν έχει τεθεί ακόμη σε ισχύ η Σύμβαση) παρά ταύτα μακροπρόθεσμα δημιουργεί διεθνώς την εντύπωση ότι η χώρα μας δεν θέλει να το ασκήσει, και η παγίωση αυτής της συμπεριφοράς της, τόσο σε σχέση με το διεθνές δίκαιο, όσο και απέναντι στην Τουρκία, θα μπορούσε να εκληφθεί σαν έμμεση (σιωπηρή) παραδοχή από την Ελλάδα κάποιας ιδιαιτερότητας και ειδικών περιστάσεων στο Αιγαίο, που θα λειτουργούσαν βέβαια υπέρ της Τουρκίας (η θεωρία του estoppel θα μπορούσε ίσως να εφαρμοσθεί εδώ σε βάρος της Ελλάδας). Το ίδιο πρόβλημα βέβαια δημιουργείται αν θεσπισθεί ΑΟΖ μόνο στις άλλες, πλην του Αιγαίου, Ελληνικές θάλασσες (Ιόνιο - Λιβυκό πέλαγος). Ας θυμηθούμε ότι στην ΑΟΖ τα δικαιώματα δεν ισχύουν ipso jure και ab initio, όπως στην Υφαλοκρηπίδα.

Μόνη γνωστή στον γράφοντα μέχρι τώρα εξέλιξη στον Ελληνικό χώρο σε σχέση με την ενδεχόμενη καθιέρωση της ΑΟΖ από την Ελλάδα, αποτελεί η κατάθεση ερώτησης στην Βουλή από τον βουλευτή Στ. Μάνο που απευθυνόταν προς το Υπουργείο Εξωτερικών, παίρνοντας αφορμή από την δημοσίευση άρθρου σε εβδομαδιαίο περιοδικό με θέμα την ΑΟΖ⁴¹. Η ερώτηση είχε δύο σκέλη: «1. Αν οποτεδήποτε η εφαρμογή της έννοιας της ΑΟΖ αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης για το σύνολο του Ελληνικού χώρου ή και για μεμονωμένα νησιά. 2. Σε καταφατική περίπτωση παρακαλείται (σ.σ. ο αρμόδιος Υπουργός) να παραθέσει μια συντομότητα περίληψη των κύριων συμπερασμάτων». Στην απάντησή του ο Υπουργός κ. Κ. Παπούλιας δήλωσε ότι «η Ελλάδα παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον την φύση και το περιεχόμενο του νέου αυτού θεσμού και μελετά όλες τις επιπτώσεις του Δικαίου της Θάλασσας στο θέμα αυτό⁴². Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να αποτελέσει μια πρώτη προσπάθεια νομικά τεκμηριωμένης ανάλυσης του θέματος.

Πάντως, κατά την άποψή μας, ο νομικός έχει καθήκον να δίνει στην υπεύθυνη πολιτική ηγεσία όλα εκείνα τα στοιχεία δικαίου, τα οποία συνιστούν το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να κινηθεί η εξωτερική πολιτική μιας χώρας για την

41. Πρόκειται για το άρθρο του Θ. Καρυώτη «Ένας τρόπος επίλυσης της Ελληνοτουρκικής διαφοράς: Ελληνική Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη» Περιοδικό «ANTI», τεύχος 342 Β', 27.3.87, σ. 20.

42. «ANTI», τεύχος 350 Β', 3.7.87.

επίτευξη των στόχων της. Εντοπίζει τις νόμιμες δυνατότητες, και επισημαίνει τα αρνητικά ενδεχόμενα. Ο ρόλος του σταματάει εκεί. Τους στόχους, τακτικούς και στρατηγικούς καθώς και την μέθοδο και χρόνο επίτευξής τους τους καθορίζουν οι υπεύθυνοι χειριστές της εξωτερικής πολιτικής, που γνωρίζουν τις υπόλοιπες παραμέτρους των προβλημάτων (συνχά διαβαθμισμένες) που έχουν σχέση με πολιτικά, στρατιωτικά, διπλωματικά και οικονομικά θέματα.

Έτσι για παράδειγμα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι στην συγκεκριμένη φάση που διέρχεται σήμερα (Νοεμ. 1987) η Ελληνοτουρκική διαφορά για την Υφαλοκρηπίδα, και αν βέβαια κριθεί ότι αποτελεί βασική επιλογή της Ελληνικής Κυβέρνησης να οδηγηθεί η Τουρκία στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας, τότε θα πρέπει να δει κανείς με σκεπτικισμό την θέσπιση ΑΟΖ σ' αυτή την λεπτή χρονική φάση. Και αυτό γιατί η Τουρκία θα θεωρήσει ως Ελληνική προκλητικότητα την καθιέρωση ΑΟΖ και θα βρει αφορμή να τορπιλλήσει την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Πάντως είναι θετικό ότι δεν έχει δηλώσει ότι θεωρεί, για την ώρα τουλάχιστον, σαν *Causus Belli* την καθιέρωση από την Ελλάδα ΑΟΖ!! Εξ άλλου, μια και η Ελλάδα αφήνει ανέγγιχτες τις οδούς ναυσιπλοΐας και τα αγγυροβόλια των Μεγάλων Δυνάμεων⁴³, δεν θα πρέπει να αναμένεται ουσιαστική τους αντίδραση. Η Ελλάδα εξάλλου, θα μπορούσε να δεσμευτεί ρητά, με συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση και δήλωση, προς τα άλλα κράτη, για την ελευθερία της διεθνούς ναυσιπλοΐας στην ΑΟΖ του Αιγαίου.

Πέρα όμως από αυτές τις εκτιμήσεις, δεν θα πρέπει κανείς να παραβλέπει τα σημαντικά πλεονεκτήματα που έχει για την Ελλάδα η ενδεχόμενη καθιέρωση ΑΟΖ στο Αιγαίο απ' αυτήν (και γιατί όχι και από την Τουρκία) και η μετάπτωση της διαφοράς από διαφορά οριοθέτησης Υφαλοκρηπίδας σε διαφορά οριοθέτησης ΑΟΖ. Εξ άλλου σημαντικώτατα θα είναι τα πλεονεκτήματα της ΑΟΖ και στις άλλες Ελληνικές θάλασσες⁴⁴.

---

43. Με βάση το νέο δικαίωμα του transit passage και την ελευθερία της ναυσιπλοΐας. Εξάλλου και τα αγκυροβόλια των ΗΠΑ και ΕΣΣΔ πρέπει να θεωρηθούν ότι εμπíπτουν στην ελευθερία ναυσιπλοΐας που ισχύει στην ΑΟΖ.

44. Ο Ε. Γούναρης θεωρεί ότι τα κράτη που είναι πιθανότερο να ευνοϊθούν από μια ενδεχόμενη καθιέρωση της ΑΟΖ στη Μεσόγειο είναι η Ελλάδα, η Κύπρος, η Μάλτα και η Ιταλία. Βλ. Ε. Gouranis, *The extension...*, ο.π. σελ. 93.

Μερικά πρώτα συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν συμπεραίνουμε ότι: Η ΑΟΖ, έχοντας περιλάβει στο καθεστώς της και την Υφαλοκρηπίδα, είναι θεσμός ευρύτερος και περιεκτικότερος, οδήγησε μάλιστα και στην εξέλιξη της ίδιας της έννοιας της Υφαλοκρηπίδας.

Εκτός από την προσθήκη κυριαρχικών δικαιωμάτων στην υδάτινη στήλη και το οικονομικό όφελος που προκύπτει από αυτήν (αλιεία), χορηγεί στο παράκτιο κράτος και άλλα μη αποκλειστικά οικονομικού περιεχομένου δικαιώματα (δικαιοδοσίες), τα οποία δίνουν στην ΑΟΖ χαρακτήρα πολυλειτουργικής ζώνης, με *suī generis* νομικό καθεστώς⁴⁵. Τα στοιχεία αυτά καθιστούν την καθιέρωση ΑΟΖ ιδιαίτερα πλεονεκτική και συμφέρουσα για τα παράκτια κράτη. Ιδιαίτερα μάλιστα στο Αιγαίο, πέρα από την καθαρά οικονομική σημασία της, η ενδεχόμενη θέσπιση ΑΟΖ από την Ελλάδα, θα δημιουργήσει στενότερο σύνδεσμο ανάμεσα στη χώρα μας και τον θαλάσσιο και νησιωτικό χώρο του Αιγαίου, παρέχοντας στην πράξη ορισμένα από τα πλεονεκτήματα που θα είχε η επέκταση της χωρικής μας θάλασσας σε 12 ν.μ., και μάλιστα πιθανότατα χωρίς να προκαλέσει εξίσου δυσμενείς αντιδράσεις της Τουρκίας και των υπερδυνάμεων, μια και είναι λιγότερο ριζοσπαστικό μέτρο (λ.χ. για την ναυσιπλοΐα). Το κρίσιμο βέβαια πρόβλημα της οριοθέτησης θα παραμείνει, με κύρια πάντα αιχμή του τις ζώνες θαλάσσιας δικαιοδοσίας των νησιών⁴⁶. Και στον τομέα όμως αυτόν η καθιέρωση της ΑΟΖ θα έχει θετική επίδραση, όπως αναλύσαμε παραπάνω, καθώς η όλη διαδικασία ευνοεί ακόμη περισσότερο τις Ελληνικές απόψεις.

Για να καρπωθεί βέβαια η χώρα μας τις ευμενείς αυτές επιπτώσεις θα πρέπει να προβεί σε σχετική διακήρυξη και θέσπιση της ΑΟΖ⁴⁷. Αυτό μπορεί να γίνει οποτεδήποτε και πριν δηλ. την θέση σε ισχύ της Σύμβασης του Μοντέγκο - Μπέυ του 1982, άσχετα μάλιστα από την επικύρωσή της από την Ελλάδα, μια και ο θεσμός της ΑΟΖ έχει καθιερωθεί σαν τμήμα του εθμικού Διεθνούς Δικαίου⁴⁸. Καμιά χώρα, ούτε φυσικά και η

45. α. Β. Kwiatkowska, Exclusive Economic Zone - General Evaluation, ο.π. σ. 100.

β. V. Ibler, ο.π. σελ. 135.

46. Βλ. παραπάνω D. Bowett, ο.π. και Χ. Ροζάκη, Η διαφορά για την οριοθέτηση της Υφαλ. του Αιγαίου, ο.π.

47. α. V. Ibler, ο.π. σελ. 120, 140.

β. Κ. Οικονομίδη, Βασικές ρυθμίσεις..... ο.π. σελ. 183.

48. α. Κ. Οικονομίδη, Βασικές ρυθμίσεις..... ο.π. σελ. 183.

β. Β. Kwiatkowska, ο.π. σελ. 107 επ.

Τουρκία, δεν δικαιούται νόμιμα να αντιταχθεί σ' αυτήν την εξαγγελία (μια και δεν υπάρχει διμερής ή άλλη συνθήκη που το απαγορεύει). Η εξαγγελία αυτή κατ' ουδένα τρόπο εμποδίζει την συνεργασία μεταξύ των γειτονικών κρατών, αλλά αντίθετα κάθε δίκαιη και σε ίση βάση συνεργασία καθίσταται ευκολότερη και πιο ρεαλιστική στα πλαίσια της ΑΟΖ ⁴⁹.

Απ' την άλλη πλευρά βέβαια, καθίσταται κατανοητό ότι η ενδεχόμενη νέα ένταση των Ελληνοτουρκικών σχέσεων με αφορμή την ΑΟΖ και η λεπτή φάση που διέρχεται σήμερα το πρόβλημα της οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, αποτελούν ίσως σημαντικούς ανασχετικούς παράγοντες της υιοθέτησης τώρα της ΑΟΖ και απαιτούν λεπτούς χειρισμούς και προσεκτικά βήματα από την εξωτερική μας πολιτική. Η μεθόδευση και ο χρόνος μιας τέτοιας ενέργειας, δεν εμπίπτουν στις αρμοδιότητες αυτής της μελέτης ⁵⁰.

Αυτό που νομιμοποιείται όμως η μελέτη αυτή να τονίσει, είναι τα πολύ σημαντικά πλεονεκτήματα καθιέρωσης της ΑΟΖ, και η ανάγκη να αξιοποιηθούν από την χώρα μας οι δυνατότητες που μας παρέχει μ' αυτόν τον θεσμό το Διεθνές Δίκαιο, για την ενίσχυση των εθνικών μας συμφερόντων στο Αιγαίο, κυρίως, αλλά και στις άλλες Ελληνικές θάλασσες. Η Ελλάδα σαν κράτος με έντονα συμφέροντα στον γύρω της υδάτινο χώρο δεν είναι κατανοητό να παραβλέπει τις επαναστατικές εξελίξεις του δικαίου της θάλασσας ⁵¹.

Ολοκληρώνοντας, παραθέτουμε την άποψη του καθηγητού Ibler, ο οποίος πολύ χαρακτηριστικά γράφει: «Σε περίπτωση μη καθιέρωσης ή αναβολής καθιέρωσης της ΑΟΖ, τα υπεύθυνα αρμόδια όργανα σε μια δημοκρατική πολιτεία είναι υποχρεωμένα να αναφέρουν τους λόγους και να δικαιολογήσουν αυτήν την μη αξιοποίηση των δικαιωμάτων που το Διεθνές Δίκαιο χορηγεί σε όλα τα παράκτια κράτη. Και αυτό ισχύει περισσότερο για τα

---

49. V. Ibler, ο.π. σελ. 140.

50. Σε περίπτωση βέβαια που η προσπάθεια να αχθεί το θέμα της Υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο αποτύχει, η ενδεχόμενη καθιέρωση ΑΟΖ από την Ελλάδα μπορεί να δημιουργήσει εκ νέου πρόσφορο έδαφος για να επιληφθεί το Δικαστήριο, σε μια διαφορά οριοθέτησης ΑΟΖ πλέον.

51. Η ΑΟΖ θεωρείται πράγματι, από τους εγκυρότερους αναλυτές του δικαίου της θάλασσας, σαν επαναστατική εξέλιξη. Έτσι ο Β.Η. Οκμαν την χαρακτήρισε «μια άνευ προηγουμένου ειρηνική επανάσταση στο δίκαιο της θάλασσας» και ο Ν. Nawaz: «την μεγαλύτερη εξέλιξη του δικαίου της θάλασσας από την εποχή του Hugo Grotius» - Β. Kwiatkowska, ο.π. σελ. 99.

Νοέμβριος 1987

Η Ελληνο - Τουρκική συνάντηση κορυφής του Νταβός βρήκε το κείμενο αυτό στη διαδικασία εκτύπωσης. Οι εξελίξεις που διαγράφονται μετά την σημαντική αυτή συνάντηση, κατά την άποψή μας, δεν επηρεάζουν την ουσία και την σημασία των όσων εκτέθηκαν και υποστηρίχθηκαν παραπάνω. Η Ελληνο - Τουρκική προσέγγιση και η προσπάθεια δημιουργίας κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών συνοδεύεται από διακηρύξεις για την μη απεμπόληση των εθνικών δικαίων και συμφερόντων της Ελλάδας. Με αυτό το δεδομένο και εφόσον αποδειχθεί και έμπρακτα η διάθεση της Άγκυρας για επίλυση των προβλημάτων, θα πρέπει να αναζητηθεί μια συνολική ρύθμιση του νομικού καθεστώτος του Αιγαίου, με βάση τις επιταγές του Διεθνούς Δικαίου. Στα πλαίσια μιας τέτοιας ρύθμισης, η οριοθέτηση της ΑΟΖ και όχι απλά της υφαλοκρηπίδας, έχει σαφή πλεονεκτήματα για την χώρα μας. Αν συνδυασθεί μάλιστα με μια μόνιμη λύση του προβλήματος του εύρους της χωρικής θάλασσας, θα οδηγήσει στην οριστική επίλυση των Ελληνο - Τουρκικών διαφορών και στην αποκρυστάλλωση του διεθνούς νομικού καθεστώτος του Αιγαίου.

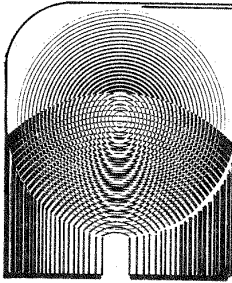
Μάρτιος 1988

---

52. V. Ibler, ο.π. σελ. 140.

Ο ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ παρατηρητής

Τα καλύτερα βιβλία για κομπιούτερς που ενημερώνουν-εκπαιδεύουν-ψυχαγωγούν

Rodney Zaks Ο πρώτος σας υπολογιστής

Πρόκειται ανεμφίβολα για το καλύτερο εισαγωγικό βιβλίο για κάποιον που θέλει να μάθει τι είναι πως λειτουργεί και σε τι χρησιμεύει ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής. Έχει πωληθεί σε εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα σε όλον τον κόσμο από τον εκδοτικό οίκο SYBEX που έχει την έδρα του στην Καλιφόρνια και ευρωπαϊκά τμήματα στο Παρίσι και το Ντιούσελντορφ. Ο SYBEX διεθνώς θεωρείται ο οίκος με τις αριστερές εκδόσεις γύρω από θέματα κομπιούτερς.

Ο συγγραφέας του βιβλίου είναι ένας από

Rodney Zaks

Πως να φροντίζετε τον υπολογιστή σας

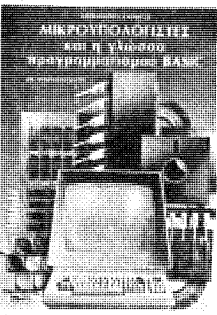

Διαβάζοντας το «Πως να φροντίζετε τον υπολογιστή σας» αποφεύγετε ανεπιθύμητα προβλήματα όταν χρησιμοποιείτε τον κομπιούτερ σας.

Το βιβλίο αυτό γράφτηκε για να σας δείξει τη σωστή χρήση των διάφορων στοιχείων ενός υπολογιστή: Από την κεντρική μονάδα, το πληκτρολόγιο, τον εκτυπωτή έως τις διακτέτες και τις μονάδες ακληρού δίσκου θα βρείτε χρήσιμες συμβουλές για το τι πρέπει να κάνετε όχι μόνο για προστασία αλλά και όταν υπάρχει κάποιο πρόβλημα στην λειτουργία του υπολογιστή.

Χαρακτηριστικό ο συγγραφέας γράφει:

«Η έκρηξη των μικρών ηλεκτρονικών υπολογιστών συνοδεύτηκε από ένα φαινόμενο παράδοξο: τις πολύ συχνές βλάβες τους. Η εξήγηση είναι πολύ απλή. Οι χειριστές των μικρών Η.Υ. έχουν ελάχιστη ή και καθόλου εκπαίδευση. Ουσιαστικά είναι αυτοδιδάκτοι». Το βιβλίο αυτό καλύπτει αυτό ουσιαστικά το κενό, λέγοντας σας τι να κάνετε προκειμένου να χρησιμοποιήσετε σωστά τον υπολογιστή σας.

Αλέξανδρος Καρακός Μικροϋπολογιστές και η γλώσσα προγραμματισμού BASIC με παραδείγματα

... Πολύ σύντομα θα πρέπει να ξέρουν όλοι οι άνθρωποι τι είναι μικροϋπολογιστής, πως δουλεύει ένας μικροϋπολογιστής και το κυριότερο τον τρόπο χρήσης και εκμετάλλευσης ενός προσωπικού Ηλεκτρονικού Υπολογιστή. Υπολογίζεται πως στο τέλος του 20ου αιώνα κάθε σπίτι θα διαθέτει τουλάχιστον ένα μικροϋπολογιστή.

Οι μικροϋπολογιστές μας ανοίγουν νέους ορίζοντες για καινούργιες δραστηριότητες και άπειρες εφαρμογές. Θα μπορούσε κανείς να πει πως ένας μικροϋπολογιστής είναι ένας πραγματι-

κός «πνευματικός βοηθός» ικανός να γράφει πάνω στην οθόνη της τηλεόρασης, να μιλά μ' ανθρώπινη φωνή, να παίζει μουσικές νότες ή ακόμη να ζωγραφίζει και μάλιστα πολλές φορές με χρώματα.

Σ' αυτό το βιβλίο γίνεται μια απλή προσπάθεια ν' απομυθοποιήσουμε το μύθο της πληροφορίας και να γνωρίσουμε τον ηλεκτρονικό υπολογιστή και πιο ειδικά τον μικροϋπολογιστή που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα εξύπνο εργαλείο όπως όλα τ' άλλα εργαλεία που επινόησε και χρησιμοποίησε ο άνθρωπος...

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΑΘΗΝΑ: «ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ», ΔΙΔΟΤΟΥ 39, ΤΗΛ. 3600658, 3608527
ΘΕΣ/ΚΗ: «ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ», ΑΛ. ΣΤΑΥΡΟΥ 15, ΤΗΛ 927685, 935920

*Η αναθεώρηση του διεθνούς εμπορικού συστήματος
και ο νέος Γύρος Πολυμερών Εμπορικών
Διαπραγματεύσεων της GATT
(Γύρος της Ουρουγουάης)*

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εισαγωγή : Το σύστημα της GATT
  - 1.1. Γενικά χαρακτηριστικά
  - 1.2. Οι αρχές της GATT
  - 1.3. Τομείς που δεν ρυθμίζονται από τη GATT

2. Σύγχρονα προβλήματα του διεθνούς εμπορίου.
  - 2.1. Γενική προσέγγιση
  - 2.2. Πολιτική διάσταση
  - 2.3. Θεσμική διάσταση
  - 2.4. Οικονομική διάσταση
  - 2.5. Προσωρινό συμπέρασμα

3. Οι διαπραγματεύσεις για την έναρξη του Γύρου της Ουρουγουάης.
  - 3.1. Η πορεία προς το Γύρο της Ουρουγουάης
    - 3.1.1. Η ιστορική εξέλιξη της GATT: Σύντομη αναδρομή

* Η εργασία αυτή εκφράζει αποκλειστικά σκέψεις του συγγραφέα και δεν απηχεί απόψεις του φορέα, στον οποίο εργάζεται.

- 3.1.2. Το ιστορικό των διαπραγματεύσεων
- 3.2. Τα θέματα του Γύρου της Ουρουγουάης
- 3.3. Οι θέσεις των συμβαλλομένων μερών
  - 3.3.1. Οι βιομηχανικές χώρες
  - 3.3.2. Οι αναπτυσσόμενες χώρες
- 3.4. Προσωρινό συμπέρασμα

4. Η Διακήρυξη της Punta Del Este ως αφετηρία των διαπραγματεύσεων για το Γύρο της Ουρουγουάης
  - 4.1. Στόχοι και αρχές των διαπραγματεύσεων
  - 4.2. Standstill και Rollback
  - 4.3. Επιμέρους θέματα του Γύρου της Ουρουγουάης
  - 4.4. Γεωργία
  - 4.5. Υπηρεσίες
  - 4.6. Προσωρινό συμπέρασμα

5. Ο Γύρος της Ουρουγουάης και το σύστημα της GATT

6. Τελικό συμπέρασμα

1. Εισαγωγή: Το σύστημα της GATT

1.1. Γενικά χαρακτηριστικά

Η ίδρυση της GATT είχε ως αρχικό στόχο την προσωρινή¹ ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου μέχρι την υλοποίηση των αποφάσεων της Διάσκεψης της Αβάνας². Μετά την άρνηση του Αμερικανικού Κογκρέσου να επικυρώσει το Χάρτη της

---

1. Βλ. και α. XXVI παρ. 3 καθώς και το Πρωτόκολλο για την προσωρινή εφαρμογή της GATT της 1ης Ιανουαρίου 1948.

2. Για τη Διάσκεψη της Αβάνας και τα αποτελέσματά της βλ. *Fikentscher, Trade Regulation - A Necessity*, στο *Ariga* (ed.), *International Conference on International Economy and Competition Policy*, Tokyo 1973, σ. 41 επ., *Jaenicke*, άρθρο Havana Charter στο *Bernhardt* (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, 8 th Installment, Amsterdam/New York/Oxford 1985, σ. 260 επ..

Αβάνας ³ και το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων για τη δημιουργία του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου, η GATT αποτελεί το πρωταρχικό κανονιστικό πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου.

Η «φιλοσοφία» της GATT ⁴ βασίζεται σε δύο θεμελιώδεις αρχές: Αφενός στον οικονομικό φιλελευθερισμό, κατά τον οποίο η μεγιστοποίηση της παγκόσμιας ευημερίας στηρίζεται στην εξειδίκευση του παραγωγικού μηχανισμού κάθε χώρας σύμφωνα με τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα ⁵, στην κατάργηση των διακρίσεων και στην πλήρη απελευθέρωση του εμπορίου, στην προστασία του ανταγωνισμού σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και στην επιχειρηματική ελευθερία σε συνδυασμό με τον έλεγχο των μονοπωλιακών τάσεων της οικονομίας. Αφετέρου, και αυτό διαφοροποιεί το μεταπολεμικό σύστημα από την εποχή του «καθαρού» καπιταλισμού των μέσων του 19ου αιώνα (αρχή «laissez faire»), το καθεστώς της GATT είναι ιστορικά καθορισμένο: Δεν αγνοεί τον οικονομικό ρόλο του σύγχρονου κοινωνικού κράτους ⁶, ούτε είναι

---

3. Το περιεχόμενο του Χάρτη της Αβάνας συνοψίζεται στα ακόλουθα: Το κεφ. IV περιείχε τις βασικές διατάξεις για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου. Το κεφ. III προέβλεπε βοήθεια για τις αναπτυσσόμενες χώρες με σκοπό την ενίσχυση των αναπτυξιακών προσπαθειών τους. Το κεφ. V αναφερόταν στην απαγόρευση των περιοριστικών επιχειρηματικών μεθόδων. Το κεφ. VI αναγνώριζε την ανάγκη σύναψης ειδικών συμφωνιών για τις πρώτες ύλες. Το κεφ. VII προέβλεπε την ίδρυση Διεθνούς Οργάνωσης Εμπορίου, ενός εξειδικευμένου οργανισμού στα πλαίσια του ΟΗΕ με σκοπό την άσκηση εποπτείας επί του διεθνούς εμπορίου και την επίλυση των διαφορών μεταξύ των κρατών - μελών (κεφ. VIII). Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής προβλεπόταν και δυνατότητα προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης με αίτημα την έκδοση συμβουλευτικής γνώμης. Ο Χάρτης της Αβάνας δεν ίσχυσε ποτέ, επειδή η κυβέρνηση των ΗΠΑ αρνήθηκε να τον υποβάλει στην έγκριση του Κογκρέσου. Επειδή για την εποχή του ο Χάρτης ήταν αρκετά προοδευτικό κείμενο που αποσκοπούσε στην εξισορρόπηση των συμφερόντων των οικονομικά ισχυρών δυνάμεων της εποχής και των αναπτυσσομένων χωρών, οι ΗΠΑ φοβήθηκαν ότι ο Χάρτης θα εμπόδιζε την «αυθόρμητη ανάπτυξη» των δυνάμεων της αγοράς. Παρ' όλα αυτά ο Χάρτης έπαιξε σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις και επηρέασε την εργασία σε άλλους διεθνείς οργανισμούς.

4. Βλ. γενικά για τη GATT Φατούρο, Διεθνές δίκαιο ανάπτυξης, Θεσσαλονίκη 1977, Φατούρου / Στάγκου, Διεθνές οικονομικό δίκαιο, τ. πρώτο, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 68 επ., Καζάκο, Διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Σημειώσεις παραδόσεων, Αθήνα 1987, σ. 94 επ. Long, La place du droit et ses limites dans le systeme commercial multilateral du GATT, RCADI 182 (1983 -IV), σ. 9 επ., Jackson, World Trade and the Law of GATT, Indianapolis, Bobbs - Merrill 1969, Carreau, Juillard Flory, Droit international economique, 2e ed., Paris 1980, σ. 253 επ.

5. Βλ. αναλυτικότερα UNIDO, International Comparative Advandage in Manufacturing, Vienna 1986, σ. 1 - 71.

6. Βλ. γενικά ντε Μπρονόφ, Κράτος και κεφάλαιο, μεταφρ. Α. Ελεφάντη, Αθήνα 1983 και Gotthold, Wirtschaftliche Entwicklung und Verfassungsrecht, Koln 1975.

δογματικά προσηλωμένο στην ελεύθερη αγορά αντίθετα, αναγνωρίζει την πρωταρχική ευθύνη του κράτους για την εσωτερική και εξωτερική σταθερότητα και την ανάγκη της παρέμβασής του στην παραγωγική διαδικασία ⁷. Γιαυτό στο σύστημα της GATT περιέχονται κανόνες και διαδικασίες που προβλέπουν μέτρα για τη διευκόλυνση και τη μείωση του κοινωνικού κόστους της αναγκαίας διαρθρωτικής προσαρμογής της εθνικής οικονομίας λόγω της ένταξής της στο παγκόσμιο εμπορικό σύστημα. Έτσι διαμέσου της GATT επιτυγχάνεται αρνητική ολοκλήρωση ⁸ στα πλαίσια της μικτής οικονομίας ⁹.

Η παγκόσμια οικονομική τάξη ¹⁰ που δημιουργήθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ευνόησε τη ραγδαία επέκταση του εμπορίου των καπιταλιστικών χωρών μέσω της διεθνοποίησης της παραγωγής ¹¹ και οδήγησε στην αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών ¹². Σκοπός της ήταν η δημιουργία κλίματος

---

7. Ruggie, *International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order*, στο Krasner (ed.), *International Regimes*, 36 *International Organization* 379, 385 (spring 1982), Lipson, *The Transformation of Trade: The Sources and Effects of Regime Change*, *ibid.* 417.

8. Για την έννοια αυτή βλ. αντί πολλών Ver Loren van Themaat, *The Changing Structure of International Economic Law*, The Hague, Boston, London 1981, σ.108 επ..

9. Για τη σημασία του δικαίου για τη σύγχρονη οικονομία βλ. Assmann, *Wirtschaftsrecht in der Mixed Economy*, Konigstein, Ts. 1980. σ. 150 επ.

10. Βλ. ανάλυση στους Carreau, Juillard, Flory, (όπ. παρ. σημ. 4) σ. 24 επ., 67 επ., 97, Belanger, *Institutions économiques internationales*, 3e ed., Paris 1987, σ. 18 επ.

11. Βλ. και την εκτενή εργασία του Michalet, *Le capitalisme mondial*, 3 ed., Paris 1985, σ. 179, 311, ο οποίος μετά από εξαντλητική ανάλυση του φαινομένου των πολυεθνικών επιχειρήσεων καταλήγει στη θέση ότι χαρακτηριστικό της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας είναι η εξαγωγή του παραγωγικού δυναμικού και η ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας των προϊόντων.

12. Η έννοια της αλληλεξάρτησης είναι χρήσιμη για την κατανόηση των εξελίξεων στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Ο βαθμός ανοικτότητας των εθνικών οικονομιών (δηλ. το σύνολο των εισαγωγών και εξαγωγών σε σχέση με το ΑΕΠ) είναι σήμερα υψηλός, πράγμα που σημαίνει ότι οι οικονομικές εξελίξεις στον κόσμο ασκούν σημαντική επιρροή στο εσωτερικό των κρατών. Ως αλληλεξάρτηση θεωρείται, η διαδικασία της διεθνούς επικοινωνίας και διασύνδεσης των οικονομιών, με αποτέλεσμα η αύξηση του πραγματικού εισοδήματος σε μία χώρα να οδηγεί σε μεγαλύτερη ζήτηση εισαγομένων προϊόντων και έτσι σε αύξηση των εξαγωγών και του πραγματικού εισοδήματος των άλλων χωρών και, συνεπώς, σε άνοδο της παγκόσμιας ευημερίας.

Τα χαρακτηριστικά της αλληλεξάρτησης είναι τα εξής: ευαισθησία (ο βαθμός αλληλεξάρτησης αυξάνεται, όταν η επίδραση των εξωτερικών οικονομικών εξελίξεων επί της εθνικής οικονομίας μεγαλώνει), τρωτότητα (μεταβολές του διεθνούς οικονομικού περιβάλλοντος μπορεί να έχουν αρνητική επίδραση στην εθνική οικονομία, και να οδηγήσουν σε απώλεια κοινωνικής ευημερίας) και αλληλεπίδραση (δεν αρκεί η μονομερής εξάρτηση μιας οικονομίας απο τις

εμπιστοσύνης στις διεθνείς συναλλαγές με την εγκαθίδρυση ενός σταθερού και ενιαίου συστήματος δικαίου που θα εξασφάλιζε τη σταθερότητα στις διεθνείς νομισματικές σχέσεις και την κατάργηση των διακρίσεων στο εμπόριο.

Η GATT αποτελεί συστατικό στοιχείο της μεταπολεμικής διεθνούς οικονομικής τάξης και ορίζει το θεσμικό καθεστώς του διεθνούς εμπορίου¹³. Ως καθεστώς (« regime ») θεωρείται το σύνολο των αρχών, θεσμικών ή και εθιμικών κανόνων, κυβερνητικών και επιχειρηματικών πρακτικών καθώς και διαδικασιών λήψης αποφάσεων που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των υποκειμένων σ' ένα ορισμένο τουέα των διεθνών σχέσεων¹⁴. Η GATT περιέχει τις αρχές και τους κανόνες, προς τους οποίους προσανατολίζεται η πολιτική εξωτερικού εμπορίου των συμβαλλομένων μερών και προβλέπει διαδικασίες για τη συννενόηση μεταξύ των κρατών και το συντονισμό των εμπορικών πολιτικών τους καθώς και για την άσκηση εποπτείας επί της ομαλής λειτουργίας και της αποτελεσματικότητας του καθεστώτος και την επίλυση των διαφορών. Το καθεστώς αυτό έχει αποσπασματικό χαρακτήρα, επειδή αφορά κυρίως στους δασμούς - δηλ. στην κρατική πολιτική και πρακτική που διέπει την πρόσβαση των εξαγωγών μιας χώρας στις αγορές των άλλων - και δεν δημιουργεί καθολικό σύστημα κανονιστικής ρύθμισης του εμπορίου. Συνεπώς, η GATT δεν εγγυάται την ελευθερία του εμπορίου καθεαυτή, αλλά την κατάργηση των διακρίσεων που αποτελεί το πρώτο βήμα προς την πλήρη απελευθέρωση¹⁵.

διεθνείς οικονομικές εξελίξεις). Ο βαθμός αλληλεξάρτησης μεγαλώνει όταν μειώνεται η ασυμμετρία στις διεθνείς σχέσεις. Βλ. *Hesse, Weltwirtschaftliche Entwicklung und Wirtschaftspolitik in wechselseitiger Abhängigkeit*, στο *Langkau, Kohler* (eds.), *Wirtschaftspolitik und wirtschaftliche Entwicklung, Festschrift für W. Hesselbach*, Bonn 1985, σ. 111 επ., 116, OECD, *World Economic Interdependence and the Evolving North - South Relationship*, Paris 1983, σ. 9 επ. *Gasiorowski, The Structure of Third World Economic Interdependence*, 39 Int' l Organization 331 (spring 1985).

13. Για τις πρόσφατες εξελίξεις βλ. *Felory, L'évolution des régimes juridiques du GATT depuis les Accords du Tokyo Round de 1979*, JDI (Clunet) 1986. 329

14. Για τη θεωρία των διεθνών καθεστώτων βλ. *Krasner* (οπ. παρ. σημ. 7), *Haggard / Simmons, Theories of International Regimes*, 41 Int'l Organization 491 (summer 1987), *Kratochwill / Ruggie, International Organization: A State of the Art on an Art of the State*, 40 Int' l Organization 753 (autumn 1986), *Steiner, The search For Order in a Disorderly World: Worldwiews and Prescription Decision Paradigms*, 37 Int' l Organization 373 (summer 1983).

15. *Finlayson/Zacher, The GATT and the Regulation of Trade Barriers: Regime Dynamics and Functions*, 35 Int' l Organization 561, 562 (autumn 1981).

Το σύγχρονο διεθνές εμπορικό δίκαιο¹⁶ έχει ξεπεράσει τους αρχικούς συντηρητικούς στόχους της GATT, αντιμετωπίζει σφαιρικά και διακλαδικά τα προβλήματα του εμπορίου και εγγυάται την ομαλή λειτουργία της αγοράς και την απαγόρευση των περιοριστικών επιχειρηματικών μεθόδων¹⁷, την προστασία της ιδιοκτησίας¹⁸ και της επιχειρηματικής δραστηριότητας, την εξασφάλιση των επενδύσεων από μη εμπορικούς κινδύνους¹⁹, την προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών και την ασφάλεια δικαίου σ' ένα διαρκώς εξελισσόμενο κόσμο. Η GATT βρίσκεται στο κέντρο του διεθνούς εμπορικού δικαίου και λειτουργεί ως το **σύνταγμα του διεθνούς εμπορίου**²⁰. Αυτό σημαίνει τα εξής: **Πρώτο**, η GATT περιέχει τους θεμελιώδεις ουσιαστικούς και διαδικαστικούς κανόνες που διέπουν το διεθνές εμπόριο. Η ομαλή λειτουργία της προϋποθέτει την προσαρμογή των εθνικών οικονομιών και την κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών με αποτέλεσμα την ικανοποιητική κάλυψη των αναγκών παραγωγής και κατανάλωσης.

Δεύτερο επηρεάζει τις οικονομικές επιλογές των κυβερνήσεων και δρα συμπληρωματικά έναντι των διατάξεων του εθνι-

---

16. Για τη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου του εμπορίου βλ. *Rajski*, La tendance à la codification progressive du droit commercial international, στο Droit et libertés à la fin du XXe siècle, Etudes offertes à C. - A. Colliard, Paris 1984, σ. 321 επ., *Schmitthoff*, Das neue Recht des Welthandels, *RabelsZ* 28 (1964). 47, *Bonnel*, Das autonome Recht des Welthandels-Rechtsdogmatische und rechtspolitische Aspekte, *RabelsZ* 42 (1978), 485.

17. Για τη διεθνή αντιμετώπιση των περιοριστικών επιχειρηματικών μεθόδων βλ. UNCTAD, The Set of Multilaterally Agreed Equitable Principles and Rules for the Control of Restrictive Business Practices, TD / RBP / CONF / 10 / Rev 1 (Απόφαση Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 35 / 63 / 5.12.1980), *Στεφάνου*, Ο κώδικας των Ηνωμένων Εθνών για τις περιοριστικές επιχειρηματικές δραστηριότητες, Δίκαιο και Πολιτική 5/1983. 151.

18. *Dolzer*, Eigentum, Enteignung und Entschädigung im geltenden Völkerrecht, Berlin / Heidelberg / New York / Tokyo 1986, *passim*.

19. Για τα δύο σκέλη της εξασφάλισης των ξένων επενδύσεων από μη εμπορικούς κινδύνους κυρίως στις χώρες του Τρίτου Κόσμου - το ICSID (International Center for the Settlement of Investment Disputes) και τη MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency) που λειτουργούν στα πλαίσια της Παγκόσμιας Τράπεζας - βλ. *Delaume*, Le Centre international pour le règlement des Différents relatifs aux investissements (CIRDI), *JDI* (Clunet) 1982. 775, *Petersmann*, Die Multilaterale Investitionen - Garantie - Agentur, *ZaöRV* 46 (1986). 758, *Chatterjee*, The Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency, 36 *ICLQ* 76 (1987).

20. *Petersmann*, Trade Policy as a Constitutional Problem. On the «Domestic Policy Functions» of International Trade Rules, *Aussenwirtschaft* 41 (1986). 243 (405), 247, ο ίδιος, Application of GATT by the Court of Justice of the European Communities, *CML Rev.* 20 (1983). 397, 415.

κού συντάγματος που προστατεύουν την ιδιωτική πρωτοβουλία («δεύτερη γραμμή της συνταγματικής προστασίας»), επειδή ενισχύει εμμέσως την προστασία ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων (π.χ. επιχειρηματική ελευθερία, προστασία του ανταγωνισμού κ.τ.λ.) και προβάλλει διεθνείς περιορισμούς στην παρεμβατική δραστηριότητα του κράτους. Τρίτο, δρα νομιμοποιητικά έναντι των οπαδών της ανοικτής οικονομίας και αποτρεπτικά έναντι των εσωτερικών πιέσεων που αποσκοπούν στην επιβολή μιας πολιτικής αυτάρκειας και οικονομικού απομονωτισμού. Τέταρτο, συμβάλλει στην περισσότερο ορθολογική κατανομή των πόρων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Πέμπτο, επιβάλλει τη σφαιρική θεώρηση του ρόλου και των δυνατοτήτων της εθνικής οικονομίας στο διεθνές σύστημα· έτσι αποφεύγεται η αντιμετώπιση της οικονομίας ως αθροίσματος μεμονωμένων τομέων χωρίς εσωτερική διασύνδεση. Επί πλέον ενισχύεται η διαπραγματευτική θέση της Κυβέρνησης στο εσωτερικό μέτωπο έναντι οργανωμένων κοινωνικών ομάδων που απαιτούν διαρκή τομεακή προστασία και την εξασφάλιση «αθεμίτων» κερδών («rent seeking»). Τέλος, η GATT παρέχει κριτήρια ερμηνείας του εθνικού δικαίου, ώστε να επιτυγχάνεται η συμμόρφωσή του προς τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας («σύμφωνη προς το διεθνές δίκαιο ερμηνεία») ²¹.

1.2 Οι αρχές της GATT

Η αρχή της μη διάκρισης: Πρωταρχικός κανόνας της GATT είναι η αρχή του μάλλον ευνοουμένου κράτους (α. I παρ. 1), διαμέσου της οποίας επιτυγχάνεται η διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου βάσει ενιαίων και γενικών κανόνων και αποτρέπονται διμερείς διακανονισμοί των εμπορικών σχέσεων ή η αναγνώριση επιλεκτικών προνομίων.

Η αρχή της εθνικής μεταχείρισης των εισαγομένων αγαθών (α. III).

Η αρχή της κρατικής παρέμβασης στο εξωτερικό εμπόριο αποκλειστικά διαμέσου των δασμών (α. XI), επειδή οι τελευταίοι επιτρέπουν διαφάνεια και δεν επηρεάζουν τη λειτουργία του μηχανισμού της εσωτερικής αγοράς.

Η αρχή της αμοιβαιότητας (π.χ.α. XXVIII, XXVIIIbis, XXXIII). Η συμμόρφωση μιας χώρας στις υποχρεώσεις που

---

21. *Ress*, Wechselwirkungen zwischen Völkerrecht und Verfassung bei der Auslegung völkerrrechtlicher Verträge, Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht Heft 23, Heidelberg 1982, σ. 43 επ.

απορρέουν από τη GATT εξαρτάται από την αντίστοιχη συμπεριφορά των εμπορικών εταίρων. Η αρχή της αμοιβαιότητας εξασφαλίζει την ισορροπία μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και αποτελεί τη σημαντικότερη εγγύηση εφαρμογής της Συμφωνίας από όλα τα συμβαλλόμενα μέρη, δεδομένου ότι η αποτελεσματικότητα του συστήματος επίλυσης των διαφορών της GATT είναι περιορισμένη. Η επίκληση της αρχής της αμοιβαιότητας συνιστά επιπλέον μέσο άμυνας των Κυβερνήσεων κατά εσωτερικών πιέσεων για μεγαλύτερη προστασία της εγχώριας παραγωγής ²².

Η αρχή της κρατικής κυριαρχίας. Οι αρχές της GATT δεν εφαρμόζονται ως αυστηροί νομικοί κανόνες, αλλά με ευκαμψία, για να επιτρέπουν στα κράτη-μέλη να ανταποκριθούν σε έκτακτες ανάγκες προσαρμογής της οικονομίας τους ή και σε συγκυριακές ή διαρθρωτικές μεταβολές των διεθνών συνθηκών. Η ευκαμψία αυτή επιτυγχάνεται με την επίκληση «ρητρών διαφυγής» εκμέρους του κράτους που αντιμετωπίζει προβλήματα στο εξωτερικό εμπόριο, οι οποίες επιτρέπουν την βραχυπρόθεσμη αναστολή της εφαρμογής των κανόνων της GATT μετά από τήρηση διαδικασίας διαβουλεύσεων. Η δυνατότητα προσφυγής του κράτους στις ρήτρες διαφυγής αποτελεί συνέπεια του δυναμισμού του διεθνούς εμπορίου και των διακυμάνσεων της διεθνούς οικονομίας που δικαιολογούν την πρόσκαιρη προστασία της εθνικής οικονομίας, με στόχο να ληφθούν τα κατάλληλα εσωτερικά μέτρα προσαρμογής και ν' αποφευχθούν οι δυσμενείς κοινωνικές επιπτώσεις που τα συνοδεύουν (π.χ. μέτρα υπέρ της προστασίας και αναδιάρθρωσης ορισμένων παραγωγι-

---

22. Ο Keohane, *Reciprocity in International Relations*, 40 *Int' l Organization* 1,4 (winter 1986) διακρίνει μεταξύ ειδικής (« specific reciprocity ») και διάχυτης αμοιβαιότητας (« diffuse reciprocity »). Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για ανταλλαγή ίσης αξίας αντικειμένων στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης συναλλαγής, ενώ στην δεύτερη δεν ενδιαφέρει η ισορροπία μεταξύ πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων σε μια και μοναδική συναλλαγή αλλά το συνολικό αποτέλεσμα που πρέπει να ικανοποιεί όλα τα μέρη δεδομένου συνόλου. Η διάχυτη αμοιβαιότητα είναι δυνατή μόνο υπό την προϋπόθεση της τήρησης ορισμένων κανόνων συμπεριφοράς: για το λόγο αυτό ανταποκρίνεται στους στόχους της GATT που αποβλέπει στην επίτευξη γενικής ισορροπίας σ' ένα υψηλότερο επίπεδο ευημερίας για όλους. Βλ. ακόμη Dell, *Of Free Trade and Reciprocity*, 9 *The World Economy* 125 (1986), Φατούρο / Στάγκο (οπ. παρ. σημ. 4) σ. 63 επ. Στάγκο. Οι συμφωνίες οικονομικής συνεργασίας της Ελλάδας με τρίτες χώρες (και ιδιαίτερα με χώρες κρατικού εμπορίου) στο πλαίσιο της κοινής εμπορικής πολιτικής, στο Καζάκου/Στεφάνου (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*. Η πρώτη πενταετία. Τάσεις, προβλήματα, προοπτικές, Αθήνα 1987, σ. 211 επ., 231.

κών κλάδων που δεν είναι πλέον ανταγωνιστικοί, για την εξασφάλιση της απασχόλησης κ.τ.λ.).

Η επίκληση των ρητρών διαφυγής (π.χ.α. XIII για την προστασία του ισοζυγίου πληρωμών, α. XVI παρ. 1 για τις επιδοτήσεις, α. XIX για την περίπτωση απειλής σοβαρής βλάβης της εθνικής οικονομίας²³ κ.τ.λ.) και η αμοιβαιότητα οδηγούν αφενός στην ενδυνάμωση της αρχής της κρατικής κυριαρχίας, αφετέρου στη διάβρωση του καθεστώτος της GATT²⁴. Έτσι, όμως δημιουργούνται αμφιβολίες για την ικανότητα της GATT να λειτουργήσει ως αποτελεσματικό κανονιστικό πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου, επειδή χαρακτηρίζεται «όχι τόσο από την αξίωση τηρήσεως των διατάξεών της όσο από το δικαίωμα να επιτυγχάνεται μέσω διαπραγματεύσεων η πραγματοποίηση ή αποκατάσταση μιας ολικής εξισορροπήσεως των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων»²⁵ καθώς και από «τη μεγάλη ευκαμψία των διατάξεών της, κυρίως εκείνων που αναφέρονται στις δυνατότητες παρεκκλίσεως, στα μέτρα που μπορούν να λαμβάνονται σε περίπτωση εξαιρετικών δυσχερειών

---

23. Το α. XIX φαίνεται ότι δεν έχει εκπληρώσει το στόχο του, και ότι δεν έχει οδηγήσει σε εναρμόνιση των εθνικών «ρητρών διαφυγής». Η χαλαρή του διατύπωση - κυρίως η αρχή της αιτιώδους συναφείας («causation standard»), δηλ. το κριτήριο της σοβαρής ζημίας σε βάρος των εγχώριων παραγωγών που προκύπτει ως συνέπεια της αύξησης των εισαγωγών - το καθιστά σε μεγάλο βαθμό ανενεργό. Οι χώρες που υφίστανται τις συνέπειες της εφαρμογής των ρητρών διαφυγής έχουν σπάνια τη δυνατότητα ν' απαιτήσουν «αποζημίωση» ή να επιβάλλουν «αντίποινα». Προβλήματα δημιουργούνται ακόμη για τρίτα κράτη για το λόγο αυτό η καθιέρωση μέσω των διαπραγματεύσεων σταθερών κριτηρίων για την εφαρμογή των ρητρών διαφυγής αποκτά ιδιαίτερη σημασία, κυρίως για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Βλ. *Hackney / Shafer, Protectionism and Developing Countries: The Impact on Trade and Debt*, 23 STANFORD J. INT' L LAW 203, 210, 213 (SPRING 1987) και γενικότερα *De Watteville, La clause de sauvegarde de l' article XIX du GATT, Problematique actuelle, Problemes d' Histoire et de politique internationale*, Geneve, IUHEI 1983. σ. 61 επ.

Τελευταία οι ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες αμφισβητούν την ενιαία και γενική εφαρμογή των αρχών της GATT και προβάλλουν την αξίωση της επιλεκτικής εφαρμογής τόσο της αρχής του μάλλον ευνοουμένου κράτους, όσο και - αντιστρόφως - των ρητρών διασφάλισης (α. XIX), ώστε να εφαρμόζονται μόνον επί των συμβαλλομένων μερών που έχουν εμπορικό πλεόνασμα χρησιμοποιώντας «αθέμιτες» μεθόδους. Στην ίδια λογική εντάσσεται και η τάση επιστροφής στη διμερή αμοιβαιότητα. Με τον τρόπο αυτό όμως αλλοιώνεται ο χαρακτήρας των διατάξεων αυτών και δημιουργείται ο κίνδυνος της εκ βάθρων ανατροπής του πολυμερούς συστήματος της GATT.

24. *Ruggie*, 36 Int' l Organization 393 (spring 1982).

25. ΔΕυρΚ (16.3.1983, 266 / 81, ΣΙΟ/Ιταλικού υπουργείου οικονομικών, υπουργείου εμπορικής ναυτιλίας, τελωνειακής υπηρεσίας περιφέρειας Τεργέστης και αυτόνομου οργανισμού λιμένος Τεργέστης) Συλλ. Νομολ 1983.731, αγόρευση Γενικού Εισαγγελέα Reischl, 790.

και το διακανονισμό διαφορών μεταξύ των συμβαλλομένων μερών»²⁶. Είναι λοιπόν εμφανές ότι η κρατική παρέμβαση στην οικονομία προς επιδίωξη του εθνικού συμφέροντος ανάγεται σε αυτοτελή παράλληλο κανόνα του διεθνούς εμπορικού καθεστώτος.

Η εξαίρεση για τις τελωνειακές ενώσεις και τις ζώνες ελευθέρων ανταλλαγών (α. XXIV παρ. 4.5) επειδή θεωρείται ότι ευνοούν την ανάπτυξη του εμπορίου καθόλου, παρά τα τυχόν επιμέρους αρνητικά αποτελέσματα που μπορεί να προκαλέσουν.

Η αρχή της προτιμησιακής μεταχείρισης των αναπτυσσομένων χωρών (α. XXXVI παρ. 8, XXXVII, « enabling clause ») που διαφοροποιεί τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατών ανάλογα με το επίπεδο της οικονομικής τους ανάπτυξης²⁷.

1.3. Τομείς που δεν ρυθμίζονται από τη GATT

Το εμπόριο των αγροτικών προϊόντων υπάγεται κατ' αρχήν στη GATT, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις που προβλέπει η ίδια η Συμφωνία (π.χ. α. XI παρ. 2 c). Για γενικότερους λόγους κοινωνικής πολιτικής (π.χ. εξασφάλιση του αγροτικού εισοδή-

---

26. ΔΕυρΚ (16.3.1983, 267 - 269/81, Amministrazione delle Finanze dello stato/SPI) Συλλ. Νομολ. 1983.811, 830.

27. Η αναγνώριση της αρχής της προνομιακής μεταχείρισης λειτουργεί σε τρία επίπεδα. Πρώτο, ως εξαίρεση υπέρ των αναπτυσσομένων χωρών από τον κανόνα του α. I, δεύτερο ως παραίτηση των ανεπτυγμένων έναντι των αναπτυσσομένων χωρών από την αρχή της αμοιβαιότητας και τρίτο ως εξουσιοδότηση προς τα συμβαλλόμενα μέρη να παραχωρήσουν ειδικό προνομιακό καθεστώς στις εισαγωγές από τις αναπτυσσόμενες χώρες (enabling clause). Η αρχή της προνομιακής μεταχείρισης έχει εξαιρετικό και προσωρινό χαρακτήρα, αφού μετά από επιμονή των βιομηχανικών χωρών έγινε δεκτό ότι η βαθμιαία βελτίωση του επιπέδου ανάπτυξης των αναπτυσσομένων συνεπιφέρει την κατάργηση των εξαιρέσεων και την πλήρη ένταξή τους στο σύστημα της GATT (graduation). Η αξίωση για κατάργηση του προνομιακού καθεστώτος προβάλλεται κυρίως έναντι των νέων βιομηχανικών χωρών (newly industrialized countries), οι οποίες έχουν εξελιχθεί σε σημαντικό ανταγωνιστή των βιομηχανικών χωρών στις διεθνείς αγορές, κυρίως σε προϊόντα έντασης εργασίας. Το αίτημα αυτό διατυπώθηκε με ιδιαίτερη ένταση και στα πλαίσια του Γύρου της Ουρουγουάης. Σύμφωνα με το «Statement on graduation» που υιοθέτησαν οι Εκτελεστικοί Διευθυντές της Παγκόσμιας Τράπεζας στις 11 Σεπτεμβρίου 1984, αλλαγή του προνομιακού καθεστώτος μπορεί να επέλθει μόνο υπό την προϋπόθεση της αλλαγής των συνθηκών και της συναίνεσης της ενδιαφερόμενης χώρας. Βλ. γενικά *Lebullenger, La portée des nouvelles règles du GATT en faveur des parties contractantes en voie de développement*, RGDIP 1982. 254, *Balassa / Michalopoulos, Liberalizing Trade Between Developed and Developing Countries*, 20 JWTL 3 (1986). *Yusuf, Legal Aspects of Trade Preferences for Developing States*, The Hague Boston / London 1982, σ. 45 επ. και passim.

ματος,αυτάρκεια σε είδη επισιτισμού κ.τ.λ.) τα κράτη προσφεύγουν σε πρακτικές ²⁸ που περιορίζουν κατά πολύ τη διακίνηση αγροτικών προϊόντων και εγκαθιδρύουν ισχυρό προστατευτικό καθεστώς (π.χ. κοινή αγροτική πολιτική της ΕΟΚ). Στην Υπουργική Διάσκεψη της GATT το Νοέμβριο 1982 τονίστηκε η ανάγκη να εξευρεθούν βιώσιμες λύσεις για τα προβλήματα του αγροτικού εμπορίου και να εξετασθούν οι ισχύοντες φραγμοί με στόχο την περαιτέρω απελευθέρωση.

Από το 1961 ισχύει ειδικό διεθνές καθεστώς για το εμπόριο κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων (Συμφωνία Πολυιών που ανανεώθηκε για τελευταία φορά στις 31.7.1986). Η Συμφωνία Πολυιών επιτρέπει προσωρινές παρεκκλίσεις από τους κανόνες της GATT με σκοπό να προστατεύσει τους παραγωγούς στις ανεπτυγμένες χώρες από εισαγωγές φθηνών προϊόντων από τις αναπτυσσόμενες και να επιτρέψει στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας να προσαρμοσθεί στις νέες συνθήκες ανταγωνισμού. Η εφαρμογή της Συμφωνίας εποπτεύεται από την Επιτροπή Εποπτείας για την Κλωστοϋφαντουργία ²⁹.

Τέλος το εμπόριο των υπηρεσιών εξαιρείται ρητώς από το σύστημα της GATT (παρατήρηση α. XVII παρ. 2 στο Παράρτημα I της GATT), εκτός από επιμέρους εξαιρέσεις για υπηρεσίες που περιλαμβάνονται σε αγαθά ή που προβλέπονται σε ξεχωριστά κείμενα (π.χ. ασφάλιση μεταφορών, κρατικές προμήθειες, επιδοτήσεις, εμπόριο αεροσκαφών, τεχνικά εμπόδια εμπορίου κ.τ.λ.) ³⁰.

2. Σύγχρονα προβλήματα του διεθνούς εμπορίου

2.1 Γενική προσέγγιση

Το μεταπολεμικό εμπορικό καθεστώς ήταν αποτέλεσμα τριών παραγόντων: Πρώτο, της εμπειρίας της οικονομικής κρίσης του μεσοπολέμου, δεύτερο, της δυσμενούς οικονομικής κατάστασης στον κόσμο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τρίτο,

---

28. Συνήθως πρακτική ήταν η χορήγηση ειδικής εξαίρεσης με απόφαση των 2/3 των συμβαλλομένων μερών (α. XXV παρ. 5, (« *waiwers* »)

29. *Aggarwal*, *The Unraveling of the Multi - Fiber Arrangement 1981: An Examination of International Regime Change*, 37 *Int' l Organization* 617 (autumn 1983).

30. *Koekkoek / de Leeuw*, *The Applicability of GATT to International Trade in Services: General Consideration and the interest of the Developing Countries*, *Aussenwirtschaft* 42 (1987). 65, 70.

της προεξέχουσας - ηγεμονικής θέσης των ΗΠΑ στην παγκόσμια οικονομική σκηνή. Στις συνθήκες της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής κρίθηκε ότι η διαμόρφωση ενός ενιαίου και πειθαρχημένου θεσμικού καθεστώτος ελευθερίας του εμπορίου, η κατάργηση των διακρίσεων και η αποτροπή των εκτροπών του εμπορίου θα ευνοήσουν την οικονομική ανάπτυξη και θα συμβάλλουν στην άνοδο του βιωτικού επιπέδου των κρατών. Η εξέλιξη της GATT κατά την πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία σηματοδοτεί τη ραγδαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την αντίστοιχη προώθηση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των σημαντικότερων οικονομικών δυνάμεων και εκφράζει την πολιτική, οικονομική και κοινωνική συνοχή ενός κόσμου που ζούσε σε μια εποχή πρωτοφανούς ευημερίας³¹.

Το μεταπολεμικό *boom* δεν ήταν δυνατόν να διαιωνισθεί³². Από τη δεκαετία του 60 το διεθνές οικονομικό σύστημα αρχίζει να παρουσιάζει στοιχεία υφέσεως. Η ανάλυση των επιμέρους χαρακτηριστικών και αιτίων της ξεφεύγει από τα όρια της εργασίας αυτής. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε εδώ είναι ότι η οικονομική ύφεση συνοδεύεται από τη διάβρωση του μεταπολεμικού θεσμικού συστήματος των διεθνών οικονομικών σχέσεων και οδηγεί σε αμφισβήτηση της ισχύουσας οικονομικής τάξης.

Το αίτημα για μια νέα διεθνή οικονομική τάξη³³ αποτελεί επιδίωξη όχι μόνο του Τρίτου Κόσμου αλλά και των ανεπτυγμένων χωρών· οι διαφορές απόψεων εντοπίζονται στο συγκεκριμένο περιεχόμενο της νέας τάξης, στην παρεμβατική ή φιλελεύθερη «φιλοσοφία» της, στον αναδιανεμητικό χαρακτήρα της, στην κατάργηση της ασυμμετρίας και της εξάρτησης και, γενικότερα, στην ικανότητά της να προωθήσει την ανάπτυξη και την ευημερία όλων των χωρών του κόσμου. Το αίτημα για τη νέα διεθνή οικονομική τάξη γίνεται από όλες τις πλευρές αντιληπτό όχι ως «οικονομικό», αλλά ως κατ' εξοχήν πολιτικό.

Στον τομέα του διεθνούς εμπορίου η προϊούσα ύφεση είχε

---

31. UNCTAD, Trade and Development Report 1984, New York 1985, σ. 56 επ.

32. Anell, The Breakdown of the Postwar Boom, Annals AAPSS 492, July 1987.22, Altwater, The Crisis of the World Finance System, *ibid.* σ. 36.

33. Η βιβλιογραφία για τη νέα διεθνή οικονομική τάξη είναι ανεξάντλητη. Βλ. επιλεκτικά Κίννας, Η νέα διεθνής οικονομική τάξη στο κατώφλι της δεκαετίας του 80, Αθήνα 1980, σ. 21 επ. Belanger, (οπ. παρ. σημ. 10) σ. 21 επ, Bettati, Le nouvel ordre économique international, Paris 1983, *passim*, Shown-Vargès, The New International Economic Order Legal Debate, Frankfurt / M! - Bern 1982, σ. 25 επ., 42 επ.

ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία και «κρυφή» υποκατάσταση του πολυμερούς καθεστώτος της GATT από διμερείς διακονομισμούς μεταξύ των εμπορικών εταιρών και αναβίωση του προστατευτισμού. Λόγω της ουσιαστικής κατάργησης των δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα κατά τη διάρκεια των Γύρων που έχουν προηγηθεί τα κράτη προσφεύγουν σε μη δασμολογικούς περιορισμούς και σε μέτρα που τοποθετούνται στα όρια της αρμοδιότητος της GATT («γκρίζα ζώνη»), τα οποία, ενώ αντιβαίνουν στο «πνεύμα» της, συμβιβάζονται με το γράμμα της («νέος προστατευτισμός») ³⁴. Παρακάτω θα εξετάσουμε την πολιτική, τη θεσμική και την οικονομική διάσταση των φαινομένων αυτών.

2.2 Πολιτική διάσταση

Σε πολιτικό επίπεδο παρατηρείται υποχώρηση της ηγεμονικής θέσης των ΗΠΑ στη διεθνή οικονομική σκηνή και βαθμιαία αποδυνάμωση της αμερικανικής οικονομίας³⁵. Οι ΗΠΑ δεν λειτουργούν πλέον ως η «ατμομηχανή» της παγκόσμιας οικονομίας, ούτε διακρίνονται για το δυναμισμό και την «επιθετικότητα» που τις χαρακτήριζε στο παρελθόν. Το «δίδυμο έλλειμμα» - έλλειμμα του προϋπολογισμού (εσωτερικό χρέος) και έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών (εξωτερικό χρέος) - σε συνδυασμό με την αύξηση των εισαγωγών και την υπερκατανάλωση οδήγησε στο παρελθόν σε ραγδαία άνοδο της τιμής του δολλαρίου και μείωση των εξαγωγών· οι ΗΠΑ αναγκάστηκαν να προσφύγουν στον εξωτερικό δανεισμό, με ρυθμό που τις κατέστησε το μεγαλύτερο οφειλέτη του κόσμου ³⁶. Για το λόγο αυτό το Κογκρέσσο αύξησε τις πιέσεις προς την αμερικανική κυβέρνηση, ώστε, παράλληλα με τις προσπάθειες για μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού (Νόμος Gramm - Rudmann - Hollings), να επιδιώξει αύξηση των εξαγωγών εφαρμόζοντας αυστηρά την αρχή της αμοιβαιότητας στις

---

34. World Bank, World Development Report 1987, Washington D.C. 1987, σ. 133 επ., UNCTAD, Revitalizing Development, Growth and International Trade: Assessment and Policy Options, TD / 328 / add. 4 / 2.3.1987, σ. 10 επ., UNCTAD, Protectionism, Trade Relations and Structural Adjustment, TD / 274, Proceedings of the United Nations Conference on Trade and Development, Vol. III, New York 1986, σ. 95 επ., UNO, étude sur l' économie mondiale 1987, New York 1987, σ. 103 επ., OECD Most Favoured Nation Treatment: The Principle and its Practice, TC / WP (86) 56 / 7.11.1986, σ. 10 Καζάκος, (όπ. παρ. σημ. 4) σ. 52 επ.

35. Bergsten, Economic Imbalances and World Politics, 65 Foreign Affairs 770 (spring 1987).

36. Feldstein, Correcting the Trade Deficit, 65 Foreign Affairs 795 (spring 1987).

εμπορικές σχέσεις με σκοπό να «τιμωρήσει» όσες χώρες εφαρμόζουν μέτρα που επιβάλλουν διακρίσεις σε βάρος των αμερικανικών εξαγωγών ³⁷.

Η τάση για αύξηση του προστατευτισμού ³⁸ αποτελεί γενικότερο χαρακτηριστικό των βιομηχανικών χωρών κατά τα τελευταία χρόνια· η αιτία της θα πρέπει ν' αναζητηθεί σε δύο αλληλοσυνδεδεμένα φαινόμενα: **Πρώτο**, στην ανάγκη προσαρμογής της εθνικής οικονομίας στη νέα μορφή της κατανομής της εργασίας στον κόσμο και στον εντεινόμενο ανταγωνισμό ³⁹, και **δεύτερο**, στην έντονη κρατική παρέμβαση στην οικονομία με σκοπό την εξασφάλιση συγκριτικών πλεονεκτημάτων, το σχεδιασμό της οικονομικής ανάπτυξης και την κατεύθυνση των παραγωγικών επενδύσεων προς ορισμένους κλάδους («industrial targeting ») ⁴⁰.

Η διαρθρωτική προσαρμογή της οικονομίας στα νέα διεθνή δεδομένα προϋποθέτει την κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών που μπορεί να έχει δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Σε παραγωγικούς κλάδους εντάσεως κεφαλαίου η χρησιμοποίηση της υπάρχουσας υποδομής για εναλλακτικούς σκοπούς είναι δύσκολη. Ένα μεγάλο τμήμα παλαιότερων επενδύσεων θα πρέπει ν' αχρηστευθεί, ενώ

---

37. Houses Divided Against Just About Everyone, Financial Times 13.10.1987, *Bhagwati / Irwin*, The Return of the Reciprocitarians-Us Trade Policy Today, 10 *The World Economy* 109 (1987), US Trade Bills: None Dare Say « Protectionism », Int'l « I Herald Tribune 22.6.1987, A Cold Wind but not a Freeze - up, Financial Times 18.2.1987. Βλ. γενικότερα Κ. Παπαδόπουλος, Η αναμόρφωση του διεθνούς νομισματικού συστήματος και ο ρόλος της οικονομικής διπλωματίας σήμερα, Σύγχρονα θέματα Δεκεμβρίου 1987, σ. 86 επ.

38. Βλ. αντί πολλών OECD, Costs and Benefits of Protection, CPE (84) 11 / 1.11.1984, *Strange*, Protectionism and Trade Politics, 39 Int'l Organization 233 (spring 1985), η ίδια, European Protectionism in Theory and Practice, World Politics XXXVII (1985) 475.

39. Για το πολυσυζητημένο πρόβλημα της διαρθρωτικής προσαρμογής βλ. OECD, Structural Adjustment and Economic Performance. Paris 1987 σ. 15 επ., 269 επ., *Ikenberry*, The State and Strategies of International Adjustment, World Politics XXXIX (1986). 53, *Banks / Tumlin*, The Political Problem of Adjustment, 9 *The World Economy* 141 (1986).

40. Για την ανάλυση που ακολουθεί βλ. και *Rubin*, International Trade Realities: Are There Rules of the Game?, 14 *Denver Journal of International Law and Policy* 147, 151 (1986), *Curzon*, Industrial and Trade Policy in a Period of Rapid Structural Change, *Aussenwirtschaft* 41 (1986). 39 (201), *Zohlnhofer*, Der neue Protectionismus aus der Sicht der politischen Okonomie, στο *Gutowski* (ed.), Der neue Protektionismus, Hamburg 1984, σ. 95 επ., *Schultz*, New Protectionism: Forms and Consequences in the Industrial Sector (=Neuer Protectionismus: Formen und Folgen im Industriellen Bereich, Konjunkturpolitik (1985), Economics 31/ 1985. 7.

απαιτούνται νέες επενδύσεις σε νέους κλάδους. Μεσοπρόθεσμα είναι ακόμη αναπόφευκτη η κατάργηση θέσεων εργασίας, που στο σύγχρονο σύστημα του κοινωνικού κράτους δικαίου θεωρείται ως σοβαρή προσβολή των κεκτημένων δικαιωμάτων των εργαζομένων. Το κράτος αντιμετωπίζει την πίεση των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων (επιχειρηματίες, συνδικάτα) και αναγκάζεται να προσφύγει σε μέτρα προστασίας της οικονομίας που αποσκοπούν στη αναβολή της έναρξης της διαδικασίας προσαρμογής και στην ομαλή αλλά αργή μετάβαση στο νέο καθεστώς· έτσι αποφεύγεται η καταστροφή του παραγωγικού δυναμικού και η απότομη αύξηση της ανεργίας. Συνήθως, όμως τα προστατευτικά μέτρα αποτελούν απλώς υποκατάσταση της προσαρμογής και καταλήγουν στην εξαγωγή των εσωτερικών αδυναμιών, πράγμα που αποβαίνει σε βάρος των εμπορικών εταιρών.

Στη σύγχρονη οικονομική θεωρία τα συγκριτικά πλεονεκτήματα δεν θεωρούνται ως «φυσικά» χαρακτηριστικά μιας χώρας, αλλά ως αποτέλεσμα πολιτικής παρέμβασης, δηλ. δεν προϋπάρχουν αλλά δημιουργούνται (αρχή του δυναμικού συγκριτικού πλεονάσματος) ⁴¹. Αναγκαίος παράγων της δημιουργίας συγκριτικών πλεονεκτημάτων είναι η τεχνολογία. Ως καίριος σκοπός της κρατικής πολιτικής προκύπτει, λοιπόν, ο σχεδιασμός και η κατεύθυνση της τεχνολογικής ανάπτυξης ⁴² καθώς και η προστασία και προώθηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που έχουν σχέση με την υψηλή τεχνολογία. Διαμέσου της προστασίας το κράτος εξασφαλίζει στις επιχειρήσεις οικονομίες κλίμακος και μονοπωλιακά κέρδη, που αποτελούν προϋπόθεση για νέες επενδύσεις. Επιπλέον το κράτος παρέχει άμεση υποστήριξη με τη μορφή επιδοτήσεων. Αποτέλεσμα της νέας βιομηχανικής πολιτικής είναι η διασύνδεση του κράτους με το βιομηχανικό και τραπεζικό σύστημα, σε βαθμό που καταλήγει ν' αντιμετωπίζει ως εθνικό (δημόσιο) συμφέρον ό,τι ευνοεί τα συμφέροντα των επιχειρήσεων και των τραπεζών ⁴³.

---

41. UNCTAD, Conference Resolution 159 (VI) - International Trade in Goods and Services: Protectionism, Structural Adjustment and the International Trading System, TD / B / 1101 / 2. 7. 1986, σ. 10.

42. Hirsch, Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals, Frankfurt / M. 1974, σ. 119 επ., Βλ. ακόμα το Ανακοινωθέν της Επιτροπής Επιστημονικής και Τεχνολογικής Επιτροπής του ΟΟΣΑ σε υπουργικό επίπεδο της 28 - 29 Οκτωβρίου 1987, PRESS / A (87) 57/ 29. 10. 1987 και EUROPE No.- 648 / 28.10.1987, σ. 7.

43. Βλ. την εκτενή ανάλυση του Στάγκου, Πολυεθνικές επιχειρήσεις, Κράτη -

2.3 Θεσμική διάσταση

Σε θεσμικό επίπεδο οι σύγχρονες οικονομικές εξελίξεις χαρακτηρίζονται από τα εξής φαινόμενα ⁴⁴:

- «προγραμματισμένη» παραβίαση της αρχής του μάλλον ευνοουμένου κράτους: Στο ίδιο το κείμενο της GATT προβλέπονται ευρύτατες εξαιρέσεις από την αρχή αυτή, τόσο υπέρ των τελωνειακών ενώσεων και των ζωνών ελευθέρων ανταλλαγών, όσο και υπέρ των αναπτυσσομένων χωρών.

- επιλεκτική εφαρμογή της αρχής του μάλλον ευνοουμένου κράτους και των ρητρών διαφυγής που νομιμοποιούν τη διακριτική μεταχείριση ορισμένων εξαγωγών κατά παράβαση των κανόνων της GATT.

- αναβίωση της διμερούς αμοιβαιότητας που δεν αρκείται στη σφαιρική εξισορρόπηση πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων από την κατάργηση των δασμών, αλλ' απαιτεί άμεσα και συγκεκριμένα ανταλλάγματα κατά τομέα (sectoral reciprocity) ή/και κατά εμπορικό εταίρο.

- μείωση της σημασίας των δασμών ως μέσου της εμπορικής πολιτικής και υιοθέτηση μη δασμολογικών μέτρων (π.χ. ποσοτικοί περιορισμοί, έλεγχοι τιμών, διακρίσεις ανάλογα με την προέλευση των εισαγομένων προϊόντων).

- εισαγωγή ή διατήρηση προστατευτικών μέτρων και επιδότηση ορισμένων ευαίσθητων κλάδων, με τρόπο ώστε να δημιουργείται σοβαρή εκτροπή εμπορίου και ωφέλεια για τους λιγότερο αποδοτικούς παραγωγούς.

- θέσπιση ευρύτατων εξαιρέσεων από το καθεστώς της GATT (π.χ. υπηρεσίες).

- παράλειψη υλοποίησης συμφωνιών και δεσμεύσεων που ανελήφθησαν στα πλαίσια των πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων. Παρατηρείται, αφενός, άρνηση των κρατών να εισαγάγουν στο εσωτερικό δίκαιο τους νέους κανόνες που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια των προηγούμενων Γύρων, αφετέρου, διασταλτική ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου προστασίας του ανταγωνισμού, ώστε να προστατευθούν οι

έθνη και διεθνές σύστημα, Δίκαιο και Πολιτική 5 /1983. 51 επ., 76 επ., και γενικότερα *Ebbighausen* (ed.), *Monopol und Staat. Zur Marx - Rezeption in der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus*, Frankfurt / M. 1974.

44. Συμπληρωματικά προς τη βιβλιογραφία που αναφέρεται στις σημειώσεις 34 και 40 βλ. 77 th Inter - Parliamentary Conference, *The Contribution of Parliaments to the Achievement of Fair International Trade in all its Aspects Including Trade in Agricultural Products*, συμβολή GATT CONF 77/4 - Doc. Inf. 1 /27.3.1987, UNCTAD CONF / 77 / 4 - Doc. Inf. 2 /27.3.1987.

εγχώριοι παραγωγοί από τον «αθέμιτο» ανταγωνισμό των ξένων εξαγωγέων.

- εγκατάλειψη του πολυμερούς συστήματος επίλυσης των διαφορών (α. XXII, XXIII).

- σημαντικότερο χαρακτηριστικό του νέου προστατευτισμού είναι η αναβίωση των διμερών περιοριστικών διακανονισμών του εμπορίου. Πρόκειται για συμφωνίες εθελοντικού περιορισμού των εξαγωγών, σύμφωνα με τις οποίες η χώρα που παρουσιάζει πλεόνασμα στο εμπορικό ισοζύγιο αυτοδεσμεύεται να περιορίσει τις εξαγωγές της προς την ελλειμματική χώρα, ελπίζοντας ότι με τον τρόπο αυτό θα αποφύγει «αντίποινα» ή προσφυγή της τελευταίας στις διαδικασίες επίλυσης των διαφορών της GATT. Οι συμφωνίες αυτές είναι συνήθως άτυπες, μπορούν όμως να προσλαμβάνουν κάποια δημοσιότητα (π.χ. δημοσίευση σε ειδικό δελτίο) ⁴⁵.

- τομεακή συγκέντρωση των προστατευτικών μέτρων. Η προστασία εντοπίζεται κυρίως σε κλάδους όπου οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα (π.χ. ατσάλι, αυτοκίνητα, κλωστοϋφαντουργία, ηλεκτρονικά προϊόντα).

- ένα γενικότερο χαρακτηριστικό του «νέου προστατευτισμού» είναι η έλλειψη διαφάνειας, με αποτέλεσμα τη δημιουργία κλίματος ανασφαλείας στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις.

2.4 Οικονομική διάσταση ⁴⁶

Οι οικονομικές παράμετροι του διεθνούς εμπορίου έχουν μεταβληθεί ριζικά σε σχέση με την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, κατά την οποία ιδρύθηκε η GATT. Οι νέες συνθήκες επηρεάζουν τη συμπεριφορά των κρατών και προκαλούν αλλοίωση στο διεθνές θεσμικό σύστημα καθιστώντας αναγκαία την προσαρμογή του.

Πρώτο, ο τομέας των πρώτων υλών ⁴⁷ έχασε τη σημασία που είχε παλιότερα για την καπιταλιστική παραγωγή και έχει καταστεί οριακός. Η ανανέωση της υποδομής στις βιομηχανικές

---

45. OECD. Competition and Trade Policies. Their Interaction. Paris 1984. σ. 48 επ.. Schultz. Economics 31/1985.9

46. Για τα παρακάτω βλ. και την εξαιρετική ανάλυση του Drucker, The Changed World Economy. 54 Foreign Affairs 768 (spring 1988) και Καζάκο (οπ. παρ. σημ. 4) σ. 69 επ.

47. UNCTAD, όπ. παρ. σημ. 34, Chapter III: Commodities, New York 1987, σ. 81 επ., Zacher, Trade Gaps, Analytical Gaps: Regime Analysis and International Commodity Trade Regulation, 41 Int'l Organization 183 (spring 1987).

χώρες και η μετατόπιση της παραγωγής προς προϊόντα υψηλής τεχνολογίας μείωσε τις ανάγκες και, συνεπώς, την εξάρτηση των χωρών αυτών από τις πρώτες ύλες. Το γεγονός αυτό έχει σημαντικές επιπτώσεις επί των αναπτυσσομένων χωρών και προκαλεί αναθεώρηση της αναπτυξιακής πολιτικής τους.

Δεύτερο, λόγω της συνεχούς αυτοματοποίησης η βιομηχανική παραγωγή ενσωματώνει σήμερα περισσότερη γνώση παρά εργασία (« knowledge - intensive - industries »): οι ανάγκες για αναζήτηση φθηνού εργατικού δυναμικού περιορίζονται και το χαμηλό κόστος εργασίας παύει να θεωρείται ως συγκριτικό πλεονέκτημα. Γενικότερα, ο ρόλος της βιομηχανικής παραγωγής σε σχέση με το ΑΕΠ εμφανίζει τάσεις υποχώρησης, ενώ παρατηρείται μετάβαση στην οικονομία των υπηρεσιών· για το λόγο αυτό η ροή αγαθών δεν βρίσκεται πλέον στο κέντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος και αντικαθίσταται βαθμιαίως από τις « νέες εμπορευματικές ροές » (π.χ. αμοιβές υπηρεσιών, τραπεζικές προμήθειες, royalties κτλ.).

Τρίτο, η «πραγματική» οικονομία δίνει τη θέση της στην οικονομία των «συμβόλων» ή των τίτλων - κινήσεις κεφαλαίων, συναλλαγματικές ισοτιμίες, κρατικά ομόλογα, διεθνείς πιστώσεις κτλ.

Όπως απέδειξε η πρόσφατη χρηματιστηριακή κρίση, οι διακυμάνσεις των τιμών στο χρηματιστήριο έχουν αποσυνδεθεί από τα θεμελιώδη μεγέθη της οικονομίας⁴⁸ και ευνοούν την κερδοσκοπία⁴⁹. Οι βιομηχανικές χώρες έχουν τη δυνατότητα να εκμεταλλεύονται τις διακυμάνσεις αυτές προς όφελός τους. Είναι, τέλος, χαρακτηριστική η αντιμετώπιση των συναλλαγματικών ισοτιμιών ως συγκριτικών πλεονεκτημάτων (εφόσον η άνοδος και η πτώση της τιμής του εθνικού νομίσματος είναι σημαντικός παράγων για τη μείωση ή αύξηση των εξαγωγών).

Τέταρτο, η αλλαγή της δομής του εμπορίου. Το σύγχρονο εμπόριο δεν αφορά στην ανταλλαγή συμπληρωματικών (π.χ. βιομηχανικών προϊόντων έναντι πρώτων υλών) αλλά ανταγωνιστικών προϊόντων (π.χ. αυτοκίνητα, ηλεκτρονικά κτλ.). Μεγάλη ανάπτυξη γνωρίζει το διακλαδικό (« intra - industry trade ») και το διεπιχειρησιακό εμπόριο (δηλ. το εμπόριο που διεξάγεται

---

48. Όπως τόνισε ο Πρόεδρος της Επιτροπής της ΕΟΚ κ. Ντελόρ, ένας μικρός αριθμός υποκειμένων κινεί τα νήματα της χρηματαγοράς «χωρίς επαφή με την οικονομική πραγματικότητα». EUROPE No 4649/29.10.1987, σ. 11. Γενικά για τη χρηματιστηριακή κρίση του Οκτωβρίου 1987 βλ. *Politique étrangère* 4/1987, *passim*.

49. It's a Casino. So Stop the Complaining. *International Herald Tribune*, 24-25.10.1987.

μεταξύ θυγατρικών επιχειρήσεων που ανήκουν στην ίδια πολυεθνική μητέρα, « intra - firm trade ») πράγμα που ευνοεί τις εμπορικές συναλλαγές μεταξύ ανεπτυγμένων και περιθωριοποιεί το ρόλο των αναπτυσσομένων χωρών ⁵⁰.

Τέλος, η υπερχρέωση ⁵¹ των αναπτυσσομένων χωρών αφαιρεί σημαντικούς πόρους από επενδύσεις και προκαλεί καθαρή ροή πόρων από τις αναπτυσσόμενες προς τις ανεπτυγμένες χώρες. Η ανάγκη εξεύρεσης πόρων για την αποπληρωμή των δανείων γίνεται όχι με αύξηση των εξαγωγών αλλά με μείωση των εισαγωγών των αναπτυσσομένων χωρών· έτσι, όμως, η σημασία τους ως αγορών για τις εξαγωγές των ανεπτυγμένων χωρών περιορίζεται σημαντικά.

2.5 Προσωρινό συμπέρασμα

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι οι πρόσφατες εξελίξεις ξεπέρασαν τις προβλέψεις και τις φιλοδοξίες των ιδρυτών της GATT επειδή αφενός εκλόνισαν το πολυμερές εμπορικό καθεστώς, αφετέρου οδήγησαν σε έξαρση του προστατευτισμού, περιθωριοποίηση του ρόλου των αναπτυσσομένων χωρών και ένταση του ανταγωνισμού μεταξύ των κρατών. Παρά τις επιμέρους διαφορές, όλα τα μέρη συμφωνούν ότι χρειάζεται επείγουσα κινητοποίηση για την επίτευξη ενός νέου διεθνούς «συμβολαίου» που θα αντιμετωπίζει σφαιρικά και ριζικά τα προβλήματα του διεθνούς εμπορίου, λαμβάνοντας υπόψη τα γενικότερα διεθνή οικονομικά δεδομένα (νομισματικά, χρηματοδοτικά κλπ.).

3. Οι διαπραγματεύσεις για την έναρξη του Γύρου της Ουρουγουάης

3.1 Η πορεία προς το Γύρο της Ουρουγουάης

3.1.1 Η ιστορική εξέλιξη της GATT: Σύντομη αναδρομή

Η συμπλήρωση και διεύρυνση του καθεστώτος της GATT επιτυγχάνεται στα πλαίσια διαπραγματεύσεων μεταξύ των

---

50. Lipson. 36 Int'l Organization 442 (spring 1982).

51. Για τη διεθνή κρίση της υπερχρέωσης βλ. αντί πολλών *Bekolo-Ebe*, Le statut de l' endettement extérieur dans l' économie sous-développée. Paris/Dakar 1985. *Schubert*, Die internationale Verschuldung. Frankfurt/M. 1985.

συμβαλλομένων μερών («Γύροι», α. XXVIIIbis). Στο πρώτο στάδιο της λειτουργίας της Συμφωνίας οι διαπραγματεύσεις διεξήγοντο μεταξύ των σημαντικότερων παραγωγών και καταναλωτών ορισμένων προϊόντων (αρχή του κυριότερου προμηθευτή-« principal supplier rule ») και τα αποτελέσματα των συμφωνιών που επιτυγχάνονταν, επεκτεινόταν σ' όλα τα συμβαλλόμενα μέρη σύμφωνα με την αρχή του μάλλον ευνοουμένου κράτους. Μετά το Γύρο Κέννεντυ και την αύξηση των εξουσιών της αμερικανικής Κυβέρνησης ενισχύθηκε ο πολυμελής χαρακτήρας της Συμφωνίας: Οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται σφαιρικά, με τη συμμετοχή όλων των συμβαλλομένων μερών, και επιδιώκεται η γραμμική μείωση των δασμών⁵². Παράλληλα η GATT αποκτά βαθμιαίως χαρακτήρα διεθνούς οργανισμού⁵³.

Το καθεστώς της GATT διαμορφώθηκε στα πλαίσια επτά Γύρων διαπραγματεύσεων: Γενεύη (1947), Annecy (1949), Torquay (1951), Γενεύη (1956), Dillon (1960-61), Kennedy (1964-1967), Τόκυο (1973-1979). Κατά τη διάρκεια των Γύρων αυτών επετεύχθη σημαντική μείωση των δασμών των βιομηχανικών προϊόντων, ώστε οι δασμοί να θεωρούνται πλέον ως μάλλον οριακό πρόβλημα του διεθνούς εμπορίου.

Αντίθετα, στα θέματα των μη δασμολογικών φραγμών του εμπορίου τα αποτελέσματα των Γύρων ήταν πενιχρά. Σημαντική ώθηση στα θέματα αυτά δόθηκε στο Γύρο του Τόκυο, όπου επιτεύχθηκε συμφωνία επί μιας σειράς κωδίκων, οι οποίοι είτε αποτελούν εξειδίκευση των κανόνων της GATT, είτε συνδέονται στενά με την αρμοδιότητά της. Οι κώδικες αυτοί αναφέρονται στα εξής θέματα:

- επιδοτήσεις και αντισταθμιστικές εισφορές
- τελωνειακή εκτίμηση των εισαγομένων προϊόντων
- κρατικές προμήθειες
- τεχνικά εμπόδια του εμπορίου
- διαδικασία αδειών εισαγωγής
- εμπόριο πολιτικών αεροσκαφών
- βόειο κρέας

---

52. *McRee/Thomas, The GATT and International Treaty Making: The Tokyo Round*. 77 AJIL 51 (1983)

53. Για τα χαρακτηριστικά των διεθνών οργανισμών βλ. *Χριστοδουλίδης, Εισαγωγή στη διεθνή οργάνωση*. Αθήνα 1984 σ. 56 επ.. *Μπρεδέμα, Διεθνείς Οργανισμοί. Γενική θεωρία*, τ.Ι. Εισαγωγή στο φαινόμενο των διεθνών οργανισμών. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. σ. 100 επ.

- γαλακτοκομικά προϊόντα
- αναθεώρηση του κώδικα anti-dumping που ίσχυε από το Γύρο Kennedy.

3.1.2. Το ιστορικό των διαπραγματεύσεων

Οι νέες οικονομικές συνθήκες κατέστησαν τη σύγκληση ενός νέου Γύρου πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων αναπόφευκτη. Ο νέος Γύρος φαίνεται ότι αποτελεί τη μοναδική δυνατότητα για «ειρηνική» επίλυση των διαφορών μεταξύ των σημαντικότερων εμπορικών εταίρων (ΗΠΑ, ΕΟΚ, Ιαπωνία, νέες βιομηχανικές χώρες, λοιπές αναπτυσσόμενες χώρες). Η εμπειρία του μεσοπολέμου αποδεικνύει ότι η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων αποτελεί τη μοναδική λύση έναντι ενός εμπορικού «πολέμου» που θα είχε ανυπολόγιστες συνέπειες για την παγκόσμια οικονομία.

Η 38η Σύνοδος της Gatt (Γενεύη 22 - 30 Νοεμβρίου 1982)⁵⁴ ήταν η πρώτη ευκαιρία μετά το τέλος του Γύρου Τόκιο (1979) για τη συνάντηση μεταξύ υπουργών εμπορίου. Οι υπουργοί εξέτασαν «την εφαρμογή των αποτελεσμάτων των πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων, προβλήματα που αφορούν το εμπορικό σύστημα, τη θέση των αναπτυσσόμενων κρατών στο διεθνές εμπόριο και τις μελλοντικές προοπτικές για την ανάπτυξη του εμπορίου (και όρισαν) τις μελλοντικές προτεραιότητες για τη συνεργασία μεταξύ των συμβαλλομένων μερών». Στην τελική διακήρυξη της Συνόδου οι υπουργοί, αφού επανέλαβαν την προσήλωσή τους στις αρχές και τους κανόνες της GATT και ανέλαβαν την υποχρέωση να θέτουν τους κανόνες αυτούς ως βάση της εμπορικής πολιτικής των χωρών τους, διέτύπωσαν πρόγραμμα εργασίας για τη μελέτη μιας σειράς θεμάτων με σκοπό την υποβολή προτάσεων για αναθεώρηση της μέχρι τότε πολιτικής. Στα θέματα αυτά περιλαμβάνονται: Ρήτρες διασφάλισης, το ειδικό καθεστώς για τις αναπτυσσόμενες χώρες, η διαδικασία επίλυσης των διαφορών, το εμπόριο γεωργικών προϊόντων, δασμοί, η διαδικασία της διαρθρωτικής προσαρμογής και ο ρόλος της εμπορικής πολιτικής, το εμπόριο παραποιημένων προϊόντων, η εξαγωγή απαγορευμένων προϊόντων, οι εξαγωγικές πιστώσεις, η κλωστοϋφαντουργία, οι κανόνες καταγωγής και οι υπηρεσίες.

---

54. Βλ. το κείμενο της Υπουργικής Διακήρυξης στο GATT. Newsletter Focus 18/December 1982. Για τις εξελίξεις βλ. *Bradley*, Intellectual property Rights, Investment and Trade in Services in the Uruguay Round: Laying the Foundations, 23 STANFORD J. INT'L LAW 57 (SPRING 1987).

Στην 41η Σύνοδο της GATT (Γενεύη, 25 - 28 Νοεμβρίου 1985)⁵⁵ αποφασίστηκε η σύσταση Προπαρασκευαστικής Επιτροπής με σκοπό τον προσδιορισμό των στόχων, των θεμάτων και των διαδικασιών του νέου Γύρου. Οι εργασίες της Επιτροπής αυτής έληξαν στις 31 Ιουλίου 1986 χωρίς να επιτευχθεί συμφωνία.

Οι εργασίες της υπουργικής Διάσκεψης της Punta Del Este (15 - 20 Σεπτεμβρίου 1986) διεξήχθησαν σε κλίμα έντονης αβεβαιότητας και αμφισβήτησης. Μέχρι την τελευταία στιγμή δεν ήταν σαφές ποιά θα ήταν το αποτέλεσμα. Υπό την πίεση των γεγονότων οι υπουργοί συνεφώνησαν επί ενός συμβιβαστικού κειμένου, τη Διακήρυξη της Punta Del Este, που εσήμανε την έναρξη του Γύρου της Ουρουγουάης ⁵⁶.

3.2 Τα θέματα του Γύρου της Ουρουγουάης

Ο Γύρος της Ουρουγουάης ασχολήθηκε με τρεις κατηγορίες θεμάτων:

α) **Κλασικά θέματα εμπορίου**, τα οποία είχαν αποτελέσει αντικείμενο διαπραγματεύσεων και άλλων Γύρων: δασμολογικοί και μη περιορισμοί, ρήτρες διασφάλισης, επιδοτήσεις, εμπόριο Βορρά - Νότου και η θέση των αναπτυσσομένων χωρών στο παγκόσμιο εμπορικό σύστημα. Ιδιαίτερη σημασία αποδόθηκε στην απαγόρευση επιβολής νέων προστατευτικών μέτρων (standstill) και στη βαθμιαία ανάκληση όσων είχαν εισαχθεί κατά το παρελθόν (Rollback).

β) **Νέα θέματα** που μέχρι τώρα είχαν παραμείνει *de facto* ή *de iure* εκτός του καθεστώτος της GATT (γεωργία, υπηρεσίες, προστασία των εμπορικών πλευρών της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και των επενδύσεων, ενσωμάτωση του τομέα της κλωστοϋφαντουργίας στη GATT).

γ) **Θεσμικά θέματα** Για την επίτευξη των στόχων της GATT θεωρήθηκε αναγκαία η αναθεώρηση και ενδυνάμωση του θεσμικού καθεστώτος (αναθεώρηση άρθρων της GATT, δημιουργία μηχανισμού εποπτείας των εξελίξεων στο παγκόσμιο εμπόριο, ενίσχυση των διαδικασιών επίλυσης των διαφορών).

---

55. BISD 32/S. σ. 10.

56. The New York Times 22.9.1987

3.3 Οι θέσεις των συμβαλλομένων μερών ⁵⁷

3.3.1 Οι βιομηχανικές χώρες

Όπως είδαμε παραπάνω (παράγρ. 2), οι αλλαγές των συνθηκών της παγκόσμιας οικονομίας οδήγησαν τις κυβερνήσεις στην αθέτηση των πολυμερών υποχρεώσεών τους και στην επιστροφή σε εθνοκεντρικά πρότυπα εμπορικών σχέσεων. Αυτό ισχύει κυρίως για τις βιομηχανικές χώρες, οι οποίες αντιμετωπίζουν αφενός τη ραγδαία ανάπτυξη του μεταξύ τους ανταγωνισμού, αφετέρου την πρόκληση των εξαγωγών του Τρίτου Κόσμου.

Σημαντικότερο πρόβλημα στις σχέσεις μεταξύ βιομηχανικών χωρών αποτελεί το συνεχώς αυξανόμενο εμπορικό πλεόνασμα της Ιαπωνίας⁵⁸ που προκαλεί έντονες ανησυχίες στις ΗΠΑ και την ΕΟΚ, πιέσεις για επιβολή «αντιποίων» έναντι των ιαπωνικών προϊόντων και εκκλήσεις για απελευθέρωση της ιαπωνικής αγοράς ή/και «εθελοντικό» περιορισμό των ιαπωνικών εξαγωγών⁵⁹. Στις σχέσεις ΗΠΑ-ΕΟΚ⁶⁰ είναι συχνές οι αντεγκλήσεις για αύξηση του προστατευτισμού στις δύο όχθες του Ατλαντικού καθώς και οι απειλές για την αμοιβαία επιβολή αντιποίων· μέχρι στιγμής οι διαφορές αυτές έχουν επιλυθεί με διμερείς διαβουλεύσεις, χωρίς να γίνει προσφυγή στο σύστημα επίλυσης των διαφορών της GATT (άρθρα XXII, XXIII). Τέλος, η εκβιομηχάνιση και ραγδαία ανάπτυξη ορισμένων χωρών του Τρίτου Κόσμου (νέες βιομηχανικές χώρες), σε συνδυασμό με το φθηνό εργατικό τους κόστος οδήγησαν σε αύξηση των εξαγωγών τους προς τις βιομηχανικές χώρες, με αποτέλεσμα το

---

57. Βλ. αναλυτικότερα για τα παρακάτω GATT, Trade Policies for a better Future. Proposals for Action, Geneva 1985. *Hufbauer Schott*, Trading for Growth. Policy Analysis in International Economics No. 11. Washington 1985. *Aho/Aronson*, Trade Talks: America Better Listen. New York 1985. *Viravan et al.*, Trade Route to Sustained Economic Growth. London 1986. *Patterson*, Importance of a GATT Review in the New Negotiations, 9 The World Economy 153 (1986). *Thiel*, Vor neuen GATT-Verhandlungen. Europa-Archiv 1986. 285. *Anjaria*, A New Round of Global Trade Negotiations. Finance Development, June 1986. 2.

58. Για το ρόλο της Ιαπωνίας στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις βλ. European Parliament, EC-Japan Economic Relations, Economic Series no. 12 (10-1987). *Leuenberger*, Japans Position im weltpolitischen Kraftfeld. NZZ 26.11.1985. *Pohl*, Japan-Unruhefister im Welthandel?. NZZ 26.11.1987. *Grossmann*, Japan als globale Wirtschaftsmacht. Europa-A. hiv 42 (1987). 391.

59. Japan, US Seek New Ways to Solve Trade Rifts. International Herald Tribune 17.9.1987.

60. Progress, but Could Do Better. Financial Times 25.6.1986. Fears Grow Over Aircraft Trade War. Financial Times 13.10.1987.

εμπορικό ισοζύγιο των τελευταίων έναντι αυτών να γίνεται ελλειμματικό ⁶¹.

Για τους λόγους αυτούς οι βιομηχανικές χώρες ⁶² θεωρούν το νέο Γύρο πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων ως αναγκαία προϋπόθεση για την επίλυση των προβλημάτων που ανακύπτουν και την αποκατάσταση της ελευθερίας του εμπορίου. Βασικά αιτήματα των χωρών αυτών είναι η κατάργηση του προστατευτισμού, η ομαλή λειτουργία της GATT, η επέκταση της αρμοδιότητάς της σε νέους τομείς και η καθολική ενσωμάτωση των αναπτυσσομένων χωρών στο σύστημα της GATT.

Για την κυβέρνηση των ΗΠΑ, ειδικότερα, ο νέος Γύρος αντιμετωπίζεται σε δύο επίπεδα: **Πρώτο**, σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής αντιπαράθεσης. Κατά το αμερικανικό δίκαιο αρμόδιο για την νομοθετική θέσπιση της πολιτικής εξωτερικού εμπορίου είναι το Κογκρέσσο που παρέχει ειδική εξουσιοδότηση στον Πρόεδρο για την άσκησή της ⁶³. Η τρέχουσα εξουσιοδότηση λήγει το 1988 και η ανανέωσή της εξαρτάται από τη συμφωνία του νομοθετικού σώματος με την πολιτική που ακολουθεί η κυβέρνηση. Λόγω των προστατευτικών τάσεων που επικρατούν, η κυβέρνηση πρέπει να πείσει το Κογκρέσσο ότι τα αμερικανικά συμφέροντα προωθούνται ικανοποιητικά μέσω των διαπραγματεύσεων.

Δεύτερο, σε διεθνές επίπεδο, όπου οι ΗΠΑ προβάλλουν τα εξής αιτήματα:

- απελευθέρωση του εμπορίου της γεωργίας, των προϊόντων υψηλής τεχνολογίας και των υπηρεσιών.

- «αντιπαροχές» εκμέρους των εμπορικών εταίρων για την

---

61. Ειδικότερα για το ρόλο των «νέων βιομηχανικών χωρών» βλ. *Γιαννίση*, Διεθνής εξειδίκευση και καταμερισμός εργασίας μεταξύ Ελλάδας και «νεοανερχόμενων βιομηχανικών χωρών». Αθήνα (ΚΕΠΕ) 1984 σ. 30.

62. *Anjaria/Igbal/Perez/Tseng*, Trade Policy Developments in Industrial Countries, IMF/Occasional Paper No 5, Washington D.C. 1981, σ. 8 επ.

63. Με την Reciprocal Trade Agreements Act (1934) το Κογκρέσσο εξουσιοδότησε τον Πρόεδρο να ρυθμίζει τους δασμούς στις διμερείς εμπορικές συνθήκες που συνάπτει. Η σημερινή πολιτική εξωτερικού εμπορίου των ΗΠΑ αποτελεί συνδυασμό της αρμοδιότητας του Κογκρέσσου να ρυθμίζει το εξωτερικό εμπόριο και της αρμοδιότητας του Προέδρου για την εξωτερική πολιτική. Βλ. *Schwab*, Politics, Economics and U.S. Trade Policy. 23 STANFORD J. INT'L LAW 155.156 (SPRING 1987). *Hudec*, Das GATT in der Rechtsordnung der Vereinigten Staaten von Amerika, στο *Hilf/Petersmann* (eds), GATT und Europäische Gemeinschaft, Baden-Baden 1986, σ. 243 επ.

κατάργηση των εμπορικών περιορισμών που υφίστανται ακόμη στις ΗΠΑ.

- «αντίποινα» κατά κρατών που επιβάλλουν περιορισμούς στις αμερικανικές εξαγωγές και μετέρχονται «αθέμιτες» μεθόδους ανταγωνισμού.

- επικουρικός, διεξαγωγή διμερών διαπραγματεύσεων.

Η εμπορική πολιτική της ΕΟΚ «διαμορφώνει επί ενιαίων αρχών» (α. 113 ΣυνθΕΟΚ) με αποκλειστική ευθύνη της Κοινότητας, η οποία συμμετέχει μέσω της Επιτροπής στις εργασίες της GATT εκπροσωπώντας τα κράτη - μέλη ⁶⁴. Η ανάγκη συντονισμού των απόψεων και συμφερόντων δώδεκα κρατών - μελών με διαφορετικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης καθιστά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στα πλαίσια της Επιτροπής 113 της ΕΟΚ έργο εξαιρετικά δύσκολο και χρονοβόρο.

Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες για το Γύρο της Ουρουγουάης η Επιτροπή έπρεπε να βρεί «κοινή γλώσσα» που να εκφράζει τόσο αυτούς που υποστήριζαν την χωρίς όρους απελευθέρωση του εμπορίου, όσο και αυτούς που επέμεναν σε μια προοδευτική διαφοροποίηση του συστήματος και στη διατήρηση των ευνοϊκών επεμβατικών μηχανισμών της Κοινότητας, ιδίως στα πλαίσια της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ).

Οι τελικές θέσεις της ΕΟΚ συνοψίζονται στα κατωτέρω σημεία ⁶⁵:

- η έναρξη νέων εμπορικών πολυμερών διαπραγματεύσεων είναι αναγκαία.

- οι αρχές του ελεύθερου εμπορίου συμβάλλουν στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και στην οικονομική ανάπτυξη όλων των χωρών.

- οι διαπραγματεύσεις πρέπει να διεξαχθούν συνολικά.

- επιβάλλεται η διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συμβαλλομένων μερών.

- είναι αναγκαία η άμυνα κατά του προστατευτισμού, η εποπτεία επί του διεθνούς εμπορίου και η οικοδόμηση μέτρων εμπιστοσύνης.

---

64. Για την εμπορική πολιτική της ΕΟΚ βλ. *Ernst/Beseler*, Art. 113, στο *v. d. Groeben/Boeckh/Thiesing/Ehlermann*, *Kommentar zum EWG-Vertrag*, Baden-Baden 1984.

65. Council of the European Communities, GATT: New Round of Trade Negotiations: Overall Approach, 7800/86, 18.6.1986.

- η ΕΟΚ εμμένει στην προτιμησιακή αντιμετώπιση των αναπτυσσομένων χωρών, υπό τον όρο ότι με την πρόοδο της οικονομικής τους κατάστασης θα ενταχθούν πλήρως στο σύστημα της GATT.

- σε θέματα ρητρών διασφάλισης η ΕΟΚ ζητεί επεξεργασία νέων κανόνων και αποδέχεται τη δυνατότητα επιλεκτικής εφαρμογής τους.

- σε θέματα γεωργίας επιδιώκεται η ισορροπία στις διεθνείς αγορές, στενή συνεργασία μεταξύ χωρών, πρόσβαση στις αγορές και συμμετοχή των αναπτυσσομένων χωρών στα πλεονεκτήματα. Βασική θέση της ΕΟΚ ήταν ότι «δεν θα αμφισβητηθούν οι θεμελιώδεις στόχοι και μηχανισμοί τόσο της εξωτερικής όσο και της εσωτερικής ΚΑΠ».

- παράλληλα προς την επιδίωξη βελτίωσης στο εμπορικό σύστημα, θα πρέπει να αναληφθεί δράση και στο νομισματικό και χρηματοπιστωτικό τομέα.

- επιδιώκεται, τέλος, η συνεργασία της GATT με άλλους διεθνείς οργανισμούς (π.χ. Δ.Ν.Τ.).

3.3.2 Οι αναπτυσσόμενες χώρες

Οι αναπτυσσόμενες χώρες αντιμετωπίζουν το νέο Γύρο ως πρόκληση και ως ευκαιρία ⁶⁶. Η αναθεώρηση και ενδυνάμωση του διεθνούς εμπορικού συστήματος ανταποκρίνεται στις αναπτυξιακές τους ανάγκες, θα πρέπει, όμως, να βελτιωθούν οι μηχανισμοί αντίστασης στις δυνάμεις που απεργάζονται τη διαιώνιση του σημερινού άνισου διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Επειδή το συγκριτικό πλεονέκτημα στο σημερινό κόσμο αφορά στην ικανότητα προσαρμογής της παραγωγής στις νέες τεχνολογίες και των εξαγωγών στη ζήτηση της διεθνούς αγοράς που γίνεται όλο και περισσότερο ομοιογενής, οι αναπτυσσόμενες χώρες επιδιώκουν ν' αποφύγουν την παγίδα της εξειδίκευσης σε ημικατεργασμένα προϊόντα και προϊόντα ελαφράς βιομηχανίας εγκαταλείποντας στις βιομηχανικές

---

66. Για τις θέσεις των αναπτυσσόμενων χωρών βλ. *Balassa/Michalopoulos 40 JWTL 3 (1986)*. GATT. Latin American Consultation Meeting on Multilateral Trade Negotiations. PREP. COM. (86) W/44/4.7.1986 και Add. 1/22.7.1986. σ.7 επ. GATT. Improvement of World Trade Relations. L/5815/7.6.1985. Βλ. ακόμα τις θέσεις των δέκα «σκληρών» (Αργεντινή, Βραζιλία, Κούβα, Αίγυπτος, Ινδία, Νικαράγουα, Νιγηρία, Περού, Τανζανία, Γιουγκοσλαβία) που μέχρι την τελευταία στιγμή ετήρησαν άκαμπτη στάση και αντιστάθηκαν στην προσθήκη νέων θεμάτων στο νέο Γύρο στο GATT. *Projet de déclaration ministerielle*. PREP. COM. (86) W/41/rev. 1/16.7.1986.

χώρες τις αγορές των τεχνολογικά προωθημένων προϊόντων. Το εμπόριο θεωρείται ως καταλύτης της ανάπτυξης, επειδή ωθεί τις αναπτυσσόμενες χώρες στην υιοθέτηση πολιτικών διαρθρωτικής προσαρμογής και την εισαγωγή νέων τεχνολογικών και παραγωγικών διαδικασιών που ευνοούν την οικονομική μεγέθυνση. Εμπόριο, μεταφορά τεχνολογίας ⁶⁷ και χρηματοδότηση ⁶⁸ αποτελούν για τις αναπτυσσόμενες χώρες βαθμίδες της ίδιας εξελικτικής διαδικασίας.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες ⁶⁹ θεωρούν το νέο Γύρο ως ένα βήμα προς τη νέα διεθνή οικονομική τάξη που γι' αυτές σημαίνει - χωρίς όμως να επιτυγχάνεται ομοφωνία ως προς τις προτεραιότητες - πρώτο, ότι θα υπάρξει «αποζημίωση» για την εκμετάλλευση που υπέστησαν κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας, δεύτερο, ότι θα ξεπερασθεί η ασυμμετρία στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις και, τρίτο, ότι θα συνεχισθεί το προτιμησιακό καθεστώς που ισχύει στα πλαίσια της GATT ⁷⁰. Κατά την άποψή τους κεντρική επιδίωξη του νέου Γύρου αποτελεί η υλοποίηση των συμφωνιών των προηγούμενων Γύρων, η ενίσχυση του πολυμερούς συστήματος της GATT και η εγκαθίδρυση συστήματος πειθαρχίας, το οποίο θα αποσκοπεί στον έλεγχο της συμπεριφοράς κυρίως των ανεπτυγμένων κρατών. Οι αναπτυσσόμενες χώρες ζητούν την κατάργηση της Συμφωνίας Πολυινών και την απελευθέρωση του εμπορίου των κλωστοϋφαντουργικών, σύντομο και εξειδικευμένο χρονοδιάγραμμα για την απελευθέρωση του εμπορίου των τροπικών προϊόντων και την άρση των ποσοτικών περιορισμών, τήρηση των κανόνων της GATT για τις επιδοτήσεις, συσταλτική εφαρμογή των κανόνων Anti - dumping και ενίσχυση του μηχανισμού επίλυσης των διαφορών ⁷¹. Οι ρήτρες διασφάλισης πρέπει να έχουν εξαιρετικό και προσωρινό χαρακτήρα, να εφαρμόζονται σε περιπτώσεις πραγματικού κινδύνου και να μην αποτελούν υποκατάστατο της διαρθρωτικής προσαρμογής.

---

57. Βλ. αντί πολλών *Bizec*, Les transferts de technologie, Paris 1981. passim.

58. UNCTAD (όπ. παρ. σημ. 34). Chapter II. Resources for Development, Including Financial and Related Monetary Questions, σ. 47 επ.

59. Βλ. γενικά *Kebeschull*, Entwicklungsländer und Protektionismus, στο *Gutowski* (όπ. παρ. σημ. 40), σ. 77 επ.

70. Για την αναπτυξιακή διάσταση του συστήματος της GATT βλ. *Feuer/Cassan*, Droit international du développement, Paris 1985, σ. 508 επ. 523 επ., *Benchikh*, Droit international du sous-developpement, Paris 1983, σ. 39 επ.

71. *Flory*, Les accords du Tokyo Round du GATT et la réforme des procédures des règlements des differents dans le système commercial interétatique, RGDIP 1982. 235.

επιλεκτική εφαρμογή των ρητρών αυτών σε βάρος των αναπτυσσομένων χωρών πρέπει να αποκλεισθεί.

Σε θέματα γεωργίας οι αναπτυσσόμενες χώρες επιτίθενται κατά της ΚΑΠ, επειδή τη θεωρούν ως μέτρο κατ' εξοχήν προστατευτικό που επιβάλλει διακρίσεις κατά των εξαγωγών τους. Αίτημά τους είναι η μείωση των δασμολογικών και των μη δασμολογικών φραγμών, ο περιορισμός των γεωργικών επιδοτήσεων και των φυτοϋγειονομικών ελέγχων που δρούν ως επί πλέον φραγμοί του αγροτικού εμπορίου.

Στα νέα θέματα οι αναπτυσσόμενες χώρες τηρούν εξαιρετικά επιφυλακτική στάση και μόνο μετά από έντονες πιέσεις συναίνεσαν στην συμπερίληψή τους στην ημερήσια διάταξη του νέου Γύρου. Οι αναπτυσσόμενες χώρες φοβούνται, πρώτο, διάβρωση της κυριαρχίας τους και επεμβάσεις στην εθνική τους αναπτυξιακή νομοθεσία με δυσμενείς συνέπειες για την ελευθερία ελιγμών στο εσωτερικό πολιτικό μέτωπο, δεύτερο, αξιώσεις των ανεπτυγμένων χωρών για ανταλλάγματα στον τομέα των υπηρεσιών έναντι υποχωρήσεων στον τομέα των αγαθών, και τρίτο, «αντίποινα» εκμέρους των ανεπτυγμένων, αν θεωρήσουν ότι η εσωτερική οικονομική νομοθεσία τους, θέτει φραγμούς στο εμπόριο των υπηρεσιών ή στις επενδύσεις. Την ίδια επιφυλακτικότητα επιδεικνύουν οι αναπτυσσόμενες χώρες και απέναντι στην απελευθέρωση του εμπορίου προϊόντων υψηλής τεχνολογίας και την αντιμετώπιση των εμπορικών πτυχών των επενδύσεων και των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας στα πλαίσια του νέου Γύρου.

4. Η Διακήρυξη της *Punta Del Este* ως αφετηρία των διαπραγματεύσεων για το Γύρο της Ουρουγουάης ⁷²

4.1 Στόχοι και αρχές των διαπραγματεύσεων

Οι στόχοι του Γύρου της Ουρουγουάης, όπως διατυπώθηκαν στη Διακήρυξη της *Punta Del Este* είναι οι εξής:

- περαιτέρω απελευθέρωση και εξάπλωση του διεθνούς εμπορίου διαμέσου της μείωσης και κατάργησης των δασμών, των ποσοτικών περιορισμών και άλλων μη δασμολογικών μέτρων και εμποδίων.

- ενίσχυση του ρόλου της GATT και του πολυμερούς εμπορικού συστήματος.

---

72. Η δομή της παραγράφου αυτής ακολουθεί τη διάταξη των θεμάτων στη Διακήρυξη της *Punta Del Este* (PDE). BISD 33/s. 19.

- προσαρμογή του θεσμικού συστήματος της GATT στη νέα μορφή της παγκόσμιας οικονομίας και στις νέες συνθήκες διεξαγωγής του εμπορίου.

- προώθηση της συνεργασίας και του συντονισμού της πολιτικής μεταξύ των συμβαλλομένων μερών και κυρίως μεταξύ των ισχυροτέρων εμπορικών εταιρών.

- αναγνώριση της αλληλεξάρτησης των οικονομιών και της σύνδεσης μεταξύ εμπορικών, νομισματικών και χρηματοπιστωτικών θεμάτων.

- προνομιακή αντιμετώπιση του εμπορίου των αναπτυσσόμενων χωρών και ειδική μέριμνα για τη βελτίωση της θέσης των ελάχιστα ανεπτυγμένων. Το προνομιακό καθεστώς γίνεται αντιληπτό, όπως και στο Γύρο Τόκιο, ως προσωρινό και αναμένεται να καταργηθεί με τη βαθμιαία ένταξη των αναπτυσσόμενων χωρών στο σύστημα της GATT (graduation).

- επίτευξη διαφάνειας στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις.

- οι διαπραγματεύσεις θα διεξαχθούν συνολικά, χωρίς να αποκλείεται η πρόωρη εφαρμογή των συμφωνιών που επιτεύχθηκαν επί ορισμένων ειδικών θεμάτων.

Αρμόδιο επιτελικό όργανο για την εποπτεία επί των διαπραγματεύσεων και το συντονισμό των εργασιών του Γύρου της Ουρουγουάης είναι η Επιτροπή Εμπορικών Διαπραγματεύσεων (Trade Negotiations Committee, TNC). Οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται στα πλαίσια δύο ομάδων, της Ομάδας Διαπραγματεύσεων για τα Αγαθά (Group on Negotiations on Goods, GNG) και της Ομάδας Διαπραγματεύσεων για τις Υπηρεσίες (Group of Negotiations on Services, GNS). Στο τέλος των διαπραγματεύσεων (1990) οι αρμόδιοι υπουργοί θα αποφασίσουν για την οριστική εφαρμογή των συμφωνιών ⁷³.

4.2 Standstill και Rollback

Τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση, *πρώτο*, να μη λάβουν στο μέλλον περιοριστικά μέτρα του εμπορίου που δεν συμβιβάζονται με το σύστημα της GATT ή βελτιώνουν τη διαπραγματευτική τους θέση (standstill) και, *δεύτερο*, στα πλαίσια ενός συμφωνημένου χρονοδιαγράμματος.

---

73. Οι ΗΠΑ πρότειναν θέμα γεωργίας, υπηρεσιών και πνευματικής ιδιοκτησίας να αποτελέσουν αντικείμενο ενδιάμεσου πακέτου αποφάσεων («mid-term package») που θα υιοθετηθεί σε ειδική υπουργική διάσκεψη πριν από τη λήξη του Γύρου της Ουρουγουάης («early harvest», «fast track»). Η ενδιάμεση επισκόπηση των αποτελεσμάτων του Γύρου θα γίνει στο Montreal.

να καταργήσουν ή να προσαρμόσουν τέτοιου είδους μέτρα στο σύστημα της GATT (rollback). Η εφαρμογή αυτών των υποχρεώσεων θα υπάγεται στη διεθνή εποπτεία.

4.3 Επιμέρους θέματα του Γύρου Ουρουγουάης⁷⁴

Δασμοί: Τα συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται να μειώσουν ή να καταργήσουν όλα τα δασμολογικά και μη μέτρα που εξακολουθούν να εφαρμόζονται.

Τροπικά προϊόντα: Επιδιώκεται ευρύτατη απελευθέρωση του εμπορίου τροπικών προϊόντων και των προϊόντων που βασίζονται στις πρώτες ύλες, λόγω της ιδιαίτερης σημασίας του εμπορίου των προϊόντων αυτών για τις αναπτυσσόμενες χώρες.⁷⁵

Κλωστούφαντουργία: Οι διαπραγματεύσεις θα επιδιώξουν την ένταξη των κλωστούφαντουργικών και της ένδυσης στο σύστημα της GATT.

Άρθρα GATT: Τα άρθρα της GATT, κατά την εφαρμογή των οποίων έχουν ανακύψει προβλήματα θα αναθεωρηθούν, ώστε να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες συνθήκες.

Ρήτρες διασφάλισης: Ιδιαίτερη σημασία προσλαμβάνει η επιδιωκόμενη συμφωνία για τις ρήτρες διασφάλισης που πρέπει να στηρίζεται στις βασικές αρχές της GATT, να εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις, να χαρακτηρίζεται από διαφάνεια, αντικειμενικά κριτήρια δράσης και προσωρινή διάρκεια, να προβλέπει διαδικασίες διαβουλεύσεων και ελέγχου και να μην εμποδίζει τη λήψη μέτρων προσαρμογής.

Επιδοτήσεις: Σχετικά με τις επιδοτήσεις και τα αντισταθμιστικά μέτρα επιδιώκεται μεγαλύτερη πειθαρχία και επανεξέταση των άρθρων VI και XVI και των σχετικών κωδίκων της GATT.

Δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας⁷⁶: Οι διαπραγματεύσεις αποσκοπούν στην επεξεργασία καθεστώτος προστασίας των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας σε συνεργασία με τους άλλους διεθνείς οργανισμούς, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα δημιουργούνται πρόσθετα εμπόδια για το εμπόριο. Επιπλέον θα ληφθεί πρόνοια για το εμπόριο παραποιημένων προϊόντων.⁷⁷

74. Βλ. για τις πρόσφατες εξελίξεις EUROPE No. 4652/3-5. 11. 1987, σ. 11 επ.

75. Ήδη η ΕΟΚ δέχεται την πλήρη απελευθέρωση του εμπορίου τροπικών προϊόντων.

76. Meessen, Intellectual Property Rights in International Trade, 21 JWTL 67 (1987).

77. Βλ. τις αμερικανικές προτάσεις για ένα «κώδικα συμπεριφοράς» στο EUROPE No. 4652/3-4. 11. 1987, σ. 11.

Επενδύσεις: Θα εξετασθούν οι περιοριστικές του εμπορίου επιδράσεις των μέτρων ελέγχου των επενδύσεων κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες με σκοπό να δημιουργηθεί νέο πλαίσιο αρχών και κανόνων για την προστασία των επενδύσεων (Trade Related Investment Measures, TRIM).

Λειτουργία του συστήματος της GATT: Οι διαπραγματεύσεις για τη λειτουργία του συστήματος της GATT επιδιώκουν τα εξής αποτελέσματα:

- ενίσχυση της διεθνούς εποπτείας επί της εφαρμογής των πολυτερών κανόνων διεξαγωγής του εμπορίου και του συστήματος επίλυσης των διαφορών.

- προώθηση της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών λήψης των αποφάσεων.

- συμβολή της GATT στην εργασία άλλων διεθνών οργανισμών και, γενικότερα, στη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου των διεθνών οικονομικών σχέσεων.

Συμμετοχή: Η συμμετοχή στο Γύρο της Ουρουγουάης είναι ανοικτή στα μέλη της GATT, σε όσα κράτη εφαρμόζουν τις αρχές της GATT de facto και σε όσα δηλώσουν μελλοντικά τη συμμετοχή τους. Πρόβλημα παρουσίασε το αίτημα συμμετοχής της ΕΣΣΔ. Αν και ορισμένα μέλη της GATT (Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Ινδία) ήταν υπέρ της αποδοχής του για να επιτευχθεί η όσο το δυνατό ευρύτερη συμμετοχή στο Γύρο, η πλειοψηφία, μετά από πίεση των ΗΠΑ, δεν κατέληξε σε φόρμουλα συμμετοχής^{77α}.

77α. Το εμπόριο Ανατολής-Δύσης δεν συγκαταλέγεται στα κρίσιμα θέματα του Γύρου της Ουρουγουάης. Λόγω της έντονης κρατικής παρέμβασης στο εξωτερικό εμπόριο οι ανατολικές χώρες - εκτός από την ΕΣΣΔ και τη Βουλγαρία που δεν είναι μέλη της GATT - συμμετέχουν υπό ιδιαίτερο καθεστώς που περιγράφεται στο πρωτόκολλο Προσχώρησης. Οι βιομηχανικές και οι αναπτυσσόμενες χώρες προβάλλουν το αίτημα της πλήρους συμμετοχής των χωρών αυτών στο σύστημα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τη GATT. Γενικότερα, το εμπόριο Ανατολής-Δύσης αποτελεί όψη της γαιοστρατηγικής διαμάχης των υπερδυνάμεων και αντιμετωπίζεται διττός, είτε ως παράγων ύφεσης λόγω της οικονομικής αλληλεξάρτησης που δημιουργείται και της βαθμιαίας προσέγγισης χωρών με διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά καθεστώτα, είτε ως στοιχείο του «οικονομικού πολέμου» μέσω της προσπάθειας γονατίσματος της ΕΣΣΔ, της διασύνδεσης οικονομικών και πολιτικών θεμάτων και της δημιουργίας εξάρτησης των οικονομικά ασθενέστερων ανατολικών χωρών από το παραγωγικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα της Δύσης. Η έντονη διάσταση απόψεων που παρουσιάζεται μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης ως προς το εμπόριο Ανατολής-Δύσης αποτελεί άλλη μια έκφραση της βαθμιαίας αποκοπής των Ευρωπαίων από το άρμα των ΗΠΑ και της αμφισβήτησης της αμερικανικής ηγεμονίας. Για ευρύτερη ανάλυση των οικονομικών σχέσεων Ανατολής-Δύσης βλ. Βαλντέν. Οι οικονομικές σχέσεις

4.4 Γεωργία

Το βασικό πρόβλημα κατά τις διαπραγματεύσεις για το εμπόριο αγροτικών προϊόντων ήταν η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) της ΕΟΚ. Σκοπός της ΚΑΠ (α. 39 επ. Συνθ. ΕΟΚ) είναι η διατήρηση του αγροτικού εισοδήματος μέσα στην Κοινότητα σε υψηλά επίπεδα διαμέσου μιας σειράς μηχανισμών που επηρεάζουν τις τιμές και θωρακίζουν την κοινοτική έναντι της παγκόσμιας αγοράς ⁷⁸. Λόγω της επιμονής της στην προστασία του αγροτικού τομέα η ΕΟΚ αποκόπτεται από τις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις και αναβάλλει την αναπόφευκτη προσαρμογή της κοινοτικής γεωργίας στις εξωτερικές συνθήκες· επιπλέον οξύνει το πρόβλημα του προϋπολογισμού και των κοινοτικών εσόδων και αντιφάσκει προς τους σκοπούς της κοινής εμπορικής πολιτικής που θέλει να συμβάλει «στην αρμονική ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου» (α.110 Συνθ. ΕΟΚ).

Το πρόβλημα της ΚΑΠ οδηγεί, αφενός σε αντιπαράθεση στο εσωτερικό της ΕΟΚ - εφόσον οι εθνικές προτεραιότητες και το ειδικό βάρος της γεωργίας στο σύνολο της οικονομίας κάθε κράτους μέλους διαφέρει - αφετέρου σε συγκρούσεις με τους εμπορικούς εταίρους ⁷⁹ που επιμένουν στα εξής σημεία: *Πρώτο* αναθεώρηση των εξαιρέσεων που έχουν αναγνωρισθεί υπέρ του αγροτικού τομέα από την αρχή του μάλλον ευνοουμένου κράτους, *δεύτερο*, την κατάργηση του προστατευτισμού και *τρίτο*, την πλήρη απελευθέρωση του αγροτικού εμπορίου ⁸⁰.

Ανατολής-Δύσης και η κρίση της ύφεσης. Πολιτικές διαστάσεις των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Αθήνα 1986. σ. 28 επ. και passim.

78. Για την ΚΑΠ βλ. αντί πολλών OECD, National Policies and Agricultural Trade. Study on the European Economic Community. Paris 1987. σ. 22 επ.

79. Ιδιαίτερο ρόλο σε όλες τις φάσεις των διαπραγματεύσεων έπαιξε η Ομάδα CAIRNS που αποτελείται από τις Αργεντινή, Αυστραλία, Βραζιλία, Καναδά, Χιλή, Φίτζι, Ουγγαρία, Ινδονησία, Μαλαισία, Νέα Ζηλανδία, Φιλιππίνες. Η Ομάδα αυτή αποβλέπει στην ταχεία απελευθέρωση του αγροτικού εμπορίου. Πρόσφατα υπέβαλλε πρόγραμμα τριών σημείων που αποβλέπει: Πρώτο, πάγωμα των επιδοτήσεων επί της αγροτικής παραγωγής και των εξαγωγών γεωργικών προϊόντων, δεύτερο, δεκαετές σχέδιο για τη βαθμιαία κατάργηση κάθε υποστήριξης προς τη γεωργία και, τρίτο, διατύπωση μακροπρόθεσμου πλαισίου κανόνων για το αγροτικό εμπόριο. Βλ. Financial Times 23.10.87. Εξάλλου οι ΗΠΑ ήδη έχουν υποβάλει πρόταση για την κατάργηση όλων των αγροτικών εμπορικών επιδοτήσεων μέχρι το τέλος του αιώνα. Επ' αυτού η θέση της ΕΟΚ είναι ότι η ολοσχερής κατάργηση των αγροτικών επιδοτήσεων είναι «αδιανόητη». βλ. EUROPE No. 4647/26-27.10.1987. σ. 6.

80. OECD. σ. 147 επ. Ο συμβιβασμός των Βρυξελλών για την αναδιάρθρωση της ΚΑΠ (Φεβρ. 1988) δεν φαίνεται να είναι άσχετη με τις διαδικασίες του Γύρου. Βλ. ειδικότερα *Κόρακα*, Κρίση και μεταρρύθμιση της κοινής αγροτικής πολιτικής. Σύγχρονα θέματα Δεκ. 1987 97.

Ενόψει της εξωτερικής πίεσης η ΕΟΚ κινδυνεύει να περιέλθει σε απομόνωση. Η δυνατότητά της για διαπραγματευτικούς ελιγμούς είναι περιορισμένη, αφού δεσμεύεται από την ανάγκη συμβιβασμού των αντικρουομένων συμφερόντων στο εσωτερικό και αντιμετωπίζει οξύ πρόβλημα αγροτικής υπερπαραγωγής που επιδεινώνεται από τις πιέσεις του ισχυρού αγροτικού lobby ⁸¹.

Μετά από επίπονες διαπραγματεύσεις, η Διακήρυξη της Punta Del Este υιοθέτησε τα εξής μέτρα:

- μείωση της ανισορροπίας και αστάθειας στις διεθνείς αγορές και καταπολέμηση των περιορισμών του εμπορίου που οφείλονται στα διαρθρωτικά πλεονάσματα.

- ένταξη του αγροτικού εμπορίου στο σύστημα της GATT, με στόχο τη δημιουργία καθεστώτος που εγγυάται την απελευθέρωση του εμπορίου σε συνθήκες πειθαρχίας και ασφάλειας των συναλλαγών.

- διευκόλυνση της πρόσβασης στις αγορές.

- έλεγχο των αμέσων και εμμέσων επιδότσεων και όλων των μέτρων που επηρεάζουν το εμπόριο αγροτικών προϊόντων.

- αντιμετώπιση των αιτιών του αγροτικού προστατευτισμού.

- ελαχιστοποίηση των περιοριστικών επιπτώσεων των φυτο-υγειονομικών μέτρων.

4.5 Υπηρεσίες

Κατά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σημαντική αύξηση του ποσοστού των υπηρεσιών στο ΑΕΠ των ανεπτυγμένων δυτικών χωρών, πράγμα που σηματοδοτεί τη μετάβασή τους από το βιομηχανικό στο μεταβιομηχανικό στάδιο ⁸². Η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών στις χώρες αυτές αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων, όπως π.χ. της εφαρμογής νέων τεχνολογιών και τεχνικών management, της εμφάνισης νέων και της αύξησης της προσφοράς παραδοσιακών υπηρεσιών κτλ. Ο τομέας των υπηρεσιών αναπτύσσει «διπλή δυναμική», επειδή ευνοεί παράλληλα την αύξηση τόσο των ενδιάμεσων όσο και των τελικών μορφών υπηρεσιών. Το φαινόμενο αυτό είναι συνυφασμένο με τη ραγδαία αύξηση της πληροφορικής και των

---

81. Για τα επιμέρους προβλήματα βλ. *Tangermann/Josling/Pearson, Multilateral Negotiations on Farm - Support Levels*, 10 *The World Economy* 265 (1987).

82. UNCTAD, *Services*, TD/B/1162/15.2.1988 παρ. 35 επ. 37. UNCTAD, *International Trade*, παρ. 839 επ.

τηλεπικοινωνιών και την εμφάνιση του «νέου τεχνικοοικονομικού παραδείγματος» η γνώση και η πληροφόρηση καθίστανται το κλειδί της οικονομικής προόδου. Για το λόγο αυτό το διεθνές εμπόριο δεν χαρακτηρίζεται πλέον από τη «φυσική» κατανομή των πόρων και των παραγωγικών συντελεστών, αλλά από την τεχνολογική ανταγωνιστικότητα μιάς χώρας, δηλ. την ικανότητά της να αποκτήσει και να χρησιμοποιήσει-εφαρμόσει γνώση που έχει σχέση με τις νέες τεχνολογίες.

Ως επακόλουθο των νέων τεχνολογιών αναπτύσσονται νέες υπηρεσίες, που είναι αναγκαίες για την ενίσχυση της αποδοτικότητας των παραδοσιακών υπηρεσιών, την προσαρμογή της βιομηχανίας στα νέα τεχνικά δεδομένα, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο κτλ. Με τον τρόπο αυτό βραχύνεται ο κύκλος του προϊόντος και αυξάνεται η ζήτηση υπηρεσιών.

Ο δυναμικός χαρακτήρας ⁸³ των υπηρεσιών έγκειται στους εξής παράγοντες:

α. επιτρέπουν στις επιχειρήσεις άλλων τομέων να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους, να εισαγάγουν νέες τεχνολογίες και να προσαρμοσθούν στις συνθήκες της διεθνούς αγοράς.

β. προκαλούν νέες επενδύσεις.

γ. δημιουργούν κατάλληλες συνθήκες για τη βελτίωση των προϊόντων (καινοτομίες).

δ. αποφεύγουν τα αδιέξοδα κατά την παραγωγή και διακίνηση των αγαθών λόγω των δυνατοτήτων οργάνωσης της παραγωγής που διανοίγουν.

ε. δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας.

Σημαντικό ρόλο στην αύξηση της προσφοράς υπηρεσιών παίζουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις λόγω της ισχύος τους σε χρηματικό και ανθρώπινο κεφάλαιο ⁸⁴. Επειδή μέσω της διεθνοποίησης της προσφοράς υπηρεσιών διανοίγεται ένα ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις αποτελούν την προεξάρχουσα δύναμη που προωθεί την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου των υπηρεσιών. Τα κυριότερα αιτήματά τους είναι τα εξής:

α. παρουσία στις αγορές.

β. ισότητα ευκαιριών με τις εθνικές-δημόσιες και ιδιωτικές-επιχειρήσεις στις εσωτερικές αγορές.

---

83. UNCTAD, όπ. παρ. δημ. 34, παρ. 842.

84. Ibid. παρ.849

γ. κατάργηση των εθνικών νομοθετικών ρυθμίσεων που τους επιβάλλουν περισσότερες υποχρεώσεις απ' ό,τι στις εντόπιες επιχειρήσεις.

δ. ελεύθερη διασυνοριακή κυκλοφορία των πληροφοριών.

ε. περιορισμό των επεμβάσεων των κυβερνήσεων της χώρας εγκατάστασης στον τομέα των υπηρεσιών.

στ. ελευθερία εισαγωγής προϊόντων υψηλής τεχνολογίας στις εθνικές αγορές.

ζ. εξασφάλιση εγγυήσεων για την προστασία των τεχνολογιών τους.

Σχετικά με την πολυμερή ρύθμιση του εμπορίου των υπηρεσιών⁸⁵ πρέπει να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις: *Πρώτο*, δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς τον ορισμό των υπηρεσιών, λόγω των ιδιαιτεροτήτων του τομέα αυτού σε σχέση με τα αγαθά⁸⁶. Ενώ υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ αγαθών και παραγωγικών συντελεστών, στην περίπτωση των υπηρεσιών η διάκριση είναι δύσκολη, δεδομένου ότι η διασυνοριακή μετακίνηση της υπηρεσίας προϋποθέτει σε πολλές περιπτώσεις και αντίστοιχη μετακίνηση του συντελεστή (π.χ. επενδύσεις, μεταφορά κεφαλαίων, εργατικό δυναμικό κτλ.)· έτσι το εμπόριο των υπηρεσιών συνδέεται με την ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων, τη μετανάστευση κτλ. Συνεπώς, η απελευθέρωση του εμπορίου των υπηρεσιών θα προκαλέσει και αντίστοιχη απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων και της εργασίας, πράγμα που δημιουργεί σημαντικούς κινδύνους, κυρίως για τις αναπτυσσόμενες χώρες, λόγω των περιορισμών της κυριαρχίας που συνεπάγεται. *Δεύτερο*, ενώ στο εμπόριο των αγαθών υπάρχει μετακίνηση του προϊόντος προς τον καταναλωτή, στην περίπτωση του εμπορίου των υπηρεσιών είναι δυνατή η μετακίνηση του καταναλωτή προς τον τόπο, όπου προσφέρεται η υπηρεσία (π.χ. τουρισμός)⁸⁷. *Τρίτο*, δεν είναι σαφές πώς θα γίνει ο υπολογισμός του όγκου

---

85. Βλ. γενικά *Rivers/Slaten/Paolini, Putting Services on the Table: The New GATT Round*, 23 *STANFORD J. INT'L LAW* 13 (SPRING 1987).

86. Ως αγαθό θεωρείται κάθε φυσικό αντικείμενο ικανό προς ιδιοποίηση και ανταλλαγή μεταξύ οικονομικών μονάδων, ενώ ως υπηρεσία ορίζεται η μεταβολή στην κατάσταση ενός προσώπου ή αντικειμένου που επέρχεται με τη μεσολάβηση κάποιου τρίτου. Οι κυριότερες διαφορές μεταξύ αγαθών και υπηρεσιών εντοπίζονται στα εξής: (α) Οι υπηρεσίες είναι άυλο αγαθό. (β) Δεν είναι δυνατό να υπάρξει απόθεμα υπηρεσιών. (γ) σε πολλές υπηρεσίες παραγωγή και κατανάλωση γίνεται ταυτόχρονα. Βλ., *Koekkoek/de Leeuw, Aussenwirtschaft* 42 (1987). 65, *Stern/Hoekmann, Issues and Data Needs for GATT Negotiations on Services*, 10 *The World Economy* 39, 40 (1987).

87. UNCTAD, *Services* παρ. 13 επ. 16.

του εμπορίου των υπηρεσιών από πλευράς στατιστικής ⁸⁸. Τέταρτο, για τον έλεγχο του διεθνούς εμπορίου των υπηρεσιών δεν υφίσταται μέσο αντίστοιχο με τους δασμούς. Στην περίπτωση των υπηρεσιών παρατηρείται άμεση κρατική επέμβαση στο εμπόριο που επιδιώκει τους εξής στόχους ⁸⁹:

- α. έλεγχο της εξαγωγής συναλλάγματος.
- β. περιορισμό της κίνησης του ξένου προσωπικού.
- γ. περιορισμό της διασυννοριακής πληροφόρησης.

δ. διακριτική μεταχείριση των υπηρεσιών που προσφέρονται από αλλοδαπούς μέσω της εφαρμογής ειδικών ρυθμιστικών συστημάτων, τα οποία είτε περιέχουν διαφορετικές υποχρεώσεις για εγχώριους και ξένους παραγωγούς, είτε αναγνωρίζουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στη διοίκηση.

ε. περιορισμό της πρόσβασης των αλλοδαπών στις δημόσιες προμήθειες.

Πέμπτο, αμφισβητούνται οι επιπτώσεις που μπορεί να έχει η απελευθέρωση του εμπορίου των υπηρεσιών στην ανάπτυξη ⁹⁰. Με αφετηρία την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος που θεωρείται ότι ισχύει και στο εμπόριο των υπηρεσιών, υποστηρίζεται ότι δεδομένου ότι η νέα παγκόσμια κατανομή της εργασίας στηρίζεται στην τεχνολογία, οι χώρες που διαθέτουν τεχνολογία, διαθέτουν και αντίστοιχο συγκριτικό πλεονέκτημα στα αγαθά και τις υπηρεσίες «εντάσεως γνώσεως» («Knowledge-intensive»). Λόγω της σχετικής αφθονίας σε κεφάλαιο και ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό οι ανεπτυγμένες χώρες διαθέτουν πολύ περισσότερα πλεονεκτήματα στις νέες συνθήκες εμπορίου απ' ό,τι οι αναπτυσσόμενες. Στην περίπτωση αυτή η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου των υπηρεσιών θα έχει μηδενικές ή και αρνητικές συνέπειες για την ανάπτυξη στις χώρες αυτές («zero-sum negotiation») ⁹¹.

Για τις ανεπτυγμένες χώρες η απελευθέρωση του εμπορίου των υπηρεσιών αποτελεί προτεραιότητα. Οι επιμέρους ρυθμίσεις που επιδιώκουν συνοψίζονται στα παρακάτω:

α. συμφωνία επί των γενικών αρχών που θα πρέπει να διέπουν το εμπόριο των υπηρεσιών.

---

88. Ibid. παρ. 20 επ.

89. Βλ. Peat Marwick, A Typology to Barriers to Trade in Services, July 1986 (ανέκδοτη μελέτη κατ' εντολή της Επιτροπής της ΕΟΚ) σ. 154 επ., 161 επ.

90. UNCTAD, Services παρ. 43 επ., Stern/Hoekmann, 10 The World Economy 42 (1987). Scott/Mazza, Trade in Services and Developing Countries, 20 JWTL 253, 259 (1986).

91. UNCTAD, Services παρ. 71.

β. πρόβλεψη ειδικού καθεστώτος για διάφορες τομεακές κατηγορίες.

γ. διατύπωση κανόνων που θα προλαμβάνουν την «περιγραφή» των βασικών υποχρεώσεων.

δ. συμφωνία επί των επιτρεπομένων εξαιρέσεων.

ε. σύστημα επίλυσης των διαφορών και ασφάλειας των διαπραγματεύσεων.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες προβάλλουν τις εξής αντιρρήσεις⁹²: *Πρώτο*, ότι στερούνται συγκριτικού πλεονεκτήματος σε εμπορεύσιμες υπηρεσίες, *δύετο*, ότι χρειάζεται ιδιαίτερη προστασία των νηπιακών κλάδων (infant industries) και *τρίτο*, ότι θα δημιουργηθούν κίνδυνοι για την εθνική τους ασφάλεια και κυριαρχία λόγω της απελευθέρωσης⁹³. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που προβάλλουν οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι η προβλεπόμενη αύξηση της επιρροής των πολυεθνικών επιχειρήσεων για το λόγο αυτό η απελευθέρωση θα έπρεπε να συνδυασθεί με την ολοκλήρωση των εργασιών για τον Κώδικα Συμπεριφοράς Πολυεθνικών Επιχειρήσεων⁹⁴.

Η συμβιβαστική λύση που επετεύχθη μετά από εξαντλητικές διαπραγματεύσεις και περιλαμβάνεται στο Μέρος II της Διακήρυξης της Punta Del Este είναι η εξής: Οι υπουργοί, στα πλαίσια της GATT, κήρυξαν την έναρξη του νέου Γύρου για το εμπόριο των αγαθών, και με την ίδια σύνθεση, σε ειδική συνεδρίαση, χωρίς να αναφερθεί ότι γίνεται στα πλαίσια της GATT, εξήγγειλαν παράλληλες εργασίες για τις υπηρεσίες (αρχή της παράλληλης αλλά ανεξάρτητης διαπραγματεύσεως του εμπορίου των υπηρεσιών). Το χρονοδιάγραμμα και η συμμετοχή των κρατών είναι ίδια με αυτά που προβλέπονται για το εμπόριο των αγαθών, αλλά δεν αναλαμβάνεται δέσμευση για τον τρόπο χειρισμού των αποτελεσμάτων.

---

92. GATT, Exchange of Information Pursuant to the Ministerial Decision on Services. Communication from Nicaragua, 7.7.1986.

93. Τα επιχειρήματα αυτά επαναλαμβάνει ήδη μετά την έναρξη του Γύρου της Ουρουγουάης η Βραζιλία: Το διεθνές εμπόριο των υπηρεσιών ελέγχεται από τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Σκοπός των διαπραγματεύσεων δεν πρέπει να είναι η απελευθέρωση του εμπορίου των υπηρεσιών, αλλά η διατύπωση κανόνων που προωθούν την οικονομική ανάπτυξη, όπως την προδιαγράφουν οι νομοθεσίες των αναπτυσσομένων χωρών. Βλ. GATT, MTN, CNS/W/20/17.9.1987.

94. Βλ. γενικά Μουσουέρης, Ο κώδικας των Ηνωμένων Εθνών για τις διεθνικές εταιρείες. Δίκαιο και Πολιτική 5/1983. 185. Τζουγανάτος, Οι κώδικες συμπεριφοράς πολυεθνικών επιχειρήσεων και η σχέση τους με το διεθνές δίκαιο, υπο δημοσίευση στον τιμ. τομ. Α. Γαζή.

Συγκεκριμένα η Διακήρυξη της Punta Del Este προβλέπει⁹⁵: «Οι διαπραγματεύσεις στον τομέα των υπηρεσιών θα αποσκοπούν στη δημιουργία πολυμερούς πλαισίου αρχών και κανόνων, στο οποίο συμπεριλαμβάνεται η επεξεργασία πιθανών επιμέρους διατάξεων (disciplines) για εξατομικευμένους τομείς, με στόχο την εξάπλωση του εμπορίου αυτού υπό συνθήκες διαφάνειας και προοδευτικής απελευθέρωσης και ως μέσο για την προώθηση της οικονομικής μεγέθυνσης όλων των εμπορικών εταίρων και την ανάπτυξη των αναπτυσσομένων χωρών. Το πλαίσιο αυτό θα σέβεται τους πολιτικούς στόχους των εθνικών νόμων και κανονισμών που εφαρμόζονται στις υπηρεσίες και θα λαμβάνει υπόψη τις εργασίες αρμοδίων διεθνών οργανισμών.

Η διαδικασία και η πρακτική της GATT θα εφαρμόζεται στις διαπραγματεύσεις αυτές. Δημιουργείται Ομάδα Διαπραγμα-

---

95. Μετάφραση του συγγραφέα. Η πρόδος των διαπραγματεύσεων για τον τομέα των υπηρεσιών στο Γύρο της Ουρουγουάης αντιμετωπίζει ήδη εξαιρετικές δυσκολίες. Προβλήματα ανακύπτουν σχετικά με τη συλλογή του στατιστικού υλικού, τον ορισμό και τη διερεύνηση των οικονομικών παραμέτρων των εξελίξεων στον τομέα των υπηρεσιών. Αν και γίνεται γενικά δεκτό ότι ως πρώτος στόχος των διαπραγματεύσεων θα τεθεί η επεξεργασία ενός γενικού κανονιστικού πλαισίου, παρατηρείται ότι η υλοποίησή του θα καταστεί αδύνατη, αν δεν επιτευχθεί συμφωνία επί του καθεστώτος που θα διέπει ορισμένους εξειδικευμένους τομείς. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η «εντολή» της Διακήρυξης της Punta Del Este αφορά στο εμπόριο των υπηρεσιών και όχι στις υπηρεσίες γενικά· συνεπώς οι διαπραγματεύσεις περιορίζονται στην επεξεργασία συστήματος αρχών και κανόνων για την πρόσβαση στις εθνικές αγορές και όχι για τη νομοθετική ρύθμιση των υπηρεσιών στο εσωτερικό, πράγμα που επαφίεται στην εσωτερική νομοθεσία. Οι διαπραγματεύσεις θα πρέπει να οδηγήσουν σε συμβιβασμό δύο στόχων, αφενός της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου των υπηρεσιών, αφετέρου της ανάπτυξης των χωρών του Τρίτου Κόσμου· η όλη διαδικασία δυσχεραίνεται από την ρητή αναφορά στη Διακήρυξη ότι πρέπει να γίνονται σεβαστοί οι πολιτικοί στόχοι των εθνικών νόμων και κανονισμών που αφορούν τις υπηρεσίες. Οι προτάσεις που έχουν υποβληθεί μέχρι στιγμής εκφράζουν, ως ένα βαθμό, την αμηχανία των διαφόρων κρατών μπροστά στο αδιέξοδο που δημιουργούν η διατύπωση της Διακήρυξης και οι αντιδράσεις των αναπτυσσομένων χωρών που θέλουν ν' αποφύγουν συμφωνία που θα υπερβαίνει τα όριά της και θα καταλήγει σε συνολική ρύθμιση του εμπορίου των υπηρεσιών, αφαιρώντας από το ρυθμιστικό πεδίο της εθνικής νομοθεσίας μια πολύ σημαντική ύλη. Οι ΗΠΑ αποβλέπουν στην επίτευξη συμφωνίας επί ενός πλαισίου που θα περιλαμβάνει τις αρχές της απελευθέρωσης του εμπορίου των υπηρεσιών (δικαίωμα εγκατάστασης και εθνική μεταχείριση), του σεβασμού της εθνικής κυριαρχίας, της διαφάνειας και της εφαρμογής της ρήτρας του μάλλον ευνοουμένου κράτους. Αντίθετα, οι θέσεις της ΕΟΚ εντοπίζουν το ενδιαφέρον τους στις διαδικασίες των διαπραγματεύσεων για τη βαθμιαία κατάργηση των φραγμών του εμπορίου των υπηρεσιών. Βλ. *Financial Times* 18.12.1987. *Neue Zürcher Zeitung* 17.2.1988. *Raghavan*, *The US drive to bring services into GATT: rollback of the Third World?!*, *Development and Peace* 7 (1987). 22. *Schultz*, *Protectionist tendencies in international trade in services: present problems and likely solutions*, *Development and Peace*, 7 (1986), 5

τεύσεων Υπηρεσιών για ν' ασχοληθεί μ' αυτά τα θέματα.... Η Ομάδα Διαπραγματεύσεων Υπηρεσιών θα αναφέρεται στην Επιτροπή Εμπορικών Διαπραγματεύσεων».

4.6 Προσωρινό συμπέρασμα

Μεταξύ των συμβαλλομένων μερών έχει διαμορφωθεί γενική συμφωνία ότι η σύγκληση νέου Γύρου πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων θα οδηγήσει στην ολοκλήρωση, τη βελτίωση της λειτουργικότητας και την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της GATT. Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει, όμως, ότι εξακολουθούν να υφίστανται σημαντικές διαφωνίες μεταξύ των συμβαλλομένων μερών που αφορούν στα προσδοκώμενα αποτελέσματα και τη γενικότερη μορφή που θα προσλάβει το διεθνές εμπορικό καθεστώς στο μέλλον.

Διάσταση απόψεων μεταξύ των συμβαλλομένων μερών υφίστανται ως προς τα εξής θέματα: *Πρώτο*, την αξιολόγηση της κατάστασης στην παγκόσμια οικονομία και στο εμπόριο ειδικότερα, *δεύτερο*, τις προτεραιότητες του νέου Γύρου, *τρίτο*, την ερμηνεία των συμφωνιών για την έναρξη του νέου Γύρου (Διακήρυξη της Punta Del Este) και, *τέταρτο*, τις συγκεκριμένες προτάσεις και διαδικασίες για την πρόοδο του Γύρου.

5. Γύρος της Ουρουγουάης και το σύστημα της GATT

Ως θεμέλιο της δημιουργίας και δράσης των καθεστώτων θεωρείται κατά μια ευρέως διαδεδομένη άποψη η ύπαρξη σταθερής ηγεμονίας εκμέρους ενός ή περισσότερων φορέων-κρατών που αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία και την ευθύνη για τη διατύπωση και εφαρμογή των αρχών, την ομαλή λειτουργία, τη συνοχή και τη μετεξέλιξή τους⁹⁶. Η έννοια της ηγεμονίας στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις δεν ταυτίζεται με την επιβολή της βούλησης του ηγεμόνα —δεν δημιουργεί σχέσεις εκμετάλλευσης ή εξάρτησης μεταξύ των κρατών, ούτε οδηγεί στην εφαρμογή αναγκαστικών μέτρων εναντίον εκείνων που παραβαίνουν τους κανόνες⁹⁷. Η ηγεμονία

96. Για ευρύτερη συζήτηση βλ. *Haggard / Simmons*, 41 Int' l Organization (summer 1987).

97. Για την έννοια της ηγεμονίας, όπως αναπτύσσεται στο κείμενο, βλ. *Cox, Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory, Millennium: Journal of International Studies* (vol. 10, No. 2, Summer 1983), 162, 170, *Cox, Gramsci, Hegemony and International Relation. An Essay, in Method, Millennium* (vol. 12, No2, Summer 1983), 162, 170. *Gill, Hegemony, Consensus*

προϋποθέτει τη δημιουργία μιάς παγκόσμιας τάξης που γίνεται δεκτή και ανταποκρίνεται στα συμφέροντα ενός μεγάλου αριθμού κρατών. Η τάξη αυτή εκφράζει ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα και εγκαθιδρύει δεσμούς μεταξύ των κοινωνικών τάξεων των κρατών που την αποδέχονται. Η παγκόσμια ηγεμονία έχει τα εξής χαρακτηριστικά ⁹⁸. *Πρώτο*, αποτελεί συνάρτηση του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής στην παγκόσμια οικονομία και των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων των διαφόρων χωρών· *δεύτερο*, είναι σύνθετο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό φαινόμενο· *τρίτο*, εκφράζεται με παγκόσμιους κανόνες, θεσμούς και μηχανισμούς που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των κρατών και των κοινωνικών δυνάμεων που αναπτύσσουν διεθνή δραστηριότητα.

Η ίδρυση της GATT αποτελεί έκφραση της μεταπολεμικής τάσης για θεσμοποίηση των διεθνών σχέσεων, ενιαία εφαρμογή των διεθνών κανόνων, περιορισμό της κρατικής κυριαρχίας και διεθνοποίηση της πολιτικής εξουσίας ⁹⁹. Η τάση αυτή, όμως, προσδιορίστηκε από τους εξής παράγοντες: *Πρώτο*, την «ηγεμονία» των ΗΠΑ που ανέλαβαν το ρόλο «ατμομηχανής» στην παγκόσμια οικονομία, την ευθύνη για τη διεθνή σταθερότητα και ασφάλεια και την πρωτοβουλία για τη διατύπωση και τήρηση των βασικών κανόνων συμπεριφοράς όλων των υποκειμένων-μελών του συστήματος· κατά την πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία οι ΗΠΑ βρέθηκαν στο κέντρο ενός συστήματος ηγεμονικής σταθερότητας και συνεργασίας («hegemonic stability» «hegemonic cooperation») ¹⁰⁰. Η GATT - στην αρχική της τουλάχιστον μορφή - εξέφραζε την κυριαρχία του αμερικανικού καπιταλισμού στη διεθνή σκηνή και ενσωμάτωση βασικές αξίες του αμερικανικού οικονομικού συστήματος («laissez faire»), τις οποίες ανήγαγε σε διεθνείς κανόνες

---

and Trilateralism. *Review of International Studies* (1986). 12.205. 209. Βλ. ακόμη την ενδιαφέρουσα ανάλυση του Βάλλερστειν, *Ιστορικός καπιταλισμός*, μτφρ. Μ. Τσιικρικά. Αθήνα 1987. σ. 64 επ.

98. *Cox*. Millennium (vol. 12, No. 2, Summer 1983)

99. *Ruggie*, 36 *Int' l Organization* 380 (spring 1982). Για τη διεθνοποίηση της πολιτικής εξουσίας βλ. *Cox*. Millenim (vol. 10, No 2, summer 1981). και γενικότερα *Delilez*. Οι σχέσεις μεταξύ κρίσης του κράτους και διεθνοποίησης: Μια αποκάλυψη, στο Πουλαντζά (διεύθ.). Η κρίση του κράτους. μτφρ. Ξ. Γιαταγάνα. Αθήνα χ.χ. σ.142 επ.

100. Βλ. ευρύτερη ανάλυση των δύο όρων με έμφαση στο ρόλο των ΗΠΑ στους *Lipson*. 36 *Int' l Organization* 437 (spring 1982). *B. & M. Yarbrough*. Cooperation in the Liberalization of International Trade: After Hegemony What?. 41 *Int' l Organization* 1. 13 (winter 1987).

συμπεριφοράς ¹⁰¹. Κατά την περίοδο αυτή η ηγεμονία στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις ταυτίζεται, λοιπόν, με την *raX american*. *Δεύτερο*, τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη που κατοχύρωνε την πλήρη απασχόληση, υψηλό βαθμό αξιοποίησης του κεφαλαίου και ικανοποίηση όλων των καταναλωτικών αναγκών. *Τρίτο*, τη λειτουργία του συστήματος υπέρ περιορισμένου αριθμού υποκειμένων (κυρίως των βιομηχανικών χωρών) ¹⁰². *Τέταρτο*, τη συμφωνία όλων επί ορισμένων βασικών αρχών, στις οποίες θεμελιωνόταν το σύστημα. *Πέμπτο*, την εποπτεία, αλλ' όχι την ενεργό ανάμιξη του κράτους στην οικονομία, η λειτουργία της οποίας ανετίθετο κατά πρώτο λόγο στο ελεύθερο παιχνίδι των δυνάμεων της αγοράς.

Οι κλυδωνισμοί της παγκόσμιας οικονομίας από τα μέσα της δεκαετίας του '60 είχαν ως αποτέλεσμα τη διατάραξη των διεθνών εμπορικών σχέσεων και τη διάβρωση του συστήματος της GATT μέσω παραβιάσεων, συχνής και αλόγιστης προσφυγής στις ρήτρες διαφυγής, υιοθέτηση μέτρων της λεγόμενης «γκρίζας ζώνης» ¹⁰³ κτλ. Παρά τη συμπλήρωση και μερική αναθεώρηση που υπέστη το καθεστώς κατά τη διάρκεια των Γύρων του παρελθόντος, ούτε η βιωσιμότητα ούτε η αποτελεσματικότητά του είναι εξασφαλισμένες. Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της κατάστασης που διαμορφώνεται: *Πρώτο*, η βαθμιαία εξασθένηση του καθεστώτος και, *δεύτερο*, η εμμονή όλων των υποκειμένων - ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη συμπεριφορά που υιοθετούν και για διάφορους το καθένα λόγους - στη διατήρηση και επέκτασή του.

Στην άμβλυνση της σταθερότητας του καθεστώτος συνετέλεσαν ειδικότερα, οι εξής παράγοντες. *Πρώτο*, η οικονομική ύφεση στις ΗΠΑ που τις οδήγησε στην αναθεώρηση της εμπορικής τους πολιτικής. Η διατήρηση της συνοχής του καθεστώτος με κάθε τίμημα δεν ανταποκρίνεται πλέον στις επιδιώξεις των ΗΠΑ παρά τον σημαντικό ρόλο που εξακολουθούν να παίζουν στην παγκόσμια οικονομία, οι ΗΠΑ δε μπορούν, ούτε και ενδιαφέρονται να εγγυηθούν μονομερώς την ασφάλεια και σταθερότητα του μεταπολεμικού οικονομικού συστήματος ¹⁰⁴.

---

101. Βλ. αναλυτικά Schwab, 23 STANFORD J. INT'L LAW 155, 158 (SPRING 1987).

102. Finlayson / Zacher, 41 Int'l Organization 576 (autumn 1981).

103. Ειδικά για τα μέτρα της «γκρίζας ζώνης» βλ. πρόσφατα Petersmann, Grey Area Trade Policy and the Rule of Law, 22 JWTL 23 (1988).

104. Η πλειοψηφία των συγγραφέων συμφωνεί ότι μετά το 1970 υποχωρεί η

Αντίθετα, πρωταρχικό τους μέλημα είναι να μειώσουν τις εισαγωγές και ν' αυξήσουν τις εξαγωγές τους· έτσι δικαιολογείται η πολιτικοποίηση της εμπορικής πολιτικής που εκφράζεται από την εμμονή στο σεβασμό της αρχής του «θεμιτού» εμπορίου (fair trade) ¹⁰⁵.

Δεύτερο, οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης και η Ιαπωνία εγνώρισαν μεταπολεμικά μια πρωτοφανή οικονομική ανάπτυξη που τις κατέστησε σημαντικούς ανταγωνιστές των ΗΠΑ στην παγκόσμια αγορά, τους δημιουργεί, όμως, αυξημένες ευθύνες για τη μελλοντική ομαλή λειτουργία του διεθνούς εμπορικού καθεστώτος ¹⁰⁶. Το οικονομικό βάρος της παγκόσμιας διαρθρωτικής προσαρμογής μετατίθεται από τις ΗΠΑ προς τις χώρες που παρουσιάζουν χρόνιο πλεόνασμα στο ισοζύγιο

άρχουσα σημασία των ΗΠΑ για τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις και ότι καμιά από τις άλλες βιομηχανικές χώρες δεν είναι ακόμη έτοιμη ν' αναλάβει την πρωτοβουλία και την ευθύνη για τη συγκράτηση της κρίσης και τη συνοχή του καθεστώτος. Βλ. *Lipson*, 36 Int' l Organization 441 (spring 1982). *B.&R. Yarbrough*, 41 Int' l Organization 21 (winter 1987). Αντίθετη άποψη διατυπώνει ο *Russet*, *The Mysterious Case of Vanishing Hegemony? or Is Marc Twain Really Dead?*, 39 Int' l Organization 207 (spring 1985). Ο *Lambsdorff*, *America Should Lead Within GATT*, *Wall Street Journal* 16.9.1987, υποστηρίζει ότι οι ΗΠΑ πρέπει και πάλι ν' αναλάβουν την ευθύνη για την απρόσκοπτη λειτουργία του συστήματος. Βλ. ακόμη την ιδιαίτερα θεμελιωμένη και ρεαλιστική άποψη της *Strange*, *The Persistent Myth of Lost Hegemony*, 41 Int' l Organization 551, 565 (autumn 1987), η οποία διαπιστώνει ότι οι ΗΠΑ διατηρούν «δομική» ισχύ στο παγκόσμιο πολιτικό και οικονομικό σύστημα («structural power»). Ως «δομική» η *Strange* ορίζει την ισχύ επιλογής και διαμόρφωσης των δομών της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, στα πλαίσια των οποίων ενεργούν τα κράτη, οι πολιτικοί οργανισμοί, οι επιχειρήσεις και οι επαγγελματίες. Βάσει τεσσάρων κριτηρίων για την ύπαρξη δομικής ισχύος (άσκηση ελέγχου επί (α) του διεθνούς συστήματος ασφαλείας, (β) του διεθνούς συστήματος παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, (γ) του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος και (δ) της γνώσης και τεχνολογίας) η συγγρ. καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ΗΠΑ εξακολουθούν να ασκούν ηγεμονία.

105. *Schwab*, 23 STANFORD J. INT' L LAW 165 (SPRING 1987). Βλ. ακόμη τις απόψεις του *Gephard*, *Protecting America's Trade Without Protectionism*, 11 The Fletcher Forum 201, (summer 1987) («η κυβέρνησή μας πρέπει να εγκαταταλείψει την προσκόλλησή της σε μια εσφαλμένη, αυστηρή και μονομερή ιδεολογία του ελεύθερου εμπορίου») και *Dukakis*, *The U.S. Trade Deficit and Our International Competitive Position*, *Ibid.* 249.

106. Βλ. γενικά *Brown/Rosati*, *The Reagan Administration and Economic Interdependence: Turbulent Relations With the EEC*, *International Journal* XLII, Summer 1987, 438, *Tanaka*, *The Two U.S. -Japan Relationships: Public and Private Sector Responses to the New Global Economy*, 12 The Fletcher Forum 1 (winter 1988), *Lincoln*, *Reassessing U.S.-Japan Relations*, *ibid.* 61, και αναλυτικότερα *Bogdanov*, *The USA, Western Europe, Japan. A Triangle of Rivalry*, *Moscow* 1985, σ. 33 επ.

πληρωμών, δηλ. κυρίως την Ο.Δ. Γερμανίας και την Ιαπωνία¹⁰⁷. Περαιτέρω η διαρκώς εντεινόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ των οικονομιών τους οδηγεί τις επτά πιο ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες (ΗΠΑ, Καναδάς, Ηνωμένο Βασίλειο, Ο.Δ. Γερμανίας, Γαλλία, Ιταλία, Ιαπωνία) σε συνεννόηση και συντονισμό της μακροοικονομικής πολιτικής τους με στόχο τη διατύπωση νέων θεμελιωδών κανόνων για τη λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας και ad hoc αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργούνται¹⁰⁸.

Τρίτο, το διεθνές εμπόριο δεν διεξάγεται πλέον μεταξύ κλειστού αριθμού κρατών και επιχειρήσεων. Νέα υποκείμενα - οι αναπτυσσόμενες χώρες - ανεδύθησαν στο διεθνές στερέωμα μετά την αποαποικιοποίηση. Οι αναπτυσσόμενες χώρες, λόγω των έντονων οικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν (π.χ. χρέος, χαμηλή παραγωγικότητα, μείωση της αναπτυξιακής βοήθειας) δεν μπορούν να συμβάλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού γίνεσθαι. Μετά τον άκαρπο αγώνα τους για την εγκαθίδρυση της νέας διεθνούς οικονομικής τάξης εγκατέλειψαν τη φιλόδοξη - επιθετική πολιτική που συνεδέετο με τον ανταποικιακό αγώνα, εφάρμοσαν σκληρά μέτρα λιτότητας και εσωτερικής αναπροσαρμογής σύμφωνα με τις υποδείξεις των διεθνών οικονομικών οργανισμών και αντικατέστησαν τις αξιώσεις τους για καθολική αναθεώρηση των κανόνων λειτουργίας της παγκόσμιας οικονομίας με «συμβατικά» αιτήματα για αύξηση

---

107. Οι τριβές που παρουσιάζονται μεταξύ των τριών χωρών οφείλονται στους εξής λόγους: Οι ΗΠΑ επιμένουν ν' αναλάβουν η Γερμανία και η Ιαπωνία το βάρος της διεθνούς προσαρμογής, ενισχύοντας τη ζήτηση στην εσωτερική αγορά, αναπροσαρμόζοντας το φορολογικό τους σύστημα και καταργώντας τους φραγμούς στο εξωτερικό εμπόριο. Από την πλευρά τους οι δύο χώρες αντιτείνουν ότι πρέπει ν' αναλάβουν οι ΗΠΑ τις ευθύνες τους και να προχωρήσουν αποφασιστικά στην αποκατάσταση της εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας της οικονομίας τους, λαμβάνοντας μέτρα για τη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών και του εξαιρετικά υψηλού εσωτερικού χρέους. Σημειώνεται ότι οι δύο αυτές χώρες στηρίζουν την αμερικανική οικονομία, είτε μέσω των επεμβάσεων των κεντρικών τραπεζών τους για τη στήριξη του δολλαρίου (αφού η υπερβολική πτώση του αμερικανικού νομίσματος στις διεθνείς αγορές αντιμετωπίζεται ως επιπλέον προστατευτικός φραγμός που βλάπτει τις γερμανικές και ιαπωνικές εξαγωγές), είτε μέσω της αγοράς αμερικανικών χρεωγράφων. Βλ. Japanese Investors Likely to Decide There's No Place Like Home. Financial Times 22.10.1987. Central Banks Outside US Take Beating Backing Dollar. The Wall Street Journal 16.11.1987. Παπαδόπουλος, Σύγχρονα Θέματα, Δεκέμβριος 1987, σ. 90 επ.

108. Έτσι δημιουργείται από το 1975 ένας άτυπος θεσμικός μηχανισμός, οι ετήσιες διασκέψεις κορυφής των επτά. Βλ. αναλυτικά γι' αυτές Putman /Bayne, Hanging Together: The Seven Power Summits, Cambridge 1984.

των επενδύσεων, της εξωτερικής χρηματοδότησης και της αναπτυξιακής βοήθειας. Βασική επιδίωξη των αναπτυσσομένων χωρών παραμένει, ωστόσο, να προσδωθεί αναπτυξιακή διάσταση στο διεθνές εμπόριο, ώστε να επιτευχθεί η αξιοποίηση του παραγωγικού τους δυναμικού και η ισότιμη συμμετοχή τους στη λήψη των αποφάσεων. Για το λόγο αυτό επιδιώκουν την αναδιατύπωση σημαντικών κανόνων του εμπορικού καθεστώτος, ώστε να λαμβάνει υπόψη την ιδιαίτερη θέση τους στο παγκόσμιο σύστημα κατανομής της εργασίας και να άγει μακροπρόθεσμα την πραγμάτωση της εξισωτικής και αναδιανεμητικής δικαιοσύνης ¹⁰⁹.

Τέταρτο, μετά τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις και τον πληθωριστικό κίνδυνο της δεκαετίας του '70, βασική παράμετρος της οικονομικής πολιτικής των συντηρητικών κυβερνήσεων που ανήλθαν στην εξουσία στις αρχές της δεκαετίας του '80 στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ, είναι η καταπολέμηση του πληθωρισμού και η διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής είναι η μείωση τόσο του ρυθμού της οικονομικής μεγέθυνσης, όσο και της σημασίας του εμπορίου για την παγκόσμια ανακατανομή των πόρων. Το κράτος - παρά τις αντίθετες διακηρύξεις - επεμβαίνει στην οικονομία όχι πλέον ως εγγυητής των κανόνων του παιγνιδιού, αλλά ως δρων υποκείμενο με στόχο το σχεδιασμό και προγραμματισμό της παραγωγικής διαδικασίας ¹¹⁰.

Το συμπέρασμα από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι οι κοινωνικές δυνάμεις που εξέφρασαν την ηγεμονία στην παγκόσμια οικονομία κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια εξακολουθούν και σήμερα να επηρεάζουν σημαντικά τις διεθνείς εξελίξεις. Από πλευράς φορέα, όμως, το κέντρο βάρους φαίνεται ότι έχει μετατοπισθεί από το μονοπώλιο της

---

109. Τα αιτήματα των χωρών του Τρίτου Κόσμου αποτελούν βασικό συντελεστή της αλλοίωσης του παγκόσμιου οικονομικού καθεστώτος βλ. γενικά *Φατούρο* Από το αδιέξοδο στην οπισθοδρόμηση: Ο Διάλογος Βορρά-Νότου 1973-1986. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική. Έτσι παράλληλα προς το ενιαίο διεθνές οικονομικό δίκαιο δημιουργήθηκε βαθμιαίως το *διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης* που εκφράζει σε νομικό επίπεδο τη νέα μορφή των διεθνών οικονομικών σχέσεων που επιδιώκεται (π.χ. αργή της αλληλεγγύης, προστασία των οικονομικών δικαιωμάτων των κρατών, επίρρωση της αργής της οικονομικής κυριαρχίας κ.τ.λ.). Βλ. 12 (1986). 5 *Φατούρο*, Διεθνές δίκαιο ανάπτυξεως, σ. 3 επ., 245 επ., *Feuer / Cassan*, (όπ. παρ. σημ. 55) σ. 23 επ., *Flory*, *Droit international du developpement*, Paris 1983, σ. 10 επ.

110. Βλ. την εκτεταμένη ανάλυση της *Ντε Μπρονόφ* (όπ. παρ. σημ. 6) σ. 87 επ., 154.

υπερδύναμης σ' ένα διεθνές ηγεμονικό ολιγοπώλιο ή διευθυντήριο (« minilateralism ») ¹¹¹. Η ηγεμονία αυτή αμφισβητείται από ένα μεγάλο αριθμό κρατών - το λεγόμενο Τρίτο Κόσμο - ο οποίος όμως δεν διαθέτει ούτε την υλική υποδομή, ούτε την πολιτική και κοινωνική συνοχή, ούτε τ' αποθέματα πόρων που θα του επέτρεπαν να προβάλει ένα εναλλακτικό τρόπο παραγωγής και να εξελιχθεί σε «αντιηγεμονία» ¹¹².

Η μεταβολή των συνθηκών της παγκόσμιας οικονομίας θέτει νέες απαιτήσεις στο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς, το οποίο καλείται να επληρώσει δύο αντιτιθέμενους στόχους. Αφενός, να ικανοποιήσει τα αιτήματα των βιομηχανικών χωρών δηλ. να οδηγήσει στην πλήρη απελευθέρωση του εμπορίου, με συνέπεια την ενδυνάμωση της ισχύουσας διεθνούς οικονομικής τάξης και τη βαθμιαία κατάργηση των προνομίων που είχαν αναγνωρισθεί στις αναπτυσσόμενες χώρες κατά το παρελθόν. Αφετέρου, ν' ανταποκριθεί στα αιτήματα των αναπτυσσομένων χωρών για προώθηση της ανάπτυξής τους, κατάργηση του προστατευτισμού των ανεπτυγμένων χωρών και ελεύθερη πρόσβαση των προϊόντων τους στις διεθνείς αγορές, διατήρηση και επέκταση του προνομιακού καθεστώτος και διευκόλυνση του εμπορίου «Νότου-Νότου» ¹¹³.

Η βασική συμφωνία που υφίστατο τουλάχιστον μεταξύ των πιο ανεπτυγμένων μελών του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος κατά την πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία, έχει λοιπόν κλονισθεί. Η διαπίστωση αυτή δεν αρκεί όμως για να θεμελιώσει την άποψη ότι επίκειται η ανατροπή του. Πρώτο, το κόστος της ανασφάλειας που θα εδημιουργείτο στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις από την ενδεχόμενη κατάργηση της GATT και την επάνοδο σε καθεστώς αναρχίας των οικονομικών συναλλαγών είναι αποτρεπτικό. Δεύτερο, δεν πρόκειται για αμφισβήτηση του καθεστώτος καθεαυτού· αντίθετα παρατηρείται γενική συμφωνία επί του αιτήματος να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότητα, να διευρυνθεί η αρμοδιότητα και να ενισχυθεί η εποπτεία της GATT επί του διεθνούς εμπορίου. Αποτελεί κοινή πεποίθηση ότι θα βελτιωθεί η απόδοση του

---

111. B. R. Yarbrough, 41 Int' l Organization 23 (winter 1987).

112. Cox, Millennium (vol. 12, No. 2, summer 1983) 173.

113. Για το εμπόριο του «Νότου - Νότου» βλ. ειδικότερα Bello, Thw South - South Dialogue of the Deaf? The African Experience, Hellenic Review of International Relations 3.4. (1983 - 1984), 411. Stewart, Money and South - South Cooperation, 9 Third World Quarterly 1184 (1987).

διεθνούς οικονομικού συστήματος, αν οι κανόνες του ενδυναμωθούν και προσαρμοσθούν στη νέα μορφή των σχέσεων που δημιουργείται.

Ο Γύρος της Ουρουγουάης θα διεξαχθεί σε έντονα φορτισμένο κλίμα. Η Διακήρυξη της Punta Del Este ικανοποιεί τα σημαντικότερα αιτήματα των βιομηχανικών χωρών¹¹⁴, οι οποίες, μετά από μία περίοδο άμυνας και ανασυγκρότησης, επανακτούν την πρωτοβουλία επί των εξελίξεων και τον έλεγχο της παγκόσμιας οικονομίας. Οι βιομηχανικές χώρες - με τίμημα τη λιτότητα και την αύξηση της ανεργίας - επέτυχαν να σταθεροποιήσουν και να προσαρμόσουν την οικονομία τους στα νέα διεθνή οικονομικά δεδομένα. Βραχυπρόθεσμος στόχος τους είναι η διατήρηση των κεκτημένων στις εσωτερικές αγορές (προστασία ορισμένων κλάδων έναντι των εισαγωγών του Τρίτου Κόσμου και διατήρηση των αντίστοιχων θέσεων εργασίας, καθυστέρηση της αναγκαίας διαρθρωτικής προσαρμογής), ενώ μακροπρόθεσμα αποβλέπουν στην επέκταση των δραστηριοτήτων τους στους τομείς εκείνους όπου διαθέτουν συγκριτικά πλεονεκτήματα και μπορούν να μονοπωλήσουν την παγκόσμια αγορά (υπηρεσίες, προϊόντα υψηλής τεχνολογίας κτλ).

Η επιμονή των βιομηχανικών χωρών να συμπεριληφθεί το εμπόριο των υπηρεσιών στα θέματα του Γύρου της Ουρουγουάης στέφθηκε, σε επίπεδο αρχών τουλάχιστον, από επιτυχία, παρά την αντίδραση πολλών αναπτυσσομένων χωρών. Το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις για το εμπόριο των υπηρεσιών θα διεξαχθούν ανεξάρτητα από τις διαπραγματεύσεις για το εμπόριο των αγαθών και σε ειδική διαπραγματευτική ομάδα, δεν προσλαμβάνει, κατά τη γνώμη μου, βαρύνουσα σημασία, επειδή, σε τελευταία ανάλυση, υπάρχει περιθώριο ν' ασκηθούν πιέσεις με στόχο την επίτευξη ανταλλαγμάτων από τον ένα τομέα στον άλλο (« trade-offs »), εφόσον η Ομάδα Διαπραγματεύσεων Υπηρεσιών αναφέρεται στην Επιτροπή Εμπορικών Διαπραγματεύσεων. Στο εμπόριο των αγαθών, τέλος, από την απελευθέρωση του οποίου οι αναπτυσσόμενοι προσδοκούσαν σημαντικά ωφελήματα, δεν φαίνεται να έχει επιτευχθεί η αποφασιστική καμπή.

Από την άλλη πλευρά οι αναπτυσσόμενες χώρες μάλλον εσύρθησαν προς το νέο Γύρο μπροστά στην επιμονή των βιομηχανικών χωρών και κυρίως των ΗΠΑ και στην απειλή για

---

114. *Lambsdorff*, Wall Street Journal 16.9.1987. Για την ανάλυση των επιμέρους προβλημάτων βλ. OECD (οπ. παρ. σημ. 12) σ. 24 επ.

αναβίωση του διμερούς εμπορίου. Οι χώρες αυτές αντιμετωπίζουν ένα δυσμενές διεθνές περιβάλλον ¹¹⁵. Οι άνισοι όροι του εμπορίου περιορίζουν την οικονομία τους στην εξόρυξη και επεξεργασία πρώτων υλών και στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων παραδοσιακής τεχνολογίας με στόχο την εξαγωγή στις αγορές του «Βορρά». Παράλληλα, οι προοπτικές για μεταφορά κατάλληλης τεχνολογίας ως προϋπόθεση της ανάπτυξης είναι περιορισμένες. Με τον τρόπο αυτό ο ρόλος των χωρών αυτών στο παγκόσμιο σύστημα κατανομής της εργασίας καθίσταται οριακός. Ταυτόχρονα, το μεγαλύτερο μέρος τους του εισοδήματός τους από εξαγωγές διατίθεται στην εξυπηρέτηση του υπέρογκου εξωτερικού χρέους, αντί να διοχετεύεται σε αναπτυξιακές επενδύσεις.

Ιδιαίτερη θέση στο διεθνές εμπορικό σύστημα καταλαμβάνουν οι νέες βιομηχανικές χώρες ¹¹⁶ που χαρακτηρίζονται από προηγμένο επίπεδο ανάπτυξης, διαφοροποίηση των παραγωγικών τους δομών και ανάπτυξη της βιομηχανίας, καθώς και την αύξουσα συμμετοχή τους στο διεθνή καταμερισμό εργασίας που εκφράζεται με τη δυναμική παρουσία των εξαγωγών τους στην παγκόσμια αγορά. Ο Γύρος της Ουρουγουάης αφορά τις χώρες αυτές από δύο όψεις. Πρώτο, η επέκταση της αρμοδιότητας της GATT στα νέα θέματα σε συνδυασμό με την αξίωση των βιομηχανικών χωρών για ανάληψη εκμέρους τους όλων των υποχρεώσεων που συνεπάγεται η συμμετοχή στη GATT («graduation») θα σημάνει τη διακοπή της προστασίας των υπό ανάπτυξη κλάδων της οικονομίας τους και μεγαλύτερη διείσδυση των βιομηχανικών κολοσσών της Δύσης (π.χ. τράπεζες, ασφαλιστικές, ναυτιλιακές, κατασκευαστικές εταιρείες κτλ.) στις αγορές τους. Δεύτερο, ο συνεχιζόμενος καλυμμένος προστατευτισμός των βιομηχανικών χωρών θα εμποδίσει την πρόσβαση των προϊόντων, επί των οποίων οι νέες βιομηχανικές χώρες διαθέτουν συγκριτικό πλεονέκτημα στις αγορές τους.

Παρ' όλα αυτά δεν υφίσταται καθαρή διάκριση μεταξύ των «μετώπων». Η διάσταση «Βορρά - Νότου» είναι οξεία ¹¹⁷, δεν θα

---

115. Βλ. την εκτενή ανάλυση του *Εμμανουήλ*, Η άνιση ανταλλαγή μτφρ. Ριλιμόν/Λυκούδη, Αθήνα 1980. σ. 243 επ.. *Amin*, Le developpement inégal, Paris 1973. σ. 117 επ.

116. *Γιαννίτσος* (οπ. παρ. σημ. 61) σ. 30, *Menzel*, Der Differenzierungsprozess in der Dritten Welt und seine Konsequenzen für den Nord-Süd Konflikt und die Entwicklungstheorie. Politische Vierteljahresschrift 24 (1983). 31.

117. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η τάση οικουμενοποίησης των προβλημάτων του διεθνούς εμπορίου προβάλλεται από τις βιομηχανικές χώρες στους διεθνείς

πρέπει, όμως, να παραβλέπονται οι διαφορές στο εσωτερικό ακόμη και των «ομοιογενών» ομάδων κρατών που μπορεί ν' αποδειχθούν καθοριστικές για τó μέλλον του Γύρου. Μεταξύ των βιομηχανικών χωρών είναι γνωστή η διαμάχη των ΗΠΑ και της ΕΟΚ για τη γεωργία: από την άλλη πλευρά η Ιαπωνία έχει καταστεί κοινός στόχος τόσο των επικρίσεων για προστατευτισμό, όσο και των «αντιποίνων». Έντονη αντιδικία υφίσταται ακόμα μεταξύ βιομηχανικών και νέων βιομηχανικών χωρών με αποτέλεσμα να απειλείται να ξεσπάσει «εμπορικός πόλεμος» μεταξύ τους ¹¹⁸. Τέλος, διαφοροποίηση συμφερόντων υπάρχει ακόμα και στο εσωτερικό της ομάδας του «Νότου». Οι ελάχιστα ανεπτυγμένες χώρες ¹¹⁹, με την υποστήριξη πολλών βιομηχανικών χωρών, αγωνίζονται για την διατήρηση και επέκταση του ειδικού προνομιακού καθεστώτος υπέρ των εξαγωγών τους που δεν θα καταλαμβάνει, όμως, και τις εξαγωγές των άλλων αναπτυσσομένων χωρών.

Ο Γύρος της Ουρουγουάης αναμένεται να προσδώσει νέα μορφή στη GATT. Προβλέπεται η σύσφιξη του δεσμού μεταξύ των συμβαλλομένων μερών και η δημιουργία ενός πιο αυστηρού και αποτελεσματικού συστήματος για την επίλυση των διαφορών. Περαιτέρω, η προοπτική του διεθνούς ελέγχου και της επιβολής συστήματος πειθαρχίας επί της εμπορικής και γενικότερα της οικονομικής πολιτικής των κρατών, καθώς και της περαιτέρω δέσμευσης της οικονομικής τους κυριαρχίας στα πλαίσια του πολυμερούς εμπορικού συστήματος διαγράφεται

οργανισμούς, πράγμα που οδηγεί στην υποστήριξη και προώθηση γενικών λύσεων για όλους τους εμπορικούς εταίρους χωρίς διαφοροποίηση για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι τελευταίες θεωρούνται ως άσχετα προς το διεθνές εμπόριο και η εξέτασή τους παραπέμπεται στους εξειδικευμένους οργανισμούς (π.χ. Παγκόσμια Τράπεζα).

118. Brazil takes umbrage as US twists its arm on informatics row. Financial Times 17.11.1987. Handelsabkommen der USA mit Taiwan. NZZ 11.12.1986.

119. Βλ. γενικά UNCTAD, The Least Developed Countries 1986, Report, New York 1987. Τα ειδικότερα αιτήματα των ελάχιστα ανεπτυγμένων χωρών συνοψίζονται στα εξής: (α) χορήγηση ειδικού προνομιακού καθεστώτος στις εξαγωγές τους - πλήρης απαλλαγή από φόρους και από ποσοτικούς περιορισμούς. (β) εφαρμογή πιο φιλελεύθερων και διαφοροποιημένων κανόνων προέλευσης (« rules of origin »). (γ) χρονική και ποιοτική επέκταση του γενικευμένου συστήματος προτιμήσεων. (δ) εξαίρεση από την εφαρμογή των ρητρών διαφυγής. (ε) κατάργηση περιορισμών για εξαγωγές προϊόντων με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις χώρες αυτές (π.χ. λαχανικά, καφές, κακάο, καπνός κτλ.). (στ) ειδική οικονομι. ή και τεχνική βοήθεια για τη βελτίωση του συστήματος μεταφορών. (ζ) αύξηση του εμπορίου μεταξύ αναπτυσσομένων χωρών. (η) άνοιγμα της αγοράς των οσσιαλιστικών χωρών στα προϊόντα τους. (θ) ενίσχυση του συστήματος STABEX.

Είναι φανερό ότι ο Γύρος της Ουρουγουάης δεν προωθεί άνοιγμα της GATT στα αιτήματα των αναπτυσσομένων χωρών. Αντίθετα σταθερή επιδίωξη παραμένει η ανεπιφύλακτη ένταξη τουλάχιστον των πιο σημαντικών απ' αυτές στο καθεστώς της GATT και η ανάληψη μέρους της ευθύνης για τη λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας. Έτσι αποκαλύπτεται ότι η GATT αποτελεί προέκταση της ηγεμονικής θέσης των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών δυνάμεων και κυματοθραύστη των αιτημάτων των αναπτυσσομένων χωρών για μια νέα μορφή των διεθνών οικονομικών σχέσεων ¹²¹. Οι επιμέρους αντιστάσεις που παρατηρούνται κατά την πρόοδο των διαπραγματεύσεων της Γενεύης αποτελούν μάλλον προβολή στο διεθνές επίπεδο της διαμάχης των εθνικών κυριάρχων τάξεων για ιδιοποίηση μεγαλύτερου τμήματος του εθνικού προϊόντος και έκφραση της προσπάθειάς τους για αποκλειστική κυριαρχία στις διεθνείς αγορές. Η ενδυνάμωση του καθεστώτος της GATT και η ιδεολογική καθαρότητα που τείνει βαθμιαίως ν' αποκτήσει, ενισχύουν τις οικουμενικές τάσεις της παγκόσμιας οικονομίας

120. Ιδιαίτερη σημασία για το Γύρο της Ουρουγουάης φαίνεται ότι θα προσλάβουν οι άτυπες συναντήσεις των υπουργών εμπορίου ορισμένων χωρών τόσο του βιομηχανικού όσο και του Τρίτου Κόσμου (ΕΟΚ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ο.Δ. Γερμανίας, Ιταλία, Γαλλία, Σουηδία, Ελβετία, Ουγγαρία, ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Ιαπωνία, Αργεντινή, Βραζιλία, Μεξικό, Νιγηρία, Ινδία, Ινδονησία, Φιλιππίνες, Ταϊλάνδη, Νότια Κορέα, Φίτζι) που μέχρι στιγμής έχουν λάβει χώρα στην Ουάσινγκτον, το Ρίο ντε Τζανέιρο, τη Στοκχόλμη, τη Σεούλ και το Ταουπό. Σκοπός των συναντήσεων αυτών είναι η ανταλλαγή απόψεων για την πορεία του Γύρου της Ουρουγουάης και η αναζήτηση κοινής βάσης για την πρόοδο των συζητήσεων. Οι εργασίες των συναντήσεων αυτών αντικατοπτρίζουν το συσχετισμό δυνάμεων και τα διαφορετικά συμφέροντα που εκφράζονται στα πλαίσια του υπό εξέλιξη Γύρου και, ως ένα βαθμό, προκαταλαμβάνουν τα αποτελέσματά του. Αντίδραση στη *de facto* επισημοποίηση των αποτελεσμάτων των άτυπων αυτών συναντήσεων εκφράζουν - όπως είναι φυσικό - χώρες που δεν έχουν λάβει μέρος, αμφισβητώντας την αντιπροσωπευτικότητα των συναντήσεων και απορρίπτοντας την ιδέα μιας μη θεσμικής διευθέτησης των προβλημάτων του παγκόσμιου εμπορίου. Ειδικότερα για τη συνάντηση του Ταουπό βλ. EUROPE No. 4517 26.3.1987.

121. Ο Cox, Millennium (vol. 12, No 2, summer 1983) 172, θεωρεί τους διεθνείς οργανισμούς ως ηγεμονικούς θεσμούς επειδή (α) ενσωματώνουν κανόνες που διευκολύνουν την αύξηση της επιρροής των εθνικών ηγεμονικών τάξεων και την προώθηση των συμφερόντων τους σε παγκόσμιο επίπεδο, (β) αποτελούν οι ίδιοι προϊόντα ηγεμονικής επιβολής, (γ) νομιμοποιούν ιδεολογικά τους κανόνες της ισχύουσας διεθνούς οικονομικής τάξης, (δ) απορροφούν τις «elites» των κρατών της περιφέρειας και (ε) συμβάλλουν στην άμβλυνση των αντιηγεμονικών ιδεών. Βλ. ακόμη στο ίδιο πνεύμα Fatouros, On the Hegemonic Role of International Functional Organization, German Yearbook of International Law 23 (1980).9.

και περιορίζουν το πεδίο δράσεως των εθνικών κυβερνήσεων στον οικονομικό τομέα. Η διατύπωση των στόχων της μακροοικονομικής πολιτικής εκφεύγει από την αποκλειστική ευθύνη των κρατών και προσλαμβάνει διεθνή διάσταση με τη διαμεσολάβηση των διεθνών οργανισμών ¹²². Η οικονομική πολιτική διαμορφώνεται, λοιπόν, βάσει ενιαίων και ομοιόμορφων αρχών που ανταποκρίνονται περισσότερο στις βλέψεις και αντιλήψεις των ηγεμονικών δυνάμεων, παρά στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας. Η κοσμοπολίτικη δομή του διεθνούς οργανισμού εκτοπίζει αργά αλλά σταθερά τον εθνικό/κρατικό «επαρχιωτισμό». Οι θέσεις και επιδιώξεις των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών δυνάμεων μεταξελίσσονται σε βασικές αξίες και αρχές της διεθνούς κοινωνίας.

6. Τελικό συμπέρασμα

Η ανάλυση που προηγήθηκε οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς στη σημερινή του μορφή δεν εξασφαλίζει τη σταθερότητα που είναι αναγκαία στις διεθνείς συναλλαγές. Η έναρξη του Γύρου της Ουρουγουάης εκφράζει το κοινό αίτημα για αναθεώρηση του καθεστώτος· το περιεχόμενο, όμως, που θα προσλάβει το νέο καθεστώς αποτελεί αντικείμενο εντόνων διαφωνιών. Ενώ οι βιομηχανικές χώρες αποβλέπουν μέσω αυτού στην επιβεβαίωση του ιεραρχικού συστήματος της παγκόσμιας παραγωγή, οι αναπτυσσόμενες χώρες ανθίστανται στην αναπαραγωγή ενός συστήματος που τις θέτει στο περιθώριο των εξελίξεων και αυξάνει μακροπρόθεσμα τις υποχρεώσεις τους, χωρίς σε τελευταία ανάλυση να συμβάλλει στη βελτίωση της θέσης τους στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας. Τα σκληρά μέτρα διαρθρωτικής προσαρμογής που έχουν λάβει, πρέπει ν' αποδώσουν καρπούς και να οδηγήσουν σε άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου· διαφορετικά, το δημοκρατικό πολίτευ-

---

122. Για τη διεθνοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων και το ρόλο του κράτους βλ. *Πουλιανζά, Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, μτφρ. Μηλιόπουλος / Κρητικός, Αθήνα 1982, σ. 45 επ., 100, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι διεθνείς οργανισμοί δεν «παραγκωνίζουν» τα εθνικά κράτη, επειδή «οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους είναι στην πραγματικότητα εκφράσεις του συνολικού πολιτικού ρόλου στην ταξική εκμετάλλευση και κυριαρχία ή συνάπτεται οργανικά με τον καπιταλιστικό και ιδεολογικό ρόλο του στο πεδίο του ταξικού αγώνα ενός κοινωνικού σχηματισμού...». Έτσι και ο *Delilez*, (όπ. παρ. σημ. 99) σ. 155 υποστηρίζει ότι «η κρίση του κράτους προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στην εσωτερική έκφραση των αγώνων και των συγκρούσεων ακόμη και αν, αφότου άρχισε η εποχή του ιμπεριαλισμού η διεθνής πλευρά των εσωτερικών κρίσεων έγινε πολύ περισσότερο έντονη».

μα και η κοινωνικοοικονομική τους σταθερότητα κινδυνεύουν ν' ανατραπούν.

Οι διαπραγματεύσεις για το Γύρο της Ουρουγουάης χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη περισσότερων «κέντρων» με διίστάμενες απόψεις και συμφέροντα. Η σύγκλιση απόψεων επί της νέας μορφής του καθεστώτος προϋποθέτει ότι η μέθοδος της αυταρχικής υπαγόρευσης των όρων θα υποκατασταθεί από μια διαδικασία επίλυσης των προβλημάτων μέσω του συγκερασμού των αντιθέσεων.

Η έναρξη των διαπραγματεύσεων δεν προδιαγράφει την επιτυχή έκβαση του Γύρου της Ουρουγουάης. Η Διακήρυξη της Punta Del Este περιέχει περίπλοκες - αν όχι αντιφατικές - ρυθμίσεις που εκφράζουν την προσπάθεια να σωθεί η διάσκεψη από το πολιτικό αδιέξοδο. Απομένει να δούμε αν το πνεύμα συμβιβασμού της Punta Del Este θα επικρατήσει και κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Γενεύης. Το κυρίαρχο πρόβλημα είναι, φυσικά, υπό ποιές προϋποθέσεις και προς όφελος τίνος θα λειτουργήσει ο επιδιωκόμενος συμβιβασμός. Θα οδηγήσει σ' ένα πιο συμμετρικό σχήμα των διεθνών οικονομικών σχέσεων, ή θ' αντανακλά απλώς το συσχετισμό δυνάμεων και τις νέες συνθήκες ηγεμονίας του Διευθυντηρίου των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών δυνάμεων;

**Κυκλοφόρησαν
οι τόμοι του
«Δίκαιο και Πολιτική»**

Τόμος 1 (τεύχη 1-3)

Τόμος 2 (τεύχη 4-6)

Τόμος 3 (τεύχη 7-9)

Τόμος 4 (τεύχη 10-12)

Τιμή κάθε τόμου:
4.500 δραχ.

Διατίθενται επίσης
οι ράχες
βιβλιοδεσίας
(τιμή 1500 δραχ.)

Οι τόμοι πωλούνται
στα βιβλιοπωλεία
του «Παρατηρητή»,
Διδότου 39, Αθήνα και
Πρ. Κορομηλά 38, Θεσσαλονίκη.
Αποστέλονται επίσης, χωρίς
καμιά επιβάρυνση στη
διεύθυνσή σας, αν τηλεφωνήσετε
στα κεντρικά γραφεία του
«Παρατηρητή»,
031 938427, 031.927685

Γραφτείτε
συνδρομητές*
στο
Δίκαιο και Πολιτική

Έχετε πάντοτε έγκαιρα το
περιοδικό στο σπίτι σας και
βοηθάτε ιδιαίτερα την προ-
σπάθειά μας.

Ετήσια συνδρομή:

Ιδιώτες: 2300

Φοιτητές: 1800

Οργανισμοί: 7000

Τηλεφωνήστε στο
031.938427, 031.927685
(κ. Μιχάλη Ραμαδανίδη)
ή στείλτε ταχυδρομική επι-
ταγή.

*Μια συνδρομή στο Δίκαιο και Πολιτική
είναι επίσης ένα ευπρόσδεκτο δώρο

Συμβολή στη μελέτη των ελληνοσερβικών σχέσεων της περιόδου 1923-1929:

αποσπασματική παρουσίαση ενός κειμένου του Νικολάου Πολίτη
σχετικού με τις Παγκαλικές Συμφωνίες του 1926

Ο Κερκυραίος Νικόλαος Πολίτης, διεθνολόγος, καθηγητής στο Αίχ, στο Poitiers και στο Παρίσι ως το 1914, διετέλεσε αργότερα υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας και Πρεσβευτής της στη γαλλική πρωτεύουσα. Υπό τις ιδιότητες αυτές υπερασπίστηκε πολλές φορές τα ελληνικά συμφέροντα εκπροσωπώντας τη χώρα σε Διεθνείς Συνδιασκέψεις, στην Κοινωνία των Εθνών, στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ή, ακόμα, εκφέροντας τη γνώμη του πάνω σε καίρια θέματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Έτσι και το 1926, όταν η κυβέρνηση Αλέξανδρου Ζαΐμη ανήλθε στην αρχή μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου, ο Πολίτης διατύπωσε έγγραφα τις απόψεις του ως προς τις Παγκαλικές Συμφωνίες που είχαν υπογραφεί στις 17 Αυγούστου του χρόνου αυτού. Οι απόψεις του Πολίτη εκφράζονται σε ένα κείμενο που φέρει τον τίτλο: «Κριτική εξέταση των Ελληνο-γιουγκοσλαβικών Συμφωνιών της 17 Αυγούστου 1926»¹.

Με το έγγραφο, στο οποίο ο Πολίτης ανέπτυξε τις πιο πάνω απόψεις του, απαντούσε σε σχετικό ερώτημα που του είχε

---

1. Για το έγγραφο αυτό βλ. Archives de la Société des Nations (/ A.S.d.N./, Papiers Politis, Affaires Balkaniques, 243.

απευθύνει ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος ², υπουργός Εξωτερικών στην Κυβέρνηση Ζαΐμη. Το κείμενο αυτό του επιφανούς Έλληνα διεθνολόγου βρέθηκε στο προσωπικό του Αρχείο ³ και εδώ παρουσιάζεται αποσπασματικά, για δύο λόγους: Πρώτο, η συνολική του παρουσίαση θα απαιτούσε μια εκτεταμένη μελέτη εφόσον το ίδιο το έγγραφο αποτελείται από 42 δακτυλογραφημένες σελίδες και δεύτερο, στο κείμενο αναλύονται εκτεταμένα μόνο δύο προβλήματα, που εκκρεμούσαν την εποχή εκείνη στις ελλοσοσερβικές σχέσεις, τα οποία ο Πολίτης θεωρεί αλληλένδετα. Επομένως στη μελέτη αυτή εντοπίζονται, κυρίως, τα προβλήματα τα οποία προέκυψαν από την υπογραφή των Συμφωνιών του 1926, ορισμένες σκέψεις του Πολίτη σχετικές με το ζήτημα της ελεύθερης σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη και τις Συνθήκες Συννενοήσεως και Φιλίας των δύο Κρατών και, τέλος, παρατίθενται τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Πολίτης ως προς την εφαρμογή ή όχι των Συμφωνιών. Το τμήμα αυτό του κειμένου παρατίθεται σχεδόν ολόκληρο ώστε να αποδοθεί όσο το δυνατό, πληρέστερα το πνεύμα του Έλληνα διπλωμάτη. Ορισμένες διευκρινίσεις ή παρατηρήσεις κρίθηκαν απαραίτητες και δίνονται σε υποσημειώσεις ή εντοπίζονται στα γενικά συμπεράσματα.

Το έγγραφο του Πολίτη παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία, εφόσον, αποδεικνύει ότι η κυβέρνηση Ζαΐμη πριν εισαγάγει τις Συμφωνίες στο Ελληνικό Κοινοβούλιο ζήτησε από τον Έλληνα διεθνολόγο να γνωμοδοτήσει επ' αυτών. Επομένως δεν προχώρησε στην απόρριψή τους, δίχως προηγούμενα να διερευνήσει αν και κατά πόσο οι Συμφωνίες έβλαπταν τα συμφέροντα της χώρας. Η ενέργεια αυτή της ελληνικής κυβερνήσεως διαπιστώνεται από έγγραφο του διπλωμάτη Αλέξανδρου Καραπάνου προς τον Πολίτη, όπου αναφέρεται επί λέξει: «Κύριε, Συνάδελφε, ο Κύριος επί των Εξωτερικών Υπουργός μοι διαβίβασε φάκελλον περιέχοντα τα κείμενα των μετά της Σερβίας υπογραφεισών συμβάσεων ως και επιστολήν προς υμάς απευθυνομένην δι' ης αιτείται την επί ωρισμένων θεμάτων υμετέραν νομικήν γνωμοδότησιν» ⁴.

---

2. Το ερώτημα του Μιχαλακόπουλου είχε γνωστοποιηθεί στον Πολίτη με έγγραφο που του απηύθυνε ο Αλέξανδρος Καραπάνος. Βλ. Καραπάνος προς Πολίτην, Παρίσιος τη 19 Νοεμβρίου 1926, A.S.d.N, Papiers Politis...ό. π.

3. Το προσωπικό Αρχείο του Νικολάου Πολίτη βρίσκεται στη Γενεύη στη Βιβλιοθήκη των Ηνωμένων Εθνών και εντεταγμένο στα Αρχεία της Κοινωνίας των Εθνών. Το Αρχείο αυτό τέθηκε στη διάθεση των ερευνητών πριν από λίγα χρόνια.

4. Βλ. πιο πάνω, υποσ. 2.

Πριν από την παράθεση των απόψεων του Πολίτη των σχετικών με τις συμφωνίες του 1926 κρίνεται σκόπιμη μια συνοπτική αναφορά στο ιστορικό της υπογραφής τους.

1. Τα ελληνοσερβικά συμβατικά κείμενα από το 1913 ως το 1926.

Οι ρίζες των ελληνοσερβικών θεμάτων που δημιουργήθηκαν με την υπογραφή των Συμφωνιών του 1926 πρέπει να αναζητηθούν στην προηγούμενη δεκαετία και συγκεκριμένα στην ίδια τη Συνθήκη Αμυντικής Συμμαχίας την οποία τα δύο κράτη υπέγραψαν την 1 Ιουνίου 1913. Είναι γνωστό πως η Συμμαχία αυτή πήγασε από την ανάγκη που ένιωσαν τα δύο Βαλκανικά κράτη να συσπειρωθούν διπλωματικά απέναντι στη βουλγαρική απειλή, η οποία είχε διαφανεί από την εποχή ακόμα του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου⁵.

Με βάση το άρθρο 7 της παραπάνω Συνθήκης η Ελλάδα αναλάμβανε την υποχρέωση να διευκολύνει και να εγγυηθεί για μία περίοδο πενήντα χρόνων την ελεύθερη διεξαγωγή του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου της Σερβίας από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης και τις σιδηροδρομικές γραμμές της Θεσσαλονίκης προς τα Σκόπια και το Μοναστήρι⁶.

Η διάταξη του πιο πάνω άρθρου είχε περιληφθεί στη Συνθήκη κατόπιν έντονων πιέσεων της Σερβίας προς την Ελλάδα, οι οποίες αφορούσαν την παραχώρηση δικαιωμάτων στη Θεσσαλονίκη σχετικών με τη διεξαγωγή του εμπορίου της. Οι απαιτήσεις της Σερβίας υπαγορεύονταν από το γεγονός ότι αυτή εστερείτο φυσικής διεξόδου στη θάλασσα⁷. Η Ελλάδα όμως, με την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, συμπεριέλαβε στα εδάφη της ένα λιμάνι της Ανατολικής Μεσογείου υψίστης σπουδαιότητας: ήταν το επίνειο μιας εδαφικής περιοχής των Βαλκανίων και για την Κεντρική Ευρώπη αποτελούσε μια φυσική εμπορική διέξοδο. Η Ελλάδα για να εξυπηρετήσει τα εμπορικά συμφέροντα, τόσο των χωρών της Χερσονήσου του Αίμου όσο και των Κρατών της Κεντρικής Ευρώπης, προέβη, αμέσως σχεδόν μετά την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης, σε

---

5. Για τους λόγους οι οποίοι οδήγησαν την Ελλάδα και τη Σερβία στην υπογραφή της Συνθήκης Αμυντικής Συμμαχίας της 1ης Ιουνίου 1913 καθώς και τις εκτενείς διαπραγματεύσεις, που προηγήθηκαν, βλ. Α. Τούντα - Φεργάδη, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας, 1912-1932* (Αθήνα, 1986), 35 - 39. Ακόμα πιο αναλυτικά βλ. Α. Frangulis, *La Grèce et la crise mondiale*, T. Ier (Paris, 1926).

6. Για το κείμενο της ελληνοσερβικής Συνθήκης Αμυντικής Συμμαχίας βλ. Γ. Γυαλιστρά, *Εθνικοί Αγώνες (1909 - 1959)* (1963), 355-359.

7. Στο ίδιο.

μία «ήκιστα σώφρονα πολιτοοικονομική ενέργειαν»⁸. Εγκατέστησε δηλ. στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης δύο ελεύθερες ζώνες με διαφορετική οικονομική δραστηριότητα. Η πρώτη, ήταν μόνο εμπορική και ήταν σερβική, η δεύτερη εμποροβιομηχανική και ήταν ελληνική. Η σερβική ζώνη ιδρύθηκε με τη Σύμβαση των Αθηνών της 10 Μαΐου 1914, η οποία υπογράφηκε σε εκτέλεση του άρθρου 7 του ελληνοσερβικού πρωτοκόλλου της 22 Απριλίου 1913 και του ταυτάριθμου άρθρου της Συνθήκης Συμμαχίας του Ιουνίου 1913⁹. Η ελεύθερη ελληνική ζώνη στη Θεσσαλονίκη ιδρύοταν με τον εσωτερικό νόμο 390 της 17 Δεκεμβρίου 1914¹⁰.

Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που σημειώθηκε το καλοκαίρι του 1914, δυόμισυ σχεδόν μήνες μετά την υπογραφή της Συμβάσεως του Μαΐου, είχε καθοριστική επίδραση σ' αυτή. Δεν επέτρεψε την επικύρωσή της. Με τον τρόπο αυτό το ζήτημα της ελληνοσερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη παρέμεινε σε εκκρεμότητα.

Μετά τον τερματισμό του Α΄ Μεγάλου Πολέμου είχαν εκλείψει οι λόγοι οι οποίοι στα 1913 είχαν οδηγήσει τη Σερβία να ζητήσει από την Ελλάδα διευκόλυνση του εμπορίου της μέσω Θεσσαλονίκης. Και τούτο γιατί στα εδάφη της προσαρτήθηκαν εκτεταμένες περιοχές που έφθαναν ως τα παράλια της Αδριατικής και το μήκος τους επί της ακτής ξεπερνούσε τα 1.571 χιλιόμετρα. Η πολυπόθητη, επομένως, για τους Σέρβους διέξοδος προς την θάλασσα ήταν γεγονός, εφόσον στα αδριατικά παράλια υπήρχαν αξιόλογα λιμάνια, φυσικά και τεχνητά. Η Σερβία όμως δεν θεώρησε τα εδαφικά αυτά πλεονεκτήματα ικανοποιητικά ώστε να υπαναχωρήσει στις αξιώσεις της επί του λιμανιού της Θεσσαλονίκης¹¹. Οι διαφορές

---

8. Δ. Παπαμιχαλόπουλου, Η Ελεύθερα Σερβική Ζώνη Θεσσαλονίκης (Αθήνα, 1953), 49.

9. Στο ίδιο, 49-50. Ειδικότερα για τη Σύμβαση αυτή, 51-62. Βλ. ακόμα, P. Detrilis, La zone franche de Salonique at les accords Gréco - Yougoslaves (Paris, 1928).

10. Στο ίδιο, 58.

11. Τη σερβική αυτή θέση εκφράζει χαρακτηριστικά ένα απόσπασμα από άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα «Βρέμε», αρκετά χρόνια αργότερα, στις 27 Ιουλίου 1927. Το σχετικό απόσπασμα αναφέρει «Ευθύς μετά τον πόλεμο εγένετο αισθητή η ανάγκη περί εξόδου της χώρας μας εις την θάλασσαν μέσω Θεσσαλονίκης. Τούτο απήτουν τα οικονομικά συμφέροντα ολοκληρώου του έθνους μας. Αι γενόμεναι προσπάθειαι προς διαφόρους διευθύνσεις έσχον ως αποτέλεσμα την ίδρυσιν Ελεύθερης Σερβικής Ζώνης εν Θεσσαλονίκη». Για το άρθρο της Βρέμε βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας (= Α.Υ.Ε), 1925-1928. Α΄ Πολιτική, Α/3α, Α/5/1, Ελληνοσερβικές διαπραγματεύσεις μετά της Εταιρείας του Λιμένος Θεσσαλονίκης.

της με την Ιταλία και η πιθανότητα ενός ιταλοσερβικού πολέμου, οπότε η μεγάλη μεσογειακή δύναμη θα στερούσε από την εμπόλεμη Σερβία τη δυνατότητα ανεφοδιασμού της προς τις δαλματικές ακτές έπεισαν τη Βαλκανική χώρα ότι έπρεπε να επιδιώξει την εφαρμογή των συμφωνημένων στη Συνθήκη του Μαΐου 1914 περί ζώνης.

Εξάλλου και η Ελλάδα δεν βρήκε την κατάλληλη ευκαιρία να εκμεταλευθεί τα προνόμια που απέκτησε η Σερβία μετά τον πόλεμο και να αφήσει το ζήτημα της ζώνης να ατονήσει. Εξαντλημένη από τους προηγούμενους πολέμους (1912-1922) και κυρίως λόγω της συντριπτικής της ήττας, στρατιωτικής, πολιτικής και διπλωματικής, στον πόλεμο της Μικράς Ασίας, έχοντας ανάγκη από την υποστήριξη των θέσεων και απόψεών της στις διαπραγματεύσεις που άρχισαν το Νοέμβριο του 1922 στη Λαζάννη, στράφηκε προς τους Σέρβους και δήλωσε ότι ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει στην εφαρμογή της Συμβάσεως του 1914, έστω κι αν αυτή δεν είχε επικυρωθεί από τα συμβαλλόμενα μέρη, Ελλάδα και Σερβία. Από τη στιγμή αυτή άρχισε μια καινούργια περίοδος στις ελληνοσερβικές σχέσεις, η οποία κορυφώθηκε το Μάιο του 1923, όταν στις 10 του μήνα αυτού υπογράφηκε καινούργια ελληνοσερβική Σύμβαση που αφορούσε το καθεστώς της σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη και τροποποιούσε ορισμένες διατάξεις της προηγούμενης Συμβάσεως του 1914¹². Από τότε, από το Μάιο του 1923 ως το Μάρτιο του 1929, που υπογράφηκαν επί πρωθυπουργίας Βενιζέλου, οι τελευταίες ελληνοσερβικές Συμβάσεις και Πρωτόκολλα, επί έξι δηλ. συνεχή χρόνια οι ελληνοσερβικές διαπραγματεύσεις, οι οποίες αφορούσαν την εφαρμογή του καθεστώτος της ζώνης της Συμβάσεως του '23 όπως και τα άλλα προβλήματα που αναφέρονταν στις σχέσεις των δύο κρατών, δεν σταμάτησαν. Σταθμοί στην εξάχρονη αυτή περίοδο, σταθμοί στις ελληνοσερβικές σχέσεις, θεωρούνται: η καταγγελία της Συμμαχίας του 1913 εκ μέρους της Σερβίας, στις 14 Νοεμβρίου 1924, οι διαπραγματεύσεις του 1925, οι οποίες διετήχθησαν το χειμώνα και την άνοιξη του χρόνου αυτού στην Αθήνα και το Βελιγράδι αντίστοιχα, οι ανεφάρμοστες Συμφωνίες του 1926, οι οποίες διαπραγματεύθηκαν και υπογράφηκαν την εποχή της δικτατορίας του Στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου και τέλος, οι Συμβάσεις και τα Πρωτόκολλα του 1928 και 1929.

---

12. Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση των όρων αυτής της Συμβάσεως βλ. R. Haas, «Régime International des zones franches dans les ports maritimes», Recueil des Cours de l'Académie de Droit International, I (1928), 373-428, 417-419.

Ξεχωριστή σπουδαιότητα παρουσιάζουν οι Συμφωνίες οι οποίες έμειναν γνωστές στη Διπλωματική Ιστορία ως «Παγκαλικές» γιατί υπογράφηκαν στη διάρκεια της χρονικής περιόδου που την εξουσία στην Ελλάδα ασκούσε ο Στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος. Ο χαρακτηρισμός των Συμφωνιών ως «Παγκαλικών» υποδηλώνει ότι στη δικτατορική περίοδο υπογράφηκαν εσπευσμένα συμφωνίες, οι οποίες «έλυναν» τα ελληνοσερβικά προβλήματα, τα οποία οι πολιτικές κυβερνήσεις της χώρας δεν είχαν κατορθώσει ως τότε να διευθετήσουν. Υποδηλώνει ακόμα και το γεγονός ότι οι Συμφωνίες αυτές ρύθμιζαν τις εκκρεμότητες Ελλάδας - Σερβίας κατά τρόπο ασύμφορο για τα Ελληνικά συμφέροντα γιατί: βάσει των διατάξεων περί ελεύθερης σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη η Σερβία καθίστατο «συγκυρίαρχος επί του λιμένου της Θεσσαλονίκης»¹³, οι σλάβοι που κατοικούσαν στη Μακεδονία αναγνωρίζονταν ως «σερβική» μειονότητα, η Συνθήκη Συνεννοήσεως και Φιλίας, η οποία είχε υπογραφεί για να αντικαταστήσει τη Συμμαχία του 1913 προέβλεπε την επίλυση των προβλημάτων που αναφύονταν ανάμεσα στις δύο χώρες με την υπογραφή ιδιαίτερων συμφωνιών, μεταξύ των δύο χωρών, αλλά και τη σύναψη στρατιωτικών συμβάσεων¹⁴.

Η υπογραφή των συμφωνιών του 1926 χαιρετίσθηκε θερμά από τη Γαλλία και την Αγγλία, οι οποίες τις θεώρησαν ως εχέγγυο για την παγίωση της Ειρήνης στα Βαλκάνια, η οποία με τη σειρά της θα παρείχε τη δυνατότητα συνάψεως βαλκανικού συμφώνου, με αμοιβαίες, μεταξύ των κρατών της χερσονήσου του Αίμου, εγγυήσεις. Ας σημειωθεί πως η διατήρηση της βαλκανικής ειρήνης ήταν τόσο επιθημητή στην Αγγλία ώστε θεωρείτο ως «εθνική πολιτική»¹⁵.

Οι συμφωνίες δεν είχαν την ίδια απήχηση και στην ελληνική εσωτερική πολιτική. Μια μεγάλη μερίδα του πολιτικού κόσμου της χώρας, η ελληνική κοινή γνώμη, αλλά και ο εμπορικός κόσμος της Θεσσαλονίκης, τα συμφέροντα του οποίου βλάπτονταν από την παραχώρηση στους Σέρβους ευρυτάτων δικαιωμάτων και προνομίων, αντέδρασαν¹⁶.

---

13. Α. Τούντα - Φεργάδη, ό.π., 181. Για τα κείμενα των Συμφωνιών βλ. «Πρώτα» 21 Αυγούστου 1926.

14. Στο ίδιο, 178-181.

15. Στο ίδιο.

16. Στο ίδιο. Την αντίδραση, την οποία συνάντησαν οι Συμβάσεις με τη Σερβία στην ελληνική εσωτερική πολιτική παρουσιάζει ο Η. Psomiades στη μελέτη του «The Diplomacy of Theodoros Pangalos», ο οποίος γράφει χαρακτηριστικά: «The treaty with Yugoslavia seemed to be opposed by every segment of the Society.

Επί Οικουμενικής κυβερνήσεως Αλέξανδρου Ζαΐμη, η οποία ανήλθε στην εξουσία το Νοέμβριο του 1926, τα κείμενα των Συμφωνιών υποβλήθηκαν στο Ελληνικό Κοινοβούλιο. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι οι Συμφωνίες δεν υποβλήθηκαν στην Εθνοσυνέλευση αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας από το Ζαΐμη. Μάλιστα, όταν στις 7 Δεκεμβρίου 1926, ο πρωθυπουργός προέβη στις προγραμματικές δηλώσεις, της κυβερνήσεώς του ενώπιον του Κοινοβουλίου δεν αναφέρθηκε στις Παγκαλικές Συμφωνίες. Μίλησε γενικά και αόριστα για τη διάθεση της κυβερνήσεώς του να καλλιεργήσει «αγαθός προς πάντας σχέσεις [...] μετά λαών μεθ' ὧν υπάρχει ταυτότης συμφερόντων, είτε γείτονες τυγχάνουσιν είτε μη»¹⁷.

Μόνο μετά την παρέλευση ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος και εφόσον ο Ζαΐμης είχε παραιτηθεί και αναλάβει για δεύτερη φορά την πρωθυπουργία οι Συμφωνίες υποβλήθηκαν στην Εθνική Αντιπροσωπεία. Στις 22 Αυγούστου 1927 ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, ο οποίος παρέμεινε στο υπουργείο των Εξωτερικών, κατέθεσε στο Κοινοβούλιο τα κείμενα των ελληνοσερβικών Συμφωνιών, τονίζοντας ότι η ενέργειά του αυτή ήταν σύμφωνη με ρητή διάταξη του Συντάγματος και υπαγορευόταν «από βαθύ αίσθημα περιφρουρήσεως των κυριαρχικών συμφερόντων της χώρας μας και από βαθύτερο αίσθημα πλήρους επιγνώσεως ότι μόνον συμφωνία συντελούμεναι από κοινοβουλευτικάς Κυβερνήσεις, ελευθέρως συζητούμεναι, εν πλήρει των διαπραγματευομένων ισοτιμία και κυρούμεναι από τας εθνικάς αντιπροσωπείας είναι δυνατόν στερεά να παραγάγουν θεμέλια αγαθής γειτονίας και πολιτικής φιλίας»¹⁸.

Ο Μιχαλακόπουλος πρότεινε ακόμα να μελετηθούν οι Συμφωνίες από την ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή, η οποία ήταν επιφορτισμένη με τις εξωτερικές υποθέσεις του κράτους.

Some attacked it on its merits and others, whose dissatisfaction with Pangalos had been building up for some time, used it as a pretext to vent their grievances. There were protests and resignations within the Ministry of Foreign Affairs. The political factions and the commercial and industrial classes voiced their concern. There were also disturbances in various parts of the country and, more important, there were voices of discontent within the armed forces. They seemed to be saying that the treaty would not have the desired results but rather would simply lead to further demands by Yugoslavia». H. Psomiades, «The Diplomacy of Theodoros Pangalos», *Balkan Studies*, 13 (1972), 1-16. 13.

17. Συνεδρίασις 2, 7 Δεκεμβρίου 1926 (Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Α' Συνόδου της Α' Βουλευτικής περιόδου, τ. Α', 26 Νοεμβρίου 1926-29 Αυγούστου 1927 (= Π.Σ.Α'Σ.), 9.

18. Συνεδρίασις ΙΗ', 22 Αυγούστου 1927 (Π.Σ.Α'Σ.), 723-724.

Και πράγματι, η σχετική Επιτροπή εξέτασε τις Συμφωνίες και στη Συνεδρίαση της Εθνοσυνελεύσεως της 25 Αυγούστου 1927, ο βουλευτής Α. Σαχτούρης πρόβη, υπό την ιδιότητα του μέλους της Επιτροπής, σε μία συνοπτική παρουσίαση των πορισμάτων της. Τα συμπεράσματα της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής επικεντρώνονται στα ακόλουθα: Με τη Σύμβαση του 1926 δεν παραχωρείτο στη Σερβία ο χώρος «τον οποίον παρεχόρει η σύμβασις του 1923», αλλά εγκαθιδρυόταν ξένο κράτος στην Ελλάδα. Στην ελληνική γραμμή Γευγελής - Θεσσαλονίκης «καθιερούτο καθεστώς συγκυριότητας, εδημιουργείτο Σερβικός λιμήν εν Θεσσαλονίκη και παρεχωρείτο το δικαίωμα να θεωρώνται ναυτιλιακά έγγραφα υπό των Προξενικών Σερβικών αρχών άτινα θα είχαν ισχύν διά τους Ελληνικούς λιμένας. Παρεχωρείτο επίσης δικαίωμα ακτοπλοίας εις τα σερβικά ατμόπλοια και συγχρόνως όχι μόνον η Σερβία, αλλά και παν κράτος το οποίον θα συνήπτε μετ' αυτής σύμβασιν θα είχε δικαίωμα προς το διαμετακομιστικόν εμπόριον». Στην ουσία δηλ., όπως τόνιζε ο Σαχτούρης στην αγόρευσή του στην Εθνοσυνέλευση, είχαν τεθεί «τα θεμέλια της κτίσεως μιας πόλεως σερβικής»¹⁹.

Η άποψη της Επιτροπής ήταν ότι οι όροι της Συμβάσεως του 1926 περί ζώνης ήταν όροι οι οποίοι έθιγαν την ελληνική κυριαρχία. Για τó λόγο αυτό πρότεινε στη Βουλή την απόρριψη της Συμβάσεως. Την πρόταση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για απόρριψη των ελληνοσερβικών Συμφωνιών αποδέχθηκαν όλοι οι Βουλευτές οι οποίοι παρευρίσκονταν στην αίθουσα της Εθνοσυνελεύσεως τη μέρα εκείνη.

Άξιο παρατηρήσεως είναι το γεγονός ότι η Κοινοβουλευτική Επιτροπή αποφάνθηκε για τη Σύμβαση τη σχετική με τη σερβική ζώνη στη Θεσσαλονίκη και πρότεινε την απόρριψη αυτής της συγκεκριμένης Συμβάσεως. Και ο Πρόεδρος του Σώματος ήταν εκείνος, ο οποίος διατύπωσε την πρόταση για απόρριψη όλων των Συμφωνιών του 1926. Τούτο τουλάχιστον προκύπτει από τη μελέτη των πρακτικών της Συνεδριάσεως του Κοινοβουλίου της 25ης Αυγούστου 1927²⁰.

Όπως παρατηρήθηκε η διαδικασία απορρίψεως των ελληνοσερβικών Συμφωνιών του 1926 από το ελληνικό Κοινοβούλιο ήταν σύντομη. Στις δύο Συνεδριάσεις του Σώματος που αναφέρθηκαν πιο πάνω δεν έγιναν αναλυτικές συζητήσεις

---

19. Συνεδρίασις Α', 25 Αυγούστου 1927 (Π.Σ.Α', Σ.). 779, 785-786.

20. Στο ίδιο.

σχετικές με τις Συμφωνίες. Και αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο η έκθεση του Πολίτη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Γιατί σ' αυτή αναλύονται τα προβλήματα τα οποία υπήρχαν στα κείμενα των Συμφωνιών και εκείνα που θα δημιουργούνταν για την Ελλάδα αν οι Συμφωνίες εφαρμόζονταν.

2. Οι απόψεις του Νικόλαου Πολίτη.

Οι αντιδράσεις της κοινής γνώμης στην Ελλάδα, αμέσως μετά την υπογραφή των Παγκαλικών Συμφωνιών του 1926 ήταν, όπως αναφέρθηκε ήδη, ιδιαίτερα έντονες. Οι Έλληνες πίστευταν ότι «οι παραχωρήσεις οι οποίες έγιναν προς τη Σερβία εκ μέρους της Ελλάδας βάσει των όρων των Συμφωνιών ήταν περισσότερες από εκείνες που νομίμως θα μπορούσε να ζητήσει η γειτονική αυτή χώρα ώστε να διευκολυνθεί στο εμπόριό της και στις διεθνείς της επικοινωνίες, και σε πολλά σημεία διακινδύνευαν σοβαρά ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδας»²¹. Τις σκέψεις αυτές διατύπωνε ο Νικόλαος Πολίτης στο κείμενό του και με τον τρόπο αυτό έδινε με σαφήνεια τη γενική εικόνα του προβλήματος που είχε ανακύψει από την υπογραφή των Συμφωνιών.

Οι κυριότερες αντιρρήσεις που είχαν διατυπωθεί ως προς τις Συμφωνίες ήταν συγκεκριμένες και εντοπιζόνταν από τον Νικόλαο Πολίτη στα ακόλουθα:

«1ο. Ως προς την παραχώρηση προς τη Γιουγκοσλαβία του δικαιώματος να χρησιμοποιεί την ελεύθερη σερβική ζώνη στη Θεσσαλονίκη όχι μόνο για τις δικές της εμπορικές ανάγκες αλλά [και] για οποιαδήποτε διεθνή μεταφορά.

«2ο. Στη διεύρυνση της ελεύθερης σερβικής ζώνης πέρα από εκείνα που συμφωνήθηκαν στη Σύμβαση της 10 Μαΐου 1923.

«3ο. Στη χρησιμοποίηση της ελεύθερης σερβικής ζώνης για την εισαγωγή στην αποθήκη διαμετακομίσεως εμπορευμάτων ή την εξαγωγή υλικού και προμηθειών πολέμου.

«4ο. Στην ελευθερία της ναυσιπλοΐας υπό σερβική σημαία ανάμεσα στην ελεύθερη σερβική ζώνη της Θεσσαλονίκης και στα άλλα ελληνικά λιμάνια.

«5ο. Στην οργάνωση, στη Θεσσαλονίκη, ενός διαρκούς διεθνούς ελέγχου, με σέρβο υπήκοο και γαλλική διαιτησία.

«6ο. Στην πολυπλοκότητα των ιδεών των υιοθετημένων κειμένων [...].

---

21. Examen critique des accords Gréco - Yougoslaves du 17 aou 1926. A.S.d.N., ό.π., 1-2.

«7ο. Στη διαφορά των καθιερωθέντων όρων από εκείνους του 1923 ως προς τη διάρκεια των διαφόρων υποχρεώσεων.

«8ο. Στην αναγνώριση της υπάρξεως στην Ελλάδα γιουγκοσλαβικής μειονότητας και του δικαιώματος της κυβερνήσεως του Βελιγραδίου να ενδιαφερθεί επισήμως για την τύχη της.

«9ο. Στον τρόπο της ρυθμίσεως των υποθέσεων της αμφισβητούμενης εθνότητας»²².

Ο Πολίτης προέβαινε στη συνέχεια σε μια σύγκριση των όρων των Συμφωνιών του 1926 με εκείνους του 1923, επιχειρώντας ταυτόχρονα να τους αντιπαραβάλει με τους γενικότερους κανόνες που ίσχυαν, ως προς αυτά τα θέματα, στις διεθνείς σχέσεις και τους οποίους ακολούθησαν τα κράτη της διεθνούς κοινότητας. Και υπογράμμισε πως «αυτή η συγκριτική εξέταση θα επιτρέψει να συμπεράνουμε αν το ενδιαφέρον της Ελλάδας μπορεί ή οφείλει να την οδηγήσει στο να επιδιώξει την άμεση βελτίωση των συμφωνιών ή να τις αφήσει να ατονήσουν εν όλω ή εν μέρει»²³.

Αυτά ήταν τα ευαίσθητα σημεία των ελληνοσερβικών Συμφωνιών του 1926, οι οποίες απαριθμούνταν σε οκτώ και τις οποίες ο Πολίτης κατέταξε σε τρεις κατηγορίες ως ακολούθως:

α) στη Συνθήκη της Συνεννοήσεως και Φιλίας,

β) στις τρεις Συμβάσεις και την ειδική Συμφωνία τη σχετική με το εμπόριο μέσω Θεσσαλονίκης,

γ) στη δήλωση που αφορούσε την προστασία των μειονοτήτων και τη συμφωνία τη σχετική με τις περιπτώσεις της αμφισβητούμενης εθνότητας (ιθαγένειας), όπως και το έγγραφο που ρύθμιζε τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τα προνόμια του μοναστηρίου Χιλιανταρίου του Άθω²⁴.

Οι συμφωνίες οι οποίες ανήκαν στις δύο τελευταίες κατηγορίες ήταν φανερό πως συνομολογήθηκαν από την Ελλάδα με σκοπό να συμπληρώσουν τη Συνθήκη Συνεννοήσεως και Φιλίας, η οποία είχε προορισμό να αντικαταστήσει τη Συμμαχία του 1913, που καταγγέλθηκε το Νοέμβριο του 1924. Και ο Πολίτης διατύπωνε συμπερασματικά την άποψη πως «αν αποδεικνυόταν ότι η Συνθήκη συνεννοήσεως και Φιλίας δεν εξασφάλιζε στην Ελλάδα προνόμια πολύ ισχυρά [τότε και] οι

---

22. Στο ίδιο.

23. Στο ίδιο.

24. Στο ίδιο, 2-3. Για την ανάλυση του ζητήματος της αμφισβητούμενης ιθαγένειας, που κι' αυτό εκκρεμούσε στις ελληνοσερβικές σχέσεις βλ. Α. Τούντα-Φεργάδη, *Ελληνο-Βουλγαρικές Μειονότητες. Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλωφ. 1924-1925* (Ι.Μ.Χ.Α.: Θεσσαλονίκη, 1986), 146 και υποσ. 4.

άλλες συμφωνίες είναι ανεπαρκείς και πρέπει να εγκαταλειφθούν»²⁵.

Ως προς τις συμφωνίες που αφορούσαν το εμπόριο μέσω Θεσσαλονίκης ο Πολίτης υποστήριζε την άποψη ότι αυτές δεν φιλοδοξούσαν να αντικαταστήσουν εκείνες του 1923 αλλά να τις συμπληρώσουν και να τις ενισχύσουν. Επομένως αν οι Συμφωνίες του 1926 δεν εφαρμόζονταν, εκείνες του 1923 θα συνέχιζαν να ισχύουν.

Ο Πολίτης στο κείμενό του αναλύει κυρίως, όπως αναφέρθηκε ήδη, το ζήτημα της σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη και του διαμετακομιστικού εμπορίου, και το θέμα της Συνθήκης Συνεννοήσεως και Φιλίας των δύο χωρών.

Η σημασία του πρώτου από τα δύο πιο πάνω ζητήματα πήγαζε από τις ίδιες τις Συμφωνίες του 1926 εφόσον οι διατάξεις τους έθεταν υπό αμφισβήτηση τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας ως προς το εδαφικό τμήμα το οποίο εκτεινόταν η ελεύθερη σερβική ζώνη στη Θεσσαλονίκη. Γιατί στην πραγματικότητα η σχετική Σύμβαση του 1926 δεν δημιουργούσε απλώς μια ελεύθερη ζώνη της Σερβίας, αλλά ένα σερβικό λιμάνι στη μακεδονική πρωτεύουσα. Ακόμα, προβλεπόταν συγκυριαρχία επί της σιδηροδρομικής γραμμής Γευγελής - Θεσσαλονίκης, ενώ οι Σερβικές αμαξοστοιχίες, όταν θα κινούνταν επί της γραμμής, θα είχαν αναρτημένη τη σερβική σημαία και όχι την ελληνική. Επιπλέον, η ζώνη που ιδρύοταν με τη Σύμβαση του 1926 δεν ήταν μόνο εμπορική, όπως όριζαν οι διατάξεις της Συμβάσεως του 1923, αλλά εμποροβιομηχανική. Δηλ. τα εμπορεύματα που προορίζονταν για τη Σερβία ή προέρχονταν από τη Σερβία και προορίζονταν για να εξαχθούν σε άλλες χώρες, μπορούσαν να παραμείνουν στην περιοχή της ζώνης, όπου θα επεξεργάζονταν ή θα βιομηχανοποιούνταν από ειδικές μονάδες, οι οποίες θα ιδρύονταν για αυτό το σκοπό. Επομένως η ελεύθερη σερβική ζώνη δεν θα εξυπηρετούσε μόνο το σερβικό εμπόριο αλλά και το ίδιο το σερβικό κράτος, εφ' όσον του παραχωρούνταν ευρύτατα προνόμια, σε σχέση με εκείνα που του αναγνωρίζονταν από τη Σύμβαση του 1923²⁶.

Όλα τα προνόμια τα οποία αποκτούσε η Σερβία βάσει των διατάξεων περί ζώνης της Συμβάσεως του 1926 και τα προβλήματα που αυτά γεννούσαν για το ελληνικό κράτος

---

25. Examen critique...ό. π., 3.

26. Δ. Παπαμχαλόπουλου, ό.π., 76-91, Δ. Κωνσταντίνου, Ελευθέρα Γιουγκοσλαβική Ζώνη Θεσσαλονίκης (Ιούνιος, 1972) (μελέτη η οποία συντάχτηκε για χρήση του ΥΠΕΞ), 12-14.

εντόπιζε ο Πολίτης στο κείμενό του. Και σημειώνει τα άρθρα επί των οποίων στηριζόταν το νέο προνομιακό καθεστώς της σερβικής ζώνης: ήταν τα άρθρα 65, 69, 72 και κυρίως το άρθρο 120, παράγραφος 3 ²⁷.

Το δικαίωμα της Σερβίας ως προς τη ζώνη της στη Θεσσαλονίκη παρουσίαζε μια ιδιαίτερη σοβαρότητα για την Ελλάδα, σύμφωνα με τον Πολίτη. Το δικαίωμα αυτό «θα μπορούσε να επιφέρει ένα μοιραίο χτύπημα στο ελληνικό εμπόριο της Θεσσαλονίκης και να αφαιρέσει από αυτό το λιμάνι τον ελληνικό του χαρακτήρα και να δημιουργήσει αποκλειστικά ένα γιουγκοσλαβικό λιμάνι» ²⁸.

«Η Σερβία περιέκλειε στα εδάφη της μια εκτεταμένη εδαφική περιοχή, οκτώ φορές πιο μεγάλη από το ελληνικό έδαφος που εκτεινόταν από τη Θεσσαλονίκη στη Γευγελή, επομένως η Σερβία θα είχε τη δυνατότητα να επιβάλει χαμηλότερους φόρους στη διατίμηση των εμπορευμάτων και, με τον τρόπο αυτό, να επιτρέψει στο διεθνές εμπόριο να προτιμήσει την ελεύθερη σερβική ζώνη της Θεσσαλονίκης και συνεπώς, όλες τις υπηρεσίες που εξαρτιόταν από αυτή. Κατά συνέπεια όλες οι παρόμοιες ελληνικές υπηρεσίες της Θεσσαλονίκης θα ήταν καταδικασμένες σε «μαρασμό».

«Αυτό το δικαίωμα», συνέχιζε ο Πολίτης «συνιστά ένα ελληνικό προνόμιο: Γιατί τροποποιεί ταυτόχρονα την εδαφική κυριαρχία, το κοινό δίκαιο και την διεθνή πρακτική τη σχετική με τις μεταφορές: την εδαφική κυριαρχία επειδή μια ξένη ελεύθερη ζώνη, εγκατεστημένη με τόσο ευρέα προνόμια, θα αποτελούσε ένα Κράτος μέσα στο Κράτος: το κοινό δίκαιο αυτό που απορρέει από το καθεστώς της Βαρκελώνης του 1921 ²⁹ ως προς τις μεταφορές και το καθεστώς της Γενεύης του 1923 ³⁰ που αφορά τα λιμάνια, επειδή ο μόνος του σκοπός είναι «να ρυθμισθεί το δικαίωμα της ελεύθερης μεταφοράς ως ένα από τα

---

27. Examen critique....ό.π., 3.

28. Στο ίδιο, 4.

29. Το καθεστώς της Βαρκελώνης είχε καθιερωθεί στην ομόθυμη Συνδιάσκεψη, η οποία είχε πραγματοποιηθεί στις 19 Απριλίου 1921 και αφορούσε τις πλωτές οδούς διεθνούς ενδιαφέροντος. Η Ελλάδα κύρωσε τη σχετική Σύμβαση με το νόμο 3418, το δε κείμενο της Συμβάσεως όπως και οι καταστατικές διατάξεις του καθεστώτος των πλωτών οδών διεθνούς ενδιαφέροντος δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 22 Οκτωβρίου 1927 και στο φύλλο 228.

30. Το καθεστώς της Γενεύης για το οποίο μιλάει εδώ ο Πολίτης στο κείμενό του πήγαζε από τη Σύμβαση, που υιοθετήθηκε στη Γενεύη, στις 3 Νοεμβρίου 1923, στα πλαίσια της ομόθυμης Συνδιασκέψεως. Αντικείμενο της Συνδιασκέψεως εκείνης ήταν η απλοποίηση των τελωνειακών διατυπώσεων. Βλ. R. Haas, ό.π., 421.

καλύτερα μέσα αναπτύξεως της συνεργασίας μεταξύ των κρατών, δίχως βλάβη των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων ή της εξουσίας πάνω στις οδούς τις προορισμένες για τις μεταφορές [...] και, κατά συνέπεια να προχωρήσουν στις χώρες [...] διευκολύνσεις για τη διέλευση του εμπορίου τους χωρίς εν τούτοις να τους επιτρέψουν να παραλύσουν το τοπικό εμπόριο της χώρας όπου διενεργείται η διαμετακόμιση· τη διεθνή πρακτική, επειδή στα άλλα ευρωπαϊκά λιμάνια, τα οποία βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση με αυτή του λιμανιού της Θεσσαλονίκης, οι χώρες [που βρίσκονται στην ενδοχώρα] δεν πέτυχαν ποτέ τίποτα περισσότερο από τη διέλευση του «καθαρού» τους εμπορίου και ειδικά στην Τεργέστη ούτε η Ουγγαρία, ούτε η Τσεχοσλοβακία, ούτε η Γιουγκοσλαβία δεν σκέφτηκαν να ζητήσουν μια ελεύθερη ζώνη για να δημιουργήσουν μια διέξοδο επωφελεία των τρίτων»³¹

Η Ελλάδα είχε επομένως κάθε συμφέρον, συμφέρον ζωτικό, να μην επιτρέψει στη Σερβία να αποκτήσει ένα τεράστιο προνόμιο στη Θεσσαλονίκη. Τα δικαιώματα όμως αυτά είχαν παραχωρηθεί στο γειτονικό κράτος βάσει των διατάξεων της Συμβάσεως του 1923³².

Στη συνέχεια ο Πολίτης έθετε το πρόβλημα ότι έπρεπε να ερμηνευθεί η Σύμβαση του 1923 και να γίνει μια αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ερμηνείας. Και επιχειρούσε, βάσει νομικών δεδομένων, την ανάλυση αυτή. Στα συμπεράσματα του κειμένου ο Πολίτης έκανε μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση των κεντρικών προβλημάτων που εκκρεμούσαν στις ελληνοσερβικές σχέσεις. Συνέδεε το πρόβλημα του διαμετακομιστικού εμπορίου της Σερβίας μέσω Θεσσαλονίκης με εκείνο της Συνθήκης Συμμαχίας και εξαρτούσε το πρώτο από το δεύτερο. Και αυτά τα δύο προβλήματα είναι εκείνα που θεωρεί σπουδαιότερα, το πρώτο συνδυασμένο με την ελεύθερη σερβική ζώνη στη Θεσσαλονίκη, γιατί σ' αυτά εντοπίζει κυρίως την ελληνοσερβική αντιδικία. Τον εντοπισμό αυτό επιχειρεί στα συμπεράσματα του κειμένου του, όπου δεν αναφέρεται στις άλλες διαφορές των δύο κρατών.

Ως προς το πρώτο σημείο διαφοράς των δύο κρατών, Ελλάδας και Σερβίας, το πρόβλημα δηλ. του διαμετακομιστικού εμπορίου και της ελεύθερης σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη ο Πολίτης σημειώνει στα συμπεράσματά του: «Το ζήτημα που τίθεται [ως προς αυτά τα δύο θέματα] είναι να γνωρίζουμε αν η

---

31. Examen critique....ό.π., 4.

32. Στο ίδιο.

Ελλάδα ενδιαφέρεται στ' αλήθεια να παραμείνει, με την επιφύλαξη των υποδεικνυομένων τροποποιήσεων, στο πλαίσιο των συμφωνιών του 1926 και αν δεν είναι καλύτερα γι' αυτή να αναζητήσει σε μια άλλη βάση τους απαραίτητους συμβιβασμούς ώστε να δώσει στη Γιουγκοσλαβία, σύμφωνα με το πνεύμα της Συμβάσεως του 1923, τις εγγυήσεις τις οποίες μπορεί νόμιμα να προτείνει.

«Η απάντηση σ' αυτό εξαρτάται από την αξία των ανταλλαγμάτων που η Ελλάδα μπορεί [...] να περιμένει από τη γείτονά της»³³.

Ο Πολίτης διαπραγματεύεται, στη συνέχεια, το ζήτημα της αναγκαιότητας υπάρξεως ή όχι μιας ελληνοσερβικής Συνθήκης Συμμαχίας, όπου στην Ελλάδα η προοπτική της συνάνσεως μιας παρόμοιας στρατιωτικής συμμαχίας θεωρήθηκε ότι θα αποτελούσε «την καλύτερη εγγύηση της εθνικής ασφάλειας»³⁴.

Γεγονός ήταν πως η Ελλάδα την εποχή εκείνη δεν είχε την ανάγκη για μια Συνθήκη Συμμαχίας με τη Σερβία, όπως είχε στο παρελθόν γιατί η γενική κατάσταση της Ευρώπης επέβαλε την αναθεώρηση των ιδεών που ίσχυαν άλλοτε ως προς αυτά τα ζητήματα. Και εξήγούσε ο Πολίτης: «Αν η Γιουγκοσλαβία είναι πιο μεγάλη και πιο δυνατή από την Ελλάδα, περιτριγυρίζεται και εκείνη όλο και περισσότερο από ανταγωνισμούς και αθέμιτες διεθνείς διεκδικήσεις. Στην ανισότητα της καταστάσεως [στην οποία βρίσκονται] αντιστοιχεί και μια ανισότητα κινδύνων στους οποίους η καθεμιά τους είναι εκτεθειμένη. Ενώ η Ελλάδα αποφασισμένη να αρκεσθεί στα νέα της σύνορα, όπου έγινε τελείως ομοιογενής, δεν δέχεται πιθανή απειλή [δεν απειλείται] παρά μόνο από την πλευρά της Βουλγαρίας, με την οποία μπορεί εξάλλου να ελπίζει ότι θα φθάσει σε μια συμφωνία και εναντίον της οποίας οφείλει, οργανώνοντας την άμυνά της, να είναι [...] σίγουρη πως θα αντιτάξει μια νικηφόρα αντίσταση [...] η Γιουγκοσλαβία, αντίθετα, κινδυνεύει σε περίπτωση διεθνών περιπλοκών, να [αντιμετωπίσει] συνδυασμένες επιχειρήσεις των τριών γειτόνων της»³⁵.

«Ανάμεσα σ' αυτή και την Ελλάδα, είναι προφανώς αυτή που έχει μεγαλύτερη ανάγκη από συμπράξεις και συμμαχίες [...]. Έχοντας περισσότερη τύχη από εκείνη να είναι σεβαστή και να [ζει] ειρηνικά, η Ελλάδα δεν ενδιαφέρεται να δεσμευθεί

---

33. Στο ίδιο, 37.

34. Στο ίδιο.

35. Στο ίδιο, 38.

με υποχρεώσεις οι οποίες θα την εξέθεταν στο να συμμετάσχει τυχαίως σε έναν πόλεμο από τον οποίο δεν θα είχε να αποκομίσει κανένα διαρκές όφελος».

«Αν η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας είχε παραμείνει όπως ήταν το 1914 ή ξαναγινόταν η ίδια», συνέχιζε ο Πολίτης, «η Ελλάδα είχε συμφέρον να αρνηθεί τη σερβική συμμαχία»³⁶.

Ο Πολίτης έδινε ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι μετά τον Μεγάλο Πόλεμο είχε ιδρυθεί η Κοινωνία των Εθνών. «Στην ειρηνιστική πολιτική της και στον μηχανισμό λειτουργίας του καινούργιου οργανισμού, η Ελλάδα όφειλε να αναζητήσει οποιαδήποτε συνεργασία σχετική με την εγγύηση της ασφαλείας της»³⁷. Επομένως, εφόσον «η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας είχε μεταβληθεί ριζικά από το 1914, η Ελλάδα είχε συμφέρον να αρνηθεί τη σερβική συμμαχία. Άρα, και η Συνθήκη της 17 Αυγούστου 1926 έπρεπε να θεωρηθεί κάτω απ' αυτό το πνεύμα»³⁸.

Και πράγματι η Συνθήκη Συνεννοήσεως και Φιλίας του 1926 ήταν μια «αμυντική συμμαχία εναρμονισμένη με τους κανόνες της Κοινωνίας των Εθνών»³⁹. Και τούτο γιατί, σύμφωνα με τον Πολίτη, τα δύο Κράτη αναλάμβαναν αμοιβαία ορισμένες δεσμεύσεις. Συγκεκριμένα:

«1ο. Να εξετάσουν από κοινού τα ζητήματα που από τη φύση τους μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την εξωτερική τους ασφάλεια ή να βλάψουν τις συνθήκες που έχουν υπογράψει και τα δύο [κράτη] (άρθρο 1).

«2ο. Να συμφωνήσουν ως προς τη στάση που θα τηρούσαν αμοιβαία στο περιεχόμενο μιας τροποποίησησεως του πολιτικού καθεστώτος των Βαλκανικών χωρών (άρθρ. 2).

«Να συνεννοηθούν, σε περίπτωση που έβλεπαν πρόκληση εκ μέρους τους [των Βαλκανικών χωρών], ως προς την ενέργεια που θα ασκούσαν για να διατηρήσουν την τάξη που έχει εγκαθιδρυθεί από τις συνθήκες τις οποίες έχουν υπογράψει και τα δύο κράτη»⁴⁰.

Επί πλέον ο Πολίτης υπογράμμισε ότι σε πολλά σημεία της Συνθήκης διαφαινόταν η διάθεση των κρατών να διατηρήσουν τις υποχρεώσεις που ανέλαβαν μέσα στα πλαίσια του Συμφώνου

---

36. Στο ίδιο.

37. Στο ίδιο, 39.

38. Στο ίδιο.

39. Στο ίδιο.

40. Στο ίδιο.

της Κοινωνίας των Εθνών και σε καμιά περίπτωση δεν θα τις ερμήνευαν ή θα τις εφάρμοζαν κατά τρόπο που θα έβλαπτε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις οι οποίες απέρρεαν από αυτό ⁴¹.

Η Συνθήκη του 1926 είχε υπογραφεί έχοντας ως μοντέλο τη γαλλορουμανική Συνθήκη της 10 Ιουνίου 1926 ⁴². Εν τούτοις τα δύο κράτη δεν είχαν συμπεριλάβει στους όρους της Συνθήκης που είχαν υπογράψει δύο διατάξεις ιδιαίτερα σημαντικές: α) την αμοιβαία υποχρέωση να μην υποχωρήσουν ούτε το ένα μέρος ούτε το άλλο σε καμιά επίθεση ή εισβολή και γενικώς να μην προσφύγουν σε καμιά περίπτωση σε πόλεμο και β) να ρυθμίσουν όλες τις ενδεχόμενες διαφορές ανάλογα με τη νομική ή πολιτική τους φύση, με τη δικαστική οδό ή χρησιμοποιώντας μια διαρκή συμβιβαστική Επιτροπή σύμφωνα με τις καθορισμένες φόρμες [...].

«Η Ελλάδα θα είχε συμφέρον να πετύχει όπως η Συνθήκη Συνεννοήσεως και Φιλίας με τη Γιουγκοσλαβία συμπληρωθεί μ' αυτό τον τρόπο [...] θεμελιωμένες με μία στέρεη βάση εμπιστοσύνης και ειρήνης, οι σχέσεις των δύο κρατών θα μπορούσαν επιδιώκοντας κοινές συμφωνίες με τους γείτονές τους, να καταλήξουν στη μόνιμη ειρήνευση και την πραγματική ανεξαρτησία των βαλκανικών χωρών.

«Δεχόμενη η Γιουγκοσλαβία παρόμοια συμφωνία θα έδειχνε τις καλές της προθέσεις απέναντι στην Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό θα εγκαθίστατο η αμοιβαία εμπιστοσύνη, οι δυσκολίες που εγέρθηκαν από το ζήτημα του διαμετακομιστικού εμπορίου και αυτού της σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη θα εύρισκαν εύκολα τη λύση τους. Η Γιουγκοσλαβία δεν θα είχε κανένα λόγο να αυξήσει τις απαιτήσεις της και η Ελλάδα δεν θα εμποδιζόταν να της προσφέρει όλες τις νόμιμες και δίκαιες παραχωρήσεις.

«Σ' αυτή την περίπτωση, οι συμφωνίες του 1926 θα μπορούσαν, αρχικά να διατηρηθούν, με την επιφύλαξη των βελτιώσεων και των συμπληρώσεων που υποδείχθηκαν ως προς την ουσία τους και τη μορφή τους.

«Διαφορετικά οι συμφωνίες οι σχετικές με το ζήτημα του διαμετακομιστικού εμπορίου θα έπρεπε να εγκαταλειφθούν

---

41. Στο ίδιο.

42. Η γαλλορουμανική Συνθήκη Συμμαχίας της 10 Ιουνίου 1926 ήταν μια από τις τρεις Συνθήκες, στις οποίες στηρίχθηκε το «γαλλικό σύστημα», ένα από τα μέσα δράσεως του οποίου στην Ευρώπη, υπήρξε η διπλωματική υποστήριξη που πρόσφερε η Γαλλία στη Μικρή Συνεννόηση (Petite Entente). Βλ. P. Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, T. 7ème (Paris: 1957), 282 - 283.

οριστικά. Η οδός που θα ήταν τότε ενδεδειγμένη για την Ελλάδα θα ήταν να δηλώσει ότι εμμένει στη Σύμβαση του 1923 και στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διεθνείς συνθήκες ως προς το διαμετακομιστικό εμπόριο, τα λιμάνια και τους σιδηροδρόμους και ότι είναι έτοιμη να συμπληρώσει, εφόσον είχε ανάγκη, τις εγγυήσεις [που ζητούσε η Γιουγκοσλαβία] από τις εγγυήσεις που θα ήταν επιβεβλημένες από τις τεχνικές υπηρεσίες της Κοινωνίας των Εθνών»⁴³.

Σ' αυτή την περίπτωση η Ελλάδα έπρεπε, για να πάρει με το μέρος της τη διεθνή κοινή γνώμη, ν' απαλλαγεί από τις πιέσεις του Βελιγραδίου και να θέσει ανάμεσα σ' αυτή και τη Γιουγκοσλαβία την Κ.τ.Ε. Και διαπίστωνε ότι: «με ή χωρίς συνθήκη, οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες δεν θα βελτιώνονταν, οι αμοιβαίες υπονίες δεν θα εμφανιζόταν, εάν το προσωπικό των διαφόρων υπηρεσιών στη Θεσσαλονίκη δεν επειθέτο ότι για την Ελλάδα η ειλικρινής διευκόλυνση της διελεύσεως από το έδαφός της του γιουγκοσλαβικού εμπορίου ήταν μία αναγκαιότητα ζωτική»⁴⁴.

Ο Πολίτης περάτωνε την έκθεσή του υποστηρίζοντας ότι η πολιτική που επιβαλόταν στην Ελλάδα αναφορικά με το θέμα του διαμετακομιστικού εμπορίου ήταν ότι «η ελευθερία του, στην οποία η Γιουγκοσλαβία είχε δικαίωμα και την οποία οι ελληνικές κυβερνήσεις της είχαν υποσχεθεί επανειλημμένα έπρεπε να είναι σύμφωνη με ένα πνεύμα ειλικρινές, ευρύ και πρακτικό ώστε αυτή να μην έχει ανάγκη, για να είναι σεβαστή επιδοκιμασιών και εγγυήσεων»⁴⁵.

3. Συμπερασματικές σκέψεις.

Από όσα εκτέθηκαν πιο πάνω γίνεται φανερό πως ο Πολίτης δεν έδινε συγκεκριμένη λύση στο πρόβλημα των ελληνοσερβικών συμφωνιών του 1926. Στο κείμενό του εντόπιζε κυρίως τα προβλήματα, τα οποία είχαν ανακύψει από την υπογραφή τους και τα εξέταζε βάσει των διεθνών κανόνων που ίσχυαν τότε.

Από το όλο πνεύμα του Πολίτη, το οποίο διαφαίνεται στο κείμενό του, συμπεραίνεται πως κατά την άποψή του οι Συμφωνίες δεν έπρεπε να ισχύσουν. Τούτο διαπιστώνεται τόσο στην αρχή της εκθέσεώς του που σημειώνει την αντίδραση της ελληνικής κοινής γνώμης και απαριθμεί τα πολλά προβλήματα

---

43. Examen critique.....ό.π., 39-40.

44. Στο ίδιο, 41.

45. Στο ίδιο, 42.

που γέννησε η υπογραφή των Συμφωνιών και τα οποία, όπως εξηγεί, σε άλλο σημείο του κειμένου του, θα ήταν επιζήμια για τα ελληνικά συμφέροντα. Η αντίθεσή του προς τις Συμφωνίες γίνεται περισσότερο διαυγής εκεί που διατυπώνει σκέψεις του και στηριζόμενος σ' αυτές προβαίνει σε προτάσεις. Επί παραδείγματι, ο Πολίτης, δίνει πρωταρχική σημασία στη Συνθήκη Συνεννοήσεως και Φιλίας και τονίζει ότι αν αυτή η Συνθήκη «δεν εξασφάλιζε στην Ελλάδα προνόμια πολύ ισχυρά [τότε και] οι άλλες Συμφωνίες, είναι ανεπαρκείς και πρέπει να εγκαταλειφθούν».

Ο Έλληνας διεθνολόγος διατύπωσε ακόμα σκέψεις σχετικές με τα προβλήματα, που θα δημιουργούνταν για το ελληνικό εμπόριο αν οι Συμφωνίες περί ζώνης εφαρμόζονταν. Για τα ευρέα δικαιώματα, τα οποία αποκτούσε η Σερβία στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης ο Πολίτης σημειώνει πως το νέο καθεστώς: «θα μπορούσε να επιφέρει ένα μοιραίο χτύπημα στο ελληνικό εμπόριο της Θεσσαλονίκης και να αφαιρέσει τον ελληνικό του χαρακτήρα και να δημιουργήσει αποκλειστικά ένα γιουγκοσλαβικό λιμάνι». Ακόμα υπογράμμισε το γεγονός ότι με τις καινούριες διατάξεις περί σερβικής ζώνης παρεχόταν στη Σερβία η δυνατότητα «να επιβάλει χαμηλότερους φόρους στη διατίμηση των εμπορευμάτων». Με τον τρόπο αυτό θα έδινε την ευκαιρία στο διεθνές εμπόριο να προτιμήσει τις συναλλαγές με την ελεύθερη σερβική ζώνη στη Θεσσαλονίκη. Τούτο θα είχε ως συνέπεια να ανθούν οι υπηρεσίες που βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με τη σερβική ζώνη, ενώ οι αντίστοιχες υπηρεσίες του λιμανιού της μακεδονικής πρωτεύουσας θα έφθιναν οικονομικά.

Στα γενικά συμπεράσματα ο Πολίτης αφήνει να διαφανεί η αντίθεσή του ως προς τον τρόπο που ρυθμίζονταν τα θέματα του διακομιστικού εμπορίου των δύο κρατών και της ελεύθερης σερβικής ζώνης στη Θεσσαλονίκη. Και τούτο διαπιστώνεται από τα όσα υποστηρίζει στο κείμενό του: «Πρέπει να γνωρίζουμε αν η Ελλάδα ενδιαφέρεται να παραμείνει [...] στο πλαίσιο των συμφωνιών του 1926 και αν δεν είναι καλύτερα γι' αυτή να αναζητήσει σε μια άλλη βάση τους απαραίτητους συμβιβασμούς, ώστε να δώσει στη Γιουγκοσλαβία, σύμφωνα με το πνεύμα της Συμβάσεως του 1923, τις εγγυήσεις τις οποίες μπορεί νόμιμα να προτείνει».

Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως ο Πολίτης συνέδεε το πρόβλημα του διαμετακομιστικού εμπορίου της Σερβίας μέσω Θεσσαλονίκης με εκείνο της Συνθήκης Συμμαχίας των δύο κρατών και εξαρτούσε το πρώτο από το δεύτερο. Και αυτά τα δύο προβλήματα θεωρούσε σπουδαιότερα γιατί σ' αυτά εντόπιζε την

ελληνοσερβική διαφορά. Τον εντοπισμό αυτό επιχειρεί στα συμπεράσματα του κειμένου του, όπου δεν αναφέρεται στις άλλες διαφορές των δύο κρατών.

Ο Έλληνας διεθνολόγος στο κείμενό του δεν παρουσιάζει και δεν εξηγεί μόνο τα ελληνοσερβικά προβλήματα τα σχετικά με τις συμφωνίες του 1926 αλλά τα τοποθετεί στο διεθνές πλαίσιο της εποχής εκείνης και προσπαθεί μ' αυτό τον τρόπο να εξαγάγει τα συμπεράσματα του για την περίπτωση της Ελλάδας. Στις αναλύσεις αυτές του Πολίτη και τις τοποθετήσεις του διακρίνονται πολλές από τις θέσεις που πήρε αργότερα η Ελλάδα απέναντι στις διαφορές της με τη Σερβία. Και η κυριότερη θέση της Ελλάδας ήταν η σχετική με τη Συνθήκη Συμμαχίας. Γιατί είναι γνωστό, πως στα 1928, όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μετά την εκλογική του νίκη του Αυγούστου του ίδιου χρόνου, και έθεσε επί τάπητος όλα τα προβλήματα που εκκρεμούσαν στις σχέσεις της Ελλάδας με τα Βαλκανικά κράτη, την Ιταλία και την Τουρκία, αρνήθηκε στο Σέρβο υπουργό των Εξωτερικών Μαρίνκοβιτς τη σύναψη Ελληνοσερβικής Συνθήκης Συμμαχίας. Η άρνηση αυτή του Βενιζέλου στηριζόταν στο γεγονός ότι μια παρόμοια συνθήκη θα ερχόταν σε αντίθεση με το πνεύμα του ελληνοϊταλικού Συμφώνου Φιλίας, το οποίο είχε υπογραφεί λίγες μέρες νωρίτερα (30 Σεπτεμβρίου 1928).

Ο Πολίτης στο κείμενό του διατυπώνει την αντίθεσή του ως προς την ελληνοσερβική Συνθήκη Συννεννόσεως και Φιλίας του 1926. Και τούτο εφόσον διαπιστώνει πως είχε μεταβληθεί η κατάσταση, η οποία επικρατούσε στο διεθνή περίγυρο την εποχή κατά την οποία συνομολογήθηκε η Συνθήκη Αμυντικής Συμμαχίας του 1913. Επί πλέον η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών, η οποία πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά τον πόλεμο διαφοροποίησε τις ανάγκες ως προς την υπογραφή παρόμοιων συμφωνιών μεταξύ δύο κρατών εφόσον η ειρηνιστική της πολιτική κατέτεινε στην εξυπηρέτηση αναγκών ανάλογης φύσεως.

Τελειώνοντας, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί πως το κείμενο του Πολίτη είναι συνταγμένο με πνεύμα μετριοπάθειας εφόσον η όλη θέση του Έλληνα διπλωμάτη, η οποία αναδεικνύεται μέσα από το γραπτό του λόγο είναι πως οι ελληνοσερβικές διαφορές έπρεπε να αντιμετωπισθούν με σύνεση και περίσκεψη. Από τη μελέτη δε του κειμένου του Πολίτη και έχοντας υπόψη τον τρόπο με τον οποίο διευθετήθηκαν οι ελληνοσερβικές διαφορές στα 1928-1929, επί πρωθυπουργίας Βενιζέλου, διαπιστώνεται ότι οι απόψεις του

επιφανούς Έλληνα διεθνολόγου και διπλωμάτη αντικατοπτρίζουν το πνεύμα, το οποίο επικρατούσε την εποχή εκείνη στο διεθνή χώρο, όσο και στην ελληνική εξωτερική πολιτική την οποία επηρέασαν στη ρύθμιση των ζητημάτων που εκκρεμούσαν στις σχέσεις Ελλάδας - Σερβίας: οι Παγκαλικές Συμφωνίες απορρίφθηκαν τον Αύγουστο του 1927 από την Ελληνική Εθνοσυνέλευση και ενάμισυ σχεδόν χρόνο αργότερα υπογράφηκαν τα πρωτόκολλα με τη Γιουγκοσλαβία.

Η αναβίωση της Δυτικοευρωπαϊκής ένωσης και η Ελλάδα

I. Εισαγωγικά

Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την ίδρυσή της, τον Οκτώβριο του 1954¹, η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση —ΔΕΕ— (Western European Union/Union de l'Europe Occidentale) θεωρείτο ένας ξεπερασμένος από τις διεθνείς εξελίξεις οργανισμός - ενθύμιο των πρώτων μεταπολεμικών προσπαθειών για την προώθηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας στον τομέα της αμυντικής πολιτικής². Πράγματι, η ΔΕΕ έχοντας, σύμφωνα με

---

1. Η ιδρυτική συνθήκη της ΔΕΕ προέκυψε από την τροποποίηση, με τις Συμφωνίες του Παρισιού το 1954, της Συνθήκης των Βρυξελλών του 1948. Στην νέα τροποποιημένη Συνθήκη των Βρυξελλών που υπογράφηκε από τα πέντε αρχικά μέλη της: Βέλγιο, Γαλλία, Λουξεμβούργο, Μ.Βρεταννία και Ολλανδία, προσχώρησαν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και η Ιταλία. Τα επτά αυτά κράτη αποτελούν μέχρι σήμερα τα μέλη της ΔΕΕ. Για την ΔΕΕ βλ. Armand Imbert, *L'Union de l'Europe Occidentale*, Librairie generale de droit et de juris-prudence, Paris 1968; Assemblée de l'UED, *L'Union de l'Europe Occidentale*, Doc. 928, 29.10.1982 & Doc 1081, 17.11.1986. Βλ. και τα γενικά έργα: J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Daloz, Paris 1981; Γεώργιος Τενεκίδης - Αικατερίνη Τενεκίδου Φραγκοπούλου, *Ευρωπαϊκοί Οργανισμοί*, Εκδ. Παπαζήση Αθήναι 1981. Ακόμη βλ. Στ. Περράκη, *Η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση και το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς (1967-1974)*. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική, τ. 9, 1985, σ. 43-60.

2. Η δημιουργία της ΔΕΕ ήταν κατά κύριο λόγο μια διπλωματική λύση ανάγκης

το προοίμιο του καταστατικού της χάρτη, ως κύριους στόχους τη διασφάλιση της ειρήνης, την αντιμετώπιση συλλογικά κάθε στρατιωτικής επίθεσης εναντίον των μελών της, καθώς και την προώθηση της σταδιακής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης³, εξαναγκάστηκε, κάτω από το βάρος της λειτουργίας στον ευρωπαϊκό χώρο δύο πολύ ισχυρότερων από εκείνην ορισμών, του NATO και της ΕΟΚ, σε μια θεαματική μείωση των δραστηριοτήτων της που διήρκεσε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80⁴. Την εποχή εκείνη το μεγάλο θέμα της εγκατάστασης - μετά την νατοϊκή απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 1979 - αμερικανικών πυραύλων Κρούζ (GLMC) και Πέρσινγκ 2 στην Ευρώπη, οι έντονες ειρηνιστικές αντιδράσεις που ακολούθησαν, η σοβιετική παρέμβαση στην Πολωνία, καθώς και η επέμβαση του σοβιετικού στρατού στο Αφγανιστάν, αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον για την ανάγκη ενιαίας ευρωπαϊκής στάσης στα θέματα ασφαλείας.

Το πρόβλημα που τέθηκε αμέσως ήταν να βρεθεί το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα επέτρεπε στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να ξεκινήσουν τις προσπάθειες για εναρμόνιση των θέσεών τους στον τομέα της αμυντικής πολιτικής.

Η Ευρω-ομάδα (Eurogroupe), συνδεδεμένη με το NATO, θα μπορούσε να είναι μία λύση. Το εμπόδιο όμως της μη συμμετοχής της Γαλλίας σε αυτήν, φαίνεται να είναι ανυπέρβλητο⁵. Οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες, από την άλλη, δεν έχουν καταστατικά κατοχυρωμένες αρμοδιότητες σε ό,τι αφορά την αμυντική πολιτική. Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία

που, από τη μια μεριά, επέτρεψε στις ΗΠΑ και στην Αγγλία να πιέσουν τη Γαλλία ώστε να αποδεχθεί τον επανεξοπλισμό της Δυτικής Γερμανίας και, από την άλλη, κάλυψε το κενό που άφησε η αποτυχημένη προσπάθεια να συγκροτηθεί στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας (CED) του 1952 μία ευρωπαϊκή αμυντική πολιτική. Βλ. A. Imbert, *op. cit.*, 2-6.

3. Για το πλήρες κείμενο της τροποποιημένης Συνθήκης των Βρυξελλών και των τριών πρωτοκόλλων που την συνοδεύουν βλ. A. Imbert *op. cit.*, 202-205, 210-217.

4. Ήδη από τις 20 Δεκεμβρίου 1950, ο Οργανισμός της Συνθήκης των Βρυξελλών είχε αποφασίσει τη μεταφορά στο NATO των αρμοδιοτήτων της Δυτικής Ένωσης σε στρατιωτικά θέματα. Εξάλλου, το Συμβούλιο της ΔΕΕ απεφάσισε, στις 24 Μαΐου 1972, να σταματήσουν οι συναντήσεις των εκπροσώπων των κρατών - μελών της Ένωσης που πραγματοποιούνταν πριν από την έναρξη των συνόδων της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Βλ. *Assemblée de l' UEO*, Doc. 928, *op. cit.*, 9-11.

5. Για τη δημιουργία, την αποστολή και τις προοπτικές ευρω-ομάδας βλ. Colin Hamfreys, «Eurogroupe: Dire les choses comme elles sont», *in: Revue de l' OTAN*, Février 1986, 19-23; Hans Engell, «La sécurité de l' Europe repose sur la coopération», *in: Revue de l' OTAN*, December 1986, 22-25.

(ΕΠΣ), ακόμα και μετά την προβλεπόμενη από την Ενταία Ευρωπαϊκή Πράξη αναβάθμισή της ⁶, αποσκοπεί κυρίως στη συνεργασία των Δώδεκα σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, αποφεύγοντας να ασχολείται με ζητήματα καθαρά στρατιωτικού χαρακτήρα. Εξέλιξη που αρκετά από τα μέλη της ΕΠΣ δεν θα επιθυμούσαν ⁷. Η Ανεξάρτητη Ευρωπαϊκή Ομάδα Προγραμματισμού (GEIP), τέλος, έχει αποκλειστική αποστολή την πρόωθηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας μόνο σε ό,τι αφορά το σχεδιασμό και την παραγωγή στρατιωτικού υλικού ⁸.

Η ΔΕΕ αντίθετα, προσφέρει μια σειρά από πλεονεκτήματα που δύσκολα θα μπορούσαν να αγνοηθούν. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Ένωση έχει καταστατικές αρμοδιότητες σε καθαρά αμυντικά θέματα: διαθέτει επιπλέον τεχνικά όργανα και επιτροπές ειδικευμένες στους τομείς αυτούς ⁹ και τέλος, οι χώρες - μέλη της συμμετέχουν επίσης στο ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ.

Άλλωστε ο διακυβερνητικός, άρα μη δεσμευτικός χαρακτήρας της ΔΕΕ, την κάνει μια ρεαλιστική και ελκυστική λύση με σημαντικούς μάλιστα υποστηρικτές. Ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Κλωντ Σεύσσόν, θα δηλώσει τον Δεκέμβριο του 1981: «Εάν οι Ευρωπαίοι θέλουν να μιλήσουν για ασφάλεια θα πρέπει να ξυπνήσουν τη ΔΕΕ» ¹⁰, ο δε Βέλγος ομόλογός του Λεό Τίντεμανς θα πει για τη ΔΕΕ: «Δεν βλέπω καμία δυσκολία να αναπτύξουμε εκεί ένα είδος συνεργασίας σε πολιτικό - στρατιωτικά προβλήματα» ¹¹.

Μετά από έντονες διπλωματικές προσπάθειες κυρίως από γαλλικής πλευράς ¹², και παρά τις αγγλικές και, αρχικά, γερμανικές επιφυλάξεις ¹³, συνήλθαν στη Ρώμη στα τέλη

---

6. Βλ. το άρθρο 30 της ενταίας ευρωπαϊκής Πράξης. Για το πλήρες κείμενο βλ. Δελτίο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Συμπλήρωμα 2/86.

7. Βλ. παρακάτω.

8. Για την Ανεξάρτητη Ευρωπαϊκή Ομάδα Προγραμματισμού βλ. μεταξύ άλλων Eduardo Serra Rexach. «Le Groupe Europeen Independant de Programme sur la bonne voie». in: *Revue de l'OTAN*, Octobre 1986. 25-31.

9. Πρόκειται για την Υπηρεσία Ελέγχου των Εξοπλισμών (Agence pour le Controle des Armements -AGA), την ίδρυση της οποίας προέβλεψε το άρθρο 8 παρ. 2 της τροποποιημένης Συνθήκης των Βρυξελλών, και τη Διάρκη Επιτροπή Εξοπλισμών (Comité Permanent des Armements - CPA), που δημιουργήθηκε μετά από απόφαση του Συμβουλίου της ΔΕΕ στις 7 Μαΐου 1955.

10. *Le Monde*, 2.12.1981.

11. Leo Tidemans. «Debloquent la coopération européenne». *Le Monde*, 23.12.1983.

12. Michel Tatu: «France moves to revive pillar of the alliance». *Guardian Weekly*, 4.3.1984.

13. *Daily Telegraph*, 2.5.1984.

Οκτωβρίου του 1984 οι υπουργοί εξωτερικών και άμυνας των επτά κρατών της ΔΕΕ με στόχο την πιο αποτελεσματική λειτουργία του οργανισμού. Το ανακοινωθέν που εκδόθηκε μετά το τέλος της συνάντησης, γνωστό σαν «Διακήρυξη της Ρώμης», αποτελεί ένα είδος ληξιαρχικής πράξης «αναγέννησης» της ΔΕΕ.

Στις γραμμές που ακολουθούν επιχειρείται, μετά από μία σύντομη μεταφορά στη δραστηριοποίηση της ΔΕΕ, μια πρώτη προσέγγιση σε ό,τι αφορά τις επιπτώσεις που έχει για την Ελλάδα η αναβίωση της ΔΕΕ και την πιθανότητα καθώς και τις προοπτικές ελληνικής ένταξης στον ευρωπαϊκό αυτό πολιτικό - στρατιωτικό οργανισμό.

II. Η επαναδραστηριοποίηση της ΔΕΕ

Στη Διακήρυξη της Ρώμης της 27ης Οκτωβρίου 1984, προσδιορίζεται ότι η επαναδραστηριοποίηση (réactivation) της ΔΕΕ αποβλέπει στο να κάνει τον οργανισμό αυτό ένα «φόρουμ» ανταλλαγής και συγκερασμού απόψεων, ικανό να δώσει την απαραίτητη πολιτική ώθηση για την προβολή κοινών ευρωπαϊκών θέσεων σε θέματα συνδεδεμένα με τις ιδιαιτερότητες της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Διακήρυξη αυτή, οι υπουργοί, «έχοντας συνηδητοποιήσει τη διαρκή ανάγκη να ενισχυθεί η δυτική ασφάλεια, και τις γεωγραφικές, πολιτικές, ψυχολογικές και στρατιωτικές ιδιαιτερότητες της δυτικής Ευρώπης, [...] εξέφρασαν την απόφασή τους να χρησιμοποιήσουν καλύτερα το πλαίσιο της ΔΕΕ, με σκοπό να ενισχύσουν τη συνεργασία ανάμεσα στα κράτη - μέλη στον τομέα της πολιτικής ασφάλειας και να ευνοήσουν την ομοφωνία [...]» (14). Στο ίδιο κείμενο καθορίζονται κατ' αρχήν τα θέματα στα οποία στρέφονται κυρίως οι δραστηριότητες της αναβαθμισμένης ΔΕΕ, όπως: ο ελεγχόμενος περιορισμός των εξοπλισμών και ο αφοπλισμός, οι επιπτώσεις στην ευρωπαϊκή ασφάλεια των σχέσεων Ανατολής - Δύσης και η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής συνεργασίας στον τομέα των εξοπλισμών ¹⁵.

Το σημείο εκείνο της Διακήρυξης που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την Ελλάδα, είναι η αναφορά στη δυνατότητα του Συμβουλίου Υπουργών της ΔΕΕ να εξετάσει τον

---

14. Για το πλήρες κείμενο της Διακήρυξης βλ. *Assemblée de 1er UEO. La Déclaration de Rome*. Doc. 989 27.10.1984.

15. *Ibid.*

αντίκτυπο για την ασφάλεια της Ευρώπης των κρίσεων σε άλλες περιοχές του κόσμου, ακόμη και αν βρίσκονται έξω από την γεωγραφική ζώνη που καλύπτεται από το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο ¹⁶. Είναι σχεδόν βέβαιο, και τα γεγονότα το επιβεβαιώνουν, ότι τα προβλήματα της Μεσογείου και ιδιαίτερα της Ανατολικής, καθώς και των γεωγραφικά συνδεδεμένων με αυτή περιοχών της Εγγύς και Μέσης Ανατολής θα βρίσκονται, τουλάχιστον για τα επόμενα χρόνια, στο κέντρο των προβλεπόμενων από τη Διακήρυξη διαβουλεύσεων μεταξύ των Επτά. Θα έπρεπε να γίνει εδώ μια ιδιαίτερη αναφορά στην παράγραφο 3 του άρθρου 8 της ιδρυτικής συνθήκης της Ένωσης που ορίζει ¹⁷: «Μετά από αίτηση ενός από αυτά [τα μέλη] θα συγκαλείται αμέσως το Συμβούλιο ώστε να παρέχει τη δυνατότητα στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη να συγκεντρώνονται σε κάθε κατάσταση που θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για την ειρήνη, σε οποιαδήποτε περιοχή και αν εκδηλωνόταν, ή που θα έβαζε σε κίνδυνο την οικονομική σταθερότητα». Ο συνδυασμός των σημείων της Διακήρυξης της Ρώμης που αναφέρθηκαν με την παραπάνω διάταξη δίνει τη δυνατότητα στα κράτη - μέλη της ΔΕΕ να παρεμβαίνουν, αν υπάρξει η απαραίτητη πολιτική βούληση, σε κρίσιμες για τη διεθνή και ευρωπαϊκή ασφάλεια καταστάσεις. Οι παρεμβάσεις αυτές, βέβαια, θα έχουν κυρίως πολιτικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι η ΔΕΕ δεν διαθέτει, όπως το ΝΑΤΟ, δικά της στρατιωτικά μέσα ¹⁷. Παρά το γεγονός αυτό, θα έπρεπε να υπογραμμιστεί ότι ο καταστατικός χάρτης της ΔΕΕ περιέχει μια διάταξη αλληλοβοήθειας που προβλέπει αυτόματη στρατιωτική υποστήριξη σε περίπτωση επίθεσης εναντίον κράτους - μέλους της Ένωσης. Πράγματι, στο άρθρο 5 της αναθεωρημένης Συνθήκης των Βρυξελλών, στο οποίο θα επανέλθουμε, ορίζεται ότι: Σε περίπτωση που ένα από τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θα γινόταν αντικείμενο ένοπλης επίθεσης στην Ευρώπη, τα υπόλοιπα θα του παρείχαν, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, βοήθεια και συνδρομή με όλα τα μέσα που διαθέτουν, στρατιωτικά και άλλα».

Ο επαναπροσδιορισμός και η προβλεπόμενη από τη Διακήρυξη της Ρώμης αναβάθμιση των δραστηριοτήτων της

---

16. Ibid.

17. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ωστόσο η πρόταση των Βρετανών Συντηρητικών βουλευτών που, σύμφωνα με πληροφορίες της εφημερίδας *Le Monde*, αποβλέπει στη δημιουργία μιας στρατιωτικής μονάδας ταχείας επέμβασης από κράτη - μέλη της ΔΕΕ με δράση εντός ή εκτός της γεωγραφικής ζώνης του ΝΑΤΟ. Βλ. *Le Monde*, 28.10.1987.

Ένωσης συνοδεύτηκαν από σειρά αλλαγών θεσμικού χαρακτήρα στην εσωτερική δομή του οργανισμού. Έτσι, μετά από συναντήσεις του Συμβουλίου¹⁸ αποφασίστηκε: α) η συχνότερη σύγκληση - 2 φορές το χρόνο - του Συμβουλίου με τη συμμετοχή των υπουργών εξωτερικών και άμυνας, β) η αναβάθμιση του έργου της Γενικής Γραμματείας, γ) η αναδιοργάνωση της Διαρκούς Επιτροπής Εξοπλισμών ώστε να προσαρμοστούν στις νέες δραστηριότητες της Ένωσης¹⁹ και δ) η ενίσχυση του ρόλου της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης της ΔΕΕ και η τακτική και λεπτομερέστερη ενημέρωσή της για τις δραστηριότητες του Συμβουλίου.

Παρά την αναμφισβήτητη ώθηση που δόθηκε μετά τον Οκτώβριο του 1984 στις εργασίες και το ρόλο της ΔΕΕ, οι προσπάθειες για ουσιαστική αναβάθμισή της δεν είχαν τα αποτελέσματα που ορισμένες κυβερνήσεις, κυρίως η Γαλλική, περίμεναν²⁰. Οι παράγοντες που επιδρούν ανασταλτικά στις προσπάθειες αυτές μπορούν να συνοψισθούν: α) στην επιφυλακτική στάση της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών απέναντι στο ενδεχόμενο να γίνει η ΔΕΕ ένας ανταγωνιστικός του NATO οργανισμός²¹; η αμερικανική αυτή στάση πήρε μάλιστα τη μορφή αντίδρασης με την επιστολή που έστειλε στους Επτά ο αναπληρωτής Υπουργός των Εξωτερικών αρμόδιος για ευρωπαϊκά θέματα Ρίτσαρντ Μπερτ, προειδοποιώντας ότι η ΔΕΕ δεν ήταν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για να συζητηθεί και να μελετηθεί το πρόγραμμα της Στρατηγικής

---

18. Βλ. τα ανακοινθέντα του Συμβουλίου της Ρώμης στις 27 Οκτωβρίου του 1984 και της Βόννης στις 23 Απριλίου 1985. *Assemblée de l' UEO*, Doc. 989 και 1011 αντιστοίχως.

19. Στη σύνοδο του Συμβουλίου της ΔΕΕ στη Βόννη, τον Απρίλιο του 1985, αποφασίσθηκε η ίδρυση τριών νέων υπηρεσιών - Υπηρεσίες I, II και III - που, όπως προσδιορίστηκε αργότερα από τον Γενικό Γραμματέα της Ένωσης, συνεργάζονται στενά με το Συμβούλιο αναλαμβάνοντας, μετά από υποδείξεις του, την εκπόνηση μελετών που στοχεύουν στη διευκόλυνση των εργασιών του Συμβουλίου. Οι τρεις αυτές υπηρεσίες λειτουργούν από την 1η Ιανουαρίου 1986 επικεντρώνοντας τις δραστηριότητές τους σε θέματα α) ελέγχου των εξοπλισμών, με ιδιαίτερη έμφαση στην τακτική που ακολουθείται στον τομέα αυτό από τους σοβιετικούς, β) αξιολόγησης και εκτίμησης των απειλών κατά της ευρωπαϊκής ασφάλειας και γ) συμπαραγωγής στρατιωτικού υλικού. Βλ. *Assemblée de l' UEO*, Doc. 1011, op. cit., και Doc. 1059, 29.4.1986.18.

20. Για έναν πρώτο απολογισμό των δραστηριοτήτων της επαναδραστηριοποιημένης ΔΕΕ βλ. *Assemblée de l' UEO*, «*Application du Traité de Bruxelles*», Doc. 1019, 20.5.1985; *Assemblée de l' UEO*, «*La réactivation de l' UEO - Ses missions, ses structures et sa place en Europe*», Doc. 1058, 29.4.1986.

21. Orrin Hatch, «A Europeans only club threatens NATO», in: *Wall Street Journal*, 12.11.1984.

Αμυντικής Πρωτοβουλίας (SDI)²², β) στην επιθυμία να αποφευχθεί σε κάθε περίπτωση η πιθανότητα επικάλυψης αρμοδιοτήτων μεταξύ της ΔΕΕ, του ΝΑΤΟ και των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων²³, γ) στην ισχυροποίηση της ΕΠΣ μετά την επικύρωση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και δ) στην σταθερά συγκρατημένη στάση της Αγγλίας και της Ολλανδίας που απευθύνονται στην ενδεχόμενη δια μέσου της αναβίωσης της ΔΕΕ, εξασθένιση της Ατλαντικής Συμμαχίας.

Την αρνητική όμως, για τη ΔΕΕ, επίδραση των παραγόντων αυτών, αμβλύνουν οι θεαματικές εξελίξεις που σημειώνονται από τα τέλη του 1986 στις αμερικανο-σοβιετικές σχέσεις. Ειδικότερα, μετά τη συνάντηση Ρήγκαν - Γκορμπατσώφ στο Ρέικιαβικ, αλλά κατά κύριο λόγο μετά τις προτάσεις, τον Απρίλιο του 1987, του σοβιετικού ηγέτη που οδηγούν στη διαφανόμενη πλέον συμφωνία για απομάκρυνση των πυραύλων μέσου και μικρότερου βεληνεκούσ από την Ευρώπη, η ΔΕΕ αποτέλεσε το βασικό «φόρουμ» όπου εκφράστηκαν οι ευρωπαϊκές ανησυχίες για μια πιθανή σε βάρος της Δυτικής Ευρώπης ανατροπή του στρατηγικού status. Έτσι, ο Γάλλος Πρωθυπουργός Ζακ Σιράκ πρότεινε στις 2 Δεκεμβρίου 1986, από το βήμα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης της ΔΕΕ, να υιοθετηθεί από τα κράτη-μέλη ένας Χάρτης για την ασφάλεια της Ευρώπης²⁴. Αξιοσημείωτη, εξάλλου, είναι η μεταβολή της Αγγλικής στάσης απέναντι στη ΔΕΕ. Πράγματι, ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Σερ Τζέφρυ Χάου, σε ομιλία του στις 16 Μαρτίου 1987 το Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων των Βρυξελλών, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της Ένωσης²⁵. Η πιο θεαματική όμως αναγνώριση του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει η αναβαθμισμένη ΔΕΕ ήρθε από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης. Για πρώτη φορά στην υπερτριαντάχρονη ιστορία της ΔΕΕ, το Ανώτατο Σοβιέτ προσκάλεσε αντιπροσωπεία της Κοινοβουλευτικής της Συνέλευσης στη Μόσχα. Στα πλαίσια της επίσκεψης αυτής η αντιπροσωπεία είχε στις 8 Απριλίου 1987 συνάντηση με τον Ανατόλι Ντομπρίνιν, Πρόεδρο της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων του Ανωτάτου Σοβιέτ²⁶.

---

22. *The Financial Times*, 2.4.1985.

23. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο καταστατικός χάρτης της ΔΕΕ αναφέρεται στο άρθρο 4 στην ανάγκη στενής συνεργασίας της Ένωσης με το ΝΑΤΟ καθώς και στην ανάγκη να μην υπάρξουν αλληλοεπικαλύψεις στις δραστηριότητες των δύο οργανισμών.

24. *Europe agence Internationale u' Information pour la Presse*, No 4442, 3.12.1986.

25. Για το κείμενο της ομιλίας βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 23.4.1987.

26. Βλ. ανακοίνωση του πρακτορείου Τας στην επιθεώρηση *Actualités Sovietiques*, No 700, 15.4.1987.

Οι εξελίξεις αυτές ισχυροποίησαν τη ΔΕΕ τονώνοντας παράλληλα το ενδιαφέρον των δυτικοευρωπαίων για το ρόλο που ενδέχεται να διαδραματίσει στο εγγύς μέλλον ²⁷. Προδιαγράφεται έτσι μια περίοδος έντονης κινητικότητας σε ό,τι αφορά την πορεία αναβάθμισης της Ένωσης. Η εκτίμηση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι ήδη εκκρεμούν τρεις υποψηφιότητες εντάξεως στη ΔΕΕ: της Πορτογαλίας και της Ισπανίας από το 1984 και της Τουρκίας από τον Απρίλιο του 1987. Το ενδιαφέρον τους για την Ένωση έχουν εκδηλώσει επίσης, παλαιότερα, η Νορβηγία ²⁸ και πρόσφατα η Δανία ²⁹.

Από την ελληνική πλευρά, το ενδιαφέρον για τη ΔΕΕ δημοσιοποιήθηκε στις 6 Απριλίου 1987 με συνέντευξη που παραχώρησε ο Έλληνας Πρωθυπουργός σε βρετανική εφημερίδα ³⁰.

III. Επιπτώσεις για την Ελλάδα από την αναβίωση της ΔΕΕ

Η αποτυχία επανειλημμένων προσπαθειών για συνεργασία σε θέματα αμυντικής πολιτικής, δεν έχει αποθαρρύνει τους Δυτικοευρωπαίους, πολλοί από τους οποίους θεωρούν τη συνεργασία σε αυτά τα θέματα σαν προϋπόθεση «*sine qua non*» για την προώθηση της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης - για την υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πεποίθηση αυτή αποτέλεσε τη βάση στήριξης σχετικά πρόσφατων ενεργειών και πρωτοβουλιών που εκδηλώθηκαν μέσα στο κοινοτικό πλαίσιο, αποβλέποντας κυρίως στη διεύρυνση των διαβουλεύσεων της ΕΠΣ προς τις οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της ασφάλειας. Όμως, τόσο το «Μνημόνιο του Λονδίνου» του 1981, όσο και το σχέδιο «Γκένσερ - Κολόμπο» του 1983 που προέβλεπαν αυτήν ακριβώς την επέκταση σε θέματα ασφαλείας, προσέκρουσαν στη διστακτικότητα και στην αντίθεση, κατά κύριο λόγο της Ιρλανδίας, αλλά και της Δανίας και της Ελλάδας ³¹.

---

27. Ενδεικτική του αυξημένου ενδιαφέροντος για την ΔΕΕ είναι η δημοσίευση, τον τελευταίο καιρό, πληθώρας σχετικών με την Ένωση άρθρων τόσο στο διεθνή όσο και στον ελληνικό τύπο.

28. *The Financial Times*, 29.4.1986.

29. *Le Monde*, 29.10.1987.

30. *The Financial Times*, 6.4.1987.

31. Alfred Cahen, «La relance de l' UEO», in: *Studia Diplomatica*, Vol. XXXVIII, 1985, No 5, 607-613; Χρήστος Ροζάκης, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1987.

Ἡ αποτυχία των προσπαθειῶν αυτῶν και ἡ απογοήτευση που προκάλεσαν ἦταν, σύμφωνα με τον Γενικό Γραμματέα της ΔΕΕ Αλφρέντ Καέν, μια από τις βασικές αιτίες της αναβίωσης της Ένωσης³². Ἡ ἐπιλογή αυτή ἔδινε τη δυνατότητα προώθησης της αμυντικής συνεργασίας μόνο μεταξύ εκείνων των κρατῶν - μελῶν των Κοινοτήτων που υποστήριζαν την αναγκαιότητά της^{32α}.

Ἡ πιθανή ενίσχυση του ρόλου της ΔΕΕ και ἡ παραπέρα αξιοποίησή της σε βάρος της ΕΠΣ, θα δώσει μια νέα δυναμική στη διαδικασία της ευρωπαϊκῆς ολοκλήρωσης, που θα τείνει στη δημιουργία μιας Ευρώπης «δύο ταχυτήτων» και στο ζωτικό τομέα της άμυνας και της ασφάλειας. Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ Ἐνιαία Ευρωπαϊκὴ Πράξη, παρά το γεγονός ὅτι αποβλέπει μεταξύ άλλων και στην αναβάθμιση της ΕΠΣ, αποδέχεται το ενδεχόμενο των «δύο ταχυτήτων». Πράγματι, στο ἐδ. γ της παρ. 6 του άρθρου 30 της Πράξης, τονίζεται ὅτι: «Οι διατάξεις του παρόντος τίτλου δεν κωλύουν την ὑπαρξη στενότερης συνεργασίας στον τομέα της ασφάλειας μεταξύ ορισμένων Ὑψηλῶν Συμβαλλομένων Μερῶν στα πλαίσια της Δυτικοευρωπαϊκῆς Ένωσης και της Ατλαντικῆς Συμμαχίας».

Ένα πρώτο σημαντικό βήμα για την προώθηση αυτής της «στενότερης συνεργασίας» ἔγινε με την αποδοχή από τα κράτη - μέλη της ΔΕΕ της πρότασης Σιράκ³³ και την υιοθέτηση ενός Χάρτη αρχῶν της Ευρωπαϊκῆς ασφάλειας στην τελευταία σύνοδο του Συμβουλίου Ὑπουργῶν της Ένωσης τον περασμένο Οκτώβριο στη Χάγη³⁴.

Ἡ ενδεχόμενη μείωση του ρόλου της ΕΠΣ και ο παράλληλος αποκλεισμός της Ελλάδας από τις σημαντικές διεργασίες που σημειώνονται στους κόλπους της ΔΕΕ και στον ευρωπαϊκό χώρο γενικότερα, είναι πιθανό να ἔχει αρνητικές επιπτώσεις για τη θέση της χώρας μας στα πλαίσια του ευρύτερου συστήματος συλλογικῆς ασφάλειας της Δύσης, ιδιαίτερα μάλιστα σε μια περίοδο που αναμένονται, μετά την αμερικανο-σοβιετικὴ προσέγγιση, ουσιαστικὲς ανακατατάξεις. Ἀπέναντι σε μια τέτοια εξέλιξη, ἡ Ελλάδα θα εἶχε συμφέρον να

---

32. Alfred Cahen, op. cit.

32α. Για τη στάση της Ελλάδος, Δανίας και Ἰρλανδίας ἀπέναντι στην αναβίωση της ΔΕΕ βλ. τις συμβολές των Τσακαρογιάννη, Chr. Thune και P. Keatinge, in P. Tsakaloyannis (editor), *The reactivation of the Western European Union: the effects on the EC and its institutions*, E.I.P.A., Maastricht, 1985, σ. 97 ἐπ. 87 ἐπ. σ. 103 ἐπ. ἀντίστοιχα.

33. Βλ. παραπάνω

34. *Le Monde*, 28.10.1987, 29.10.1987.

υποστηρίζει ή και να αναλάβει πρωτοβουλίες που θα ενίσχυαν την ΕΠΣ και θα την επέτρεπαν να επεκταθεί σε θέματα ασφάλειας.

Δε θα πρέπει πάντως να αγνοήσουμε ότι οι αρνητικές για τη χώρα μας επιπτώσεις θα ενισχυθούν και η απομόνωσή τους θα ενταθεί σε περίπτωση διεύρυνσης της ΔΕΕ, χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας. Παρά τον αρχικό σκεπτικισμό και τη διστακτικότητα του Συμβουλίου για το ενδεχόμενο μιας διευρυμένης ΔΕΕ, έχει γίνει πεποίθηση πλέον ότι η διεύρυνση αποτελεί «φυσική εξέλιξη στην πορεία ωρίμανσης της ΔΕΕ» και «ίσως το σημαντικότερο συστατικό για την αναβίωσή της»³⁵. Η πιθανή διεύρυνση της ΔΕΕ είναι ενδεχόμενο να επηρεάσει τόσο τη θέση της Ελλάδος στον ευρωπαϊκό και μεσογειακό χώρο, όσο και τις σχέσεις της με τη γείτονα Τουρκία.

Ως προς το σκέλος, επισημαίνεται το γεγονός ότι, μετά από τέσσερα χρόνια αναμονής από την πλευρά της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, και ενδοιασμών από την πλευρά των κυβερνήσεων των χωρών της ΔΕΕ, θα πρέπει να αναμένεται στα άμεσα επόμενα χρόνια η προσχώρηση των Ιβηρικών κρατών στην Ένωση³⁶. Η Ελλάδα διακινδυνεύει έτσι, να μείνει το μόνο κράτος του Νότου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που δε θα συμμετέχει στον Ευρωπαϊκό αυτόν οργανισμό.

Το δεύτερο σκέλος βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την υποβολή εκ μέρους της Τουρκίας αίτησης για ένταξη στη ΔΕΕ. Με την ταυτόχρονη υποβολή υποψηφιοτήτων στην ΕΟΚ και στη ΔΕΕ, στις 14 Απριλίου 1987, η Τουρκία επιδιώκει να τονίσει και να τονώσει τον Ευρωπαϊκό της προσανατολισμό³⁷. Πιο συγκεκριμένα, η υποψηφιότητα στη ΔΕΕ αποσκοπεί: στη στήριξη της αιτήσεως στην ΕΟΚ - που παρουσιάζει και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την Τουρκία, - στην παρεμπόδιση πιθανής μονομερούς ελληνικής ένταξης στη ΔΕΕ και βέβαια, στην ενίσχυση της στρατηγικής της σημασίας στην ανατολική Μεσόγειο, με δεδομένη μάλιστα τη βούληση των μελών της

---

35. *Η Καθημερινή*, 8.4.1987: Jaques F. Poos, «Perspectives de l'UEO», in: *Revue de l'OTAN*, Aout 1987, 16-19.

36. *Europe Agence Internationale d'Information pour la Presse*, No 4539, 29.4.1987.

37. Σύμφωνα με δήλωση του Τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών στις 13 Απριλίου 1987, η Τουρκία υπέβαλε την αίτηση εντάξεως εξαιτίας «της σημασίας που αποδίδει στην άμυνα της Ευρώπης μέσα στο πλαίσιο της Ατλαντικής Συμμαχίας και του ενδιαφέροντός της για την ενοποίηση της Ευρώπης». Βλ. *Assemblée de l'UEO. Le pilier européen de l'Atlantique. Deuxieme partie: L'activité politique du Conseil*, Doc. 1099, 29.4.1987, 7.

Ένωσης να εντείνουν τις διαβουλεύσεις τους για τα προβλήματα της ευαίσθητης αυτής περιοχής του κόσμου ³⁸. Ένας τελευταίος, αλλά εξίσου σημαντικός στόχος της τουρκικής υποψηφιότητας, είναι η ενίσχυση της συνεργασίας με τη Δυτική Ευρώπη στον τομέα της πολεμικής βιομηχανίας.

Η ένταξη της Τουρκίας ενέχει κατά συνέπεια πολλαπλούς κινδύνους για τα ελληνικά συμφέροντα. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονισθεί ότι, για το άμεσο μέλλον, οι προοπτικές ένταξης της Τουρκίας στην Ένωση είναι πολύ μειωμένες για δύο τουλάχιστον λόγους. Η ΔΕΕ, στην ανάγκη να διαμορφώσει μια συγκεκριμένη πολιτική στο θέμα της πιθανής της διεύρυνσης, φαίνεται ότι ασπάστηκε, τουλάχιστον σε μία πρώτη φάση, την πρόταση του Γενικού της Γραμματέα Αλφρέντ Καέν, σύμφωνα με την οποία, η διεύρυνση είναι νοητή μόνο στην περίπτωση που το υποψήφιο για ένταξη κράτος είναι παράλληλα μέλος και του ΝΑΤΟ και της ΕΟΚ και αποδέχεται ταυτόχρονα τους βασικούς προσανατολισμούς της ΔΕΕ ³⁹. Για το χρονικό διάστημα που η πρόταση Καέν θα διατηρεί την οποία επιρροή της στα όργανα της ΔΕΕ, θα αποτελεί ένα υπολογίσιμο εμπόδιο για την ένταξη της Τουρκίας στην Ένωση, τουλάχιστον μέχρι την προσχώρηση της «γείτονος» στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

Η διένεξη της Τουρκίας με την Ελλάδα αποτελεί το δεύτερο αρνητικό παράγοντα για την Τουρκική υποψηφιότητα. Ο παράγοντας αυτός έχει μία ιδιαίτερη βαρύτητα γιατί συνδέεται άμεσα με τη ρήτρα αυτόματης στρατιωτικής υποστήριξης που θεσπίζεται, όπως είδαμε, από το άρθρο 5 της τροποποιημένης Συνθήκης των Βρυξελλών.

Δε θα έπρεπε ωστόσο να θεωρηθεί ότι τα παραπάνω δεδομένα δεν είναι ανατρέψιμα. Η ΔΕΕ, κάτω από την πίεση ορισμένων εξελίξεων, όπως π.χ. η αναβάθμιση του ρόλου των συμβατικών δυνάμεων στο πλαίσιο της συμμαχικής στρατηγικής ή η κλιμάκωση της ήδη εκρηκτικής κατάστασης στη Μέση Ανατολή, θα μπορούσε να αντιμετωπίσει θετικά την πιθανότητα τουρκικής εισόδου στην Ένωση. Η τουρκική διπλωματία φαίνεται ότι περιμένει υπομονετικά μία ευκαιρία τέτοιου είδους,

---

38. Ενδεικτικός της σημασίας που αποδίδει η ΔΕΕ στα προβλήματα της Μεσογείου είναι ο μεγάλος αριθμός εκθέσεων και συνεδριάσεων που αφιερώθηκαν τα τελευταία δέκα χρόνια σε αυτά. Βλ. Doc. 708. 19.5.1976; Soc. 719. 8.11.1976; Doc. 734. 9.5.1977; Doc. 776. 31.5.1978; Doc. 876. 4.5.1981; Doc. 1008. 15.5.1985; Doc. 1060. 29.4.1986.

39. *Europe Agence Internationale d' Information pour la Presse*, No 4203. 14.11.1985.

αναπτύσσοντας παράλληλα τις επαφές της με τα όργανα της ΔΕΕ και κυρίως με την Κοινοβουλευτική Συνέλευση όπου έχει ήδη μία έντονη παρουσία ως παρατηρητής των εργασιών της ⁴⁰.

Η έντονη διπλωματική δραστηριότητα που αναπτύσσει η Τουρκία στο πλαίσιο της Συνέλευσης έχει δύο σαφείς επιδιώξεις: τη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος για την υποψηφιότητά της και παράλληλα την, όσο το δυνατό μεγαλύτερη, προώθηση των θέσεών της που αφορούν τη διένεξη της με την Ελλάδα. Το διπλό αυτό στόχο φαίνεται ότι εξυπηρετεί η άποψη που στήριξαν οι Τούρκοι αντιπρόσωποι - παρατηρητές στη Συνέλευση της ΔΕΕ στις 29 Απριλίου 1987. Σύμφωνα με αυτή, η ταυτόχρονη ελληνική και τουρκική ένταξη στη ΔΕΕ θα συνέβαλλε στην άμβλυνση της έντασης μεταξύ των δύο κρατών. Οι Τούρκοι αντιπρόσωποι θεμελίωσαν την άποψή τους αναφερόμενοι στη συμμετοχή των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ που εμποδίζει, όπως τόνισαν, τη δραματική επιδείνωση των σχέσεών τους ⁴¹. Με την πρόταση αυτή, που είχε ευμενή απήχηση στα μέλη της Συνέλευσης ⁴², η Τουρκία επιχείρησε να εμφανίσει ένα φιλοευρωπαϊκό, φιλονατοϊκό και μετριοπαθές απέναντι στην Ελλάδα πρόσωπο, που βοηθάει τις γενικότερες διπλωματικές της προσπάθειες στον ευρωπαϊκό χώρο.

Σύμφωνα λοιπόν με ό,τι αναφέρθηκε, η εκδήλωση επίσημου ελληνικού ενδιαφέροντος για τη ΔΕΕ ήταν απόλυτα επιβεβλημένη αν και, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, η συγκεκριμένη χρονική στιγμή γνωστοποίησής του δεν ήταν απολύτως ενδεδειγμένη.

IV. Οι προοπτικές της ελληνικής υποψηφιότητας

Σύμφωνα με τους Φαϊνάνσιαλ Τάιμς, ο Έλληνας Πρωθυπουργός κ. Ανδρέας Παπανδρέου, σε συνέντευξη που παραχώρησε στην εν λόγω εφημερίδα, δήλωσε, αναφερόμενος στη ΔΕΕ, ότι η Ελλάδα «πρότεινε σε διπλωματικό επίπεδο» την εισδοχή της στην Ένωση, χωρίς όμως και να έχει υποβάλλει

---

40. Στη Διακήρυξη της Ρώμης υπογραμμίζεται η ανάγκη να ενισχυθούν οι δεσμοί της ΔΕΕ με τα Ευρωπαϊκά κράτη - μέλη του ΝΑΤΟ που δεν συμμετέχουν στην Ένωση. Για την υλοποίηση αυτού του στόχου, το Συμβούλιο της Ένωσης πρότεινε και η Συνέλευση αποδέχθηκε να παίρνουν μέρος ως παρατηρητές στις εργασίες της αντιπροσωπείας από τα Κοινοβούλια των Κρατών αυτών. Βλ. *Assemblée de l' UEO, Doc. 1058, op. cit., 5.*

41. *Assemblée de l' UEO, Doc. 1099, op. cit., 6-7.*

42. *Ibid.*

«επίσημη αίτηση», δεδομένου, όπως τόνισε, ότι «δεν υποβάλλει κανείς επίσημη αίτηση, εκτός αν γνωρίζει ότι θα πάρει καταφατική απάντηση»⁴³. Την επομένη, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος διευκρίνησε ότι «η κυβέρνηση είναι φυσικό να παρακολουθεί τις εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο και βέβαια και αυτά που σχετίζονται με την επαναδραστηριοποίηση της Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης. Το ενδιαφέρον αυτό το γνωρίζουν οι χώρες που είναι μέλη της Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης, όπως γνωρίζουν και το αντίστοιχο ενδιαφέρον της Πορτογαλίας και της Ισπανίας»⁴⁴.

Η ταύτιση που γίνεται στη δήλωση του κυβερνητικού εκπροσώπου μεταξύ του ελληνικού και του αντίστοιχου ισπανικού και πορτογαλικού ενδιαφέροντος για τη ΔΕΕ, επιβεβαιώνει την εκτίμηση ότι υπάρχει πράγματι η βούληση της ελληνικής πλευράς, για την ένταξη στην Ένωση. Η γνωστοποίηση των ελληνικών προθέσεων, έστω και διά της «διπλωματικής οδού», στις κυβερνήσεις των κρατών - μελών της ΔΕΕ, επέχει ουσιαστικά θέση «επίσημης» αίτησης, δεδομένου ότι δεν προβλέπεται από την καταστατική συνθήκη της συγκεκριμένη διαδικασίας για την υποβολή υποψηφιότητας για την ένταξη σε αυτήν⁴⁵.

Οι πρώτες αντιδράσεις που εκδηλώθηκαν από την πλευρά της ΔΕΕ σε σχέση με την πιθανότητα ελληνικής εισδοχής στον οργανισμό, είναι ενδεικτικές για το πώς πρόκειται να αντιμετωπισθεί, σ' ένα πρώτο τουλάχιστον στάδιο, η ελληνική υποψηφιότητα. Συγκεκριμένα, η επιτροπή γενικών υποθέσεων της Συνέλευσης παρουσίασε μία έκθεση όπου, μεταξύ άλλων, εκφράζονται σε μία σειρά απόψεις σχετικές με την ελληνική επιθυμία προσχώρησης στη ΔΕΕ. Στην έκθεση υποστηρίζεται ότι η ελληνική υποψηφιότητα παρουσιάζει συγκεκριμένα προβλήματα που δε φαίνεται να μπορούν να λυθούν σύντομα. Αναφέρονται κατά σειρά: το πρόβλημα των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, το πρόβλημα των τεταμένων - με ιδιαίτερη αναφορά στην κρίση της 27ης και 28ης Μαρτίου 1987 - ελληνο-

---

43. *The Financial Times*, 6.4.1987.

44. *Η Καθημερινή*, 8.4.1987.

45. Το άρθρο 11 της τροποποιημένης Συνθήκης των Βρυξελλών ορίζει ότι: «Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θα μπορούν ν' αποφασίσουν, με κοινή συμφωνία, να προσκαλέσουν κάθε άλλο κράτος να προχωρήσει στην παρούσα Συνθήκη με τους όρους που ήθελαν συμφωνηθεί μεταξύ Αυτών και του προσκαλούμενου Κράτους. Κάθε Κράτος που θα προσκαλείται με αυτόν τον τρόπο θα μπορεί να γίνει μέλος της Συνθήκης με την κατάθεση μιας πράξης προσχώρησης στη Βελγική Κυβέρνηση [...]».

τουρκικών σχέσεων, και τέλος το γεγονός ότι η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή διαφέρει αισθητά από εκείνη των κρατών - μελών της ΔΕΕ. Δίδεται μάλιστα έμφαση στην ελληνική διαφοροποίηση στα θέματα τρομοκρατίας, η οποία εξασθένησε, σύμφωνα πάντα με την εν λόγω έκθεση, η συνοχή των Δώδεκα στα ζητήματα αυτά ⁴⁶.

Με βάση τα παραπάνω προβλήματα, η Επιτροπή της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Ένωσης υποστηρίζει ότι: α) η ΔΕΕ δε θα πρέπει να θεωρείται σαν πιθανή εναλλακτική ως προς το ΝΑΤΟ λύση, στην περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ για τις βάσεις δε φέρουν αποτέλεσμα σε σύντομο χρονικό διάστημα, β) η Ένωση, δεδομένου ότι δεσμεύεται από το άρθρο 5 της ιδρυτικής της συνθήκης, δε θα επιθυμούσε μια πιθανή εμπλοκή της σε σύγκρουση μεταξύ των δύο χωρών, ούτε θα διακινδύνευε να μεταφερθεί το πρόβλημα των ελληνο-τουρκικών διαφορών στους κόλπους της, με πιθανή συνέπεια την παρακώλυσή των, όχι χωρίς προβλήματα, δραστηριοτήτων της και, τέλος, γ) δεν θεωρείται επιθυμητό να αντιμετωπίσει η ΔΕΕ προβλήματα συνοχής σαν αυτά που δημιούργησε κατά καιρούς η Ελλάδα στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της ΕΠΣ ⁴⁷. Είναι προφανές ότι η ενδεχόμενη αποδοχή των παραπάνω θέσεων και από το Συμβούλιο Υπουργών της ΔΕΕ, δε θα άφηνε πολλά περιθώρια αισιοδοξίας για την τύχη της ελληνικής υποψηφιότητας. Προξενεί μάλιστα ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι οι υπό ρύθμιση εκκρεμότητες των ελληνο-αμερικανικών σχέσεων προβάλλονται σαν ένας από τους ανασταλτικούς παράγοντες για την προσχώρηση της Ελλάδος στη ΔΕΕ, ενώ αντίθετα η Συνέλευση έχει επανειλημμένως υποστηρίξει την υποψηφιότητα της Ισπανίας ⁴⁸, παρά το γεγονός ότι αυτή βρίσκεται σε μακροχρόνιες και ιδιαίτερα σκληρές διαπραγματεύσεις με τις ΗΠΑ για το θέμα των εκεί αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων.

Ο βασικότερος αρνητικός παράγοντας για την ελληνική υποψηφιότητα στη ΔΕΕ είναι αναμφισβήτητα οι τεταμένες ελληνο-τουρκικές σχέσεις που, σε περίπτωση μονομερούς ελληνικής ένταξης και σε συνδυασμό με την ύπαρξη του άρθρου 5, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε εμπλοκή της ΔΕΕ σε μια ενδονατοϊκή σύγκρουση ⁴⁹. Το ίδιο ισχύει, όπως είδαμε, και για

---

46. Assemblée de l'UEO, Doc. 1099, op. cit., 6-7.

47. Assemblée de l'UEO, Doc. 1099, op. cit., 6-7.

48. Assemblée de l'UEO, Doc. 1058, op. cit., 8.

49. Η εκ μέρους της Ελλάδας επίσημη εκδήλωση ενδιαφέροντος για την ΔΕΕ, στις αρχές Απριλίου 1987, ατυχώς συνδέθηκε, χρονικά τουλάχιστον, με το θέμα

την Τουρκική υποψηφιότητα. Η ΔΕΕ δεν φαίνεται έτοιμη να αποδεχθεί μονομερή ένταξη είτε της Ελλάδος είτε της Τουρκίας. Εξάλλου έχει επανειλημμένως τονισθεί, στα πλαίσια συζητήσεων στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση της ΔΕΕ, η ισότιμη συνεισφορά των δύο χωρών στην ευρωπαϊκή άμυνα στη νότια πτέρυγα του NATO και στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου ⁵⁰.

Σχετικά με την περαιτέρω πορεία της ελληνικής υποψηφιότητας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, για τη βελτίωση των προοπτικών της, η Ελλάδα θα έπρεπε: α) να επιτύχει την ενίσχυση της άποψης που θέλει τη ΔΕΕ να αποτελείται, ακόμα και μετά από ενδεχόμενη διεύρυνσή της, από κράτη - μέλη τόσο του NATO, όσο και της ΕΟΚ. Η θέση αυτή δίνει στην ελληνική υποψηφιότητα ένα πλεονέκτημα έναντι της τουρκικής και β) να καλλιεργήσει μια, όσο το δυνατόν, στενότερη επαφή τόσο με την Κοινοβουλευτική Συνέλευση της ΔΕΕ - όπου η ελληνική παρουσία είναι, όπως τουλάχιστον φαίνεται σε σχετικές εκθέσεις, αρκετά άτονη ⁵¹, - όσο και με τα ειδικευμένα όργανα της Ένωσης και ειδικότερα με τη Διαρκή Επιτροπή Εξοπλισμών. Η Επιτροπή αυτή συνεργάζεται στενά με την Ανεξάρτητη Ευρωπαϊκή Ομάδα Προγραμματισμού (GEIP) στην οποία συμμετέχει και η χώρα μας, και επιπλέον δέχεται συνεργασία με ευρωπαϊκά κράτη-μέλη του NATO που δεν ανήκουν στη ΔΕΕ ⁵². Με τους τρόπους αυτούς μπορεί ν' αποφευχθεί ο πλήρης αποκλεισμός της Ελλάδας από σημαντικές για τα ελληνικά συμφέροντα διαβουλεύσεις, συμβάλλοντας συγχρόνως στην ωρίμανση των συνθηκών για την πιθανή ένταξή της στη ΔΕΕ.

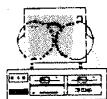

των ελληνο-τουρκικών διαφορών. καθώς, λίγες μόνο μέρες πριν, στα τέλη Μαρτίου, οι σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας πέρασαν μια ιδιαίτερα σοβαρή κρίση. Το γεγονός της χρονικής αυτής σύμπτωσης δεν θα πρέπει να λειτουργήσει υπέρ της ελληνικής υποψηφιότητας.

50. Assemblée de l'UEO. *La sécurité Européenne et la Méditerranée*. Doc. 876, 4.5.1981; Doc. 1060, 29.4.1986.

51. Assemblée de l'UEO. Doc. 1099, op. cit.

52. Σύμφωνα με το άρθρο 10 της απόφασης του Συμβουλίου, με την οποία ιδρύθηκε η Διαρκής Επιτροπή Εξοπλισμών, οι πιθανές συμφωνίες μεταξύ των κρατών - μελών της Ένωσης σε θέματα παραγωγής στρατιωτικού υλικού είναι «ανοικτές στη συμμετοχή και άλλων κρατών - μελών του Οργανισμού του Βορειοατλαντικού Συμφώνου».

ΟΛΑ ΤΑ ΔΙΚΟΓΡΑΦΑ ΣΕ ΜΙΑ ΔΙΣΚΕΤΑ...

Όλα τα δικόγραφα που χρησιμοποιούνται σ' ένα δικηγορικό γραφείο είναι πλέον καταχωρημένα σε μια δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Η μόνη εργασία που έχει να κάνει ο δικηγόρος που έχει στο γραφείο του υπολογιστή, είναι να συμπληρώσει τα ονόματα και όποια άλλα στοιχεία θέλει και να εκτυπώσει αμέσως, έτοιμο με τα στοιχεία του, το δικόγραφο.

Ακόμα όμως και για τα δικηγορικά γραφεία που δεν έχουν ηλεκτρονικό υπολογιστή υπάρχει άμεση και πρακτική λύση: αγοράζοντας από την ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ - ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ έναν άριστο υπολογιστή, σε πολύ λογική τιμή, ύστερα από ΔΩΡΕΑΝ εκπαίδευση μίας εβδομάδας, είστε έτοιμοι να τον χρησιμοποιήσετε στο δικηγορικό σας γραφείο. Εύκολα και υπεύθυνα με την εγγύηση της ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ-ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ.

Η δισκέτα των δικογράφων συντάχθηκε με την επιστημονική ευθύνη και

επιμέλεια του καθηγητή του Εμπορικού Δικαίου Λευτέρη Σκαλίδη και περιέχει ανάμεσα στα άλλα τα εξής κεφάλαια:

- ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ
- ΔΙΚΟΓΡΑΦΑ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
- ΔΙΚΟΓΡΑΦΑ ΚΩΔΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
- ΕΚΟΥΣΙΑ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΠΟΛΥΜΕΛΟΥΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ
- ΕΚΟΥΣΙΑ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΜΟΝΟΜΕΛΟΥΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ
- ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
- ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΜΙΣΘΩΤΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ
- ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΙΣΤΩΤΙΚΩΝ ΤΙΤΛΩΝ
- ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
- ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
- ΤΑΚΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ
- ΕΝΔΙΚΑ ΜΕΣΑ ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ

Πληροφορίες:

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ-ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ, κος Σταύρος Θεοφίλου,

Αλ. Σταύρου 15, Θεσσαλονίκη 54644, τηλ. 031.938427, 031.927685, tlx 410749, fax 935922

*Προβλήματα και προοπτικές για μια
σύμβαση απαγόρευσης των χημικών
όπλων*.*

*Εισαγωγή - το πρόβλημα - η έκταση της απαγόρευσης - τα χημικά,
όπλα μαζικής καταστροφής, ορισμός και κριτήρια - τα δυαδικά χημι-
κά όπλα - η απαγόρευση χρήσης - η απαγόρευση στρατιωτικών προε-
τοιμασιών - μεταφορά και μεταβίβαση των χημικών όπλων - η κατα-
στροφή των χημικών όπλων - η επαλήθευση - επίλογος.*

Η δυναμική φύση της διαδικασίας του ελέγχου των εξοπλισμών θέτει ένα βασικό πρόβλημα, που αντιμετωπίζουν όσοι ασχολούνται με το έργο αυτό: σχεδόν όλα τα κείμενα που γράφονται γύρω από το θέμα αυτό, με την εξαίρεση των καθαρά ιστορικών μελετών της εξέλιξής του, είναι παρωχημένα σχεδόν από την ώρα της δημοσίευσής τους. Η προσπάθεια παρουσίασης των προβλημάτων και των προοπτικών για μια σύμβαση απαγόρευσης των χημικών όπλων δεν αποτελεί εξαίρεση. Ο έλεγχος των εξοπλισμών έγινε στις μέρες μας ένα σπουδαίο βαρόμετρο των σχέσεων μεταξύ των υπερδυνάμεων, άρα των διεθνών σχέσεων, αφού η ασφάλεια πέρασε το φράγμα της

---

* Γραπτή απόδοση προφορικής εισηγήσεως που έγινε στο διήμερο συμπόσιο που διοργάνωσε η διεπιστημονική επιτροπή για την απαγόρευση των χημικών και βιολογικών όπλων στην Αθήνα στις 23-24 Μαΐου 1987.

εθνικής και περιφερειακής για να γίνει οικουμενική απαίτηση. Ο έλεγχος των εξοπλισμών όμως δεν αντικατοπτρίζει απλά το υπάρχον πολιτικό-στρατιωτικό κλίμα, συμβάλει στη δημιουργία του και προσδιορίζει την αναθεώρηση του. Οι προβλέψεις της τεχνολογικής εξέλιξης πρέπει να συνδιασθούν με τις προβλέψεις για την πολιτική εξέλιξη, της οποίας ο ρυθμός είναι πολύ γρηγορότερος. Στο θέμα των χημικών όπλων, η τεχνολογική εξέλιξη θέτει τα βασικότερα ίσως προβλήματα για επίλυση, η πολιτική όμως βούληση είναι αυτή που, σε τελευταία ανάλυση, θα κλιθεί να δώσει τη λύση. Οι διαπραγματεύσεις για οποιαδήποτε μέτρα αποπλισμού και ελέγχου των εξοπλισμών δεν διεξάγονται σε πολιτικό κενό, ακολουθούν τις διακυμάνσεις των διεθνών σχέσεων, επηρεάζονται από τα πολιτικά ή στρατιωτικά γεγονότα και διαμορφώνονται κάθε στιγμή ανάλογα με το κλίμα έντασης ή ύφεσης, κυρίως μεταξύ των υπερδυνάμεων. Μιά συμφωνία για την απαγόρευση των χημικών όπλων δεν μπορεί παρά να είναι και αυτή, όπως όλες οι συμφωνίες στον τομέα του αποπλισμού, μια συμβιβαστική λύση. Και δεν είναι δυνατό να υπάρξει συμβιβασμός, αν δεν υπάρχει η πολιτική βούληση για την επίτευξη του.

Το πρόβλημα των χημικών όπλων, αφού βρέθηκε για 25 περίπου χρόνια στη σκιά του πυρηνικού κινδύνου, αποκτά κάθε μέρα μεγαλύτερη επικαιρότητα, όχι μόνο λόγω της επιβεβαίωσης της παρουσίας του στον πόλεμο Ιράν - Ιράκ. Οι χημικοί παράγοντες είναι δυνατόν να παραχθούν εύκολα και φθηνά, δίνοντας σημαντικές στρατιωτικές δυνατότητες και αποτελεσματικότητα ακόμη και στις φτωχότερες χώρες. Η δυνατότητα επιλογής τους, τόσο για επιθετικούς σκοπούς, αφού προσδίδει στον επιτιθέμενο σοβαρά πλεονεκτήματα με τη δυνατότητα επιλογής του χώρου και του χρόνου της επίθεσης, δημιουργώντας τεράστια προβλήματα στον αμυνόμενο, μόνο από την ανάγκη διατήρησης αμυντικής ικανότητας¹, όσο και για αμυντικούς, αφού η αιφνίδια χρήση τους απο πλευράς του αμυνόμενου κατά εχθρού μη προετοιμασμένου για τέτοιας μορφής πόλεμο ή στερουμένου δυνατοτήτων κλιμάκωσης, μπορεί να οδηγήσει σε τελείως διαφορετικά αποτελέσματα την έκβαση ενός πολέμου², κάνουν την εξέταση του προβλήματος περισσότερο από επιβεβλημένη, την κάνουν ζωτική.

Στην έκθεση για τον έλεγχο των εξοπλισμών, τον

---

1. Βλ. *Maurice Lavaudaire* La menace chimique: donnés militaires et aspects diplomatiques - er partie, Def Nat 41/12 Δεκεμβρίου 1985, σ. 127-136

2. Βλ. *Rodney W. Jones - Steven A. Hildreth* Modern weapons and Third World Powers, Westview Press, Significant issues series, T. VI, No 4, 1984 σ. 73.

αφοπλισμό και τη σημασία τους για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα³ ο εισηγητής αναφέρει ότι η μεγαλύτερη ίσως πρόοδος που σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια από την Επιτροπή Αφοπλισμού αφορά στα χημικά όπλα και, σαν λόγους αισιοδοξίας, σημειώνει τον υψηλό βαθμό διεθνούς κοινής συναίνεσης για την κατάργηση των όπλων αυτών, καθώς και την πιθανότητα απομακρυνσής τους από τη στρατιωτική εξίσωση, σε βαθμό που δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί και σε άλλες μορφές όπλων. Με τη σειρά του αG. K. Vachon, σε άρθρο του στο *Survival*⁴, καταλήγει ότι δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι μια σύμβαση για τα χημικά όπλα, επί οικουμενικής βάσεως, είναι πιθανή στο προβλεπόμενο μέλλον.

Ανάμεσα στις αντικρουόμενες αυτές απόψεις βρίσκεται το πραγματικό γεγονός ότι αν και οι περισσότερες κυβερνήσεις εξέφρασαν την επιθυμία τους για μια απαλλαγή από τα χημικά όπλα⁵, η δημόσια αυτή εκδήλωση ενδιαφέροντος δεν μεταφράστηκε σε αποτελεσματική διπλωματική πίεση για μια συνθήκη, ενώ η δύσκολη ατμόσφαιρα των διαπραγματεύσεων στην επιτροπή αφοπλισμού μεταφέρθηκε και στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, όπου τα τελευταία χρόνια οι αποφάσεις (resolutions) που αφορούν στα χημικά όπλα είναι περισσότερες της μιας, με σημαντικό αριθμό αρνητικών ψήφων και αποχών⁶.

Από την πλευρά των διμερών διαπραγματεύσεων είναι γεγονός ότι οι συζητήσεις μεταξύ ΗΠΑ - ΕΣΣΔ, που είχαν αρχίσει στα μέσα της δεκαετίας του 70 διακόπηκαν το 1980, ενώ τον Νοέμβριο του 1985 στη συνάντηση της Γενεύης οι Reagan και Gorbachev συμφώνησαν να επαναλάβουν και να εντείνουν τις διμερείς διεργασίες, εφ' όλης της ύλης για μια περιεκτική οικουμενική απαγόρευση των χημικών όπλων. Έκτοτε έχουμε

---

3. Έκθεση εξ ονόματος της πολιτικής επιτροπής για τον έλεγχο των εξοπλισμών, τον αφοπλισμό και τη σημασία τους για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Μέρος Β, PE DOC A 2-107/86/B, 6.10.1986, σ. 26-27.

4. Βλ. G. K. Vachon *Chemical weapons and the Third World, Survival*, IISS, March - April 1984, σ. 85. Μετά τη λήξη της θερινής συνόδου της CD στη Γενεύη, ο Σουηδός Πρεσβευτής *Rolf Ekéus* δήλωσε ότι «μια συνθήκη δεν αποτελεί πλέον μακρινό στόχο αλλά πραγματική δυνατότητα» Με τη σειρά του ο Αμερικανός αντιπρόσωπος *Μαξ Φρίντερσντορφ* ανέφερε ότι «υπάρχει ακόμη μακρύς δρόμος να διανύσουμε, πριν καταστεί δυνατή η σύναψη συμφωνίας» Γενεύη 28, Ασσ. Πρες-Εφημερίδες.

5. Βλ. official Records of the G.A. thirty-ninth session Plenary Meeting, 4-31 και 97 meetings - official Records of the G. A. fortieth session, Plenary meetings, 4-33 and 113 meetings.

6. Βλ. π. χ. Department for Disarmament Affairs: *The United Nations General Assembly and disarmament*, 1984, U. N, NY 1985, 1985, UN. NY 1986.

πέντε κύκλους διμερών διαπραγματεύσεων⁷ ενώ ένας εκτός προγραμματίστηκε για το καλοκαίρι του 87. Μολονότι οι διμερείς αυτές διαπραγματεύσεις άμβλυαν μερικές διαφορές, εν τούτοις ένας μεγάλος αριθμός θεμάτων περιμένει για επίλυση⁸ και σημαντικές διαφορές συνεχίζουν να υπάρχουν για αρκετά θέματα - κλειδιά⁹. Έγγραφο της επιτροπής αφοπλισμού που περιγράφει το καθεστώς συμφωνιών και διαφωνιών μεταξύ των υπερδυνάμεων, αναφέρει περισσότερα από εκατό θέματα όπου πρέπει να επιτευχθεί συμφωνία¹⁰. Φυσικά οι διαπιστώσεις αυτές των διαφορών θέτουν τα ακραία όρια εντός των οποίων είναι δυνατό να γίνει η διαπραγμάτευση μιας χρήσιμης, ικανοποιητι-

---

7. 28 Ιανουαρίου - 3 Φεβρουαρίου 1986 (Γενεύη) 15-25 Απριλίου 1986 (Γενεύη) - 1-18 Ιουλίου 1986 (Γενεύη) - 28 Φεβρουαρίου - 18 Νοεμβρίου 1986 (Νέα Υόρκη) - 16 Φεβρουαρίου - 5 Μαρτίου 1987 (Γενεύη). Βλ. State Department special report, US arms control initiatives: an up date, wireless file EU 2050616, 16.8.87.

8. αναφορά σε «magnitude of problems». βλ. *Hannsen: Soviets invited to visit US Chemical weapons destruction site*, 23-4-87, story: EU 4080423, σ. 22. Κατά τον *J. Perry Robinson: Disarmament and other options for western policymaking on chemical warfare*, Int. Affairs (London) τ. 63, No 1 χειμώνας 1986-1987, σ. 66 «so far agreement has been reached on the less controversial parts of the treaty...». Μια σημαντική εξέλιξη έρχεται να καλύψει την επίμονα προβαλλόμενη αίτηση των Δυτικών χωρών προς τη Μόσχα ν' αποδεχθεί την κατοχή χημικών όπλων. Στον λόγο του στην Πράγα στις 10 Απριλίου 87 ο *M. Gorbachev* λέει: «Η Σοβιετική ένωση έχει τερματίσει την παραγωγή χημικών όπλων. Δεν διατηρεί χημικούς εξοπλισμούς πέραν των συνόρων της...». (Βλ. ADIU Report, τ. 9, No 3 Μάιος Ιούνιος 1987, σ. 17.

9. Βλ. story: EU 2050616, ενθ. ανωτ. Οι διαπραγματεύσεις βρίσκονται σε στασιμότητα ενώ η Γαλλική πρόταση για διατήρηση από όλες τις χώρες ποσότητας δηλητηριωδών αερίων σαν αποθέμα ασφαλείας έχει δημιουργήσει νέο πρόβλημα. Θέμα επίσης αποτελεί η εξασφάλιση ελέγχου της παραγωγής χημικών όπλων από ξένες θυγατρικές εταιρείες των πολυεθνικών. Η θέση της Γαλλίας διαμορφώνεται στις 19 Φεβρουαρίου 87 όταν ο υπουργός εξωτερικών *Raimond* ανακοινώνει στην CD την πρόθεση της χώρας του να αρχίσει παραγωγή χημικών όπλων για τη δημιουργία ενός μικρού σύγχρονου αποθέματος προκειμένου ν' αντιμετωπίσει τα Σοβιετικά όπλα ή τα όπλα αναπτυσσομένων χωρών που μπορεί σύντομα ν' αναπτυχθούν (βλ. ADIU Report, τ. 9, No 2, Μάρτιος Απρίλιος 1987, σ. 19 και *France will produce chemical weapons*, International Herald Tribune 20 Φεβρουαρίου 1987). Η θέση αυτή τη Γαλλίας δεν είναι ίσως το πιο σοβαρό εμπόδιο. αν και φαίνεται τελείως ανακόλουθο με την πορεία των εξελίξεων. Το βασικό πρόβλημα είναι η εμμονή της Γαλλίας να διατηρήσει κατά τη διάρκεια της συνθήκης ένα «απόθεμα ασφαλείας» χημικών όπλων του οποίου ο χώρος αποθήκευσης δεν θ' ανακοινωθεί. Η Γαλλία μ' άλλα λόγια αρνείται ν' αρχίσει την καταστροφή των αποθεμάτων της σε χημικά όπλα μέχρις ότου οι υπερδυνάμεις μειώσουν σημαντικά τα δικά τους αποθέματα. Η ΕΣΣΔ καταγγέλει προσπάθειες για να καταστούν άκυροι οι μέχρι τώρα συμβιβασμοί. Γενεύη 2 Ιουλίου 1987 (Ασπ. Πρες).

10. Βλ. *Frank Blackaby: Introduction*, SIPRI YB 1984, σ. 12

κής και αποδεκτής συμβατικής λύσης.

Στη μακροχρόνια προσπάθεια για την απαγόρευση των χημικών όπλων δύο φαίνεται να είναι τα βασικά προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν για να έχουμε τη δυνατότητα ύπαρξης ενός νομικά δεσμευτικού κειμένου¹¹. Το πρώτο, ίσως το πιο σημαντικό, είναι το γεγονός ότι τα χημικά όπλα χρησιμοποιήθηκαν ήδη σαν όπλα πολέμου και τα επιχειρησιακά τους αποτελέσματα έχουν εκτιμηθεί. Οι δυνάμεις, και ιδίως οι ηγέτιδες στρατιωτικά, βλέπουν ακόμη τα χημικά όπλα σαν χρήσιμα στρατιωτικά εργαλεία, ικανά για την επίτευξη μερικών στρατιωτικών σκοπών, χωρίς τα μαζικά επίπεδα καταστροφής των πυρηνικών¹². Το δεύτερο είναι η επαλήθευση, το μεγάλο εμπόδιο όλων σχεδόν των προσπαθειών για τον έλεγχο των εξοπλισμών και τον αφοπλισμό, που στη συγκεκριμένη περίπτωση των χημικών όπλων αποκτά, λόγω της φύσης τους, αποφασιστική σημασία. Αν και το σύνολο σχεδόν των διπλωματικών διεργασιών στρέφεται γύρω από την επαλήθευση, φαίνεται ότι καμιά πρόοδος δεν είναι πιθανή χωρίς την επίλυση του πρώτου προβλήματος. Η πολιτική απόφαση της προώθησης του ελέγχου των εξοπλισμών, στον τομέα των χημικών, θα ανοίξει τον δρόμο για μια συμφωνία, όπου η επαλήθευση θα είναι ένα δύσκολο αλλά όχι αξεπέραστο εμπόδιο, ιδίως αν πρυτανεύσει η λογική σκέψη ότι μια σύμβαση με κάτι λιγότερο από απόλυτη επαλήθευση είναι καλύτερη από την ανυπαρξία συμβάσεως¹³.

Το άρθρο ΙΧ της σύμβασης για τα βιολογικά όπλα και τις τοξινές¹⁴, αναφέρεται στην ανάγκη και την ελπίδα της άμεσης

---

11. *Michael Sheehan* The arms race, *Martin Robertson*, Oxford 1983, σ. 182.

12. Βλ. *Chemical Disarmament: Some problems of Verification*, a SIPRI monograph, 1973, σ. 9. Η χρήση τους εν τούτοις στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο κυρίως απέδειξε ότι από στρατιωτικής σκοπιάς υπάρχουν βασικές διαφορές από τη δράση των συμβατικών όπλων στο γεγονός ότι η έκταση που μπορεί να προσβάλουν τα δεύτερα είναι σαφώς πιο προσδιορισμένη, ενώ ούτε η αποτελεσματικότητα, ούτε η έκταση των αποτελεσμάτων των χημικών όπλων είναι δυνατό να προσδιορισθούν εκ των προτέρων με βεβαιότητα.

13. *Jozef Goldblat*: Chemical weapons verification, *Bulletin of Atom sci* 41/5 May 1985, σ. 19. «The outstanding problems» σχολιάζει ο *J. P. Perry Robinson*: Disarmament and other options ... op. cit, σ. 73, «are basically political, for they have to do with the adequacy of proposals for verification regimes, and adequacy can be no more than a matter of opinion - resolvable therefore, on the basis of which opinion commands the greater political power».

14. *Convention on the Prohibition of Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction*, σε ισχύ από 26 Μαρτίου 1975, *Status of Multilateral arms Regulation and Disarmament Agreements*, 2 έκδ. 1982: σ. 120 επ.

αντιμετώπισης του προβλήματος των χημικών όπλων και καλεί τα κράτη μέλη της να συνεχίσουν καλόπιστα τις διαπραγματεύσεις για μία σύντομη επίτευξη συμφωνίας και γι' αυτά. Δεν υπάρχει αμφιβολία στα 15 χρόνια που μεσολάβησαν από την υιοθέτηση της αρκετά προβλήματα λύθηκαν. Είναι όμως λυπηρό ότι τα προβλήματα που παραμένουν ακόμα αφορούν, όπως και τότε, στις βασικές διαφοροποιήσεις στο σκοπό της απαγόρευσης, στα μέσα επαλήθευσης, στις διαδικασίες καταστροφής και, ίσως ακόμη στα προβλήματα που κληροδότησε το Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1825⁵ όσον αφορά στα δακρυγόνα και βλαστησιοκτόνα.

Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων μεγάλο μέρος της προσπάθειας αφιερώθηκε στο ζήτημα της έκτασης μιας απαγόρευσης των χημικών όπλων, δηλ. αν η μελλοντική συνθήκη θα πρόβλεπε για μια μερική ή συνολική απαγόρευση. Οι απόψεις που διατυπώθηκαν καλύπτουν και τις δύο θέσεις. Υποστηρίχθηκε ότι η συνθήκη θα πρέπει να περιλαμβάνει όλα τα χημικά μέσα πολέμου, από το στάδιο της ανάπτυξης μέχρι τη χρήση τους, ενώ η απαγόρευση θα κάλυπτε και τις πρώτες ύλες (Key precursors) για τη δημιουργία των χημικών όπλων. Υποστηρίχθηκε, ακόμη, η απόψη της βαθμιαίας αντιμετώπισης, που θ' αφορούσε αρχικά στον περιορισμό των χημικών εκείνων παραγόντων που μπορούν ν' αναγνωρισθούν με ειδικά συμφωνημένα κριτήρια. Το πρόβλημα αφορούσε ακόμη και στις δραστηριότητες που θα έπρεπε ν' απαγορευθούν, αν δηλ. η απαγόρευση θα κάλυπτε την παραγωγή, ανάπτυξη και αποθεματοποίηση των χημικών όπλων ή μόνο μια ή κάποια άλλη δραστηριότητα⁶. Τα τελευταία όμως χρόνια επιτεύχθηκε ομοφωνία για το συνολικό σκοπό της απαγόρευσης, που θα περιλαμβάνει τόσο τους υφιστάμενους όσο και τους πιθανούς τύπους των χημικών όπλων, καθώς και την καταστροφή των αποθεμάτων⁷. Ο ορισμός των χημικών όπλων είναι συνεπώς

---

15. Protocol for the prohibition of the use in war of asphyxiating, poisonous or other gases and of Bacteriological methods of warfare, υπογραφή στη Γενεύη στις 17 Ιουνίου 1925, σε ισχύ από την ημερομηνία κατάθεσης των εγγραφών επικύρωσης για κάθε κράτος χωριστά, Status of multilateral ... ενθ. ανωτ. σ. 3 επ. - Βλ. SIPRI YB 1985. σ. 462.

16. Τα θέματα αυτά απασχόλησαν την επιτροπή αφοπλισμού από τις αρχές τις δεκαετίας του 70. Βλ. The United Nations and disarmament 1970-1975 κεφ. IX, σ. 141. επ.

17. Βλ. παρ. 75 του final document of the tenth special session of the G. A. - *J. Goldblat: Arms control agreements, a handbook*, SIPRI, Taylor & Francis Ltd, London 1983, σ. 50-51 - UN. Disarmament Yearbook, T. 8, 1983, σ. 273.

απαραίτητο στοιχείο του προσδιορισμού της απαγόρευσης σε μια συνθήκη αφοπλισμού. Σημαντική ακόμη είναι η διαπίστωση ότι πρέπει να υπάρξει συμφωνία για μια ομοιόμορφη εφαρμογή των διεθνών υποχρεώσεων, που πρέπει να μεταφερθούν στην εσωτερική νομοθεσία για την εφαρμογή τους στην επικράτεια κάθε κράτους - μέλους¹⁸.

Με μια άλλη μορφή το θέμα της συνολικής ή μερικής απαγόρευσης ξανατοποθετήθηκε το 1984, όταν το Σύμφωνο της Βαρσοβίας πρότεινε στο NATO τη δημιουργία ζώνης απαλλαγμένης από χημικά όπλα στην Ευρώπη¹⁹. Το σκεπτικό ήταν ότι τα μερικά μέτρα, περιφερειακού χαρακτήρα, για τον περιορισμό, μείωση και εξαφάνιση των χημικών όπλων, ενδιαφέρουν λιγότερα κράτη από ότι τα μέτρα οικουμενικής κλίμακας και, συνεπώς, είναι ευκολότερο να υπάρξει συμφωνία επί αυτών και ενεργοποίηση τους. Μια ευρωπαϊκή ζώνη ελεύθερη από χημικά όπλα θα μπορούσε σημαντικά να μειώσει τον κίνδυνο καταστροφών τύπου Bhopal καθώς και τον κίνδυνο χημικού πολέμου στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, ενώ θα μπορούσε να παίξει και το ρόλο σχεδίου - πιλότου για άλλες παρόμοιες ζώνες²⁰. Η μορφή που θα μπορούσε να πάρει μια τέτοια πρωτοβουλία θα ήταν ή δεσμευτικό νομικό κείμενο, π. χ. συμφωνία, σύμβαση ή πολυμερής διακήρυξη ή η μορφή μονομερών διακηρύξεων. Ο αντίλογος κινήθηκε πάνω στο θέμα ότι η εργασία για μια απαγόρευση των χημικών όπλων στην Ευρώπη δεν πρέπει να προβάλλεται πάνω και πέρα από τις παγκόσμιες διαπραγματεύσεις για συνολική λύση του προβλήματος, καθώς κανένα από τα προβλήματα δεν θα ήταν ευκολότερο να λυθεί σε περιφερειακή βάση²¹. Επιπλέον πρέπει να υπάρξουν όλες οι θετικές και αρνητικές εγγυήσεις από τις χώρες με πολεμική ικανότητα στο χημικό πόλεμο και από τις εν δυνάμει τέτοιες, κατά το πρότυπο των απυράυλων ζωνών²², για τον σεβασμό της ζώνης και την προστασία της Ευρώπης από

---

18. Chemical disarmament: some problems of verification, SIPRI, ενθ. ανωτ. σ. 10.

19. Βλ. Warsaw Pact proposal to NATO: Chemical Weapons Free Zone in Europe, January 10, 1984, CD/437.

20. Άποψη της GDR, βλ. The United Nations G. A. and Disarmament, 1985, U. N. NY, 1986, σ. 215.

21. Βλ. United Nations G. A. and Disarmament, 1985, ενθ. ανωτ. σ. 219-220.

22. Treaty for the Prohibition of Nuclear weapons in Latin America (treaty of Tlatelolco) υπογραφή 14 Φεβρουαρίου 1967 σε ισχύ από την επικύρωση για κάθε κράτος χωριστά, Status... ενθ. ανωτ. σ.46. επ. - South Pacific Forum: The South Pacific Nuclear Free Zone treaty, υιοθετηθείσα στη Rarotonga, Cook islands, στις 6 Αυγούστου 1985, ILM, T. XXIV, No 5, Σεπ. 1985, σ. 1440 επ.

επίθεση με τα χημικά όπλα, θέμα που αποκτά σοβαρότερες διαστάσεις λόγω του μεγάλου αριθμού χωρών που θα πρέπει να συμβληθούν²³.

Στο ίδιο επίπεδο κινείται και η πρόταση για χρησιμοποίηση νέων προσθέτων δυνατοτήτων στην αντιμετώπιση των χημικών όπλων με την επεξεργασία διεθνούς συμφωνίας μη διασποράς των χημικών όπλων, στα πρότυπα της Non Proliferation Treaty. Πρόκειται για πρόταση που υποβλήθηκε στην Σόφια, στη σύνοδο των κρατών του συμφώνου της Βαρσοβίας και υποστηρίχθηκε, *inter alia*, από τη Σοβιετική Ένωση και την Τσεχοσλαβακία στον ΟΗΕ.²⁴ Σχολιάζοντας την πρόταση ο J. Perry Robinson καταλήγει ότι η μόνη πιθανή συμφωνία για την πρόληψη της διασποράς των χημικών όπλων είναι αυτή που εγκαθιδρύει ένα παγκόσμιο καθεστώς μη εξοπλισμών στα χημικά όπλα²⁵.

Το 1948 η επιτροπή συμβατικών εξοπλισμών, που δημιούργησε το Συμβούλιο Ασφαλείας υιοθέτησε απόφαση που συμπεριλάμβανε τα χημικά στα όπλα μαζικής καταστροφής. Η απόφαση της 12 Απριλίου 1948, προσδιορίζοντας τη δικαιοδοσία της επιτροπής, διεκήρυττε ότι στα όπλα μαζικής καταστροφής θα περιλαμβάνονταν ατομικά εκρηκτικά όπλα, όπλα ραδιενεργών υλικών, θανατηφόρα χημικά και βιολογικά όπλα και οποιαδήποτε άλλα θα αναπτυσσόταν στο μέλλον με χαρακτηριστικά συγκρινόμενα στα καταστροφικά αποτελέσματά τους με εκείνα της ατομικής βόμβας ή των άλλων όπλων που αναφέρθηκαν. Εξαιρώντας από τη δικαιοδοσία της τα όπλα που προσδιόρισε η επιτροπή, προσδιόριζε την ίδια στιγμή και τα όρια μεταξύ των συμβατικών όπλων και των όπλων μαζικής καταστροφής²⁶.

Ένας αρχικός ορισμός, από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, προσδιορίζει τα χημικά όπλα σαν ουσίες σε αέρια, υγρή ή στερεά μορφή, που είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν σε πολεμική σύρραξη λόγω των ε υ θ έ ω ν τοξικών αποτελεσμάτων

---

23. Για τα επιχειρήματα υπέρ και κατά μιας ευρωπαϊκής ζώνης απαλλαγμένης από χημικά όπλα βλ. *Arthur H. Westing: Ban chemical weapons in Europe, Bulletin of the Atom Sci 41/5 May 1985, σ. 17-19, Jozef Goldblat: Nuclear and chemical weapon Free Zones: Prospects for Europe, ADIU Report 7/6 Nov./Dec. 1985, σ. 1-5.*

24. Βλ. *The United Nations General Assembly and Disarmament, 1985, U. N. NY, 1986, σ. 214-215).*

25. Βλ. *J. P. Perry Robinson: Disarmament and other options ... op. cit. σ. 71.*

26. Βλ. για λεπτομέρειες *The United Nations and disarmament, 1945-1970. UN Publications, Sales No 70. IX. I. κεφ. 2.*

τους σε ανθρώπους ζώα και φυτά.²⁷ Είναι ένας ορισμός που καλύπτει τη formula που δίδεται στο Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1925, κάνοντας κατανοητό ότι χημικές ουσίες για συμβατικά όπλα, όπως τα εκρηκτικά ή εμπρηστικά, που έχουν τα αρχικά ευθέα αποτελέσματα μέσω της φυσικής δύναμης της φωτιάς, της στέρησης του αέρα για αναπνοή ή της μείωσης της ορατότητας, δεν περιλαμβάνονται στους χημικούς παράγοντες πολέμου. Είναι ένας οπωσδήποτε ανεπαρκής ορισμός, όταν έρχεται να προσδιορίσει αν ένα συγκεκριμένο χημικό προϊόν θα καταγραφεί σαν χημικό όπλο και συνεπώς θα απαγορευθεί. Το Πρωτόκολλο της Γενεύης έδωσε βάση σε συγκρουόμενες ερμηνείες και θεωρείται τουλάχιστον επικίνδυνο να υπάγουμε τη μελλοντική σύμβαση στα προβλήματα του παρελθόντος.

Η ανικανότητα επίτευξης ομοφωνίας για ένα ορισμό ευρύ αρκετά ώστε να περιλάβει όλα τα υπερτοξικά θανατηφόρα, άλλα θανατηφόρα ή άλλα βλαβερά χημικά και τις αρχικές ουσίες για την κατασκευή τους, που δεν δικαιολογούνται για επιτρεπόμενους σκοπούς και δεν θα περιλαμβάνει τα χημικά που δικαιολογούνται για ειρηνικούς (μη εχθρικούς - μη στρατιωτικούς) σκοπούς, όπως τα χρησιμοποιούμενα στη γεωργία, τη μη στρατιωτική βιομηχανική παραγωγή, την ειρηνική επιστημονική και ιατρική έρευνα, την επιβολή του εσωτερικού νόμου, καθώς και την παραγωγή χημικών για στρατιωτικούς σκοπούς μη σχετιζόμενους με τον χημικό πόλεμο ή ευθέως σχετιζόμενων με την προστασία κατά των χημικών όπλων²⁸ άνοιξε το χορό των κριτηρίων για τον χαρακτηρισμό του χημικού όπλου, που ακόμη συζητούνται στα διεθνή fora για τον αφοπλισμό.

Κατά καιρούς συζητήθηκαν το κριτήριο της τοξικότητας, που απαιτεί διεθνώς αποδεκτές εργαστηρικές μεθόδους αφού οι διαδικασίες που χρησιμοποιούνται επί του παρόντος δεν είναι ομοιόμορφες, το κριτήριο της δομής, που χρησιμεύει για την περιγραφή γνωστών ομάδων υπερτοξικών στοιχείων, αλλά δεν μπορεί να καλύψει τα στοιχεία εκείνα που θ' ανακαλυφθούν ίσως στο μέλλον, ή το κριτήριο του ονομαστικού προσδιορισμού, χρήσιμο αρκετά αν η ύπαρξη στρατιωτικών μυστικών δεν καθιστούσε αδύνατη την κάλυψη όλων των παραγόντων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, ενώ είναι ακόμη λιγότερο πιθανό ότι θα μπορούσε να καλύψει τα υπό ανάπτυξη στοιχεία.

---

27. Βλ. Chemical and Bacteriological (Biological) weapons and the effects of their possible use, A/7575/Rev. 1, S/9292/Rev. 1§13 στο A/A C. 187/72, 23 Αυγ. 1977, σ. 22.

28. Βλ. Jozef Goldblat: Arms control agreements, ... ενθ. ανωτ. σ. 50 υποσημείωση 7.

Ένας τέτοιος κατάλογος χημικών παραγόντων, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν όπλα, θα έπρεπε να ενημερώνεται συνεχώς²⁹. Προτάθηκε ακόμη, κατά το πρότυπο της σύμβασης για τα βιολογικά όπλα, το κριτήριο του σκοπού ή της πρόθεσης της παραγωγής, το κριτήριο της ποσότητας, το κριτήριο της μοναδικής ή πολλαπλής χρήσης της χημικής ουσίας, κ. α³⁰.

Ίσως όλα τα επιχειρήματα που γυρίζουν γύρω από τον χαρακτηρισμό των χημικών ουσιών χάνουν το σπουδαίο σημείο του αν οι ουσίες αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή όπλων. Η «οπλική προδιάθεση» (weapon's purpose) η δυνατότητα δηλ. του συγκεκριμένου χημικού παράγοντα να λειτουργήσει σαν όπλο πολέμου πρέπει να λαμβάνεται πάντοτε υπόψη³¹. Η χρήση στον πόλεμο και η πιθανή στρατιωτική αποτελεσματικότητα των χημικών παραγόντων πρέπει ακόμη να εξετάζεται σε συνάρτηση με το οπλικό σύστημα του οποίου αποτελούν μέρος. Και φυσικά υπάρχουν πολυσύνθετα τεχνολογικά προβλήματα που πρέπει να υπερπηδηθούν για την μετατροπή ενός χημικού παράγοντα σε οπλικό σύστημα. Ένα «όπλο» είναι πολύ μικρής στρατιωτικής σημασίας αν δεν είναι αξιόπιστο και δεν μπορεί να πλήξει το στόχο του με ακρίβεια³².

Οι διαπραγματεύσεις για μια σύμβαση απαγόρευσης των χημικών όπλων επηρεάζεται φυσικά από τα προβλήματα που προκαλεί η τεχνολογική πρόοδος και η οπλική ανάπτυξη, ενώ αυτοί που ασχολούνται με τα στρατιωτικά θέματα από πολύ καιρό ανησυχούν για την πιθανότητα και τη δυνατότητα παραγωγής χημικών όπλων νέου τύπου, που σχεδόν ανατρέπουν όλα τα μέσα επαλήθευσης. Πρόκειται για τα δυαδικά όπλα (binary weapons) που βρίσκονται ακόμη σε περαματικό στάδιο. Δρουν διά της παραγωγής τοξικών αποτελεσμάτων όταν δύο διαφορετικά συστατικά που βρίσκονται στο ίδιο πυρομαχικό έλθουν σ' επαφή τη στιγμή της έκρηξης. Το κάθε ένα από αυτά έχει ένα ελάχιστο ή αδιάφορο βαθμό τοξικότητας σε σύγκριση με το παραγόμενο μείγμα, και συνεπώς, δεν μπορούν από μόνα τους να χαρακτηρισθούν σαν χημικοί παράγοντες πολέμου³³.

---

29. Βλ. Chemical Disarmament ... ενθ. ανωτ. σ. 11-12.

30. Για μια πολύ καλή ανάλυση των κριτηρίων βλ. *Ricardo Fraile: L'effectivite des normes prohibitives en matiere de droit de la guerre et de desarmement; Etude de la question des armes biologiques et chimiques. These de doctorat 1981, Univ. de Paris - Sud, σ. 375 επ.*

31. Βλ. *Alva Mydrat The Game of disarmament, Spokesman 1980, σ. 281.*

32. A/AC. 187/72, σ. 25.

33. *Alva Mydrat: The Game of disarmament, ενθ. ανωτ. σ. 286-290-Karlheiz*

Είναι γνωστό ότι μια από τις βασικές δυσκολίες για την επίλυση του προβλήματος απαγόρευσης των χημικών όπλων προέρχεται από την ιδιαίτερη φύση τους και κυρίως την δυσκολία διάκρισης μεταξύ των χημικών που χρησιμοποιούνται στη βιομηχανία και αυτών που μπορεί να χρησιμοποιηθούν για την παραγωγή χημικών όπλων. Η ενσωμάτωση λοιπόν στα οπλοστάσια όπλων με δυαδικές δυνατότητες αναπόφευκτα οδηγεί σε περαιτέρω επικίνδυνη κλιμάκωση των εξοπλισμών στα χημικά όπλα³⁴ και θ' αποτελέσει ένα ποιοτικά νέο στάδιο έρευνας που μπορεί ζωτικά να επηρεάσει την όλη προσπάθεια για την απαγόρευση.

Το πρόβλημα των δυαδικών όπλων και η αναφορά τους στη μελλοντική συνθήκη πρέπει οπωσδήποτε ν' απασχολήσει τους διαπραγματευτές, αφού η αναφορά μόνο σε απαρχαιομένους τύπους χημικών όπλων που θ' απομακρυνθούν από τα οπλοστάσια ή θα καταστραφούν και η παραγνώριση των σύγχρονων τύπων χημικών όπλων που μπορεί ν' αναπτυχθούν, μπορεί να οδηγήσει σε μια συνθήκη άρηστη και ανενεργή. Αντίθετα με την παραγωγή υπερτοξικών χημικών όπλων σε συνθήκες εργαστηρίου, όπου οι παραδοσιακοί τύποι τέτοιων όπλων παρασκευάζονται κατά κανόνα από χημικά γνωστής σύνθεσης, η ανάπτυξη των δυαδικών όπλων στην παραγωγή μπορεί να περιλαμβάνει νέα χημικά στοιχεία με μεγάλη ποικιλία συνδυασμών³⁵.

Η αβεβαιότητα ελέγχου όσον αφορά στα οπλικά αυτά συστήματα, όταν αναπτυχθούν, θα είναι φυσικά πολύ μεγάλη. Η ύπαρξη των δυαδικών όπλων κάνει δυσκολότερο τον έλεγχο της παραγωγής και αποθεματοποίησης, το δε πρόβλημα των συμμαχιών, όπου μερικά κράτη μπορεί να είναι μέλη της συνθήκης και μερικά όχι, καθιστούν την όλη διαδικασία φιάλη της επαλήθευσης. Το πρόβλημα των δυαδικών όπλων δεν μπορεί να λυθεί με τις απόψεις που προτάθηκαν όσον αφορά στις πρώτες ύλες (Key precursors) ενώ καθίσταται απαραίτητη ή διευκρίνιση, διασάφηση και προσδιορισμός της έννοιας αυτής. Η καθιέρωση κριτηρίων τοξικότητας φαίνεται επιβεβλημένη

Lochs: Other weapons and new technologies στο J. Rotblat (ed): Scientists, the Arms race and Disarmament, A Unesco / Pugwash Symposium Unesco/ Paris 1982, σ. 37 - Βλ. και J. Perry Robinson: «Current developments and prospective deployments of chemical weapons» 37th Pugwash conference on science and World Affairs. Gmunden am Traunsee Austria 1—6 Σεπτ. 1987.

34. Working paper: Binary weapons and the problem of effective prohibition of chemical weapons, CD /258. DC /CW /WP. 28.

35. CD /PV. 178. σ. 24.

και για τα δυαδικά όπλα, παρ' όλες τις τεράστιες δυσκολίες που περιέχει το εγχείρημα αυτό. Ο λόγος είναι ότι τα δυαδικά υλικά δεν αποτελούν απλά πρώτες ύλες για την απόκτηση θανατηφόρων χημικών παραγόντων, είναι ήδη όπλα όταν βρεθούν σε συνδυασμό.³⁶

Το θέμα της απαγόρευσης της χρήσης των χημικών όπλων είναι ένα ακόμη από τα θέματα που διχάζει της αντιπροσωπείες. Το βασικό επιχείρημα για την μη ύπαρξη σχετικής ρύθμισης³⁷ είναι η αναφορά της σχετικής απαγόρευσης στο πρωτόκολλο της Γενεύης του 1925. Συνεπώς το ζητούμενο, κατά την αντίληψη αυτή, είναι μια σύμβαση που θ' απαγορεύει την ανάπτυξη, παραγωγή και αποθεματοποίηση των χημικών όπλων, καθώς και την καταστροφή των υφισταμένων, ώστε να μη ξαναδημιουργείται, εκ του μηδενός, θέμα που θα μείωνε την σημασία προϋφισταμένων συνθηκών.

Η χρήση των χημικών όπλων, κατά την άποψη της ΕΣΣΔ, είναι ανεπιφύλακτα και απόλυτα απαγορευμένη από το πρωτόκολλο του 1925. Η απαγόρευση συνεπώς της ανάπτυξης, παραγωγής και αποθεματοποίησης χημικών όπλων θα εμποδίσει τα κράτη από την υλική βάση της παραβίασης του πρωτοκόλλου ακόμη περισσότερο, αφού δεν θα έχουν χημικά όπλα. 'Αν υπάρχει μια πραγματική μάλλον και όχι φαινομενική επιθυμία ενδυνάμωσης του καθεστώτος της μη χρήσης χημικών όπλων, τότε το βασικό θέμα είναι η ένταση των προσπαθειών για την κατά το δυνατό συντομότερη υιοθέτηση της σύμβασης. 'Αν υποθέσουμε ότι με μια σύμβαση εν ισχύει γεννιούνται υποψίες όσον αφορά τη χρήση των χημικών όπλων, αυτό αυτόματα θα δώσει βάση σε υποψίες παραβίασης μιας ή περισσοτέρων από τις υποχρεώσεις που γεννήθηκαν με την υιοθέτηση της σύμβασης, δηλ. των υποχρεώσεων να μη αναπτύξει, παραγάγει ή διατηρήσει χημικά όπλα, όπως και της υποχρέωσης καταστροφής. Η Σοβιετική Ένωση θεωρεί ότι το ζήτημα, που τέθηκε και αναπτύχθηκε κατά ένα τεχνητό και απροσδόκητο τρόπο, γίνεται περισσότερο περιπελεγμένο όταν προτείνεται σε συνάρτηση με μια σύμβαση για την απαγόρευση των

---

36. Η Σουηδία προτείνει (CD /277) ο όρος δυαδικό χημικό όπλο (binary CW) να χρησιμοποιείται για να υποδείξει την πλήρη κεφαλή ή άλλη συσκευή που περιλαμβάνει δύο λίγο ή πολύ τοξικά χημικά στοιχεία και που κατασκευάζεται να οδηγήσει σε μια χημική αντίδραση μεταξύ τους ώστε ν' αποτελέσουν ένα τοξικό χημικό παράγοντα πολέμου αμέσως πριν ή κατά τη στιγμή επίτευξης του στόχου. Ο όρος να μη χρησιμοποιείται για να περιγράψει το κύριο τελικό χημικό προϊόν, δηλ. τον χημικό παράγοντα που δημιουργείται τη στιγμή της έκρηξης. Αυτή η τεχνική παραγωγής μπορεί να ονομάζεται δυαδική τεχνική (binary technique).

χημικών όπλων, ώστε να λύσει προβλήματα που σχετίζονται με άλλες διεθνείς συμφωνίες³⁸.

Αν και θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί ότι υπάρχει αναγνώριση για την ύπαρξη κανόνα εθιμικού διεθνούς δικαίου που αφορά στη μη χρήση χημικών όπλων³⁹, οι θέσεις των αντιπροσωπειών ποικίλουν ως προς τον σκοπό της διάταξης μη χρήσης στο κείμενο της μελλοντικής σύμβασης⁴⁰. Οι υποστηρικτές της αναγκαιότητας ύπαρξης σχετικής απαγορευτικής της χρήσεως χημικών όπλων διατάξεως επικαλούνται, *inter alia*, τη μη ύπαρξη περιεκτικού ορισμού των χημικών όπλων στο Πρωτόκολλο, όσο και την ανυπαρξία ρητρών επαλήθευσης⁴¹. Στο Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1925 40 περίπου χώρες, συμπεριλαμβανομένων μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων, έχουν διατυπώσει επιφυλάξεις, που ουσιαστικά το καθιστούν σύμφωνο μη πρώτης χρήσης⁴². Μια σύμβαση για την απαγόρευση των χημικών όπλων θα ήταν ασυμβίβαστη, με μια συμφωνία που επιτρέπει τη χρήση των όπλων αυτών, έστω και σαν δεύτερη χρήση (*second use*). Η διάταξη του Πρωτοκόλλου θα μπορούσε ίσως να έχει αξία κατά τη δεκαετία που, κατά τα προβλεπόμενα, θα μεσολαβήσει μεταξύ της υιοθέτησης της σύμβασης και της καταστροφής των αποθεμάτων. Σοβαρό πρόβλημα γεννιέται αν ένα κράτος - μέρος στο Πρωτόκολλο της Γενεύης δεν επικυρώσει τη μελλοντική σύμβαση, διατηρώντας τις τυχόν επιφυλάξεις του. Με το ζήτημα αυτό σχετίζεται και η θέση των δακρυγόνων και βλαστησιοκτόνων στη σύμβαση, πρόβλημα επί του οποίου δεν έχει επιτευχθεί ακόμη λύση και το οποίο φέρει μαζί του όλες τις, σημαντικές, διχογνωμίες που

---

37. Θέση που υποστηρίζεται από την ΕΣΣΔ, CD/PV. 178. σ. 25.

38. Τελευταία δημιουργείται νέα αντίληψη επί του θέματος στη Σοβιετική Ένωση, που φαίνεται διατεθειμένη να επεκτείνει τον σκοπό της υπό διαπραγμάτευση συνθήκης. Βλ. *Jozef Goldblat* Multilateral arms control, efforts SIPRI YB. 1984, σ. 609.

39. G. A. Res. 2603 A (XXIV).

40. Για την ύπαρξη της διάταξης συμφωνούν οι Η. Π. Α., CD/PV. 178.

41. United Nations disarmament yearbook t. 7: 1982, σ. 317-18.

42. Οι επιφυλάξεις καλύπτουν βασικά δύο θέματα: 1) το Πρωτόκολλο ισχύει μόνο ανάμεσα στα κράτη που το υπέγραψαν, επικύρωσαν ή προσχώρησαν. άρα δρα με την αρχή της αμοιβαιότητας 2) το Πρωτόκολλο παύει να δεσμεύει αν το εχθρικό κράτος ή οι συμμάχοι του δεν σεβάστηκαν τις απαγορεύσεις. Οι επιφυλάξεις αυτές προσκερούν στους εμπόλεμους μια εύκολη διέξοδο σ' απαγορευμένες μεθόδους πολέμου. Πρβλ: *Elisabeth A. Smith* International Regulation of chemical and biological weapons: Yellow rain and Arms Control, University of Illinois Law Review, τ. 1984, No 4, σ. 137-8.

γέννησε το πρωτόκολλο της Γενεύης⁴³. Αν και θεωρείται γενικά αναγνωρισμένη η ανάγκη της ύπαρξης μιας απαγόρευσης και των παραγόντων αυτών σε μια μελλοντική σύμβαση⁴⁴, η θέση και η μορφή της δεν έχουν ακόμα αποφασισθεί, η λύση όμως του προβλήματος φανερά θα εξαρτάται από τους ορισμούς που θα ενσωματωθούν στη σύμβαση⁴⁵. Το Πρωτόκολλο της Γενεύης αναφέρεται σε συγκρούσεις που περιγράφονται ως «χρήση σε πόλεμο» (τίτλος) και ο πόλεμος φυσικά εννοείται με την υλική του έννοια μάλλον παρά με την τυπική (που προϋποθέτει κήρυξη εχθροπραξιών). Εν πάσει όμως περιπτώσει το Πρωτόκολλο της Γενεύης δεν εφαρμόζεται αυτοδίκαια στους εμφύλιους πολέμους ή τις εσωτερικές διαμάχες. Το ζήτημα που τίθεται είναι αν η απαγόρευση θα μείνει τόσο περιορισμένη ή θα έχει εφαρμογή σ' οποιαδήποτε ένοπλη σύρραξη, διεθνή ή εσωτερική. Ακόμη το Πρωτόκολλο ισχύει μόνο μεταξύ των μερών. Αν και θεωρείται ότι περιέχει κανόνες γενικά αναγνωρισμένους και δεσμευτικούς από μέρη και μη μέρη, το ζήτημα είναι αν η μελλοντική συνθήκη είναι δυνατό να περιλάβει κανόνες εφαρμόσιμους και δεσμευτικούς *erga omnes*. Η διάταξη για την αποχώρηση από τη σύμβαση, μια διάταξη που προκαλεί προβλήματα σ' όλες τις συμφωνίες για τον έλεγχο των εξοπλισμών και τον αφοπλισμό, που «λογικά» θα περιλαμβάνεται στη νέα σύμβαση, θέτει το επιπλέον ερώτημα τι θα συμβεί με τη διάταξη περί μη χρήσης μετά την ενεργοποίηση της διάταξης αποχώρησης.

Οι μορφές που μπορεί να πάρει η διάταξη περί μη χρήσης στη νέα σύμβαση είναι πολλές και ποικίλες: α) να υπάρχει στο προοίμιο αναφορά στο Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1925 και επιβεβαίωση της απαγόρευσης χρήσης, β) να υπάρχει σαφής διάταξη για απαγόρευση χρήσης σε περίπτωση μη καλυπτόμενη από το Πρωτόκολλο, γ) να υπάρχει διάταξη ότι η σύμβαση δεν θα ερμηνεύεται με τρόπο που θα μειώνει την δεσμευτική αξία του Πρωτόκολλου, δ) να υπάρχει διάταξη στο κύριο σώμα της σύμβασης που ν' αναγνωρίζει ότι η χρήση χημικών όπλων αποτελεί παραβίαση της και να επεκτείνει τις διαδικασίες της επαλήθευσης και στον τομέα αυτό, ε) να προβλέπονται διαδικασίες εξέτασης παραπόνων και συμβουλευτική επιτροπή αρμόδια και για θέματα καταγγελιών για χρήση χημικών όπλων,

---

43. Βλ. R. Baxter - Thomas Buergenthal *Legal aspects of the Geneva Protocol of 1925*, A.J. I. L. 1970, σ.853-879.

44. *Disarmament*, news letter of the World Disarmament Campaign, τ. 3, No 4, Οκτώβριος 1985, σ. 12.

45. SIPRI Yb. 1984 σ. 609.

στ) να υπάρχει ιδιαίτερος μηχανισμός έρευνας για υποψίες χρήσης χημικών όπλων στη μάχη και ζ) να περιλαμβάνεται η απαγόρευση χρήσης στο τμήμα των ορισμών (definitions) που θα υπάρχει στη σύμβαση⁴⁶. Μια σύνθεση μερικών από τις παραπάνω μορφών επιχειρεί να λύσει το πρόβλημα, σε μια Ρουμανική συμβιβαστική πρόταση⁴⁷, που δεν αναφέρει την απαγόρευση χρήσης στο σκοπό της σύμβασης αλλά η απαγόρευση αυτή εξάγεται συμπερασματικά.

Το θέμα της διάταξης για τη μη χρήση, όπως ήταν φυσικό, έθεσε επί τάπητος και την ανάγκη για μια απαγόρευση των στρατιωτικών προετοιμασιών για χρήση των χημικών όπλων, μια διάταξη που δέχεται και αυτή τις συνέπειες των διαφορών, κυρίως, των δύο μεγάλων. Αφορά ουσιαστικά σε μέτρα που αποβλέπουν στην απόκτηση ή διατήρηση ικανότητας χημικού πολέμου και στοχεύει στην απαγόρευση σχεδιασμού, οργάνωσης και εκπαίδευσης για την χρήση των χημικών όπλων⁴⁸.

Σε απουσία παρόμοιας διάταξης ένα κράτος μέρος στη μελλοντική συνθήκη μπορεί, μετά την αποχώρηση του, γρήγορα ν' αποκτήσει ικανότητα διεξαγωγής χημικού πολέμου, αν έχει προκαταβολικά κάνει τη σχετική προετοιμασία. Ακόμη θα ήταν δύσκολο, σε απουσία παρόμοιας διάταξης να εγερθούν νομικές αντιρρήσεις κατά κράτους που διενεργεί παρόμοιες προετοιμασίες. Η συνθήκη για την απαγόρευση των χημικών θα ενισχυθεί αν υπάρξει ρητή αναφορά στην απαγόρευση αυτή και όχι μόνο λόγω του χαρακτήρα της διάταξης σαν μέτρου δημιουργίας εμπιστοσύνης (confidence building measure - CBM). Οι αντιρρήσεις επικεντρώνονται κυρίως στο άχρηστο του περιεχομένου της διάταξης, αφού τα χημικά όπλα θα καταστραφούν. Η απαγόρευσή όμως, ακόμη και στην περίπτωση αυτή θα είναι σημαντική, αφού το κύριο εμπόδιο στην απόκτηση της χημικής πολεμικής ικανότητας εξαρτάται από τις δυσχέρειες της προετοιμασίας και εκπαίδευσης των ενόπλων δυνάμεων, στη διεξαγωγή μάχης σε χημικά μολυσμένο περιβάλλον μάλλον, παρά στην απόκτηση των χημικών όπλων. Με τη διάταξη, για την απαγόρευση προετοιμασίας για χρήση χημικών όπλων, προστίθεται και η δυνατότητα ελέγχου της σύμβασης διά της λογιστικής μεθόδου. Η απόκτηση καταλλήλων οχημάτων και συστημάτων μεταφοράς και αποθήκευσης,

---

46. CD /334.

47. United Nations disarmament Yearbook, τ. 7: 1982, σ. 318.

48. Βλ. Swedish paper, submitted to the conference on Disarmament: Prohibition of military preparations for the use of chemical weapons, 23 Ιανουαρίου 1984, CD 426.

ειδικής ενδυμασίας, οχημάτων και κατασκευών για την άμυνα κατά χημικής επίθεσης, υλικών για την απολύμανση⁴⁹ κ.λπ. είναι δραστηριότητες που μπορεί να επαληθευθούν σχετικά εύκολα⁵⁰.

Αμφιλεγόμενο και ακανθώδες κατά τη συζήτηση έγινε και το πρόβλημα της μεταφοράς και μεταβίβασης των χημικών παραγόντων πολέμου. Πρόσθετα στην ανάπτυξη, παραγωγή, αποθεματοποίηση των χημικών όπλων και την καταστροφή των υφισταμένων, μια μελλοντική σύμβαση θα πρέπει να περιλαμβάνει απαγόρευση μεταβίβασης, άμεσα ή έμμεσα, των χημικών ουσιών, σε συμβαλλόμενα και μη συμβαλλόμενα μέρη, μια απαγόρευση απαραίτητη τουλάχιστον για την περίοδο από τη θέση σε ισχύ της σύμβασης μέχρι της καταστροφής των χημικών όπλων⁵¹. Εξαίρεση ίσως μπορεί να προβλεφθεί όσον αφορά στη δι' αμοιβαίας συμφωνίας μεταβίβαση με σκοπό καταστροφής⁵², μια χρήσιμη εξαίρεση αφού θα επιτρέψει την καταστροφή των χημικών όπλων σε εγκαταστάσεις άλλης χώρας, αποφευγομένων έτσι δαπανηρών εγκαταστάσεων από όλα τα κράτη. Στην προσέγγιση του ζητήματος της απαγόρευσης μεταβίβασης οι προτάσεις διαφέρουν τόσο στο ποιά χημικά θα καλύπτονται από την απαγόρευση, όσο και στον σκοπό του ποσοτικού περιορισμού της μεταβίβασης των χημικών αυτών παραγόντων. Μια συμβιβαστική λύση θα ήταν ίσως να προβλεφθεί ότι η απαγόρευση καλύπτει μόνο τα υπερτοξικά θανατηφόρα στοιχεία (*super toxic lethal*)⁵³, ενώ τα στοιχεία υπό τον τίτλο «άλλα θανατηφόρα» ή «άλλα επιβλαβή» χημικά στοιχεία δεν θα πρέπει να καλύπτονται, αφού η επέκταση της απαγόρευσης θα αφορά σε χημικούς παράγοντες με σπουδαίο ρόλο στο μη στρατιωτικό επίπεδο και θα βάζει αξεπέραστα εμπόδια στο εμπόριο των χημικών ουσιών.

Ένα ζωτικό θέμα για την εμπιστοσύνη που τα κράτη θα επιδείξουν σε μια μελλοντική συνθήκη απαγόρευσης των χημικών όπλων θα είναι χωρίς αμφιβολία η καταστροφή των όπλων αυτών και οι πιθανότητες που η συνθήκη θα έχει για την

---

49. Για τα θέματα αυτά βλ. *T. J. O' Malley* Chemical warfare: detection and decontamination, *Def Today* 85-86 Ιούνιος 1985, σ. 184-195 *Col Norman L. Dodd* Chemical warfare, *Afr Def Jul* 57 May 1985, σ. 60-63.

50. *Michael Sheehan*: The Arms race, . . . ενθ. ανωτ. σ. 183.

51. Working paper submitted by FRG to the CD: Prohibition of transfer in a chemical weapons convention, 24 Φεβρουαρίου 1984, CD/439.

52. CD/416, Annex I, III C, 1 α.

53. Με βασικό πρόβλημα προς επίλυση το ποιες θα θεωρηθούν σαν πρώτες ύλες για την κατασκευή των στοιχείων αυτών.

επαλήθευση και τη συμμόρφωση με τις διατάξεις καταστροφής. Το πρόβλημα είναι τεχνικά περίπλοκο και αφορά στις τεχνικές διαδικασίες για τον προσδιορισμό της καταστροφής, στα στοιχεία που τα κράτη θα δίδουν για την πιστοποίηση της απαίτησης και στον προσδιορισμό των μεθόδων καταστροφής, κατά τρόπο που θα πείθει τα συμβαλλόμενα κράτη ότι τα αποθέματα καταστράφηκαν και δεν μπορούν να ξαναχρησιμοποιηθούν σαν χημικά όπλα⁵⁴. Είναι ευνόητο ότι κατά τη διάρκεια της καταστροφής ή μετατροπής των αποθεμάτων, ή των εργοστασιών παραγωγής των χημικών όπλων, πρέπει να λαμβάνονται όλα τ' απαραίτητα μέτρα και να χρησιμοποιούνται ασφαλείς μέθοδοι καταστροφής, ώστε ν' αποφεύγεται κάθε δυνατή βλάβη στους πληθυσμούς και το περιβάλλον⁵⁵.

Τα προβλήματα που γεννιούνται σε σχέση με μια νέα σύμβαση για τον περιορισμό των χημικών όπλων, σημαντικά ή λιγότερο σημαντικά, φαίνεται να είναι εύκολο να ξεπεραστούν αν δωθεί λύση στο πρόβλημα της επαλήθευσης. Το θέμα της επαλήθευσης, αν και έχουν ξεπερασθεί βασικές διαφορές του παρελθόντος, αποτελεί και σήμερα το Κύριο εμπόδιο στη διαπραγμάτευση της νέας συνθήκης, στο οποίο επικεντρώνονται και οι αλληλοκατηγορίες μεταξύ των υπερδυνάμεων⁵⁶. Θα πρέπει ίσως να σημειωθεί εδώ και η πρόσφατη δήλωση Αμερικανού αρμοδίου⁵⁷, ότι «υπάρχει πολύ δουλειά να γίνει και δεν πρέπει να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι μια και λύσαμε τα βασικά προβλήματα επαλήθευσης, αυτόματα έχουμε και συνθήκη» και ακόμη ότι «δεν πρέπει να υποκύψουμε, στον πειρασμό να συνομολογήσουμε σύμβαση που δεν θα απαγορεύει τα χημικά όπλα ολοκληρωτικά, αποτελεσματικά και επαληθεύσιμα. Δεν πρέπει να ξανακάνουμε το ίδιο λάθος»⁵⁸.

---

54. CD/CW/ WP 42, CD/316.

55. Το θέμα σχετίζεται και με αυτό που αποκαλείται δευτερεύον περιβαλλοντολογικό όπλο (secondary environmental weapon) δηλ. τον κίνδυνο για τις πυκνοκατοικημένες βιομηχανικές κυρίως περιοχές από το γεγονός καταστροφής ή του ατυχήματος σε χημικά εργοστάσια. Οι ποσότητες τοξικών χημικών παραγόντων που θ' απελευθερωθούν στην ατμόσφαιρα μπορεί να δημιουργήσουν καταστροφική συγκρινόμενη μ' αυτή της μάχης με χημικά όπλα. Βλ. *Karlheiz Lochs Other weapons ...* ενθ. ανωτ. σ. 40

56. Βλ. *Stanislaw Turbanski Chemical Weapons, Disarmament, T. X., No 2, καλοκαίρι 1987, σ. 60 επ. King Sohn H: «The comprehensive chemical weapons ban: problems and possibilities» Arms control today, τ. 16, No 6, Σεπ. 1986, σ. 19-21.* Ο υπουργός εξωτερικών της ΟΔΓ αναγνωρίζει ότι η προσπάθεια για την επίτευξη οικουμενικής απαγόρευσης των χημικών όπλων παρεμποδίζεται από τα θέματα της επαλήθευσης, *The U. N. G. A and disarmament, 1985, σ. 213.*

57. Βλ. *Soviets invited to visit US CW destruction site, 23.4.87, EU 4080423, σ. 22.*

58. *USA, CD/ PV. 178, σ. 11.*

Η επαλήθευση μιας σύμβασης απαγόρευσης των χημικών όπλων προσκρούει στο γεγονός ότι τα όπλα αυτά μπορεί να παραχθούν σε χώρους που σε τίποτε δεν διαφέρουν από τα εργοστάσια της μη στρατιωτικής χημικής βιομηχανίας. Έτσι ο μόνος τρόπος ελέγχου είναι η παρατήρηση μέσα στα χημικά εργοστάσια, ο επιτόπιος δηλ. έλεγχος (on site inspection), με όλους τους κινδύνους της αποκάλυψης βιομηχανικών ή οικονομικών μυστικών. Μετά από πολύχρονες αρνήσεις η Σοβιετική Ένωση αποδέχτηκε τη δυνατότητα της επιτόπιας έρευνας και η διαφορά επικεντρώνεται τώρα στο γεγονός ότι οι ΗΠΑ ζητούν υποχρεωτική έρευνα όταν υπάρχουν υπόνοιες παραβίασης, ενώ οι Σοβιετικοί επιμένουν στην επί εθελοντικής βάσης αποδοχή της δυνατότητας έρευνας, επιμένουν δηλ. στο δικαίωμα άρνησης, που κατά την αμερικανική πλευρά αδυνατίζει τη σύμβαση και αυξάνει την πιθανότητα παραπλάνησης⁵⁹.

Οι δυνατότητες εστιάζονται στην επίτευξη μιας συνηθισμένης διεθνούς επιτόπιας έρευνας και μιας δυνατότητας έκτακτης έρευνας κατόπιν προκλήσεως, εάν υπάρχει αμφισβήτηση (on challenge)⁶⁰. Η συνηθισμένη επιτόπια έρευνα, η έρευνα ρουτίνας όπως αποκαλείται, περιλαμβάνει 1) την τακτική επαλήθευση των δηλωμένων αποθεμάτων και τη συνεχή επιτόπια παρατήρη-

---

59. Βλ. US Arms control initiatives: an update, text of the state department special report, 16.6.87, EU 2050616, σ. 17. Ασκώντας κριτική στο σύστημα της εθελοντικής αποδοχής της έρευνας ή ΟΔΓ το βρίσκει λανθασμένο, inter alia, και γιατί βάζει τον πιθανό παραβάτη σε πλεονεκτική θέση, UN. GA and disarmament, 1984, ενθ. ανωτ. σ. 173. Βλ. και *Richard Luce*: Chemical Weapons: Negotiating a total ban, NATO Review 33/3 Ιουνίου 1985, σ. 8-12. Στη θερινή σύνοδο της CD (βλ. εφημερίδες, 29 Αυγ. 1987, Ασσ. Πρες), ο Σοβιετικός υπουργός εξωτερικών Έντβαρντ Σεβαρντάτζε παρουσίασε τη νέα θέση αποδοχής της επιθεώρησης αμφισβήτησης χωρίς δικαίωμα άρνησης όπως ήταν η Σοβιετική θέση που επιφύλασσε εις αυτήν το δικαίωμα άρνησης για λόγους εθνικής ασφάλειας. Πρόκειται για ένα σημαντικότατο βήμα προόδου αφού η επιθεώρηση αμφισβήτησης θεωρείται ουσιώδες μέτρο που σημαίνει ότι ένα μέρος που υποπεύεται ένα άλλο για καταστρατήγηση θα μπορεί να ζητά επιθεώρηση των υπόπτων εγκαταστάσεων μετά από σύντομη προειδοποίηση.

60. The element of challenge inspection in verification of a convention prohibiting Chemical Weapons, British paper to the CD, CD/431, βλ. ακόμη CD/706 -A/S-12/AC. 1/37 και corr1, CD/265 και το working paper της FRGCD/326: Proposals on «declaration» «verification» and «consultative committee». Επειδή η επιτόπια έρευνα θεωρείται ιδιαίτερα ευαίσθητη πολιτικά προτάθηκαν διάφορες μέθοδοι όπως η διεξαγωγή της σε άμεση βάση, δηλ. με παρουσία παρατηρητών το ταχύτερο δυνατό, σε συνεχή βάση, με παρουσία παρατηρητών καθ' όλη την διάρκεια μιας επιχείρησης, σε περιοδική βάση, σε ποσοστιαία βάση, με συμφωνημένο δηλ. αριθμό τακτικών επισκέψεων βάσει κριτηρίων και επί απροσδιορίστου βάσεως, με συμφωνημένο αριθμό επισκέψεων σε ακατάστατα διαστήματα κατόπιν προηγούμενης ειδοποίησης.

ση για την καταστροφή τους, 2) την επαλήθευση της καταστροφής των εργοστασίων παραγωγής των χημικών όπλων μέσα από επιτόπιες έρευνες και άλλα μέσα ελέγχου, 3) την επαλήθευση των επιτρεπομένων διευκολύνσεων για την παραγωγή υπερτοξικών χημικών παραγόντων σε ποσότητες χρήσιμες για προυπατευτικούς ιατρικούς σκοπούς και 4) την αποτελεσματική επαλήθευση της μη παραγωγής, με διαδικασίες που θα ωφεληθούν σίγουρα από τις εμπειρίες της ΙΑΕΑ. Χωρίς να προκαλεί ιδιαίτερες πολιτικές τριβές η επιθεώρηση ρουτίνας δίνει ένα υψηλό ποσοστό εμπιστοσύνης στη συμμόρφωση με τις διατάξεις της μελλοντικής συνθήκης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επιθεώρηση ρουτίνας είναι αυτή που θα υπαγορεύσει την μακροχρόνια επιτυχία ή αποτυχία μιας σύμβασης απαγόρευσης των χημικών όπλων. Οι διαπραγματεύσεις μολονότι βρίσκονται σε ικανοποιητικό σημείο δεν έχουν ακόμη προχωρήσει σημαντικά ώστε να εξουδετερωθούν όλα τα δυνατά και πιθανά εμπόδια, ενώ το θέμα του ελέγχου των χημικών βιομηχανιών εξακολουθεί να αποτελεί το πιο σημαντικό εμπόδιο. Λόγω όμως της δυνατότητας ερευνών μόνο σε εκ των προτέρων προσδιορισμένες τοποθεσίες και εργοστάσια, είναι πιθανό να προκύψουν υποψίες για πιθανότητα απόκρυψης ή παραπλάνησης. Έτσι η on challenge εποπτία έρευνα απαιτεί χωριστές διαδικασίες για όλα τα θέματα της σύμβασης, δηλ. ανάπτυξη, παραγωγή, αποθεματοποίηση, χρήση καταστροφή, και προβλέπει τόσο για μηχανισμούς της διεξαγωγής, όσο και για τα κριτήρια επιβεβαίωσης τη αντικειμενικότητας του ελέγχου, την βάση για την έγερση απαίτησης έρευνας, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προκαλούμενου κράτους καθώς και την ανάληψη δράσης σε περίπτωση άρνησης. Το βασικό πρόβλημα της on challenge παρατήρησης είναι το πόσο μακριά μπορεί να φτάσει και κάτω από ποιές προϋποθέσεις αποδοχής μπορεί να γίνει υποχρεωτική, πάντα σε σχέση με τα θέματα της εθνικής ασφάλειας.

Στο σχέδιο σύμβασης των ΗΠΑ του 1984⁶¹ περιλαμβάνεται

---

61. US draft convention submitted to the conference on disarmament: Prohibition of Chemical Weapons, 18 Απριλίου 1984, CD/500. Η αμερικανική πρόταση συμπληρώνει και δεν αντικαθιστά το Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1925. Στοχεύει στην καταστροφή όλων των αποθεμάτων, καθώς και των δηλωμένων εργοστασίων κατασκευής χημικών όπλων, λαμβάνοντας πρόνοια ώστε τόσο τα αποθέματα όσο και οι δηλωμένοι χώροι κατασκευής ν' αποτελούν το σύνολο των υπαρχόντων σε μια χώρα. Καλύπτει με τις διατάξεις της ζητήματα που αφορούν στο τί δεν πρέπει να κάνει ένα κράτος, τί μπορεί να κάνει και τί πρέπει να κάνει. Βλ. ανακοίνωση του αντιπροσώπου των ΗΠΑ (Fields) στην CD, στις 26 Απριλίου 1984, CD/PV. 262, σ. 15-19.

μια τελειώς νέα πρόταση για την επαλήθευση, αυτή της ανοικτής προσκλήσεως για έρευνα (open invitation inspections), βάση της οποίας τα κράτη αναλαμβάνουν υποχρεωτικά να επιτρέψουν αμοιβαία επισκέψεις διεθνούς ελέγχου σε όλα τα στρατιωτικά κρατικά ή υπό κρατικό έλεγχο εργοστάσιά τους, μετά από σύντομη ειδοποίηση. Πρόκειται για μια πρόταση που απαιτεί ένα μεγάλο ποσοστό διαφάνειας και μπορεί να βάλει σε κινδύνους ευαίσθητους χώρους, μη σχετιζόμενους με τα χημικά όπλα, αλλά οι ΗΠΑ υποστηρίζουν ότι τα ωφέληματα που αναμένεται να προκύψουν είναι πολύ περισσότερα από τους κινδύνους που περικλείει η διάταξη.

Πρέπει να τονισθεί και ο παράγοντας της αναγκαιότητας εναρμόνισης των προσεγγίσεων στα διάφορα fora για τον αποπλισμό. Οι ΗΠΑ πιέζουν τόσο σκληρά για τις επιτόπιες έρευνες όσον αφορά στη σύμβαση για μια συνολική απαγόρευση των πυρηνικών δοκιμών (Comprehensive test ban treaty. CTBT) ώστε να είναι ελάχιστα ρεαλιστικό ν' αναμένεται ότι θα δεχθούν κάτι λιγότερο στις συζητήσεις για τα χημικά όπλα, από το φόβο της δημιουργίας προηγούμενων⁶².

Η διάταξη του άρθρου X Ιβ του σχεδίου των ΗΠΑ⁶³, πυροδότησε τη γενική αντίδραση της ΕΣΣΔ, μια αντίδραση βίαιη αρκετά⁶⁴ ώστε να υποδηλώνει την ατμόσφαιρα εντός της οποίας διεξάγονται οι διαπραγματεύσεις, μιας ατμόσφαιρας που απέχει πολύ από αυτό που χαρακτηριζόταν τα τελευταία χρόνια σαν «ελεγχόμενη απογοήτευση» ή «ελεγχόμενη αισιοδοξία». Η ΕΣΣΔ απορρίπτει την πρόταση σαν μη ρεαλιστική, πρόταση που έγινε για την επίτευξη πολιτικών στόχων, ένα show εκ μέρους του προέδρου των ΗΠΑ για την εκλογική του καμπάνια και μέρος της προσπάθειας να κερδίσει υποστήριξη στα σχέδια του στα δυαδικά όπλα⁶⁵, πρόταση που συγκαλύπτει την επιθυμία

---

62. Βλ. G. K. Vachon Chemical Weapons ... ενθ. ανωτ. σ. 82.

63. Για ειδικές επιτόπιες έρευνες «of any military location or facility, any other location or facility owned by the government of a party, and as set forth in Annex II, locations or facilities controlled by the government of a party».

64. Ανακοίνωση του Σοβιετικού αντιπροσώπου (Issraelyan) στην CD στις 26 Απριλίου 1984. CD /PV. 262 σ. 21-23. UN Disarmament Yearbook, τ. 9: 1984, σ. 317, Jozef Godblat Multilateral arms control efforts, SIPRI Vd 1985 σ. 465. Η εμμονή των ΗΠΑ να μη μετακινηθούν από τη θέση που εκφράζει το άρθρο X του σχεδίου είναι δυνατό να οδηγήσει σε σκέψεις ότι οι ΗΠΑ αντιδρούν στην προσπάθεια για χημικό αποπλισμό.

65. Αναφέρεται στην προσπάθεια ανανέωσης του Αμερικανικού οπλοστασίου χημικών όπλων. Βλ. Dennis Miller. Chemical warfare - US policy and capabilities, NATO's 16 Nations 30/4 Αυγ. 1985, σ. 66-68 - για κριτική των ενεργειών βλ. Julian Perry Robinson New Poison gas weapons ahead? ADIU

για επιδίωξη στρατιωτικής υπεροχής, που ρίχνει τις διαπραγματεύσεις πίσω για πολλά χρόνια, που υποφέρει από εξτρεμισμό, ματαιώνει τις προσπάθειες πολλών ετών, κάνει διακρίσεις, βάζει τα κράτη με διάφορα κοινωνικά συστήματα σε άνιση μοίρα, και σε κίνδυνο τα οικονομικά και αμυντικά συμφέροντα μιας ομάδας κρατών, κυρίως Σοσιαλιστικών⁶⁶, αλλά όχι μόνον αυτών.

Οι αντιδράσεις στο σχέδιο υπήρξαν ποικίλες: ενώ οι δυτικές αντιπροσωπείες το θεώρησαν σαν μια σημαντική συμβολή, κυρίως λόγω της χωρίς προηγούμενο πρότασης για επαλήθευση βασισμένη σε επιτόπιους ελέγχους κατόπιν ανοικτής προσκλήσεως, το ίδιο αυτό γεγονός οδήγησε τις αντιπροσωπείες των σοσιαλιστικών χωρών να εκφράζουν τις σοβαρές επιφυλάξεις τους⁶⁷.

Μια σύμβαση για την απαγόρευση των χημικών όπλων θα είναι ίσως η πιο περίτλοκη συνθήκη αφοπλισμού που σχεδιάστηκε, επισημαίνει ο Hans van den Broek, υπουργός εξωτερικών της Ολλανδίας⁶⁸. Και αν ακόμη γίνουν εντυπωσιακές αλλαγές σύντομα στις απόψεις των υπερδυνάμεων, συνεχίζει, θα περάσει ένας σημαντικός αριθμός ετών πριν εκλειψουν όλα τα εμπόδια και καταγραφούν όλες οι λεπτομέρειες. Η σύμβαση τότε θα πρέπει να επικυρωθεί και, σε

Report 7/5 Sep/Oct. 1985, σ. 1-2, 4-5, Lucas H: USA seeks CW defensive measures, Jane ' Defense Weekly, 7, No 16, 25 Απριλίου 1987, σ. 754.

66. Αναφορά στο γεγονός ότι όλα τα εργοστάσια στις σοσιαλιστικές χώρες είναι κρατικά. Οι ΗΠΑ, CD /685, UN. Chronicle Αύγουστος 1986, τ. XXIII, No 4, σ. 77, μιλούν για παρεξήγηση που μπορεί να γεννηθεί σχετικά με την αναφορά σε κυβερνητικά ή υπό κυβερνητικό έλεγχο εργοστάσια. Μερικές αντιπροσωπείες μπορεί να υποθέσουν ότι τίθενται διακρίσεις κατά κρατών διευθυνόμενης οικονομίας και ότι δεν υπάρχει παρέμβαση στις ιδιωτικές επιχειρήσεις της χημικής βιομηχανίας. Δεν υπήρχε πρόθεση ανισορροποίας στις υποχρεώσεις ελέγχου. Η τροπολογία αυτή θέλει να επισημάνει την αρχική πρόθεση του άρθρου X, ότι οι υποχρεώσεις απ' αυτό θα εφαρμόζονται εξ ίσου σ' όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από το οικονομικό και πολιτικό τους σύστημα.

67. Department for Disarmament Affairs: The United Nations General Assembly and disarmament, 1984, U.N.Y. 1985, σ. 185.

68. Workshop on verification of a chemical weapons ban, Ιούνιος 1986, Netherlands, Disarmament, IX, No 3 Φθινόπωρο 1986, σ. 116. «Οι τρέχουσες διαπραγματεύσεις» παρατηρεί ο *St. Turbanski* πρόεδρος της ειδικής επιτροπής για τα χημικά όπλα στην CD το 1985. (Chemical Weapons, Disarmament, op. cit., σ. 62) χωρίς αμφιβολία αποτελούν μια από τις πιο φιλόδοξες προσπάθειες πολυμερούς αφοπλισμού την μεταπολεμική περίοδο. Έχουν σκοπό όχι μόνον τον περιορισμό αλλά την εξαφάνιση μιας ολόκληρης κατηγορίας όπλων. Πρόκειται για *stricto sensu* προσπάθεια αφοπλισμού. Είναι ένα πολύ περίπλοκο έργο. Θα μπορούσα να το συγκρίνω με αυτό ενός χειρουργού που πρέπει να αποκόψει ένα καρκίνωμα από ζώντα οργανισμό - τη χημική βιομηχανία - χωρίς να βλάψει την περαιτέρω ανάπτυξη του οργανισμού.

πολλές χώρες, αυτό είναι πιθανό μόνο μετά από περίπλοκες νομικές διαδικασίες. Τότε η σύμβαση θα τεθεί σ' εφαρμογή και θα έχουμε δέκα χρόνια μέχρι την καταστροφή των υφισταμένων σήμερα χημικών όπλων. Πρέπει να βιαστούμε αν θέλουμε να πετύχουμε το στόχο, δηλ. την εξαφάνιση όλων των χημικών όπλων από προσώπου γης, μέχρι το τέλος του αιώνα. Και αυτό είναι μια δέσμευση για την οποία όλοι μοιραζόμαστε την ευθύνη.

Νομολογία Διεθνών Δικαστηρίων

(Η δραστηριότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης από το Δεκέμβριο 1986 μέχρι τον Ιούνιο 1988)

Μέσα στο παραπάνω χρονικό διάστημα, το κύριο χαρακτηριστικό της δραστηριότητας του ΔΔ, ήταν η συνεχώς επεκτεινόμενη χρήση των *ad hoc* Τμημάτων, για την εκδίκαση διαφορών της εναγώνιας διαδικασίας. Ήδη, το σύνολο σχεδόν των υποθέσεων αυτής της μορφής που εκκρεμούν ενώπιον του ΔΔ θα κριθούν από Τμήματα, τα οποία είτε συστήθηκαν έπειτα από πρόβλεψη του συνυποσχετικού, είτε (σε μία περίπτωση) έπειτα από αίτημα του προσφεύγοντος Κράτους. Η εξέλιξη αυτή είναι δυνατόν να προσφέρει νέες δυνατότητες στο ΔΔ, αν και ορισμένα μέλη του εξακολουθούν να διατηρούν σοβαρές επιφυλάξεις ως προς το βαθμό που πρέπει να υιοθετούνται οι προτάσεις των διαδίκων για τη σύνθεση του Τμήματος. Υπενθυμίζεται πάντως ότι οι αποφάσεις των Τμημάτων θεωρούνται, για όλες τις έννομες συνέπειες, ως αποφάσεις του Δικαστηρίου.

Η σύνθεση του ΔΔ τον Ιούνιο του 1988 ήταν η ακόλουθη: Πρόεδρος: J.M.Ruda (Αργεντινή), Αντιπρόεδρος: Keba Mbaye (Σενεγάλη), Μέλη: Nagendra Singh (Ινδία), M. Lachs (Πολωνία), T.O. Elias (Νιγηρία), S. Oda (Ιαπωνία), R. Ago (Ιταλία), S. Schwebel (Η.Π.Α.), Sir R. Jennings (Ηνωμένο Βασίλειο), M. Bedjaoui (Αλγερία), Ni Zhengyn (Κίνα), J. Evensen (Νορβηγία), N. Tarassov (ΕΣΣΔ), G. Guillaume (Γαλλία), M. Shahabuddeen (Γουιάνα).

Στη συνέχεια παραθέτουμε, χρονολογικά, την εξέλιξη στις υποθέσεις που εκκρεμούν ή εκδικάστηκαν από το ΔΔ, στο παραπάνω χρονικό διάστημα.

1. Μεθοριακή Διαφορά (Μπουρκίνα Φάσο/Μάλι)

(Για το διαδικαστικό ιστορικό της διαφοράς βλ. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική 12, σελ.281).

Η απόφαση για την παραπάνω διαφορά εκδόθηκε από το Τμήμα του ΔΔ στις 22 Δεκεμβρίου 1986. Στο διατακτικό της απόφασης καθορίζεται με ομοφωνία η μεθοριακή γραμμή, η οποία, σύμφωνα με την κρίση του Τμήματος, πρέπει να οριοθετεί την επίδικη εδαφική περιοχή. Η χάραξη που υιοθέτησε το Τμήμα έγινε δεκτή και από τα δύο διαδικα Κράτη και η ακριβής οριοθέτηση θα γίνει με τη βοήθεια τριών εμπειρογνομόνων που θα ορίσει μεταγενέστερα το ίδιο το Τμήμα.

Η παραπάνω απόφαση αντιμετωπίζει ορισμένα ενδιαφέροντα προβλήματα εδαφικής κυριαρχίας, ιδιαίτερα σε σχέση με τις αρχές που επικράτησαν μετά την αποαποικιοποίηση σχετικά με τη μεθόριο των νέων αφρικανικών κρατών. Ίσως το πιο αξιοσημείωτο σχετικά — και ενδεχόμενα το πιο αμφιλεγόμενο — σημείο της απόφασης είναι η αναφορά στην αρχή *uti possidetis*, η οποία χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν για την παγιοποίηση *de facto* καταστάσεων που προήλθαν από ένοπλες συρράξεις. Ήδη η αρχή αυτή είναι αντίθετη τόσο με την ίδια την αρχή της αυτοδιάθεσης όσο και με το άρθρο 2 παρ. 4 Χάρτη Η.Ε. καθώς και με το άρθρο 10 της απόφασης της Γενικής Συνέλευσης των Η.Ε. σχετικά με τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Σε κάθε περίπτωση η διαπραγμάτευση του ζητήματος από το Τμήμα πρέπει να εκτιμηθεί στο πλαίσιο των ειδικών συνθηκών στη διαδοχή Κρατών που επικράτησαν στην αφρικανική ήπειρο μετά τη δεκαετία του '60. (Βλ. σχετικά το έργο του I. Brownlie, *African Boundaries: A Legal and Diplomatic Encyclopedia*, 1979).

Εξάλλου, η απόφαση του Τμήματος του ΔΔ αντιμετωπίζει ενδιαφέροντα προδικαστικά ζητήματα όπως π.χ. ο ρόλος της επιείκειας ως ερμηνευτικού στοιχείου (*infra legem*) (παρ. 27-28)· η δεσμευτικότητα των μονομερών δηλώσεων σε σχέση με τη δημιουργία έμμεσης παραίτησης από δικαιώματα (*acquiescence*) (παρ. 34-43) κ.τ.λ. Αναλύει επίσης ενδιαφέροντα ζητήματα ως προς την αποδεικτική αξία εγγράφων για αμφισβητήσεις κατοχής εδάφων.

Όπως σημειώσαμε, η απόφαση ήταν ομόφωνη. Ωστόσο, οι δύο *ad hoc* Δικαστές επισύναψαν χωριστές γνώμες. Ο F. Luchaire θεώρησε αναγκαίο να αναλύσει σε μεγαλύτερο βάθος, μεταξύ άλλων, ορισμένα ζητήματα μονομερών δηλώσεων, ενώ ο G. Abi-Saab θεώρησε ότι έπρεπε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην εφαρμογή της επιείκειας ως ερμηνευτικού στοιχείου.

2. Χερσαία, νησιωτική και θαλάσσια μεθοριακή διαφορά (Ελ Σαλβαδόρ/Ονδούρα)

Στις 11 Δεκεμβρίου 1986 το Ελ Σαλβαδόρ και η Ονδούρα

υπέβαλαν στο ΔΔ με ειδική συμφωνία (συνυποσχετικό) μία μεθοριακή διαφορά. Ταυτόχρονα ζήτησαν την εκδίκαση της διαφοράς από Τμήμα του ΔΔ. Με πράξη του ΔΔ το Τμήμα συστάθηκε από τους: J. Sette Camara (Βραζιλία) ως Πρόεδρο του τμήματος και μέλη τους Sir R. Jennings (Ηνωμένο Βασίλειο) και S. Oda (Ιαπωνία). Ως δικαστές ad hoc ορίστηκαν από την πλευρά του Ελ Σαλβαδόρ ο Ν. Βαλτικός (Ελλάδα) και από την πλευρά της Ονδούρας ο Μ. Virally (Γαλλία).

Οι προτάσεις των διαδίκων κατατέθηκαν τον Ιούνιο του 1988, ενώ οι αντικρούσεις θα κατατεθούν τον Φεβρουάριο του 1989, οπότε θα τερματισθεί η γραπτή διαδικασία. Η απόφαση είναι ενδεχόμενο να εκδοθεί στις αρχές του 1990.

3. Eletttronica Sicula S.p.A. (Η.Π.Α. κατά Ιταλίας)

Στις 6 Φεβρουαρίου 1987 οι Η.Π.Α. προσέφυγαν μονομερώς κατά της Ιταλίας, ισχυριζόμενες ότι η εγκαλούμενη παραβίασε τη Συνθήκη Φιλίας, Εμπορίου και Ναυτιλίας μεταξύ των δύο Κρατών του 1948. Για την αρμοδιότητα του ΔΔ οι Η.Π.Α. επικαλέσθηκαν το άρθρο XXVI της παραπάνω Συνθήκης.

Με την προσφυγή τους οι Η.Π.Α. ισχυρίζονται ότι η απαλλοτρίωση της επίδικης ιταλικής εταιρίας από το Ιταλικό Δημόσιο προκάλεσε ζημία στους 100% μετόχους της, που ήταν δύο αμερικανικές εταιρείες και ότι συνεπώς παραβίασε ορισμένες διατάξεις της παραπάνω Συνθήκης. Το αίτημα της προσφυγής είναι η καταβολή αποζημίωσης από την εγκαλούμενη Ιταλία.

Τα δύο διάδικα Κράτη συμφώνησαν να εκδικασθεί η διαφορά τους από Τμήμα του ΔΔ. Το Τμήμα αποτελέστηκε από τους Δικαστές του ΔΔ Ν. Singh (Ινδία), ως Πρόεδρο και μέλη τους S. Oda (Ιαπωνία), R. Ago (Ιταλία), S. Schwebel (Η.Π.Α.), Sir R. Jennings (Ηνωμ. Βασίλειο). Είναι προφανές ότι στη σύνθεση του Τμήματος δεν μετέχουν Δικαστές που είναι ενδεχόμενο να έχουν θεμελιακά διάφορες προσεγγίσεις ως προς τα ζητήματα διεθνούς ευθύνης από την απαλλοτρίωση επιχειρήσεων.

Τον Ιούλιο του 1988 τερματίστηκε η γραπτή διαδικασία, ενώ η προφορική διαδικασία αναμένεται να οριστεί για τους προσεχείς μήνες.

Η απόφαση που θα εκδοθεί αναμένεται με μεγάλο ενδιαφέρον. Το ΔΔ έχει να ασχοληθεί με ζητήματα διεθνούς ευθύνης από πράξεις περιουσιακής φύσης από το έτος 1970

(Απόφαση Εταιρίας Barcelona Traction), ενώ αντίθετα, η διεθνής διαιτητική νομολογία και η λοιπή διεθνής πρακτική έχει μια σημαντική εξέλιξη τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Βέβαια, το γεγονός ότι η αξίωση των Η.Π.Α. θεμελιώνεται σε συμβατική υποχρέωση και όχι σε εθιμικούς κανόνες περιορίζει ίσως τη γενική σημασία των επίδικων ζητημάτων. Από μία άλλη όμως πλευρά, η απόφαση θα πρέπει να αναμένεται με μεγάλο ενδιαφέρον από την Ελλάδα, αφού η Ελληνοαμερικανική Συνθήκη Φιλίας, Εμπορίου και Ναυτιλίας (1951) είναι σχεδόν ταυτόσημη με την επίδικη Ιταλοαμερικανική.

4. Μεθοριακές και Διαμεθοριακές Ένοπλες Δράσεις (Νικαράγουα κατά Ονδούρας)

(Για το διαδικαστικό ιστορικό της διαφοράς βλ. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική 12, σελ. 285).

Η υπόθεση αυτή παρουσίασε μια περίεργη διαδικαστική εξέλιξη, η οποία, ως ένα σημείο, αντανακλά τις διακυμάνσεις των ειρηνευτικών προσπαθειών στην Κεντρική Αμερική. Έτσι, η γραπτή διαδικασία περατώθηκε τον Ιούνιο του 1987 με την υποβολή εκ μέρους των διαδίκων, προτάσεων και αντικρούσεων που περιορίστηκαν σε προδικαστικά ζητήματα. Ωστόσο, στις 13 Αυγούστου 1987 με κοινή επιστολή τους προς το ΔΔ τα δύο διάδικα κράτη ζήτησαν την αναβολή της προφορικής διαδικασίας, ενόψει των ειρηνευτικών πρωτοβουλιών που αναλήφθηκαν στην περιοχή από τους ηγέτες των Κεντροαμερικανικών κρατών.

Η κάμψη στην αποτελεσματικότητα των παραπάνω πρωτοβουλιών και η αναζωπύρωση των προβλημάτων στα σύνορα των δύο κρατών οδήγησαν τη Νικαράγουα στην υποβολή προς το ΔΔ την 21η Μαρτίου 1988 αιτήματος για τη λήψη προσωρινών μέτρων έναντι της Ονδούρας. Κύριο αίτημα των προσωρινών μέτρων ήταν η διακοπή της παροχής βοήθειας εκ μέρους της Ονδούρας προς τους «Κόντρας» και η διεξαγωγή αυτοψίας εκ μέρους του Δικαστηρίου σύμφωνα με το άρθρο 66 του Κανονισμού Διαδικασίας. Ωστόσο, λίγες μέρες αργότερα, η Νικαράγουα απέσυρε την αίτηση για λήψη προσωρινών μέτρων.

Εν όψει της επαναδραστηριοποίησης της υπόθεσης, το ΔΔ ολοκλήρωσε τον Ιούνιο του 1988 και την προφορική διαδικασία, που περιορίστηκε (όπως άλλωστε και η γραπτή) σε προδικαστικά ζητήματα αρμοδιότητας. Χαρακτηριστικό είναι ότι βασικός δικηγόρος της Νικαράγουας, (πλην του Αμερικανού

A. Chayes, στον οποίο οφείλεται η νομική στρατηγική των κινήσεων της Νικαράγουας ενώπιον του ΔΔ), ήταν ο Άγγλος διεθνολόγος I. Brownlie. Αντίστοιχα, κύριος δικηγόρος της Ονδούρας ήταν ο Άγγλος διεθνολόγος D. Bowett. Έτσι, ο αγγλοσαξωνικός χώρος του διεθνούς δικαίου εξακολουθεί να ελέγχει την «αγορά» των δικαστικών διαφορών, χωρίς διάκριση ιδεολογικών, κοινωνικοπολιτικών εντάξεων των διαδίκων Κρατών κ.τ.λ.

Η απόφαση του ΔΔ αναμένεται να εκδοθεί μέχρι το τέλος του τρέχοντος έτους, εκτός βέβαια αν μεσολαβήσει οποιαδήποτε αναβλητική διαδικαστική πρωτοβουλία.

5. Μεθοριακές και Διαμεθοριακές Ένοπλες Δράσεις (Νικαράγουα κατά Κόστα-Ρίκα)

(Για το διαδικαστικό ιστορικό της διαφοράς βλ. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική 12, σελ. 285).

Έπειτα από αίτημα της Νικαράγουας, που αποδέχθηκε η Κόστα-Ρίκα, η υπόθεση αυτή διαγράφηκε από το πινάκιο με Διάταξη του Προέδρου του ΔΔ της 19ης Αυγούστου 1987.

6. Στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες κατά της Νικαράγουας (Νικαράγουα κατά Η.Π.Α.) (Υποχρέωση αποζημίωσης)

Με τις αποφάσεις του της 27ης Ιουνίου 1986 στην προσφυγή της Νικαράγουας κατά των Η.Π.Α. (Βλ. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική 12, σελ. 282 και επ.), το ΔΔ έκρινε μεταξύ των άλλων, ότι οι Η.Π.Α. όφειλαν αποζημιώσει για τις ζημιές που προκλήθηκαν στη Νικαράγουα με την παραβίαση ορισμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου. Εξάλλου, το ΔΔ είχε αποφασίσει ότι «Η μορφή και το ύψος της αποζημίωσης, αν δεν υπάρξει συμφωνία μεταξύ των διαδίκων, θα ορισθεί από το Δικαστήριο, το οποίο επιφυλάσσεται ως προς την περαιτέρω διαδικασία για το ζήτημα αυτό».

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1987 η Νικαράγουα πληροφόρησε το ΔΔ ότι δεν έχει επέλθει συμφωνία και ότι συνεπώς ήταν απαραίτητο να κινηθεί η διαδικασία. Εξάλλου, στις 13 Νοεμβρίου 1987, οι Η.Π.Α. πληροφόρησαν το ΔΔ για τη διατήρηση της άποψής τους ότι το Δικαστήριο στερείται αρμοδιότητας στην υπόθεση αυτή και ότι συνεπώς δεν πρόκειται

να συμμετάσχουν στην περαιτέρω διαδικασία για την επιδίκαση αποζημίωσης.

Έπειτα από τα παραπάνω, το ΔΔ με Διάταξή του κίνησε τη σχετική διαδικασία και όρισε προθεσμία στους διαδίκους για την κατάθεση των προτάσεων. Η Νικαράγουα κατέθεσε εμπρόθεσμα τις δικές της προτάσεις. Αντίθετα η προθεσμία που τάχθηκε στις Η.Π.Α. (29 Ιουλίου 1988) παρήλθε άπρακτη. Ήδη αναμένεται η κίνηση της περαιτέρω διαδικασίας από το Δικαστήριο.

7. Αίτηση Αναθεωρήσεως της Αποφάσεως αριθ. 333 του Δικαστηρίου των Η.Ε.

(Πρβλ. και Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική 12, σελ. 285).

Έπειτα από εκκρεμοδικία δύομισυ περίπου ετών το ΔΔ εξέδωσε στις 27 Μαΐου 1987 τη Γνωμοδότησή του στο αίτημα της Επιτροπής Αιτήσεων Αναθεωρήσεως του Διοικητικού Δικαστηρίου των Η.Ε. (Δευτεροβάθμιου διοικητικού οργάνου για την κρίση υπηρεσιακών διαφορών των υπαλλήλων του Ο.Η.Ε.). Η επίδικη υπόθεση, γνωστή και ως υπόθεση Yakimetz (από το όνομα του υπαλλήλου της Γραμματείας των Η.Ε.) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της φύσης των ζητημάτων που αφορούσε. Συγκεκριμένα, της εφαρμογής in casu του άρθρου 101, παρ. 1 και 3 του Χάρτη των Η.Ε., που προβλέπουν ότι «1. Το προσωπικόν (της Γραμματείας) θα διορίζεται υπό του Γενικού Γραμματέως συμφώνως προς κανόνας καθοριζομένους υπό της Γενικής Συνελεύσεως. 3. Η προέχουσα φροντίς κατά την πρόσληψιν του προσωπικού και τον καθορισμόν των όρων εργασίας θα είναι η ανάγκη διασφαλίσεως των ανωτέρω προτύπων δραστηριότητος. Δέουσα προσοχή θα πρέπει να αποδοθεί εις την σπουδαιότητα της προσλήψεως του προσωπικού επί της ευρύτερας δυνατής γεωγραφικής βάσεως».

Ο Yakimetz, πολίτης της Σοβιετικής Ένώσεως και υπάλληλος της Σοβιετικής Δημόσιας Υπηρεσίας, προσλήφθηκε με πενταετές συμβόλαιο στη Γραμματεία του Οργανισμού το έτος 1969. Το 1974, λίγο πριν λήξει η σύμβασή του, παραιτήθηκε προκειμένου να σπουδάσει στη Μόσχα. Το 1977, αφού απέκτησε πτυχίο διεθνών σχέσεων, ζήτησε από την κυβέρνησή του να τον ξαναστείλει στα Η.Ε. Την ίδια χρονιά, η Μόνιμη Αντιπροσωπεία της ΕΣΣΔ στον Ο.Η.Ε., γνωστοποίησε στη Γραμματεία του Οργανισμού ότι συνιστά την πρόσληψη

του Yakimetz «κατ' απόσπαση από τη σοβιετική δημόσια υπηρεσία». Με βάση την «κάλυψη» αυτή της Σοβιετικής Κυβέρνησης ο Yakimetz προσλήφθηκε για μια πενταετία στη Γραμματεία των Η.Ε. με το βαθμό Ρ4.

Τον Οκτώβριο του 1982 η Γραμματεία των Η.Ε. ζήτησε από τη Σοβιετική Ένωση την παράταση της «απόσπασης» του Yakimetz, προκειμένου να του ανανεωθεί η σχέση εργασίας με τον Οργανισμό. Η Μόνιμη Αντιπροσωπεία της ΕΣΣΔ απήντησε ότι εγκρίνει την παράταση αλλά μόνον για ένα έτος.

Στις 9 Φεβρουαρίου 1983 ο Yakimetz ζήτησε πολιτικό άσυλο στις Η.Π.Α. και γνωστοποίησε προς τη Γενική Γραμματεία των Η.Ε. ότι παραιτήθηκε από τη θέση του στη Σοβιετική Δημόσια Υπηρεσία. Έπειτα από την εξέλιξη αυτή, ο Γενικός Γραμματέας των Η.Ε. χορήγησε στον Yakimetz υποχρεωτική άδεια, ενώ στις 11 Μαρτίου του ίδιου έτους του συνέστησε να μην εισέρχεται στο κυρίως κτήριο των Η.Ε. (προφανώς για να μην ενοχλεί με την παρουσία του τους Σοβιετικούς). Ωστόσο, ο Yakimetz εξακολούθησε να εργάζεται σε υπηρεσία της Γραμματείας, η οποία ήταν εγκαταστημένη εκτός του κτηριακού συγκροτήματος των Η.Ε. Μάλιστα, τον Ιούνιο του ίδιου έτους προάγεται στο βαθμό Ρ5.

Το Νοέμβριο του έτους 1983 η Γραμματεία του Οργανισμού πληροφόρησε τον Yakimetz ότι δεν πρόκειται να ανανεώσει το συμβόλαιό του, κι' ότι δεν πρόκειται επίσης να τον κρίνει για μονιμοποίηση. Ο Yakimetz ισχυρίστηκε ότι σύμφωνα με την Απόφαση 37/146 της Γενικής Συνελεύσεως είχε δικαίωμα να κριθεί για μονιμοποίηση. Επικαλέσθηκε μάλιστα τον υπηρεσιακό του φάκελλο ο οποίος ήταν άψογος. Η Γραμματεία επέμενε στην άρνησή της και εξωδίκως πληροφόρησε τον Yakimetz ότι σύμφωνα με τη σοβιετική νομοθεσία εξακολουθούσε να είναι σοβιετικός πολίτης και ότι η Κυβέρνηση της ΕΣΣΔ είχε αντίρρηση για τη συνέχιση της απασχόλησής του στον Οργανισμό. Ο Yakimetz προσέφυγε τότε στο Διοικητικό Δικαστήριο των Η.Ε. το οποίο στις 8 Ιουνίου 1984 εξέδωσε την Απόφασή του αριθ. 333. Η Απόφαση αυτή απέρριπτε, κατά πλειοψηφία, την προσφυγή του Yakimetz, στην ουσία. Στη συνέχεια ο ενδιαφερόμενος προσέφυγε στην Επιτροπή Αιτήσεων Αναθεωρήσεων, η οποία απεφάσισε κατά πλειοψηφία την υποβολή αιτήματος για Γνωμοδότηση από το ΔΔ.

Η Γνωμοδότηση του ΔΔ, αντιμετώπισε πολύπλοκα ζητήματα υπαλληλικού δικαίου των Η.Ε. και με ψήφους 11 κατά 3 έκρινε ότι δεν υπήρξε παράβαση δικαίου εκ μέρους του Διοικητικού Δικαστηρίου. Μειοψήφισαν οι Δικαστές Schwebel (Η.Π.Α.), Jennings (Ηνωμ. Βασίλειο), και Evensen (Νορβηγία).

Η γενικότερη σημασία της Γνωμοδότησης, συνίσταται, κατά τη γνώμη μας, στην (έμμεση) επιβεβαίωση της άποψης του Διοικητικού Δικαστηρίου των Η.Ε. ότι η υπαλληλική σχέση με τον Οργανισμό τελεί σε άμεση συνάφεια με την «κάλυψη» του Κράτους της ιθαγένειας του υπαλλήλου. Επειδή η σκέψη αυτή νομίζουμε πως είναι θεμελιακή για το διοικητικό δίκαιο των Η.Ε. την παραθέτουμε αυτούσια, από το κείμενο της Απόφασης 333 του Διοικητικού Δικαστηρίου.

«XII. Ο προσφεύγων είχε δικαίωμα να ενεργήσει κατά τον τρόπο που έκρινε καλύτερο για τα συμφέροντά του. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να αντιμετωπίσει τις συνέπειες των πράξεών του... Μία από τις συνέπειες αυτές αφορά την καταλληλότητα ενός διεθνούς υπαλλήλου. Στην Απόφαση αριθ. 326 (Fischman) το (Διοικητικό) Δικαστήριο αναφέρθηκε στην ευρέως ισχύουσα άποψη η οποία μνημονεύεται σε μία έκθεση της Πέμπτης Επιτροπής της Γενικής Συνέλευσης ότι «Οι διεθνείς αξιωματούχοι πρέπει να είναι οι πραγματικοί εκπρόσωποι των πολιτισμών και την προσωπικότητας της χώρας της οποίας είναι πολίτες και ότι όσοι επιλέγουν να διασπών τους δεσμούς τους με τη χώρα προέλευσής τους δεν μπορούν πλέον να ισχυρισθούν ότι πληρούν τις προϋποθέσεις απασχόλησής τους στα Η.Ε.».

Η άποψη αυτή του Διοικητικού Πρωτοδικείου των Η.Ε., που φαίνεται να υιοθετείται ήδη από το ΔΔ απομένει να εκτιμηθεί από την επιστήμη. Σε κάθε περίπτωση η εξισορρόπηση μεταξύ του «διεθνούς συμφέροντος» της υπηρεσίας ενός Διεθνούς Οργανισμού και του εθνικού συμφέροντος των Κρατών μελών, σε ό,τι αφορά τα ζητήματα προσωπικού είναι ένα από τα δυσχερέστατα προβλήματα του δικαίου των Διεθνών Οργανισμών.

8. Εφαρμογή της Υποχρέωσης Προσφυγής σε Διαιτησία κατ' εφαρμογή του άρθρου 21 της Συμφωνίας για την Έδρα των Ηνωμένων Εθνών της 26ης Ιουνίου 1947.

Το άρθρο 11 της Συμφωνίας μεταξύ Η.Π.Α. και Ο.Η.Ε. της 26ης Ιουνίου 1947, σχετικά με την εγκατάσταση της έδρας του Οργανισμού στη Νέα Υόρκη, προβλέπει ότι «Οι ομοσπονδιακές, πολιτειακές και τοπικές αρχές των Η.Π.Α., δεν θα παρεμποδίζουν τη διέλευση από και προς την έδρα των Η.Ε.: α) αντιπροσώπων των Κρατών μελών...β) άλλων προσώπων προσκεκλημένων στην περιοχή της έδρας των Η.Ε....για επίσημη εργασία».

Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 12 της ίδιας συμφωνίας, η παραπάνω διάταξη του άρθρου 11 εφαρμόζεται ανεξάρτητα από τη σχέση που θα υπάρχει μεταξύ της Κυβερνήσεως των Ηνωμένων Πολιτειών και των Κυβερνήσεων των παραπάνω προσώπων, ενώ με άλλη διάταξη αποκλείεται η εφαρμογή της αμερικανικής νομοθεσίας περί αλλοδαπών στις περιπτώσεις αυτές. Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 21 της ίδιας πάντοτε Συμφωνίας, οποιαδήποτε διαφορά μεταξύ του Οργανισμού και της Κυβέρνησης των Η.Π.Α. θα επιλύεται με βάση ειδική διαιτητική ρήτρα.

Με την Απόφαση 3237 (XXIX) της Γενικής Συνέλευσης των Η.Ε. η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης προσκλήθηκε να συμμετάσχει ως παρατηρητής στη Γενική Συνέλευση και έκτοτε διατηρεί Μόνιμη Αντιπροσωπεία στην Έδρα του Οργανισμού και εγκαταστάσεις γραφείων μέσα στο κέντρο της Νέας Υόρκης.

Στον Αντι-τρομοκρατικό Νόμο του 1987 (Anti-Terrorism Act) που υιοθέτησε το Κογκρέσο της Η.Π.Α. το Δεκέμβριο του 1987, ορίζεται ότι «Η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης και οι συνεργαζόμενες μ' αυτήν οργανώσεις, αποτελούν μια τρομοκρατική οργάνωση και απειλή στα συμφέροντα των Η.Π.Α., των συμμάχων της και στο διεθνές δίκαιο και δεν θα πρέπει να επωφεληθούν με το να λειτουργούν τις Η.Π.Α.». Ταυτόχρονα, απαγορεύθηκε η διατήρηση ποιουδήποτε γραφείου της παραπάνω Οργάνωσης στο έδαφος των Η.Π.Α.

Ο Γενικός Γραμματέας των Η.Ε. προσπάθησε με διαβήματά του προς την Κυβέρνηση των Η.Π.Α. να αναστείλει την εφαρμογή του παραπάνω Νόμου στα γραφεία της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης στη Νέα Υόρκη. Συνάντησε όμως την κατηγορηματική άρνηση του αμερικανικού Υπουργείου Δικαιοσύνης, και αναγκάστηκε να πληροφύσει σχετικά τη Γενική Συνέλευση. Μπροστά στην κατάσταση αυτή, ο Πρόεδρος της Γενικής Συνέλευσης επανασυγκάλεσε την 11η Σύνοδο στις 29 Φεβρουαρίου 1988, η οποία υιοθέτησε μεταξύ άλλων την Απόφαση 42/229B, με ψήφους 143 υπέρ, 1 κατά (Ισραήλ), χωρίς τη συμμετοχή των Η.Π.Α. Με την απόφαση αυτή ζητήθηκε από το ΔΔ η παροχή Γνωμοδότησης ως προς το εάν οι Η.Π.Α. ήταν ή όχι υποχρεωμένες να προσέλθουν στη διαιτητική διαδικασία που προβλέπει η Συμφωνία του 1947. Μετά, ο Εισαγγελέας της Νέας Υόρκης, αδιαφορώντας για τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας του, κίνησε στις 22 Μαρτίου 1988 τη διαδικασία για το κλείσιμο των γραφείων της Παλαιστινιακής Οργάνωσης.

Το ΔΔ αντέδρασε στο αίτημα για Γνωμοδότηση με πρωτοφανή ταχύτητα. Στις 4 Μαρτίου 1988 παρέλαβε την αίτηση για Γνωμοδότηση. Στις 9 Μαρτίου 1988 υιοθέτησε Διάταξη για την επίσπευση της διαδικασίας. Στις 11 Απριλίου 1988 διεξήχθη η ακροαματική διαδικασία και στις 26 Απριλίου του ιδίου έτους εκδόθηκε η Γνωμοδότηση! Αν εξαιρέσει κανείς τις Διατάξεις για τη λήψη προσωρινών μέτρων, στην ιστορία του ΔΔ δεν πρέπει να υπάρχει περίπτωση ταχύτερης ολοκλήρωσης διαδικασίας.

Η Γνωμοδότηση του ΔΔ για την Εφαρμογή της Υποχρέωσης προσφυγής σε Διαιτησία, είναι σχετικά σύντομη και υιοθετήθηκε ομόφωνα. Δεν παρουσιάζει βέβαια ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον. Επιβεβαιώνει την προφανή άλλωστε υποχρέωση των Η.Π.Α. να ακολουθήσει την διαιτητική διαδικασία καθώς και την υποχρέωση των Η.Π.Α. να εφαρμόσουν τις διεθνείς τους υποχρεώσεις ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αντίθετη εσωτερική νομοθεσία.

Περισσότερο νομικό ενδιαφέρον προβλέπεται να παρουσιάσει η εξέλιξη της υπόθεσης στα αμερικανικά δικαστήρια, τα οποία θα έχουν να αντιμετωπίσουν μία από τις λίγες τόσο σαφείς και βεβαιωμένες με Πράξη του ΔΔ, συγκρούσεις μεταξύ της αμερικανικής νομοθεσίας και των διεθνών υποχρεώσεων των Η.Π.Α. Και τούτο εάν βέβαια το αμερικανικό Υπουργείο Δικαιοσύνης επιμείνει στην εφαρμογή του Αντιτρομοκρατικού Νόμου έναντι της Ο.Α.Π.

Κρατερός Ιωάννου

Γιάννη Βαληνάκη, Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα 1974-1987: Η Ελλάδα στο σύστημα Ανατολής-Δύσης, Θεσ/νίκη, Παρατηρητής, 1987 (429 σελίδες).

Η επιστημονική μελέτη σύγχρονων θεμάτων εξωτερικής πολιτικής (διπλωματίας και στρατηγικής) είναι στενά συναρτημένη με τον «βαθμό ανεξαρτησίας» μιας χώρας. Δεν είναι τυχαίο, π.χ., ότι πριν από το 1974 λειτουργούσαν στα ελληνικά ΑΕΙ 43 έδρες θεολογίας, ενώ ούτε μία δεν ήταν αφιερωμένη στο αντικείμενο των σύγχρονων διεθνών σχέσεων. Μετά την πτώση της δικτατορίας και με την κατακόρυφη αύξηση του ελληνικού «δείκτη ανεξαρτησίας», ο κλάδος των διεθνών σχέσεων άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία. Τομείς διεθνών σπουδών ιδρύθηκαν με ικανοποιητική διεπιστημονική στελέχωση στις νομικές σχολές της Αθήνας, Θεσσαλονίκης και Θράκης. Στην Πάντειο, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Πανεπιστήμιο Κρήτης οργανώθηκαν αυτόνομες διδακτικές-ερευνητικές μονάδες με επίκεντρο την πολιτική επιστήμη και την «διεθνοσχεσιολογία». Παράλληλα, η επιτυχής και πολύπλευρη δραστηριότητα της Ελληνικής Εταιρίας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων τα τελευταία πέντε χρόνια μαζί με την σταθερά αυξανόμενη παραγωγικότητα των μελών της, αποτελούν πρόσθετες ενδείξεις του αυξημένου ενδιαφέροντος σε κλάδους που υπήρξαν «άγονοι και παραμελημένοι» στα ελληνικά πανεπιστήμια.

Το βιβλίο του Γιάννη Βαληνάκη, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική Άμυνα, 1974-1987*, αποτελεί ένα από τα πιο χρήσιμα και επιστημονικά ολοκληρωμένα δείγματα της νέας παραγωγής. Καλύπτει έδαφος επιστημονικά παρθένο με τρόπο συστηματικό και πρωτότυπο και θα πρέπει να θεωρείται ως μια πολύ σημαντική συμβολή στον κλάδο των διεθνών σχέσεων και ειδικότερα της ελληνικής εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής. Μεθοδολογικά, το βιβλίο του επίκουρου καθηγητή Γ. Βαληνάκη μπορεί να ταξινομηθεί (χρησιμοποιώντας την ορολογία του Raymond Aron) στην κατηγορία των «πραξεολογικών» μελετών από την διεπιστημονική/συνθετική σκοπιά της «ιστορικής κοινωνιολογίας». Στο λειτουργικό επίπεδο ο συγγραφέας συνθέτει επιδέξια μεταβλητές συστημικού (υπερδυναμείς, κεντρική Ευρώπη), περιφερειακού (Βαλκάνια, ανατολική Ευρώπη) και εθνικού επιπέδου, όπως αυτές σύγχորδα επηρεάζουν την διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η μελέτη βασίζεται σε ένα πλούτο πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, όπως π.χ. μελέτες στρατηγικών ινστιτούτων, συζητήσεις στο ελληνικό και σε ξένα κοινοβούλια, αποδιαβαθμισμένες μελέτες ειδικών και εμπειρογνομώνων,

αναλύσεις επιστημονικών περιοδικών, τον ελληνικό και ξένο τύπο της εποχής κ.ο.κ. Πρόσθετα, η πρακτική εμπειρία του συγγραφέα στο υπουργείο Εξωτερικών και η ενεργή συμμετοχή του σε διμερείς και πολυμερείς συνομιλίες, διαπραγματεύσεις και συναφείς δραστηριότητες, του έδωσαν την ευκαιρία να προσαρμόσει την θεωρητική του προσέγγιση στα όρια της καθημερινής πραγματικότητας.

Η μονογραφία του Γιάννη Βαληνάκη χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Το πρώτο μέρος είναι αφιερωμένο στην συγκριτική αξιολόγηση (όπως αυτή γίνεται από το ΝΑΤΟ) των ρόλων της Ελλάδας και της Τουρκίας στα πλαίσια της δυτικής συμμαχίας και στην ανάλυση της ισορροπίας των βαλκανικών δυνάμεων. Μεταξύ άλλων, ο συγγραφέας επισημαίνει την γεωγραφικά διάσπαρτη διάταξη του γεωγραφικού χώρου της νότιας πτέρυγας, την υπεροχή του ναυτικού στοιχείου στον συμμαχικό σχεδιασμό για την περιοχή, την επιρροή τρίτων χωρών στην περιφερειακή ισορροπία της ανατολικής Μεσογείου και τις στρατηγικο-πολιτικές επιπτώσεις της σταδιακής μείωσης της αντίληψης στην Ελλάδα για τον «από βορρά» κίνδυνο.

Το δεύτερο μέρος καλύπτει τις σχέσεις της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ που υποδιαιρούνται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, 1974-1980, η Ελλάδα εξ αιτίας του Κυπριακού, και παρά τη συντηρητική προδιάθεση της τότε κυβέρνησης, αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Η Τουρκία επωφελήθηκε από την ελληνική απουσία (που συνεπαγόταν και την αδυναμία άσκησης βέτο στις συλλογικές συμμαχικές αποφάσεις), για να τροποποιήσει το ευνοϊκό για την Ελλάδα καθεστώς επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο που ίσχυε μέχρι το 1974. Η προσπάθεια για επανένταξη - όταν σύντομα συνειδητοποιήθηκε η έκταση του προβλήματος, σκόνταψε στην τουρκική άρνηση και στους όρους (διχοτομικούς) που έθετε η Τουρκία για να δεχθεί την επιστροφή της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Ο συγγραφέας αναλύει τις επίπονες διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στην ελληνική επανένταξη τον Οκτώβριο του 1980 λίγο μετά την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας στην Τουρκία και την λεγόμενη «συμφωνία Ρότζερς».

Η δεύτερη φάση των ελληνο-νατοϊκών σχέσεων αφορά στην περίοδο μετά την επανένταξη στο ΝΑΤΟ και συμπίπτει σχεδόν με την ανάληψη της εξουσίας στην Ελλάδα από το ΠΑΣΟΚ. Η ανάλυση επικεντρώνεται στα πολύπλοκα προβλήματα που σχετίζονται με την ερμηνεία και εφαρμογή της συμφωνίας Ρότζερς που τελικά οδήγησαν στην αμοιβαία εξουδετέρωση κάθε προσπάθειας διευθέτησης του θέματος του επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο, της εκτέλεσης μεικτών συμμαχικών

λυμασιών με συμπερίληψη της Λήμνου στον χώρο επιχειρήσεων, της ίδρυσης Νατοϊκού στρατηγείου υπό ελληνική διοίκηση στη Λάρισα, και άλλα συναφή προβλήματα.

Το τρίτο μέρος αναφέρεται στην ελληνική πολιτική για τα πυρηνικά όπλα και παραθέτει πλούσια πληροφόρηση για το πολύ αμφιλεγόμενο αυτό θέμα. Ο συγγραφέας παρουσιάζει με λεπτομέρεια τη διάταξη των αμερικανικών πυρηνικών συστημάτων στην Ελλάδα και την Τουρκία και τις δυνατότητες τοποθέτησης σοβιετικών πυρηνικών σε χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, όπως η Βουλγαρία και Ρουμανία. Ο Γιάννης Βαληνάκης αξιολογεί προσεκτικά την ελληνική πολιτική για τα πυρηνικά (ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια) με έμφαση στις προσπάθειες που έγιναν με ελληνική πρωτοβουλία για την εγκαθίδρυση μιας Βαλκανικής Απυρηνικής Ζώνης (BAZ). Επισημαίνει ότι η όλη προσπάθεια σκόνταψε κυρίως πάνω στις αντιδράσεις της Τουρκίας αλλά και στην έμμεση αναβλητικότητα και, ίσως, αпроθυμία και άλλων κυβερνήσεων.

Το τέταρτο μέρος περιγράφει και ερμηνεύει διεξοδικά το ακανθώδες θέμα της παρουσίας και λειτουργίας αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα. Ο συγγραφέας συγκρίνει με επιστημονική αντικειμενικότητα την ουσία και το διαπραγματευτικό ύφος των κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας (1974-81) και του ΠΑΣΟΚ (1981-83) σχετικά με το ζήτημα των βάσεων. Τα επιχειρήματα, οι ελιγμοί και οι τακτικές της ελληνικής και αμερικανικής πλευράς αντίστοιχα παρουσιάζονται με σαφήνεια, πληρότητα και οξυδέρκεια. Ο αναγνώστης δέχεται έτσι μια ουσιαστική δόση των σκοπών και των μέσων των διαπραγματευτών μιας υπερδύναμης από τη μια πλευρά, και μιας χώρας με μικρομεσαία εμβέλεια αλλά μεγάλη στρατηγική σημασία από την άλλη.

Το τελευταίο μέρος του βιβλίου εκθέτει τα συμπεράσματα του συγγραφέα. Η σύνθεση αυτή είναι εκτενής, συγκροτημένη και συνετή. Βασίζεται σε καθαρά επιστημονικά κριτήρια και απορρέει αβίαστα από την πραγματιστική δομή σκέψης του Γ. Βαληνάκη. Πρώτα-πρώτα, θεωρεί ότι η διπολική δομή του διεθνούς συστήματος είχε ως συνέπεια την μεταπολεμική τοποθέτηση της χώρας μας στο δυτικό συμμαχικό στρατόπεδο. Επισημαίνει ότι μέχρι το 1974 ο ελληνικός αμυντικός σχεδιασμός και η αντίστοιχη διάταξη των ενόπλων δυνάμεων υπαγορεύονταν από την ευρύτατα διαδεδομένη αντίληψη (ιδίως στις τάξεις των Ελλήνων αξιωματικών) για τον από βορρά κίνδυνο. Με την εισβολή της στην Κύπρο και την προβολή μιας δέσμης έντονα αναθεωρητικών αιτημάτων στο Αιγαίο μετά το 1974, η Τουρκία τοποθετήθηκε στο κέντρο βάρους του ελληνικού αμυντικού σχεδιασμού στη μεταδικτατορική περίοδο

περιπλέκοντας συγχρόνως επικίνδυνα τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις της χώρας μας με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ.

Ένα πολύ χρήσιμο χαρακτηριστικό της σύνθεσης αυτής του συγγραφέα είναι ότι δεν διστάζει να εκφέρει τις απόψεις του και να κρίνει συγκεκριμένες επιλογές και σημαντικές αποφάσεις του πρόσφατου παρελθόντος. Φρονεί π.χ., ότι η απόφαση τον Αύγουστο του 1974 της κυβέρνησης εθνικής ενότητας του Κωνσταντίνου Καραμανλή που οδήγησε στην ελληνική αποχώρηση από τη στρατιωτική δομή του ΝΑΤΟ ήταν «λαθεμένη». Η απόφαση προφανώς πάρθηκε για να απαλυνθεί η οργή του ελληνικού λαού σχετικά με το Κυπριακό και για να διακηρύξει η Ελλάδα δημόσια και δραματικά την έντονη δυσφορία της για την νατοϊκή απραξία κατά την διάρκεια των συγκλονιστικών γεγονότων του Ιουλίου - Αυγούστου 1974. Αλλά, όπως σωστά παρατηρεί ο συγγραφέας, από τη στιγμή που η χώρα μας βρέθηκε έξω από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων (χάνοντας το δικαίωμα άσκησης βέτο στις συλλογικές αποφάσεις) η Τουρκία επωφελήθηκε της νέας κατάστασης για να αναθεωρήσει το καθεστώς επιχειρησιακής ευθύνης που ίσχυε στην περίοδο πριν από το καλοκαίρι του 1974. Η Ελλάδα, επισημαίνει εύστοχα ο Γ. Βαληνάκης, μπορούσε κάλλιστα το 1974 να κοινοποιήσει την έντονη διαμαρτυρία της για την κυπριακή τραγωδία με άλλους και ίσως πιο αποτελεσματικούς τρόπους όπως, π.χ., με την αναστολή λειτουργίας μιας ή περισσοτέρων αμερικανικών βάσεων που λειτουργούσαν στο ελληνικό έδαφος. Αναφερόμενος επίσης στη σημερινή κατάσταση μερικής αποχής της Ελλάδας από τη στρατιωτική δομή της δυτικής συμμαχίας πιστεύει ότι η αορίστου χρόνου διαιώνιση της σημερινής εκκρεμότητας δεν λειτουργεί υπέρ των ελληνικών συμφερόντων.

Για το θέμα της ελληνικής πολιτικής στα πυρηνικά και για τις προτάσεις δημιουργίας Βαλκανικής Απυρηνικής Ζώνης (ΒΑΖ), ο συγγραφέας διαβλέπει σταδιακή μείωση του ελληνικού κυβερνητικού ενδιαφέροντος. Έτσι, τα τελευταία χρόνια, η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ έχει στραφεί προς πολύ ευρύτερους σε γεωγραφική και λειτουργική εμβέλεια στόχους που ενσαρκώνονται με την «Πρωτοβουλία των έξι». Η μετατόπιση αυτή του κυβερνητικού ενδιαφέροντος είναι αποτέλεσμα, κατά τον συγγραφέα, της προσπάθειας της κυβέρνησης Παπανδρέου να αποφύγει την περαιτέρω υποβάθμιση της στρατηγικής αξίας του ελληνικού χώρου και την αντίστοιχη στρατηγική αναβάθμιση της Τουρκίας.

Στο μεγάλο θέμα της παρουσίας/απομάκρυνσης των αμερικανικών βάσεων που λειτουργούν στην Ελλάδα, ο

συγγραφέας τονίζει ότι στον ελληνο-αμερικανικό διάλογο για το καθεστώς των βάσεων μόνιμα υπεισέρχεται ο «τουρκικός παράγοντας» μετατρέποντας το πρόβλημα από καθαρά διμερές σε ουσιαστικά τριγωνικό. Αντιπαραθέτοντας με λεπτομέρεια τις «διαπραγματευτικές τεχνικές» της Ν.Δ. και του ΠΑΣΟΚ, ο Γιάννης Βαληνάκης συμπεραίνει ότι παρά τις όποιες διαφορές φραστικής διατύπωσης και τακτικής και με την εξαίρεση του «διακηρυγμένου στόχου» του ΠΑΣΟΚ για οριστική απομάκρυνση των βάσεων, όλοι οι άλλοι στόχοι (π.χ. η προσωρινή παροχή στους Αμερικανούς βάσεων και διευκολύνσεων για την εξασφάλιση σημαντικών συναλλαγμάτων όπως της διατήρησης της ισορροπίας δυνάμεων Ελλάδος-Τουρκίας), υπήρξαν κοινοί για τα δύο μεγάλα κόμματα. Το μεγάλο αυτό θέμα της πορείας προς μια συναινετική εθνική στρατηγική είναι ίσως ένα ζήτημα που θα έπρεπε να αναλυθεί περισσότερο από τον συγγραφέα. Οι εσωτερικές πηγές της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής (ρόλος του Κοινοβουλίου, του τύπου, της κοινής γνώμης κλπ.) κατά την περίοδο της εδραίωσης και διεύρυνσης των δημοκρατικών θεσμών είναι μία σημαντική παράμετρος που αξίζει περαιτέρω έρευνα και που ο συγγραφέας θα μπορούσε ίσως να καλύψει σε μελλοντική του μελέτη.

Ενδιαφέρουσα είναι, επίσης, η κριτική επισήμανση του συγγραφέα ότι στις διαπραγματεύσεις για την ελληνο-αμερικανική συμφωνία του 1983 παρατηρήθηκε μια εμφανέστατη ασυμμετρία στα επίπεδα των δύο διαπραγματευτικών ομάδων. Στην ελληνική πλευρά ο βασικός διαπραγματευτής ήταν πολιτικό πρόσωπο — ο υφυπουργός (τότε) Εξωτερικών Γιάννης Καψής. Ήταν αυτονόητο ότι οι εκάστοτε συνεννοήσεις και δεσμεύσεις του, δημιουργούσαν καταστάσεις που η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε εύκολα να αποσύρει ή να τροποποιήσει χωρίς να μειώσει το κύρος και την αξιοπιστία του πολιτικού εκπροσώπου της. Στην πλευρά των ΗΠΑ, αντίθετα, ο βασικός διαπραγματευτής (Reginald Bartholomew) ήταν ένας υπηρεσιακός παράγοντας μέσου βαθμού. Αυτή η επιλογή χάριζε στους Αμερικανούς αυξημένη ευελιξία και αξιοποίηση του χρόνου, γιατί μπορούσαν πιο εύκολα να αυξομειώσουν τις θέσεις τους στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Έτσι, στο νέο γύρο των διαπραγματεύσεων που άρχισε το Νοέμβριο του 1987 το πνεύμα των επισημάνσεων του Γ. Βαληνάκη φαίνεται να υιοθετήθηκε, αν κρίνει κανείς από την ισοβαρή σύνθεση των δύο διαπραγματευτικών ομάδων.

Τα γενικά συμπεράσματα με τα οποία κλείνει το βιβλίο του ο Γιάννης Βαληνάκης μας προσφέρουν κάποια βάση περιορι-

σμένης αισιοδοξίας για το μέλλον. Στα μεγάλα θέματα εξωτερικής πολιτικής και εθνικής άμυνας, τονίζει ο συγγραφέας, η «συναινετική πολιτική», ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα είναι ευδιάκριτη και επιταχυνόμενη. Η μείωση του κομματικού ανταγωνισμού, όπως σωστά υποστηρίζει, θα επιτρέψει τη χάραξη μιας συνετής και ρεαλιστικής «εθνικής στρατηγικής» απαλλαγμένης από τις «ιστορικές αδυναμίες» της ελληνικής διπλωματίας —ίδιως τη μεγάλη αδυναμία στην έλλειψη σχεδιασμού (άμεσου, μεσοπρόθεσμου και μακροχρόνιου). Το βιβλίο του Γιάννη Βαληνάκη είναι γραμμένο σε γλώσσα ζωντανή, προσιτή και εύληπτη. Προσφέρει πολλά όχι μόνο στους ειδήμονες της στρατηγικής και της διπλωματίας, αλλά και στο ευρύτερο ενδιαφερόμενο κοινό. Με επιστημονική μέθοδο και συνέπεια, ο συγγραφέας πληροφορεί, αναλύει, προβλέπει και προτείνει.

Όπως ήδη αναφέραμε, έχει το θάρρος να πει τη γνώμη του για θέματα που είναι καίρια για τα εθνικά μας συμφέροντα και για την μακροχρόνια επιβίωση του τόπου. Ο ρεαλισμός, η επιστημονική του μεθοδολογία, η αποφυγή δογματισμού, ανώφελων εθνικών εξάρσεων και ευσεβών πόθων, προσφέρουν το δείγμα γραφή που πολλοί άλλοι επιστήμονες του κλάδου θα θελήσουν να ακολουθήσουν.

Θ.Α. Κουλουμπής

Κωνσταντίνος Α. Στεφάνου, Συγκρούσεις Οικονομικής Κυριαρχίας. Αθήνα, Αφοί Π. Σάκκουλα, 1986. Σελ. ιδ' + 166.

Η διεθνοποίηση της παραγωγής και των οικονομικών δραστηριοτήτων γενικότερα είναι σημαντικό φαινόμενο της εποχής μας, που συνδέεται στενά, σε σχέση αμοιβαίας αλληλεπίδρασης, με άλλες θεμελιώδεις εξελίξεις, όπως η ανάπτυξη της τεχνολογίας και των επικοινωνιών, οι οικουμενικές διαστάσεις των πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων, το αίτημα των φτωχών χωρών για μια νέα διεθνή τάξη πραγμάτων. Στο νομικό επίπεδο, μία από τις επιπτώσεις αυτής της διεθνοποίησης είναι ο πολλαπλασιασμός των περιπτώσεων και των κατηγοριών «συγκρούσεων οικονομικής κυριαρχίας». Είναι σημαντική αρετή του βιβλίου του Κωνσταντίνου Στεφάνου, που φέρει αυτόν τον τίτλο, ότι τονίζει από την αρχή τη σχέση ανάμεσα στη διεθνοποίηση των οικονομικών διεργασιών, υπό την ειδικότερη μορφή της εξάπλωσης των διεθνικών λεγομένων επιχειρήσεων, και στα προβλήματα που ανακύπτουν όταν περισσότερα από ένα κράτη προσπαθούν ν' ασκήσουν μονομερώς το καθένα αρμοδιότητα, πάνω στις ίδιες οικονομικές δραστηριότητες.

Μολονότι στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία λείπουν και στοιχειώδεις ακόμη σχετικές μελέτες, τα προβλήματα αυτά έχουν πολύ απασχολήσει την ξένη νομική σκέψη, αρχικά την αμερικανική και ύστερα την ευρωπαϊκή. Σε πρώτη φάση, το θέμα ανέκυψε στη δικαστική και διπλωματική πρακτική σε σχέση με την «εξωχωρική εφαρμογή» της αμερικανικής νομοθεσίας για τον ανταγωνισμό. Αργότερα η ίδια προβληματική παρουσιάστηκε και σε πολλούς άλλους τομείς. Το όλο θέμα εξακολουθεί ν' αποκαλείται συχνά «πρόβλημα της εξωχωρικότητας». Η νομική σκέψη έχει πια απαγκιστρωθεί όμως από την αρχική έμφαση στο πρότυπο του ποινικού δικαίου (όπου το πρόβλημα είχε αντιμετωπισθεί από πολύ καιρό— στην προϊστορία του, θα μπορούσε κανείς να ειπεί). Στις σημερινές αναλύσεις συνδέονται και συμπλέκονται ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας δικαστηρίων, ιθαγένειας νομικών προσώπων, αναγνώρισης αλλοδαπών νομοθετικών ρυθμίσεων και δικαστικών αποφάσεων και άλλα πολλά.

Ο Στεφάνου αρχίζει με μια σύντομη εισαγωγή, όπου διακρίνει και ορίζει τρεις βασικές για το θέμα του έννοιες: την «αρμοδιότητα διακανονισμού», την «εξουσία καταναγκασμού» και τη «δικαιοδοτική αρμοδιότητα». Οι έννοιες αυτές είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος γενικά παραδεδεγμένες, έστω και αν οι ορολογικές επιλογές του συγγραφέα δεν είναι οι σαφέστερες

δυνατές¹. Η αρμοδιότητα διακανονισμού είναι η κατά το διεθνές δίκαιο εξουσία κάθε κράτους να θέτει κανόνες δικαίου και να ρυθμίζει αντικείμενα και δραστηριότητες. Η αρμοδιότητα αυτή βασίζεται κατά πρώτο λόγο στην εδαφική κυριαρχία κάθε κράτους, και κατά δεύτερο λόγο σε μια σειρά από άλλους «τίτλους», κυρίως την ιθαγένεια αλλά και μερικούς άλλους, και ασκείται στο εσωτερικό του εδάφους κάθε χώρας αλλά και, αν και σε περιορισμένο βαθμό, έξω από αυτό. Αντίθετα, η εξουσία καταναγκασμού ασκείται αποκλειστικά μέσα στα όρια του εθνικού εδάφους και οι εξαιρέσεις σ' αυτόν τον κανόνα είναι λίγες και αμφισβητούμενες. Τέλος, σε δικαστικές ή διοικητικές διαδικασίες που αφορούν διεθνείς δραστηριότητες είναι συχνά αναγκαία η συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων και πληροφοριών από πηγές εκτός του εδάφους μιας χώρας και αυτό δημιουργεί μια ιδιαίτερη κατηγορία προβλημάτων.

Η περιοχή αυτή του δικαίου πάσχει συχνά από υπερβολική θεωρητικοποίηση: τα προβλήματα αναλύονται σε υψηλό επίπεδο γενικότητας και χωρίς συσχετισμό προς την πρακτική σημασία τους. Είναι προτέρημα της υπό κρίσιν μελέτης ότι δείχνει υψηλή αίσθηση του συγκεκριμένου. Η διάρθρωση και οι κατηγορίες της ακολουθούν τη διεθνή πρακτική στα οικονομικά θέματα που την απασχολούν και οι θεωρητικές αναλύσεις χρησιμοποιούνται ως εργαλεία για την αντιμετώπιση των πρακτικών προβλημάτων. Μελετώντας λ.χ., τα προβλήματα της εδαφικής αρμοδιότητας που βασίζεται στη θεωρία του αποτελέσματος, ο συγγραφέας αποφεύγει εκτενείς αναφορές στα κλασικά απλοποιητικά παραδείγματα του ποινικού δικαίου, ενώ στην ανάλυσή του της προσωπικής αρμοδιότητας δεν αναφέρεται καν στα προβλήματα της ιθαγένειας φυσικών προσώπων. Ίσως μάλιστα να φτάνει ο συγγραφέας στο άλλο άκρο. Μια συστηματικότερη ενασχόληση με τις θεωρητικές

---

1. Ο όρος «διακανονισμός» που σημαίνει εδώ ρύθμιση, θέσπιση κανόνων, δεν είναι ο προφανέστερος που αρμόζει, μια και στη νομική γλώσσα η λέξη έχει έντονες αποχρώσεις διευθέτησης, συμβιβασμού, κλπ. Ο παλαιότερος και όχι τελείως ακριβής όρος, «νομοθετική αρμοδιότητα», θα ήταν πιο εύχρηστος και σαφής. Ίσως «αρμοδιότητα νομικής ρύθμισης» να ήταν μια άλλη δυνατότητα. Ο όρος «εξουσία καταναγκασμού» είναι ορθός και ακριβής, αλλά η ανάγκη συσχέτισης με την προηγούμενη έννοια μοιάζει να οδηγεί στη χρήση και εδώ της λέξης «αρμοδιότητα». Τέλος η «δικαιοδοτική αρμοδιότητα» δεν καλύπτει ικανοποιητικά την αρμοδιότητα ή εξουσία (στο βαθμό που υπάρχει) για την επίδοση δικαστικών εγγράφων και την έκδοση «διαταγών» για παροχή πληροφοριών ή προσαγωγή εγγράφων. Εδώ είναι αλήθεια δεν υπάρχει καθιερωμένη διεθνής ορολογία, όπως υπάρχει στις δύο προηγούμενες περιπτώσεις.

διαστάσεις του αντικειμένου του σε μερικά σημεία θα βοηθούσε σε μια πληρέστερη και σφαιρικότερη μελέτη και στην αποφυγή μερικών επαναλήψεων και ασαφειών.

Το βιβλίο διαιρείται σε δύο κύρια μέρη. Το πρώτο ασχολείται με την «αρμοδιότητα διακανονισμού οικονομικών δραστηριοτήτων» και το δεύτερο με τα προβλήματα συγκέντρωσης πληροφοριών και στοιχείων. Το πρώτο μέρος αρχίζει με την αρμοδιότητα που θεμελιώνεται στην εδαφική κυριαρχία, και ειδικότερα στην επέκτασή της εκτός του εδάφους διαμέσου των «δογμάτων» του αποτελέσματος και της ενότητας της επιχείρησης, σε μια σειρά περιπτώσεων που αναφέρονται κυρίως στο δίκαιο της προστασίας του ανταγωνισμού. Ως προς το πρώτο δόγμα, ο συγγραφέας μελετάει την πρακτική των κρατών, κατά κύριο λόγο αλλά όχι αποκλειστικά των ΗΠΑ. Η επισκόπηση των κλασικών μεγάλων υποθέσεων (Alcoa, Ελβετοί ωρολογοποιοί, κλπ) οδηγεί σε λεπτομερέστερη ανάλυση των στοιχείων που ορίζουν ή περιστέλλουν τη χρησιμοποίηση του «αποτελέσματος», δηλαδή των επιπτώσεων ενεργειών και αποφάσεων που έγιναν εκτός της χώρας, για τη θεμελίωση νομοθετικής αρμοδιότητας: πρόθεση, γνήσιος ή ουσιώδης σύνδεσμος κλπ. Αξιολογώντας την κρατική πρακτική, ο συγγραφέας τονίζει το ρόλο του «κώδικα συμπεριφοράς» της UNCTAD («Σύνολο πολυμερώς συμφωνημένων αρχών και κανόνων για τον έλεγχο των πρακτικών που περιορίζουν τον ανταγωνισμό») στην εδραίωση ενός επιτρεπτικού κανόνα διεθνούς δικαίου ως προς την αρμοδιότητα που θεμελιώνεται στο αποτέλεσμα. Για την ανάλυση της δεύτερης μεθόδου άσκησης εδαφικής αρμοδιότητας, εκείνης που θεμελιώνεται στην ενότητα της επιχείρησης, ο συγγραφέας βασίζεται στη δικαστική και άλλη πρακτική των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το σχετικό τμήμα της μελέτης διαρθρώνεται γύρω από τα άρθρα 85 και 86 ΣυνθΕΟΚ, με ιδιαίτερη έμφαση στα προβλήματα του καταλογισμού.

Το δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους είναι αφιερωμένο στην «προσωπική αρμοδιότητα» και ειδικότερα στις εφαρμογές της σε νομικά πρόσωπα. Εδώ το θέμα είναι η λεγόμενη «διάτρηση του εταιρικού πέπλου» ή η εφαρμογή προς διάφορες κατευθύνσεις του κριτηρίου του ελέγχου στην περίπτωση εταιρειών που ελέγχονται από άλλες. Πρόκειται δηλαδή για μια άλλη μορφή, αντιστροφής κατεύθυνσης συνήθως, του προβλήματος της ενότητας της επιχείρησης, με διαφορετική κατά μέγα μέρος νομική θεμελίωση. Αναλύεται κατά κύριο λόγο η πρακτική των ΗΠΑ στην εφαρμογή της νομοθεσίας για τον έλεγχο των εξαγωγών, με ιδιαίτερη έμφαση στην υπόθεση του

ευρωσιβηρικού αεριαγωγού, όταν οι ΗΠΑ, εφαρμόζοντας «κυρώσεις» εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης για τις εξελίξεις στην Πολωνία, επεξέτειναν την απαγόρευση εξαγωγής προϊόντων υψηλής τεχνολογίας και σε ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Η κριτική εξέταση των επιχειρημάτων υπέρ και κατά της νομιμότητας της ενέργειας αυτής καταλήγει σε αρνητικά συμπεράσματα. Η μόνη κατηγορία εξαιρέσεων που δέχεται ο συγγραφέας στη γενική καταδίκη της χρήσης του κριτηρίου του ελέγχου για τη θεμελίωση προσωπικής αρμοδιότητας είναι όταν γίνεται σε συμμόρφωση με αποφάσεις διεθνών οργανισμών ή στη βάση διεθνούς συμφωνίας.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου μέρους ασχολείται με δύο ακόμη κατηγορίες σύγκρουσης αρμοδιοτήτων (εφόσον με συγκρούσεις αρμοδιοτήτων ασχολούνται στην πραγματικότητα και τα προηγούμενα). Οι εθνικοποιήσεις επιχειρήσεων που έχουν περιουσία ή ελέγχουν μονάδες (υποκαταστήματα ή θυγατρικές) στην αλλοδαπή, θέτουν το πρόβλημα της εξωχωρικής εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας. Το ζήτημα είχε ανακύψει σε οξεία μορφή ήδη στο μεσοπόλεμο, μετά την εθνικοποίηση των ρωσικών εταιρειών από το σοβιετικό κράτος. Εδώ όμως εξετάζονται οι σχετικά πρόσφατες περιπτώσεις στο φως των επιστημονικών απόψεων που διαμορφώθηκαν μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ο συγγραφέας δε δέχεται την άποψη ότι οι νομικές συνέπειες της εθνικοποίησης περιορίζονται αυστηρά μόνο μέσα στα εδαφικά όρια του κράτους που εθνικοποιεί και καταγράφει περιπτώσεις όπου αυτό δε συμβαίνει. Η δεύτερη κατηγορία σύγκρουσης αρμοδιοτήτων είναι γενικότερη και καλύπτει τις περιπτώσεις όπου οι αρχές ενός κράτους επιβάλλουν σε μια επιχείρηση συμπεριφορά που είναι αντίθετη με τη νομοθεσία (ή την πολιτική) του κράτους όπου λαμβάνει χώρα. Η αμερικανική πρακτική προσφέρει πάλι εδώ το υλικό που εξετάζει ο συγγραφέας, αναλύοντας μία μία τις ειδικότερες κατηγορίες περιπτώσεων. Το κεφάλαιο (και το πρώτο μέρος) κλείνει με μια σύντομη επισκόπηση τρόπων αποφυγής και επίλυσης συγκρούσεων. Ο συγγραφέας αναφέρεται κυρίως σε μεθόδους μονομερούς ενέργειας, είτε πρόκειται για τη στάθμιση συμφερόντων από τις δικαστικές αρχές είτε για «αυτοσυγκράτηση» κάθε κράτους όταν θίγονται ζωτικά συμφέροντα άλλου. Διμερείς ή πολυμερείς διαδικασίες ακροθιγώς μόνο αναφέρονται. Χάνεται εδώ μία ευκαιρία για εκτενέστερη και αναλυτικότερη διερεύνηση αρχών και διαδικασιών που βρίσκονται ίσως ακόμη σε πρώιμα στάδια, αλλά που φαίνονται να μπορούν να οδηγήσουν στην επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων, χωρίς να περιμένουν να επιτευχθεί πρώτα γενική συμφωνία ως προς τις

γενικότερες νομικές αρχές για την άσκηση αρμοδιότητας κατά το διεθνές δίκαιο.

Το δεύτερο μέρος του έργου ασχολείται κατά κύριο λόγο με δικονομικά προβλήματα συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων και πληροφοριών στο πλαίσιο μιας δίκης ή διοικητικής διαδικασίας. Καταγράφονται, με αναφορά στη διεθνή πρακτική, οι ποικίλες κατηγορίες περιπτώσεων: η λήψη αποδεικτικών στοιχείων εκτός του εδάφους της χώρας χωρίς άσκηση καταναγκασμού, είτε διά των προξενικών αρχών είτε από όργανα ξένου κράτους, η λήψη πληροφοριών και στοιχείων με άσκηση καταναγκασμού, μέσω μηχανισμών δικαστικής συνδρομής ή μέσω διαταγών με εξωεδαφική εμβέλεια. Στην τελευταία αυτή κατηγορία περιπτώσεων είναι αφιερωμένο το πέμπτο (και τελευταίο) κεφάλαιο του βιβλίου. Και εδώ η αμερικανική δικαστική πρακτική (διαταγών για πληροφορίες ή έγγραφα πριν από τη δίκη και κατά τη διάρκειά της), αλλά και η πρακτική των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σε υποθέσεις ανταγωνισμού, αποτελούν το κύριο υλικό της μελέτης. Διερευνάται η σχετική εμπειρία σε θέματα όχι μόνο ανταγωνισμού αλλά και μεταφορών, θαλασσιών και αεροπορικών. Στα συμπεράσματά του, ο Στεφάνου δέχεται, αντίθετα προς τις απόψεις που τονίζουν αποκλειστικά το εδαφικό κριτήριο, ότι το βασικό κριτήριο για τη νομιμότητα δικαστικών διαταγών για τη λήψη ή προσαγωγή στοιχείων από το εξωτερικό είναι «η υπηκοότητα των προσώπων που βαρύνονται με την εκτέλεση των διαταγών». Κατά δεύτερο λόγο, τονίζεται η σημασία της στάθμισης των συμφερόντων των ενδιαφερομένων χωρών (της χώρας που εκδίδει τη διαταγή και εκείνης στο έδαφος της οποίας θα πρέπει να εκτελεσθεί). Το κριτήριο αυτό, κατά το συγγραφέα, «πρέπει (...) να εφαρμόζεται σωρευτικά με το κριτήριο της ιθαγένειας». Η θέση αυτή είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, εφόσον ιάλλιστα θεμελιώνεται στην «ύπαρξη κανόνα εθιμικού δικαίου που επιβάλλει να λαμβάνονται υπόψη τα σημαντικά ή ζωτικά συμφέροντα (...) της χώρας όπου προορίζεται να εκτελεστεί η διαταγή». Το κύριο πρακτικό πρόβλημα που ανακύπτει εδώ είναι βέβαια το ποιός θα κρίνει τη σημασία των σχετικών συμφερόντων. Όταν κριτής είναι το δικαστήριο μιας από τις ενδιαφερόμενες χώρες, η δυνατότητα μιας όχι αμερόληπτης κρίσης (έστω και όχι εκ προθέσεως) δεν μπορεί ν' αποκλεισθεί. Και δεν αρκεί η όντως πολύ ενδιαφέρουσα και πιθανότατα ορθή απόφαση του αμερικανικού εφετείου στην υπόθεση Citibank για να δείξει το αντίθετο. Και εδώ, η ανάγκη ύπαρξης διεθνών διαδικασιών ή και θεσμικών μηχανισμών φαίνεται επιτακτική.

Το βιβλίο του Κωνσταντίνου Στεφάνου πληροί ένα κενό στην ελληνική νομική βιβλιογραφία. Συλλέγει και παρουσιάζει

αναλυτικά το πολυποίκιλο υλικό που έχει προκύψει κατά τις τελευταίες πέντε δεκαετίες, ιδιαίτερα στη βάση πρωτοβουλιών των αμερικανικών δικαστικών και άλλων αρχών αλλά, σήμερα, και σε ευρωπαϊκό πια επίπεδο. Είναι λοιπόν ιδιαίτερα χρήσιμο και διαφωτιστικό και ανοίγει το δρόμο σε περαιτέρω μελέτες στην περιοχή αυτή, που έχει πολύ αδικηθεί από την ελληνική νομική επιστήμη. Εκκρεμεί, κατά πρώτο λόγο, μια εμπειριστατωμένη μελέτη της ελληνικής πρακτικής και δογματικής αντιμετώπισης των σχετικών θεμάτων, σε όλη την ευρύτατη έκταση του θέματος, από τη δικονομία έως το ποινικό και το οικονομικό και φορολογικό δίκαιο. Σε δεύτερη φάση, θα ήταν ενδιαφέρουσα και χρήσιμη σήμερα, μια λεπτομερής επισκόπηση των προσπαθειών που έχουν αναπτυχθεί και αναπτύσσονται σε διμερή και πολυμερή βάση για τη διατύπωση διεθνών νομικών αρχών και πρακτικών διαδικασιών για την επίλυση των συγκρούσεων κυριαρχίας (ή αρμοδιότητας). Είναι υψηλός έπαινος για ένα βιβλίο ότι μας ανοίγει την όρεξη για περισσότερες μελέτες και εργασίες σχετικές με το θέμα του.

Αργύρης Α. Φατούρος

Χρήστος Ροζάκης-Πέτρος Στάγκος: «The Turkish straits» (Τα Τουρκικά Στενά), *International straits of the World*, τόμος 9. (Gen. ed. G. Mangone), Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, Lancaster, 1987.

Οι συγγραφείς Χρήστος Ροζάκης, καθηγητής του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και Πέτρος Στάγκος, επ. καθηγητής του Διεθνούς Οικονομικού Δικαίου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, επέτυχαν να μας δώσουν ένα βιβλίο που διατηρεί μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των νομικών και πολιτικοοικονομικών δεδομένων και αποτελεί μια πραγματική συμβολή στην κατανόηση του προβλήματος των Τουρκικών Στενών που «ακόμη ξυπνά πάθη» (σ.137). Η εργασία αποτελεί υπόδειγμα του τί πρέπει να είναι ένας τόμος με περισσότερους από ένα συγγραφείς και σαν τέτοιο την καλοσωρίζουμε σαν μια ευχάριστη έκπληξη τουλάχιστον για την Ελληνική πραγματικότητα. Η μελέτη έχει πολλές αρετές, όχι τελευταία από τις οποίες είναι ο τρόπος που συνταιριάζει τις νομικές, τις πολιτικές, τις οικονομικές και γεωγραφικές παραμέτρους, ένας τρόπος που κάνει τα συμπεράσματα να φαίνονται αναμφισβήτητα.

Το βιβλίο αποτελείται από XVII+197 σελίδες και οργανώνεται σε 7 κεφάλαια. Στα παραρτήματα βρίσκει κανείς κείμενα (δυσεύρετα) που συμπληρώνουν την εργασία, διευκολύνουν τον αναγνώστη που θέλει να έχει άμεση πρόσβαση στις πηγές ενώ ταυτόχρονα αποτελούν μια πολύτιμη βοήθεια για όποιον θα ήθελε να ασχοληθεί εκτενέστερα με το θέμα.

Ο πρόλογος του γενικού εκδότη της σειράς καθηγητού G. Mangone διευκρινίζει το στόχο της εργασίας και αναφέρει ότι η Νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της θάλασσας του 1982, όταν αρχίσει να ισχύει, δεν θα επηρεάζει τα στενά εκείνα που διέπονται από ειδικές διεθνείς συμβάσεις. Τα Τουρκικά Στενά — πραγματικά στενά κατά την έννοια του δικαίου της θάλασσας, αφού συνδέουν μια ανοικτή με μια άλλη ανοικτή θάλασσα, έχοντας και το λειτουργικό στοιχείο της εξυπηρέτησης της διεθνούς ναυσιπλοΐας — εμπίπτουν μέσα στην οριοθέτηση της σειράς, αφού μετά από μακρά σειρά διαπραγματεύσεων διέπονται από τη Συνθήκη του Μοντρέ του 1936.

Αναλύοντας, κατά βάση, το νομικό καθεστώς των Τουρκικών Στενών, η εργασία αυτή — η πιο πρόσφατη για το αντικείμενο στη διεθνή βιβλιογραφία — στοχεύει να προσφέρει στον μελετητή όλο το ιστορικό βάθος και τις σύγχρονες εξελίξεις για το καθεστώς των Στενών. Στόχος δυσπρόσιτος, όπως αναφέρουν στον πρόλόγο τους οι συγγραφείς, αφού

επιχειρήται με βάση διασκορπισμένο σε διάφορα αρχεία και κατά βάση αχρησιμοποίητο υλικό. Το πρόβλημα των στενών διατηρεί όλο το πολιτικό και νομικό του ενδιαφέρον, ένα ενδιαφέρον κατά βάσει όμως ακαδημαϊκό αφού το status quo στην περιοχή έχει ήδη αποκτήσει τη γενική αποδοχή των ενδιαφερομένων. Επιτυγχάνοντας την παράλληλη θεώρηση των πολιτικοοικονομικών και νομικών παραμέτρων του ζητήματος η εργασία των Χ. Ροζάκη - Π. Στάγκου συμβάλλει ακόμη και στην εξέταση των διεθνών σχέσεων, παρακολουθώντας το ιστορικό υπόβαθρο του ζητήματος και τα πολιτικά θέματα που το γέννησαν.

Στόν πρόλογό τους οι συγγραφείς διαχωρίζουν τα κεφάλαια για τα οποία είχαν την κύρια ευθύνη. Ο επ. καθηγητής Π. Στάγκος καλύπτοντας τα κεφ. 1,2, και 3 παρουσιάζει το υπόβαθρο των πολιτικών, οικονομικών και φυσικών δεδομένων, εξετάζοντας τα ιστορικά γεγονότα σαν απαραίτητα στοιχεία στην κατανόηση της σύγχρονης πραγματικότητας. Με τη σειρά του ο καθ. Χ. Ροζάκης, στα κεφ. 4, 5, 6 και 7 κάνει μια πολύ περιεκτική ανάλυση του νομικού καθεστώτος των διεθνών στενών στο γενικό επίπεδο και με βάση τα δεδομένα αυτά αναλύει το καθεστώς των Τουρκικών στενών από τον 11ο αιώνα μέχρι τη συνθήκη της Λωζάνης του 1923 και του Μοντρέ του 1936. Υπάρχουν, αναπόφευκτα, επικαλύψεις ανάμεσα στα νομικά και πολιτικά θέματα, που οι συγγραφείς τις αναφέρουν ως ηθελήμενες (σ. XVII). Ο υπογράφων αισθάνεται την υποχρέωση ν' αναφέρει την προσωπική του εκτίμηση, ότι χωρίς τις επικαλύψεις και τις επαναλήψεις αυτές η εργασία θα έχανε κάτι από την ενάργεια και την πειθώ της.

Το πρώτο κεφάλαιο (σ. 1-13) περιλαμβάνει μια συνοπτική, και απαραίτητη, εικόνα της γεωγραφικής θέσης των Στενών των Δαρδανελίων, της θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου καθώς και αναφορά στη ναυσιπλοία και το εμπόριο στα Στενά. Συχνά παρατίθενται πίνακες για να δώσουν στον αναγνώστη το πρακτικό αίσθημα της κατανόησης του τί συζητείται καθώς και καλοπαρουσιασμένοι χάρτες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (σ. 14-42) ο συγγραφέας καλείται να επιλέξει από το τεράστιο ιστορικό παρελθόν τα σημεία εκείνα που σηματοδοτούν την εξέλιξη των προβλημάτων και το επιτυγχάνει. Παρακολουθώντας τα ιστορικά γεγονότα υπό το πρίσμα του λεγόμενου Ανατολικού ζητήματος εξετάζεται ο σπουδαίος ρόλος που τα στενά έπαιξαν και παίζουν στην παγκόσμια ιστορία σαν αντικείμενο ανταγωνισμού και σύγκρουσης μεταξύ χωρών που ελέγχουν και χωρών που θέλουν να

ελέγξουν τους ζωτικούς αυτούς επικοινωνιακούς διαδρόμους (σ. 14). Από τις σελίδες του κεφ. αυτού παρελαύνουν ιστορικά γεγονότα από τον Τρωϊκό πόλεμο μέχρι τον Φίλιππο τον Μακεδόνα, τους Ρωμαϊκούς και Βυζαντινούς χρόνους, τον Ιβαν III. Η πορεία της Ρωσίας από τον 17ο αιώνα και μετά προς τη Μαύρη θάλασσα, διασφαλίζοντας έξοδο στη Μεσόγειο αλλά και μη-είσοδο ξένων στόλων στη Μαύρη θάλασσα, αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής, όπου η φιλόδοξη πολιτική της Μεγάλης Αικατερίνης δημιουργεί τις προϋποθέσεις εκείνες που οδηγούν τελικά στη Σύμβαση του Λονδίνου το 1841. Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος υπήρξε γενικός καταλύτης και φυσικά το καθεστώς των Στενών δεν έμεινε ανεπηρέαστο.

Η διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η σταδιακή εκδήλωση του Αμερικανικού ενδιαφέροντος, η συμφωνία Sykes-Picot του 1916, το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και η εμφάνιση των Νεοτούρκων του Κεμάλ και του Τουρκικού Εθνικισμού θέτουν νέους δυναμικούς παράγοντες στην εξέλιξη του ζητήματος. Οι Βαλκανικοί και Ελληνοτουρκικοί πόλεμοι που καταλήγουν στη σύναψη της σύμβασης της Λωζάνης για το καθεστώς των Στενών, η ανανέωση της Τουρκικής κοινωνίας η βίαιη εξόντωση των μειονοτήτων και ο ρόλος της Σοβιετικής Ένωσης αποτελούν και αυτά σοβαρές παραμέτρους στις διεθνείς σχέσεις και επηρεάζουν άμεσα και έμμεσα το καθεστώς των Στενών. Η άνοδος των δικτατόρων στην Ευρώπη και ο τερματισμός της ισχύος της Σύμβασης της Λωζάνης, η αλλαγή στο πολιτικό σκηνικό στην Ευρώπη και η υπογραφή της Συνθήκης του Μοντρέ το 1936 παγιοποιούν ένα καθεστώς που καθιστά τον τουρκικό παράγοντα κύριο ρυθμιστή στην περιοχή. Παρουσιάζοντας κατά τρόπο συστηματικό τις προκλήσεις και επιλύοντας άνετα το βασικό πρόβλημα του ποιά ζητήματα πρέπει να εξεταστούν το κεφ. αυτό αποτελεί μια σημαντική συμβολή και μια χρήσιμη πηγή πληροφοριών.

Το τρίτο κεφάλαιο (σ. 43-58) που εντάσσει το καθεστώς των στενών στα πλαίσια της διεθνούς πολιτικής από το 1936 μέχρι τις μέρες μας αποτελεί ίσως και το δυσκολότερο για τον μελετητή τμήμα της ιστορικής εξέλιξης του θέματος, αφού άπτεται και των σημερινών πολιτικών συγκυριών. Εξετάζοντας τις Σοβιετικές απαιτήσεις και περιγράφοντας την Τουρκική στάση στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ο συγγραφέας εντάσσει το πρόβλημα των στενών στην ευρύτερη ψυχροπολεμική αντιπαράθεση Ανατολής - Δύσης (1953-63) ενώ οι στρατηγικές διαστάσεις του προβλήματος, η αύξηση της ναυτικής παρουσίας των Σοβιετικών στην περιοχή και τη Μεσόγειο και η Ελληνοτουρκική διένεξη εξετάζονται σε συνάρτηση με τη

ΝΑΤΟϊκή τακτική όπου τα Στενά αποτελούν την πρώτη γραμμή άμυνας στην περιοχή, με δεύτερη γραμμή τα Ελληνικά νησιά του Αιγαίου.

Πιθανόν να μη συμφωνήσουν όλοι, ή ακόμη και να αμφισβητήσουν την άποψη που παρατίθεται στην σ. 58 κατά την οποία «το ΝΑΤΟ πρέπει να πείσει την Ελλάδα και την Τουρκία να μετριάσουν τις διεκδικήσεις και να μειώσουν τις διενέξεις τους (to moderate their claims and to reduce their conflicts) ώστε να καταστή δυνατή η εφαρμογή του νέου στρατηγικού δόγματος του ΝΑΤΟ...» Είναι μια άποψη που αφήνει περιθώρια για παρερμηνεία ή ακόμα και για εσφαλμένες εντυπώσεις, τουλάχιστον από μια Ελληνοκεντρική οπτική γωνιά. Είναι όμως σημαντικό να σημειώσουμε ότι πρόκειται για μια πολιτική άποψη που ο συγγραφέας την εντάσσει μέσα στη ρεαλιστική σχολή σκέψης, που, όπως προκύπτει, ακολουθεί σ' όλη την έκταση της προσωπικής του συμβολής στο βιβλίο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο (σ. 59-79) ο καθηγητής Χρ. Ροζάκης αναφέρεται στο νομικό καθεστώς των Διεθνών Στενών, ξεκινώντας με τον ορισμό τους και την προέλευση των δικαϊκών κανόνων που τα αφορά. Οι διατάξεις της Σύμβασης της Γενεύης του 1958 για τη χωρική θάλασσα και τη συνορευούσα ζώνη — το ισχύον συμβατικό διεθνές δίκαιο των στενών γενικά — εξετάζονται προσεκτικά και, μετά από μία αναφορά στην άτυχη 2η Συνδιάσκεψη για το δίκαιο της θάλασσας του 1960, αναλύονται οι ιδιαίτερα σημαντικές ρυθμίσεις που συζητήθηκαν στη σύμβαση του Μοντέγκο Μπέυ του 1982. Μια σύντομη σύνοψη των διαπραγματεύσεων που προηγήθηκαν βοηθά τον αναγνώστη να παρακολουθήσει την ανάλυση του νομικού καθεστώτος των στενών διεθνούς ναυσιπλοΐας σε συνδιασμό με τον θεσμό transit passage. Τέλος εξετάζονται οι κανόνες εκείνοι για τα στενά που αποτελούν Γενικό Διεθνές Δίκαιο για να εξαχθεί σαν συμπέρασμα ότι με δοθείσα την επιθυμία της πλειοψηφίας των κρατών να χαλαρώσουν την ένταση, οι κανόνες που ρυθμίζουν τη διέλευση διά των στενών και την προστασία των παράκτιων κρατών από στρατιωτική επιβουλή και περιβαλλοντολογική μόλυνση, έχουν γίνει ευρέως αποδεκτοί σαν τμήμα του Διεθνούς Δικαίου (σ. 79).

Με τη γνώση της θεωρίας και των νομικών ρυθμίσεων που αφορούν στο καθεστώς των στενών γενικά, ο αναγνώστης είναι πλέον έτοιμος να προσεγγίσει τις ρυθμίσεις που διέπουν το ειδικό καθεστώς των Τουρκικών στενών. Το πέμπτο κεφάλαιο (σ.80-100) αναφέρεται στην ιστορική εξέλιξη του καθεστώτος από την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι την ειρήνη του

Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1453-1774), την Οθωμανική κυριαρχία και τον αγώνα για την επικράτηση στην περιοχή (1774-1841). Η εξέταση της περιόδου των προσπαθειών για τη διεθνοποίηση της διαμάχης για τα στενά (1841-1914) δίνει την ευκαιρία για μια ανάλυση της σύμβασης του 1841, της συνθήκης των Παρισίων του 1856 και του Συνεδρίου του Βερολίνου του 1878. Το τέλος της Οθωμανικής κυριαρχίας και το άνοιγμα των Στενών οδηγούν στη ρύθμιση της σύμβασης της Λωζάνης του 1923, όπου η ελευθερία διέλευσης και ναυσιπλοΐας, η αποστρατιωτικοποίηση της περιοχής, οι διεθνείς εγγυήσεις που επιβάλλονται και η δημιουργία της επιτροπής των στενών κυοφορούν και τις εξελίξεις που περιλαμβάνονται στο έκτο κεφάλαιο (σ.101-126) που αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην εξέταση του ισχύοντος καθεστώτος των τουρκικών στενών όπως το καθόρισε η συνθήκη του Μοντρέ.

Στο κεφάλαιο αυτό ο καθηγητής Χ. Ροζάκης διατυπώνει μια, οριστική ίσως, ερμηνεία της συνθήκης μέσα από την εξέταση της ελευθερίας διέλευσης και ναυσιπλοΐας καθώς και του δικαιώματος υπέρπτισης των αεροσκαφών. Εξετάζει ακόμη τον κυριαρχικό έλεγχο που ασκεί η Τουρκία πάνω στην περιοχή, με το δικαίωμα για επαναστρατιωτικοποίησή της. Ο έλεγχος λειτουργίας των στενών, οι προβλεπόμενες διεθνείς εγγυήσεις και οι τελικές διατάξεις της σύμβασης αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερης εξέτασης, ενώ η εφαρμογή της συνθήκης την κρίσιμη δεκαετία 1936-1945 δίνει αφορμή για ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την πολιτική των ενδιαφερομένων χωρών.

Το τελευταίο, έβδομο, κεφάλαιο (σ.127-138) αποτελεί τη φυσιολογική κατάληξη της περιπλάνησης των συγγραφέων μέσα στο χρόνο και το διάσπαρτο νομικό υλικό, εξετάζοντας την πρόσφατη ιστορία των στενών από το τέλος του Β. Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τις μέρες μας. Εδώ εξετάζονται τα σημαντικότερα θέματα που προέκυψαν από την εφαρμογή της σύμβασης του Μοντρέ και συγκεκριμένα η εφαρμογή των ρυθμίσεων τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου, ο τύπος και το μέγεθος των διερχομένων πλοίων και ο τρόπος και οι προϋποθέσεις της διέλευσης. Μια συνολική εκτίμηση της σύμβασης του Μοντρέ και της εφαρμογής της στην πράξη, ολοκληρώνει την εργασία, όπου σε κατακλειδα αναλύεται το ζήτημα της ισχύος της και συζητείται η ανάγκη αναθεώρησης της.

Τα χρήσιμα και ενδιαφέροντα συμπεράσματα συνοψίζουν τις εκτιμήσεις των δύο συγγραφέων και δίνουν μια πρόσβαση στο μέλλον. «Η πολιτική πραγματικότητα» καταλήγει η μελέτη

(σ.138) «δεν διαφοροποιεί το γεγονός ότι η σύμβαση του Μοντρέ σταθερά εξασθενεί και ότι αν δεν προσαρμοσθεί στις παρούσες συνθήκες με μια αναθεώρηση, αργά ή γρήγορα ή θ' αποβεί νεκρό γράμμα είτε θ' αποτελεί απλά κάποιες αδύναμες κατευθυντήριες γραμμές. Διαδοχικές ερμηνείες θα θάψουν τελικά τη νομική της σημασία και θα μεταβάλουν τη Σύμβαση σ' ένα ακατάλληλο κείμενο που θα λειτουργεί κυρίως προς όφελος των ισχυρότερων δυνάμεων».

Η έκδοση του βιβλίου από τον εκδοτικό οίκο Martinus Nijhoff είναι εξαιρετικά προσεγμένη. Πρόκειται για έναν κομψό και εύχρηστο τόμο, του οποίου τα ελάχιστα τυπογραφικά λάθη, (βλ. σ. 23, 27, 34, 58) προϊόν αβλεψίας του διορθωτή, δεν μειώνουν ουσιαστικά την αρτιότητά του. Είναι ένας τόμος χρήσιμος για κάθε βιβλιοθήκη (όχι μόνο νομική), ένα πολύτιμο βοήθημα για όσους θέλουν να μιλούν για το καθεστώς των Τουρκικών Στενών με γνώση των ζητημάτων.

Κ. Χατζηκωνσταντίνου

Δρακίδη Φίλιππου, Χάρτης του Ατλαντικού του 1941 ενσωματώμενος στη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών του 1942 (νομική βάση αποσβέσεως των αποστρατιωτικοποιήσεων όλων των ελληνικών νησιών), Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 14, Α.Σάκκου-λας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987, σελ. 57+κείμενα

Το 1974 οριοθέτησε, αναμβίβολα, μια νέα εποχή στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, αφού τη χρονική αυτή περίοδο σημειώνεται, εκτός από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, και η απαρχή της ουσιαστικής αμφισβήτησης, εκ μέρους της Τουρκίας, του *νομικού καθεστώτος του Αιγαίου*. Ένα μέρος αυτών των αμφισβητήσεων αφορούσε το δικαίωμα της Ελλάδος να επαναξοπλίσει όλα τα νησιά του Αιγαίου.

Σήμερα, δεκατέσσερα χρόνια αργότερα το ζήτημα βρίσκεται πάντοτε σ' επικαιρότητα χάρις τις τουρκικές αιτιάσεις, και παρουσιάζει εξαιρετικά εθνικό ενδιαφέρον, αφού αφορά μια ολόκληρη σειρά παραμεθόριων νησιών μας.

Ο ξενιτεμένος ομότιμος -πια- καθηγητής Φ.Δρακίδης έχει μακρά θητεία στη μελέτη των προβλημάτων για την στρατιωτικοποίηση των ελληνικών νησιών του Αιγαίου (βλ. π.χ. *Le sort actuel des demilitarisations en Mediterranée*, RHDI 1977. 42 επ).

Στην τελευταία του συγγραφή σ' αυτόν τον τομέα, ο Φ.Δρακίδης επιχειρεί να προσφέρει, στην ελληνική νομική επιχειρηματολογία, μια νέα σοβαρή άποψη για τη νομιμότητα της στρατικοποίησης των αιγαιοπελαγίτικων νησιών και ιδιαίτερα της Δωδεκανήσου.

Συγκεκριμένα, ακολουθώντας το μίτο μια πρωτότυπης ιδέας προχωρεί, μέσα από ένα δαίδαλο διαδοχικών πράξεων, κυρίως συμβατικών (σε παράρτημα παραθέτει 160 σελίδες, περίπου, κείμενα) σε μια νομική κατασκευή, προκειμένου να θεμελιώσει ότι ο Χάρτης του Ατλαντικού του 1941, που ενσωματώθηκε στη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών του 1942, αποτελεί -σε τελική κατάληξη- τη νομική βάση αποσβέσεως της αποστρατιωτικοποίησης των ελληνικών νησιών, όπου αυτά δεν έχουν απαλλαγή μ' άλλο τρόπο. Μια ενδιαφέρουσα άποψη που χρήζει προσοχής, και μια σημαντική συμβολή στην ελληνική εργογραφία για τα εθνικά θέματα της χώρας.

Στέλιος Ε. Περράκης.

Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Χρονικά/Annales/Annals 1986, εκδ. Α.Σάκκουλας, Αθήνα, 1988, σελ.262.

Από το 1978, έτος ιδρύσεώς του, το ΙΜΔΑ παρουσιάζει μια συνεχή και πολύπλευρη δραστηριότητα, κυρίως με τη διοργάνωση εκδηλώσεων αφιερωμένων στη συζήτηση θεμάτων γύρω από την προβληματική της προαγωγής και προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Πρόσφατα, το ΙΜΔΑ εμφάνισε μια νέα δραστηριότητα, εκδοτική αυτή τη φορά με την κυκλοφορία του πρώτου τόμου των «Χρονικών» του. Στον τόμο αυτό, το ΙΜΔΑ συγκεντρώνει τις ομιλίες και εισηγήσεις που ακούσθηκαν σε επιστημονικές συναντήσεις που το ίδιο διοργάνωσε στη διάρκεια του 1986. Συγκεκριμένα, τα Χρονικά 1986 περιέχουν κείμενα που αντιστοιχούν σε: 1) δύο διαλέξεις: «Δικαιώματα του ανθρώπου και επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος (Μ. Tardu), και «Το δικαίωμα στην ανάπτυξη ως ανθρώπινο δικαίωμα» (Γρ. Τσάλτας)· 2) ένα συμπόσιο για την «επιστήμη και τα δικαιώματα του ανθρώπου» (Κ.Δεσποτόπουλος, Φ.Βεγλερής, D.Szabo, P.de Senarclens κα)· 3) μια συνέντευξη τύπου για τους αγνοούμενους της Κύπρου και τα δικαιώματα του ανθρώπου (με συμμετοχή, μεταξύ άλλων, των Α.Μαραγκοπούλου, Α.Κiss, Χ.Ροζάκη, Δ.Κώνστα, Γ.Παπαδημητρίου κα).

Τα κείμενα αυτά που παρατίθενται στην ελληνική, γαλλική και αγγλική γλώσσα, ανάλογα σε ποιά έγινε η προφορική ανάπτυξη τους, εμφανίζουν, όπως είναι φυσικό, κάποια ανισότητα, αφού αλλού πρόκειται για διάλεξη, αλλού για εισήγηση, κι αλλού για παρέμβαση σε δημοσιογραφική συνέντευξη μ' ότι συνεπάγεται αυτό στη γραπτή έκφραση. Συνολικά, όμως, συνθέτουν μια ενδιαφέρουσα και χρήσιμη έκδοση, που θα συμβάλλει στην ισχνή, ακόμη και σήμερα, ελληνική βιβλιογραφία για τα θέματα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την προστασία τους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Στέλιος Ε. Περράκης.

The law of asylum and refugees: present tendencies and future perspectives, Proceedings of the sixteenth colloquy on European law, Lund 15-17 September 1986, Council of Europe, Strasbourg, 1987, p. 169.

Τα ετήσια συνέδρια ευρωπαϊκού δικαίου που διοργανώνει, από το 1969, το Συμβούλιο της Ευρώπης παρουσιάζουν, σχεδόν, πάντοτε εξαιρετικό ενδιαφέρον. Και τούτο για δύο λόγους: πρώτον, για την προσεκτική επιλογή σημαντικών θεμάτων επικαιρότητας, που ε νήθως απασχολούν την επιστήμη, τη διεθνή κοινή γνώμη, τα Κράτη μέλη του Συμβουλίου και τον ίδιο τον Οργανισμό του Στρασβούργου. Δεύτερον, για το υψηλό επίπεδο των εισηγήσεων που παρουσιάζει και των συζητήσεων που αναπτύσσονται σ' αυτά.

Η διαπίστωση αυτή ισχύει πλήρως και για το 16ο συνέδριο του Lund (Σουηδία) που διοργανώθηκε, στις 15-17 Σεπτεμβρίου 1986, σε συνεργασία με το εκεί Πανεπιστήμιο και το Ινστιτούτο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικού Δικαίου Raoul Wallenberg με θέμα «Το δίκαιο του ασύλου και των προσφύγων: σύγχρονες τάσεις και μελλοντικές προοπτικές».

Το ζήτημα των προσφύγων και της παροχής ασύλου σ' αυτούς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει, σήμερα, η διεθνής κοινότητα, κι ιδιαίτερα ο δυτικοευρωπαϊκός χώρος.

Πρόβλημα πολυδιάστατο, με πτυχές ανθρωπιστικές, δικαιοκές, πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές κλπ. εξετάζεται μ' έμφαση τα τελευταία χρόνια στα διάφορα διεθνή fora, πέρα από την Υπάτη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες, αλλά και τις εθνικές διοικήσεις των 21 Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αφενός, γιατί η ένταση αντιμετώπισής του οξύνεται καθημερινά, ακολουθώντας τη, διαρκώς αυξανόμενη προς τη δυτική Ευρώπη, ροή προσφύγων πάσης φύσεως και προελεύσεως (πολιτικοί πρόσφυγες, πρόσφυγες de facto, πρόσφυγες σε τροχιά (in orbit), οικονομικοί πρόσφυγες κλπ), αλλά, κι αφετέρου, αφού γίνεται καθημερινή συνείδηση ότι η διεθνής συνεργασία σ' αυτό το πεδίο είναι όχι απλά χρήσιμη αλλά αναγκαία. Είναι χαρακτηριστικό αυτού του προβληματισμού ότι ακόμη και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα -

οργανισμός καθόλα αναρμόδιος για ζητήματα ασύλου και προσφύγων - άρχισε, πρόσφατα να συζητά ένα σχέδιο οδηγίας για την παροχή ασύλου στα Κράτη μέλη της.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, από την πλευρά του, εξετάζει τα προβλήματα των προσφύγων ήδη από την δεκαετία του 1950, και έχει παρουσιάσει, ένα αξιόλογο νομοθετικό έργο σ' αυτόν τον τομέα, με τη σύναψη μιας σειράς διεθνών συμβάσεων και συμφωνιών (π.χ. Ευρωπαϊκή Συμφωνία για κατάργηση της θεώρησης (βίζας) για τους πρόσφυγες του 1959 κ.α.), αλλά και τη θέσπιση πράξεων μη συμβατικού χαρακτήρα, όπως η Διακήρυξη για το εδαφικό άσυλο του 1977.

Συνακόλουθα, ήταν επόμενο, μπροστά στη σημερινή κατάσταση που αντιμετωπίζουν πολλά δυτικοευρωπαϊκά Κράτη - όπου διαπιστώνει κανείς ότι νομοθετικές και διοικητικές πρακτικές αλλάζουν ή τείνουν ν' αλλάξουν προς το δυσμενέστερο - με την υποδοχή των προσφύγων, το Συμβούλιο της Ευρώπης να θελήσει να εξετάσει συνολικά το ζήτημα, αναζητώντας κάποιες ιδέες ικανές να συμβάλουν στην προώθηση επιθυμητών λύσεων, σε διεθνές πεδίο, από τα ενδιαφερόμενα Κράτη-μέλη του.

Έτσι, ενενήντα, περίπου, ειδικοί από τα Κράτη μέλη του Οργανισμού του Στρασβούργου πήραν μέρος στην συνάντηση του Lund, εκφράζοντας απόψεις, προωθώντας ιδέες, συνεισφέροντας στη συζήτηση της όλης προβληματικής. Μιας συζήτησης που διευκολύνθηκε από την παρουσίαση 8 εισηγήσεων, αρθρωμένων γύρω από 4 θέματα: «η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κι ο αιτούμενος άσυλο» (I.A. Carrillo, R.Plender). «πρόσφατες τάσεις στην εξέλιξη των εθνικών νομοθεσιών και της πρακτικής στον τομέα του ασύλου και των προσφύγων» (L.Weih, Στ. Περράκης). «Προβλήματα συνδεδόμενα με την εισδοχή των αιτούμενων άσυλο στην επικράτεια των Κρατών μελών» (A. Swart, G. Jaeger). «Ο συντονισμός της πολιτικής για το άσυλο των ευρωπαϊκών Κρατών» (P.Arbenz, I.Widgren).

Οι ενδιαφέρουσες αυτές εισηγήσεις, συγκεντρωμένες στην παρούσα έκδοση του Συμβουλίου της Ευρώπης, συνθέτουν ένα πανόραμα των νομικών διαστάσεων του προβλήματος πρόσφυγες και άσυλο σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, την καταγραφή μιας κατάστασης που τείνει να γίνει ανησυχητική, αν δεν είναι ήδη, σε πολλές χώρες της δυτικής Ευρώπης. Για το λόγο αυτό παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, και για την Ελλάδα που παραδοσιακά θεωρείται χώρα ασύλου, και αναμφίβολα συμβάλ-

λει θετικά στην προαγωγή του προβληματισμού για τα ζητήματα του δικαίου των προσφύγων.

Παρούλα Νάσκου-Περράκη

Δέκα χρόνια έχουν περάσει από τότε που πρωτοεμφανίστηκε το βιβλίο του Έντουαρντ Σάϊντ «Ανατολικολογία» (Orientalism). Από το 1978 μέχρι σήμερα, το βιβλίο γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία στη Βόρεια Αμερική, δημιούργησε αρκετό θόρυβο σε ακαδημαϊκούς κύκλους, άνοιξε τον δρόμο για παρεμφερείς μελέτες και ασφαλώς κατέστησε τον Παλαιστινιακής καταγωγής συγγραφέα του βιβλίου και καθηγητή Συγκριτικής Λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου Κολούμπια της Νέας Υόρκης, Ε. Σάϊντ, ευρύτερα γνωστό στο αναγνωστικό κοινό.

Το βιβλίο περιστρέφεται γύρω από τον άξονα Δύσης/Ανατολής και αναφέρεται στη γνωριμία του Δυτικού πολιτισμού με αυτόν της Ανατολής. Η γνωριμία αυτή δεν έγινε επί ίσοις όροις και ο συγγραφέας στοχεύει σε μια κριτική αντιμετώπιση του τρόπου με τον οποίο η Δύση κατανόησε τους λαούς της Ανατολής.

Ο τρόπος σκέψης και ο λόγος (discourse) που άρθρωσε η Δύση αναφορικά με την Ανατολή ονομάζεται Ανατολικολογία. Ο λόγος αυτός, που στη βάση του στηρίζεται στην οντολογική και επιστημολογική διάκριση μεταξύ των εννοιών «Ανατολής» και «Δύσης», επιβλήθηκε με διάφορα μέσα. Χρηματοδοτήθηκε από διάφορα ιδρύματα (κυβερνητικά και μη), ανέπτυξε το δικό του ειδικευμένο λεξιλόγιο, προώθησε καινούργια δόγματα και δεν δίστασε τον δέκατο ένατο αιώνα να συνεργαστεί και να φανεί χρήσιμος στις αποικιοκρατικές γραφειοκρατίες.

Ο Ανατολικολογικός λόγος (Orientalist discourse) δεν ενδιαφέρθηκε να αναπτύξει μια διαλογικήσχέση με τον «Άλλο», δηλαδή τους λαούς της Ανατολής, αλλά στόχευε στην υποταγή του «Άλλου». Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, ο λόγος έπρεπε να είναι προσκολλημένος σε κέντρα και όργανα της εξουσίας. Ο λόγος νομιμοποιούσε αξίες της Δύσης, καθόριζε τα όρια του επιτρεπτού και του λογικού και συνάμα χρησίμευε ως εξουσιαστικό μέσο. Αυτό διαφαίνεται από τη σύνδεσή (ταύτισή) του με κυρίαρχες δυνάμεις και τάσεις που επικρατούσαν στη Δύση στους τομείς της πολιτικής, των επιστημών και της ηθικής. Τις εντυπώσεις των Δυτικών παρατηρητών της Ανατολής διαπερνούσε ένας λόγος που συμάχησε στον πολιτικό τομέα με το αποικιοκρατικό

κατεστημένο, ένας λόγος που είχε δεχθεί τις επιδράσεις των επιστημών της συγκριτικής γλωσσολογίας, της ανατομίας και των επιστημών που ασχολούνται με τη χάραξη πολιτικών κατευθύνσεων (modern policy sciences), ένας λόγος που σεβόταν τους τρόπους συμπεριφοράς και τις αξίες της Δύσης και που θεωρούσε ότι «εμείς» είμαστε σε θέση να συλλάβουμε ιδέες που «αυτοί» ούτε καν μπορούν να διανοηθούν. Δοσμένες κάτω από αυτό το πρίσμα, η καταγραφή γεγονότων και η αξιολόγηση καταστάσεων απέβλεπαν στην απορρόφηση των ιδεών και συνθητιών της Ανατολής από δυτικά επιστημονικά πρότυπα. Με τον τρόπο αυτό επίσης μετριάζονταν οι κίνδυνοι που εγκυμονούσαν από τυχόν αποδοχή αντιλήψεων και νοοτροπιών που προέρχονταν από την Ανατολή και που κατά τη γνώμη των παρατηρητών ήταν ασυμβίβαστες με τον δυτικό τρόπο σκέψης.

Με αυτή την ανάλυση ο Σάϊντ καταλήγει στα εξής δύο πολύ σημαντικά συμπεράσματα. Πρώτον, ότι δεν μπορεί να συλληφθεί ο Ανατολικολογικός λόγος ανεξάρτητα από την άσκηση της εξουσίας. Δεύτερον, ότι ο Ανατολικολογικός λόγος μάλλον φανερώνει περισσότερα πράγματα για τον «δικό μας» (Δυτικό) κόσμο παρά γι' αυτόν της Ανατολής. Αυτές οι δύο διαπιστώσεις είναι κατά τη γνώμη μου και η σημαντικότερη προσφορά του βιβλίου. Ο Σάϊντ κατόρθωσε να καταδείξει ότι γνώση και εξουσία όχι μόνο δεν ανήκουν σε δύο διαφορετικά πεδία, αλλά πολλές φορές συμπλέκονται και αλληλοεξαρτώνται.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τρεις μεγάλες ενότητες. Στην πρώτη ενότητα ο Σάϊντ διευκρινίζει ότι οι αναφορές του στους όρους «Δύση» και «Ανατολή» περιορίζονται για μεν τη Δύση στα κείμενα των Βρετανών, των Γάλλων και των Αμερικανών, για δε την Ανατολή στις διατυπώσεις που σχετίζονται με τους λαούς που σήμερα απαρτίζουν, σύμφωνα πάντα με δυτικά πρότυπα, την περιοχή της «Μέσης Ανατολής». Επίσης η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει μια εκτεταμένη ανάλυση της μεθοδολογικής προσέγγισης του συγγραφέα.

Μεθοδολογικά, ο Σάϊντ επηρεασμένος από τη Γαλλική σχολή σκέψης αποδέχεται, όπως οι Μπαρντ, Ντέρντα και Φουκώ, ότι η πραγματικότητα είναι κατασκευάσμα εξουσιαστικών λόγων, αλλά οι διάσπαρτες αναφορές στο κείμενό του σε (για) μια αυθεντική ανθρώπινη πραγματικότητα δημιουργούν μεθοδολογικά προβλήματα. Πώς είναι δυνατόν στο ίδιο κείμενο ο συγγραφέας να υποστηρίζει τη μυθική διάπλαση της πραγματικότητας και πάλι να απευθύνεται σε αυθεντικές απεικονίσεις της πραγματικότητας; Το ερώτημα μπορεί να τεθεί και κάπως διαφορετικά: Πώς μπορούμε να συλλάβουμε την

αυθεντική πραγματικότητα μέσα από υποκειμενικά κατασκευάσματα; Σ' αυτό το σημείο η σκέψη του Σάϊντ δεν είναι ξεκάθαρη, γιατί ο ίδιος ο συγγραφέας ταλαντεύεται μεταξύ μεταστρουκτουραλιστικών τοποθετήσεων, που συνδέονται κύρια, αλλά όχι και αποκλειστικά, με το όνομα του Γάλλου στοχαστή Μισέλ Φουκώ, και θεωρητικών προσεγγίσεων που εφάπτονται στον θετικισμό και στον υπαρξιακό ρεαλισμό.

Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στους παράγοντες που προσδιόρισαν τη μοντέρνα δομή της Ανατολικολογίας και σχολιάζει έργα διακεκριμένων Δυτικών παρατηρητών της Ανατολής του 18ου και 19ου αιώνα. Ανάμεσα σ' αυτούς συγκαταλλέγονται οι Άγγλοι Λέιν (Lane) και Μπούρτον (Burton) και οι Γάλλοι Ρενάν (Renan), Φλωμπέρ (Flaubert), Σατωμπριάντ (Chateaubriand) και Νερβάλ (Nerval). Στα έργα των μελετητών αυτών η «Ανατολή» διακρίνεται για τον ακατάσχετο ηδονισμό της, την τάση της προς δεσποτισμό, την ακαταλαβίστικη νοοτροπία, τις ανακριβείς εκτιμήσεις και την οπισθοδρόμησή της. Τόσο οι Άγγλοι όσο και οι Γάλλοι δεν στάθηκαν ικανοί να ανταποκριθούν στην πρόκληση που τους δημιουργούσε η επαφή τους με το «ξένο» (alien) για να αποκομίσουν βιώματα από την Ανατολή. Η μόνη διαφορά μεταξύ του Αγγλικού και του Γαλλικού τρόπου σκέψης αναφορικά με την Ανατολή έγκειται στο γεγονός ότι ενώ οι Άγγλοι αντιλήφθηκαν την Ανατολή ως υλική κατάσταση, οι Γάλλοι την συνέλαβαν ως ένα εξωτικό τοπίο όπου θα μπορούσαν να μεταλαμπαδεύσουν κυρίαρχες (δεσπόζουσες) ιδέες της Δύσης.

Στην τρίτη ενότητα το ενδιαφέρον του συγγραφέα επικεντρώνεται στην Ανατολικολογία του εικοστού αιώνα. Ο συγγραφέας αναφέρεται στα γραπτά του Γάλλου Μασινιόν (Massignon) και του Άγγλου Γκιμπ (Gibb) και καταλήγει εξετάζοντας το Αμερικανικό στάδιο της Ανατολικολογίας που συμπίπτει (ταυτίζεται) με την ηγεμονική παρουσία της Βόρειας Αμερικής στη μεταπολεμική περίοδο. Από τα τέλη του 19ου αιώνα, η Ανατολικολογία ξεφεύγει από τα καθαρά ακαδημαϊκά πλαίσια και αρχίζει να προωθεί μελέτες που σχετίζονται με την πιο αποτελεσματική διακυβέρνηση των αποικιών. Η τομή με την Ανατολικολογία του 18ου αιώνα είναι φανερή. Από ξενικό (alien) τοπίο η «Ανατολή» γίνεται πρώτα αποικιακός χώρος διαχείρισης και μετέπειτα πεδίο εφαρμογής αναπτυξιακών μοντέλων. Μ' αυτή τη στροφή, το ενδιαφέρον στη συγκριτική γλωσσολογία υποχωρεί και το προβάδισμα δίνεται σε νέες επιστήμες, όπως είναι η εμπορική γεωγραφία, που μπορούν να

συμβάλλουν στη μεγιστοποίηση των κερδών. Η ωφελμιστική αντίληψη των πραγμάτων που δεσπάζει σήμερα στην Ανατολικολογία εύλογο είναι να προσανατολίζει τους μελετητές στην εξεύρεση της πιο αποδοτικής πολιτικής τακτικής. Το βιβλίο του Σάϊντ αντιστέκεται στους κυρίαρχους τρόπους αναπαράστασης της «Ανατολής» και προσφέρει μια κριτική ανάλυση του συμπλέγματος γνώσης/εξουσίας.

Τι σχέση μπορεί να έχει η εργασία αυτή του Σάϊντ με την Ελλάδα; Ναι μεν το βιβλίο του Σάϊντ δεν αναφέρεται στην Ελλάδα, αλλά η χώρα μας μπορεί εύκολα να γίνει αντικείμενο του Ανατολικολογικού λόγου, παρά το γεγονός ότι ποτέ δεν υπήρξε αποικία. Με τη διάκριση που κάνει ο λόγος αυτός μεταξύ «αρχαίας» και «μοντέρνας» Ελλάδας, η Δύση οικειοποιεί τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και η Αρχαία Ελλάδα γίνεται ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορικής εξελικτικής πορείας του Δυτικού πολιτισμού. Ό,τι αναφέρεται στην Αρχαία Ελλάδα προβάλλεται, διδάσκεται σε πανεπιστήμια, παίζεται σε θέατρα και μεταφράζεται σε βιβλία. Η Μοντέρνα (Νέα) Ελλάδα και οι κάτοικοί της παραμερίζονται, αγνοούνται, ή, για να το πούμε ωμά, δεν υπάρχουν σ' αυτόν τον σχηματισμό του λόγου, (discursive Formation). Στο βαθμό που υφίσταται, η Μοντέρνα (Νέα) Ελλάδα παρουσιάζεται στον Ανατολικολογικό-θεωρητικό λόγο της Δύσης σήμερα ως «αναπτυσσόμενη χώρα» και «χώρα της ημιπεριφέρειας του καπιταλιστικού συστήματος». Τέτοιου είδους θεωρήσεις είναι στατικές, στερούνται ιστορικής τεκμηρίωσης και κυρίως έχουν ως σημείο αναφοράς τα κέντρα εξουσίας της Δύσης. Γεννιέται λοιπόν η ανάγκη σήμερα να υπερβούμε στο θεωρητικό επίπεδο τα δυτικά φιλελεύθερα και μαρξιστικά πρότυπα και να αντισταθούμε στις γεωπολιτικές-στρατηγικές αναπαραστάσεις των δυτικών μέσων μαζικής ενημέρωσης που απεικονίζουν την Ελλάδα ως «παράδεισο για τους τρομοκράτες» και την Κύπρο ως «αβύθιστο αεροπλανοφόρο».

Το ζητούμενο είναι να αρθρώσουμε ένα θεωρητικό λόγο που να μην αρκείται σε καθολικές ερμηνείες, αλλά και να μη βασίζεται στην ιδιαιτερότητα του ελλαδικού χώρου. Το βιβλίο του Ε. Σάϊντ μπορεί να γίνει η αφετηρία για τέτοιου είδους θεωρητικούς προβληματισμούς στην Ελλάδα και γι' αυτό τον λόγο θα άξιζε τον κόπο να μεταφραστεί και στα ελληνικά.

Πρόδρομος Μ. Γιαννάς

Paschalis M. Kitromilides - Marios L. Evriviades, Cyprus, Oxford: CLIO Press, 1982.

Τα τελευταία χρόνια ένας ολοένα και και μεγαλύτερος αριθμός Ελλήνων αλλά και ξένων ερευνητών, που κινούνται στον ευρύ χώρο των κοινωνικών επιστημών, μελετούν την εξέλιξη του Κυπριακού κράτους και της Κυπριακής κοινωνίας γενικότερα. Όμως, μία σημαντική δυσκολία, που αντιμετώπιζε πάντοτε όχι μόνο ο ερευνητής των Κυπριακών θεμάτων αλλά και ο μέσος αναγνώστης, ήταν η έλλειψη ενός σύγχρονου βιβλιογραφικού οδηγού. Η έλλειψη αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρκετά περίεργη, αφού η Κύπρος και ιδιαίτερα το Κυπριακό πρόβλημα έχει προκαλέσει το ερευνητικό ενδιαφέρον πολλών Ελλήνων και ξένων επιστημόνων όχι μόνο ως προς την πολιτική και ιστορική του διάσταση αλλά και ως προς τις άλλες εκφάνσεις του. Το πρόβλημα αυτό έχει μελετηθεί μεταξύ άλλων και από την οπτική γωνία της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, της Κοινωνικής Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας, της Πολιτικής Γεωγραφίας κ.λ.π. Βέβαια το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών της Κύπρου δημοσιεύει από το 1965 στην επετηρίδα του μία ετήσια επισκόπηση της Κυπριακής βιβλιογραφίας που όμως είναι πλήρης μόνο για τα έργα που εκδίδονται στην Κύπρο. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει ο Βιβλιογραφικός οδηγός των Πασχάλη Κιτρομηλίδη και Μάρτιου Ευρυβιάδη, *Cyprus* στη σειρά *World Bibliographical Series*. Ο σκοπός αυτού του βιβλιογραφικού οδηγού σύμφωνα με τους επιμελητές του είναι διττός: Πρώτον να παρουσιάσει μία σειρά χρήσιμων και ευκολοπρόσιτων πηγών για κάθε ένα, που ενδιαφέρεται να εξοικιωθεί με την Κύπρο, και δεύτερον να αποτελέσει σημείο εκκίνησης για τους ερευνητές, που θα επιθυμούσαν να προχωρήσουν στην μελέτη πιο εξειδικευμένων πηγών και θεμάτων.

Στην εκτεταμένη εισαγωγή του βιβλιογραφικού οδηγού ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης παρουσιάζει μια πλούσια επισκόπηση της εξέλιξης της Κυπριακής βιβλιογραφίας και των Κυπριακών σπουδών στον δέκατο ένατο και εικοστό αιώνα και καταλήγει σε μια σειρά διαπιστώσεων του χώρου αυτού της έρευνας. Με το έμπειρο μάτι του πολιτικού επιστήμονα ο Κιτρομηλίδης επισημαίνει τους πολιτικούς και ιδεολογικούς παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη των Κυπριακών σπουδών και καθόρισαν το περιεχόμενο πολλών αντικειμένων έρευνας που αναφέρονται στην Κύπρο.

Μετά την παρουσίαση των γενικών πηγών που αφορούν τη χώρα και τους κατοίκους της, ο βιβλιογραφικός οδηγός

εντοπίζει τις πηγές που αναφέρονται στο φυσικό περιβάλλον του νησιού, όπως γεωλογία, γεωγραφία, κλίμα, πανίδα και χλωρίδα. Κατόπιν παρουσιάζεται ο τομέας της αρχαιολογίας. Οι πηγές που θα μπορούσαν να παρουσιαστούν στον τομέα αυτό είναι τόσο πολλές και εκτεταμένες και χρειάστηκε να εξαιρεθούν όλα τα άρθρα περιοδικών. Πάντως ο τόμος *Cyprus* μας προσφέρει μια σφαιρική εικόνα αυτού του πλουσιότατου και σημαντικού κλάδου των Κυπριακών σπουδών, παρουσιάζοντας αποτελεσματικά με εύστοχες επιλογές και ουσιαστικό σχολιασμό τις σπουδαιότερες πηγές που αποκαλύπτουν την εξέλιξη και την σύγχρονη κατάσταση της Κυπριακής αρχαιολογίας. Αναφορικά με την Ιστορία οι πηγές εντάχθηκαν σε διαδοχικές χρονολογικές περιόδους. Έτσι έχουμε τα γενικά έργα, την Αρχαία Κύπρο, την Βυζαντινή περίοδο την Φραγκική και Βενετική περίοδο, τον Οθωμανικό ζυγό: 1571 - 1878, τον Βρετανικό ζυγό: 1878 - 1960, Το Κυπριακό ζήτημα 1945 - 1960 και την περίοδο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ακολουθούν οι εξωτερικές σχέσεις, όπου παρουσιάζονται εργασίες που αναφέρονται στις γενικές εξωτερικές σχέσεις, στα Ηνωμένα Έθνη και Κύπρο και στο Κυπριακό πρόβλημα μετά το 1974. Τα άλλα κεφάλαια του βιβλιογραφικού οδηγού είναι αφιερωμένα στην παρουσίαση πηγών που αναφέρονται στις εθνικές ομάδες και στις εθνικές σχέσεις, στις γλώσσες και στις διαλέκτους, στην θρησκεία, στις κοινωνικές σχέσεις, στην κοινωνία και στην κοινωνική αλλαγή, στην νομοθεσία και στο Σύνταγμα, στην οικονομία, στο εμπόριο και βιομηχανία, στην γεωργία, στη στατιστική, στην εκπαίδευση, στην φιλολογία, στις τέχνες και την λαογραφία, στα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Εξ άλλου υπάρχουν και κεφάλαια που περιέχουν πηγές που αφορούν τους οδηγούς Μουσείων, τον φιλοτελισμό, την εραλδική και την νομισματολογία.

Ο Βιβλιογραφικός αυτός οδηγός φωτίζει και παρουσιάζει τις σπουδαιότερες πηγές που αφορούν την Κύπρο και αναμφίβολα θα αποτελέσει πολύτιμο βοήθημα για τους ερευνητές όλων των κλάδων των Κυπριακών Σπουδών. Είναι φανερό η προσπάθεια των επιμελητών να χρησιμεύσει αυτός ο τόμος ως ένας χρήσιμος οδηγός για τον προσδιορισμό των ερευνητικών κατευθύνσεων και πηγών του Κυπριακού προβλήματος τόσο σε διαχρονική βάση όσο και σε θεματική, όπως η διεθνής διάσταση του Κυπριακού ζητήματος και τα προβλήματα της ενδοκοινοτικής διαμάχης.

Η παρουσίαση των πηγών χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα στοιχεία:

Πρώτον είναι σχολιασμένη. Δεν είναι σπάνιο ένας

βιβλιογραφικός οδηγός να περιέχει σχόλια. Αυτό όμως που χαρακτηρίζει τον σχολιασμό των Κιτρομηλίδη και Ευρυβιάδη είναι η κριτική τους διάθεση πράγμα, που βοηθά στον αναγνώστη να έχει μια πρώτη ιδέα για την αξία της παρουσιάζουσας πηγής. Π. χ. το λήμμα Νο 235, Ν. Crawshaw, *The Cyprus revolt: An account of the struggle for union with Greece* χαρακτηρίζεται ως χρήσιμη πηγή για την λεπτομερή εξιστόρηση του εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ, αλλά επίσης της προσάπτεται, ότι δεν αναφέρει τις θεμελιώδεις αιτίες και τα ευρύτερα ζητήματα του Κυπριακού προβλήματος.

Δεύτερον είναι συνολική, διότι περιέχει τόσο παλαιές όσο και νέες πηγές ιδιαίτερα στα κεφάλαια που αναφέρονται στην Αρχαιολογία, στην Ιστορία της Κύπρου και το Κυπριακό ζήτημα καθώς και στην περιηγητική περί Κύπρου φιλολογίας.

Τρίτον είναι πλήρης, διότι οι πηγές που παρουσιάζει δεν αναφέρονται μόνο σε βιβλία αλλά και σε άρθρα από περιοδικά, πράγμα εξαιρετικά χρήσιμο για τον μελλοντικό ερευνητή, αφού η αναζήτηση βιβλιογραφίας στα περιοδικά είναι συνήθως μία χρονοβόρα εργασία. Θα πρέπει να υπογραμμισθεί ιδιαίτερα ότι ο βιβλιογραφικός οδηγός περιέχει και πολύτιμες βιβλιογραφικές πηγές, όπως σχολιασμένες τις Εκθέσεις και Πρακτικά του Αμερικανικού Κογκρέσσου καθώς και της Βουλής των Κοινοτήτων (σελ. 86-92). Από όσο γνωρίζουμε είναι η πρώτη φορά που έχει συγκεντρωθεί με συστηματικό τρόπο το πολύτιμο αυτό πρωτογενές υλικό. Αυτό το υλικό αναφέρεται κυρίως στην πολιτική που ακολούθησαν οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία στην κρίση του Ιουλίου - Αυγούστου 1974 και που είχε σαν αποτέλεσμα την κατάληψη του 40% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας από τα Τουρκικά στρατεύματα.

Παρ' όλα αυτά, όπως συμβαίνει πάντα με την αξιολόγηση βιβλιογραφικών έργων που βασίζονται αναγκαστικά σε επιγραφές από το διαθέσιμο υλικό, θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει ορισμένες ευχές σχετικά με πληρέστερη κάλυψη ορισμένων τομέων που παρουσιάζονται χωρίς όμως καθόλου να περιορίζεται η σημασία και η χρησιμότητα που έχει ο βιβλιογραφικός αυτός οδηγός στην ανάπτυξη της έρευνας των Κυπριακών σπουδών. Αυτές οι ευχές αναφέρονται κυρίως στην πληρέστερη παρουσίαση πηγών που δεν είναι αγγλόγλωσσες, π.χ. απουσιάζουν γενικά οι Ελληνόγλωσσες, οι τουρκόγλωσσες, οι γερμανόγλωσσες και σε μικρότερη έκταση οι γαλλόγλωσσες πηγές, πράγμα που στερεί τον ερευνητή από ορισμένες πολύτιμες βιβλιογραφικές παραπομπές. Αυτό δικαιολογείται από την εκδοτική πολιτική της σειράς στην οποία εντάσσεται ο τόμος των Κιτρομηλίδη και Ευρυβιάδη, που κατά κύριο λόγο

απευθύνεται στο Αγγλόφωνο αναγνωστικό κοινό. Πάντως ορισμένες και απαραίτητες πηγές στα Ελληνικά, Γερμανικά και Τουρκικά μνημονεύονται και σχολιάζονται είτε στα λήμματα του τόμου είτε στην εισαγωγή, ενώ πρέπει να σημειωθεί ότι καμμιά σημαντική γαλλόφωνη πηγή ιστορική, πολιτική και αρχαιολογική δεν απουσιάζει. Μία άλλη προσθήκη θα μπορούσε να είναι μία επιλογή τίτλων διδακτορικών διατριβών, πολλές από τις οποίες αποτελούν σημαντικές πηγές. Βέβαια η ανεύρεση των διδακτορικών διατριβών δεν είναι εύκολη υπόθεση, αφού όμως ένας από τους σκοπούς του βιβλιογραφικού οδηγού είναι να αποτελέσει σημείο εκκίνησης των ερευνητών των Κυπριακών σπουδών, θα μπορούσαν να είχαν συμπεριληφθεί μερικές από τις κυριότερες και αντιπροσωπευτικότερες από κάθε κλάδο.

Πάντως ο βιβλιογραφικός οδηγός *Cyprus* εκπληρώνει στο ακέραιο τους στόχους των επιμελητών του. Οι επιλογές τους, αναγκαστικές αλλά εύστοχες, παρουσιάζουν τα ουσιώδη και συνιστούν ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση μιας πλήρους ανάπτυξης της βιβλιογραφικής παρουσίασης της Κύπρου και ειδικότερα του Κυπριακού προβλήματος .

Χαράλαμπος Τσαρδανίδης

Στο τεύχος αυτό γράφουν:

Βονδικάκη-Τελαλιάν Μαρία: Νομική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών

Γιαννάς Π: The American University, Washington D.C.

Θεοδωρόπουλος Β: Πρέσβης Ε.τ.

Ιωάννου Κρ: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Κατράνης Α: Υπουργείο Εξωτερικών

Καρακωστανόγλου Β: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κουλουμπής Θ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κουμουτσακός Γ: Πανεπιστήμιο Αθηνών (υποψ. διδάκτωρ)

Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ: Νομική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών

Οικονομίδης Κ: Νομική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών

Περράκης-Νάσκου Π: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Περράκης Στ: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Τσάλτας Γρ: Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών

Τσαρδανίδης Χ: Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών

Φατούρος Α.Α: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Χατζηκωνσταντίνου Κ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Χίου-Μανιατοπούλου Θ: Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών

Τούντα-Φεργάδη Α: Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

Τα μοναδικά βιβλία
για τη χρήση των υπολογιστών
από τους νομικούς

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΘΕΣ/ΝΙΚΗ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, ΑΛ. ΣΤΑΥΡΟΥ 15, ΤΗΛ. 938427, 927685

ΑΘΗΝΑ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, ΔΙΔΟΤΟΥ 39, ΤΗΛ. 3600658, 3608527

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Ο παρατηρητής

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

9-10

● ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΝΙΚΟ ΜΠΑΚΟΛΑ

Νίκος Μπακόλας, *Η νεωτερική πεζογραφία της Θεσσαλονίκης*, Παναγιώτης Σ. Πίστας, *Προ της Μεγάλης Πλατείας*, Μαριάνθη Κολάκη, *Πρωτοτυπία και κλασική παράδοση στον «Κήπος των πριγκίπων»*, Σπύρος Τσιωνιάς, *Υποκειμενική και αντικειμενική γραφή στο έργο του Ν. Μπακόλα*, «Δεν γράφω ιστορικά μυθιστορήματα...», *Συνέντευξη του Νίκου Μπακόλα στον Χριστό Ζαφειρή*

● Χριστός Ζαφειρής, *Η περιφερειακή συνείδηση της πόλης*
● Ποιήματα: *Νικήτα Στανέσκου, Ταχάχ Ταρίκ, Θανάσης Παπαθανασόπουλος, Μαρία Αρχμανδρίτου, Δημήτρης Μάνος*

● Πεζά: *Ιβάν Έγνουθ, Το μαρινέικο, Μυσοωτίς, Στέλλα Βογιατζόγλου, Γράμμα δίχως παραλήπτη, Αργύρης Γ. Παυλιώτης, Σώγαμπρος, Κωστούλα Μητροπούλου, Σαλονίκη, ίδιοι δρόμοι και χαθήκαμε*

● Μικρό αφιέρωμα στον Κ. Γ. Καρνωτάκη
Γ. Π. Σαββίδης, *Στον πεδίοδρομο του Καρνωτάκη*, Βίτωσφ Ιβάνοβιτς, *Ο μποέμ και ο υπάλληλος ή περί των αρετών του ελάσσονος*

● Αφιέρωμα στον Γ. Ιωάννου συνέχεια, Γιώργος Ιωάννου, *Φωτογενής πόλις Θεσσαλονίκη*

● Γιώργος Ο. Αναστασιάδης, *Αναζητώντας την σύγχρονη πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης (1912-1988)*

● Δημήτρης Λυπουρλής, *Εστί δε δημοκρατίας μὲν τέλος ἐλευθερία*

● Γιόσεφ Μπρόντσκι, *Πτήση από το Βυζάντιο*

● Κλάους Ντέτλεφ Μύλλερ, *Σχόλια για τη «Μάνα Κουράγιο και τα παιδιά της»*

● Κυριάκος Καμπαδάκης, *Αλλάζοντας την οπτική της πόλης...*

● Μισέλ Νταμπρίν, *Περαστικά οσιόματα*

● Τάκης Ψαράκης, *Αττικό Καλειδοσκόπιο*

● Βάνα Χαριλαμπίδου, *Απόστροφοί*

● Ξ. Α. Κοκόλης, *Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη Ραδιοφωνία...*

● Γ. Τσολακίδης, *«Ελεύθερη ραδιοφωνία;»*

«Το ταξίδι που πληγώνει»
ανέκδοτο διήγημα
του Νίκου Μπακόλα

Θεσσαλονίκη

Δεκέμβριος 1988 - Φεβρουάριος 1989

Έννατο-Δέκατο τεύχος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

«Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, Αθήνα

«Παρατηρητής», Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 031.938427, Θεσσαλονίκη

Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΟΣ ΤΟ 2000

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ
ΣΧΕΣΕΙΣ

Επιμέλεια:

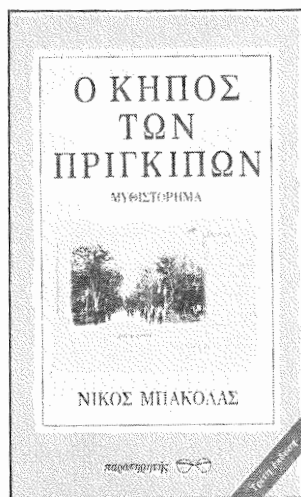
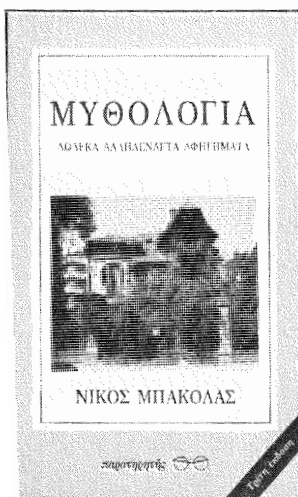
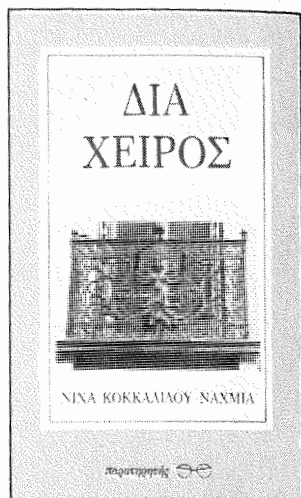
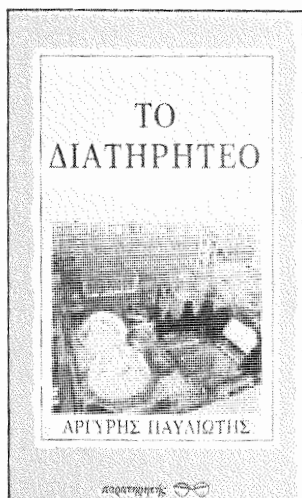
Κατσούλης Ηλ.

Γιαννίτσας Τ.

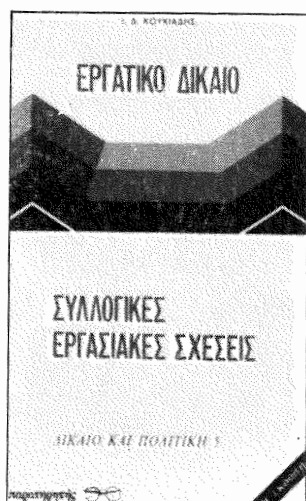
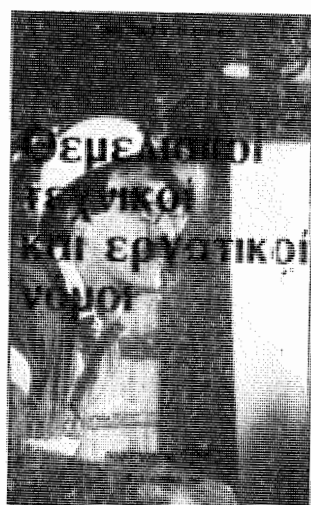
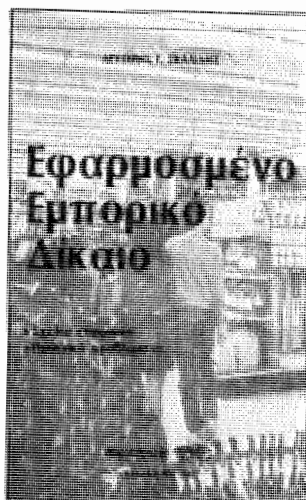
Καζάκος Π.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ
FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

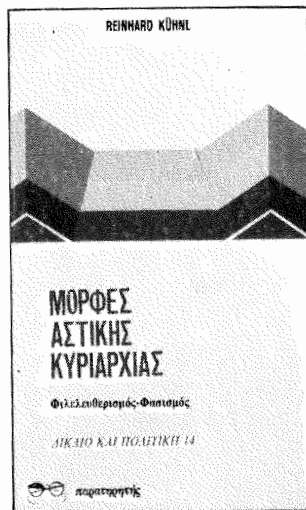
Νέες εκδόσεις από τον «Παρατηρητή»

**ΒΙΒΛΙΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΑ
ΣΕ ΚΑΘΕ ΝΟΜΙΚΟ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ**

Νέες εκδόσεις από τον «Παρατηρητή»

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ · Α.Ι. ΤΑΧΟΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΤΟΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

με αναφορά στη νομολογία του Δικαστηρίου Ε.Κ.

Πρόλογος
Β. Ρώτη

Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας

ΚΑΡΑΧΑΛΙΩΤΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1988

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

«Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, Αθήνα

«Παρατηρητής», Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 031.938427, Θεσσαλονίκη

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

1988 · 3

Επιθεώρηση ΤΩΝ Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ Κοινοτικοί φόροι και μεγέθυνση

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ Ο αγροτικός τομέας μετά την ένταξη

ΤΑΣΟΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Επιδράσεις εμπορίου και βιομηχανία

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Μικρή βιομηχανία: κρίση και αναδιάρθρωση

ΛΕΝΑ ΤΣΙΠΟΥΡΗ ΕΟΚ και πολιτική τεχνολογικής ανάπτυξης

G.F. MANCINI Επίδραση στο δικαίωμα εργασίας των κρατών μελών

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΤΡΑΝΗΣ Συμμετοχή σε ανταγωνιστική επιχείρηση

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΥ Φόρος καταναλώσεως στις μπανάνες

ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΕΡΑΚΗΣ Ξένα σχολεία γενικής εκπαίδευσης

ΜΑΡΙΑ ΤΟΥΣΗ Η παράλληλη σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία

παρατηρητής

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

«Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, Αθήνα

«Παρατηρητής», Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 031.938427, Θεσσαλονίκη